

DRUŠTVENA I DEMOGRAFSKA STRUKTURA KOTORA U 18. STOLJEĆU

Katušić, Maja

Doctoral thesis / Disertacija

2013

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:592801>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-30**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

Sveučilište u Zagrebu

HRVATSKI STUDIJI

Maja Katušić

**DRUŠTVENA I DEMOGRAFSKA
STRUKTURA KOTORA U 18. STOLJEĆU**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2013.

University of Zagreb

CENTRE FOR CROATIAN STUDIES

Maja Katušić

**SOCIAL AND DEMOGRAPHIC STRUCTURE
OF KOTOR IN THE EIGHTEENTH
CENTURY**

DOCTORAL THESIS

Zagreb, 2013

Sveučilište u Zagrebu

HRVATSKI STUDIJI

MAJA KATUŠIĆ

**DRUŠTVENA I DEMOGRAFSKA
STRUKTURA KOTORA U 18. STOLJEĆU**

DOKTORSKI RAD

Mentor: dr. sc. Lovorka Čoralić

Zagreb, 2013.

University of Zagreb

CENTRE FOR CROATIAN STUDIES

Maja Katušić

**SOCIAL AND DEMOGRAPHIC STRUCTURE
OF KOTOR IN THE EIGHTEENTH
CENTURY**

DOCTORAL THESIS

Supervisor: Lovorka Čoralić, Phd

Zagreb, 2013

ŽIVOTOPIS MENTORA

Lovorka Čoralić rođena je 1968. godine u Zadru. Jednopedmetni studij povijesti završila je 1990. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje je i magistrirala (1995., tema: *Ceste i putovi u srednjovjekovnim hrvatskim zemljama*). Na Filozofskom fakultetu u Zadru doktorirala je 1998. godine temom *Hrvati u Mlecima* (objavljeno pod naslovom: *U gradu svetoga Marka: povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb, 2001.). Od 1992. do 1997. zaposlena je u Zavodu za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, a od 1997. godine u Hrvatskom institutu za povijest. Od 2007. godine voditeljica je znanstvenog projekta Hrvatski istočnojadranski prostor i Mletačka Republika u ranom novom vijeku. Od 2011. u trajnom je zvanju znanstvenog savjetnika.

Znanstvena istraživanja vezana su u političke, gospodarske, vojne, kulturne i crkvene sastavnice iz povijesti istočnojadranske obale u ranom novom vijeku, s naglaskom na problematici nazočnosti i djelovanja iseljenika s istočne obale Jadrana u Mlecima.

Od akademske godine 1998. – 1999. predavala je kolegije *Povijest Venecije* i *Povijest Italije* (ak. g. 1999. – 2000.). Od 2006. sudjeluje u nastavi Poslijediplomskog studija pri Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Također, od akademske godine 2004. – 2005. sudjeluje u poslijediplomskoj nastavi Katoličkog bogoslovnog fakulteta, kao i u poslijediplomskom studijskom programu *Povijest Europe i Sredozemlja* Sveučilišta u Kopru.

Napisala je deset autorskih knjiga (od toga dvije zbirke arhivskog gradiva), tri uredničke knjige te nekoliko stotina znanstvenih članaka, poglavlja u knjizi i popularno-znanstvenih članaka (više na <http://bib.irb.hr/lista-radova?autor=176044>).

Od 2012. voditeljica je i međunarodnog bilateralnog znanstvenog projekta Istočnojadranski prostor između Mletačke Republike i Habsburške Monarhija u kasnom srednjem i ranom novom vijeku.

SAŽETAK

Povijesna demografija je znanstvena disciplina kojoj je cilj rasvijetliti demografsku sliku prošlosti te detaljnim isčitavanjem podataka i stvaranjem statističkih uzoraka objasniti uzroke i posljedice koji utječu na izgled te slike. U okvirima te povijesne discipline i same povijesne znanosti u ovoj radnji prikazuju se temeljne odrednice vezane uz demografska i društvena kretanja u Kotoru u 18. stoljeću. Okosnicu istraživanja čine matične knjige rođenih, umrlih i vjenčanih kotorske župe sv. Tripuna. Uz njih su korišteni i drugi arhivski izvori (iz kotorskog, zadarskog i mletačkog arhiva) kojima su se dodatno rasvijetlila i povezala demografska istraživanja i društveni kontekst razvoja.

U gotovo 400 godina mletačke vladavine istočnom obalom Jadrana Kotor je kao glavni grad mletačkih posjeda južno od Dubrovnika okupljenih u pokrajinu Mletačku Albaniju bilježio razvoj istovjetan drugim priobalnim gradovima Istre i Dalmacije, a osim njegove političke, upravne i administrativne uloge, grad se tijekom stoljeća afirmirao i kao snažno vojno i strateško središte.

Sukladno izrečenom, osnovna hipoteza rada pretpostavlja pripadnost Kotora mletačko-sredozemnom političkom, društvenom i kulturnom okružju te sukladno tome istovjetnost i/ili sličnost demografskih i društvenih razvojnih procesa s drugim istočnojadranskim gradovima mletačke stečevine. Pri tome su u obzir uzete i mnoge specifičnosti povijesnog razvoja uvjetovane inim razlozima (poput geostrateškog položaja, odnosa sa zaleđem, različitim intenzitetima utjecaja i interesa središnjih vlasti). Kako bi se dinamika demografskih kretanja stanovništva kontekstualizirala, navedeni rezultati uspoređuju se sa sličnim istraživanjima provedenim na primjerima drugih istočnojadranskih gradova (Pula, Poreč, Dubrovnik), manjih mjesta i otoka (Komin, Murter), kao i sa demografskim istraživanjima gradova i naselja na području sjeverne Hrvatske (Gradec, Križevci, Varaždin, Brod, župa Brdovec). Upravo se kroz navedenu komparaciju prikazuju opća demografska kretanja u Kotoru – od ukupnog broja rođenih/krštenih, vjenčanih i preminulih, sezonskih varijacija istih do brojnih drugih tema raščlanjenih poglavito temeljem metode rekonstrukcije obitelji. Također, analizira se i utjecaj ratnih godina (1714. – 1718.) i godina gladi na demografska kretanja.

Osim demografskih tema, pozornost je posvećena i društvenim segmentima koje omogućuje analiza matičnih upisa. To se u prvom redu odnosi na profesionalnu djelatnost i zanimanja, promatrana poglavito kroz prizmu društvenih, obiteljskih i poslovnih prožimanja stanovnika. Pojedine društvene i profesionalne skupine upravo su ženidbama i mrežom

kumstava gradile i potvrđivale svoj položaj unutar vlastite zajednice, ali i na široj društvenoj gradskoj pozornici.

Naposljetku, obrada tisuće matičnih upisa u prvi je plan iznjedrila jednu od temeljnih karakteristika Kotor u 18. stoljeću – izrazitu mobilnost stanovništva. Promatraju se useljenički migracijski areali, poglavito s naglaskom na profesionalnu djelatnost useljenika te na njihovu rodnu strukturu. Unutar posljednje dvije teme do izražaja su – brojnošću, raznovrsnošću te društvenim interakcijama – u prvi plan došli vojnici, što je još jedna potvrda izrazito vojnog karaktera grada.

KLJUČNE RIJEČI: Kotor, Boka kotorska, Mletačka Republika, rani novi vijek, 18. stoljeće, povijesna demografija, društvena povijest, vojna povijest, migracije

SUMMARY

Historical demography is a scholarly discipline with the aim of shedding light on the demographic picture of the past and explain, by a detailed study of the data and creation of the statistical models, causes and effects influencing that picture. Within the framework of that historical discipline and the historical research in general, this thesis presents basic characteristics connected to demographic and social movements in Kotor in the eighteenth century. The backbone of the research are parish records of births, deaths and marriages of the Kotor parish of St. Tryphon. Besides them, other archival sources (from the archives of Kotor, Zadar and Venice) were also used to shed additional light on and better place demographic research within its social context.

During almost 400 years of Venetian rule over the East Adriatic coast, Kotor, as the capital of Venetian dominions South of Dubrovnik, which were gathered in the province of Venetian Albania, had the development identical to that of other coastal cities of Istria and Dalmatia, and through centuries, besides its political, administrative and governmental role, the city affirmed itself also as an important military and strategic centre.

In accordance with the aforementioned statement, the basic hypothesis of the thesis presupposes belonging of Kotor to Venetian and Mediterranean political, social and cultural milieu and, accordingly, identity and/or similarity of demographic and social developmental processes with those of other East Adriatic cities of Venetian dominion. While doing so, many peculiarities of historical development caused by various reasons (such as geostrategic position, relationship towards the hinterland, different intensity of influence and interest of central government) have been taken into the account. In order to contextualised dynamics of the demographic population movements, the achieved results were compared with similar research conducted for other East Adriatic cities (Pula, Poreč, Dubrovnik), smaller places and islands (Komin, Murter), as well as to demographic studies regarding towns and other urban settlements in the area of North Croatia (Gradec, Križevci, Varaždin, Brod, the Brdovec parish). Exactly through the aforementioned comparison, general demographic movements in Kotor – from the total number of born/baptised, married and deceased, their seasonal variations, to numerous other topics discussed in the first place by the method of family reconstitution. Influence of war years (1714-1718) and those of famine on demographic movements is also analysed.

Besides to demographic topics, the attention has been devoted also to the segments of social development, which may be analysed by study of parish records. In the first place, it

refers to professional structure and occupations, studied principally through prism of social, family and business permeation of the denizens of Kotor. Particular social and professional groups built and confirmed their position within their own social layer by marriages and baptismal sponsorships, as well as also within the wider social theatrical arena.

Finally, analysis of thousands of parish records pushed in the foreground one of the basic characteristics of Kotor in the eighteenth century – exceptional mobility of the population. Immigration areals has been observed, particularly with the emphasis on professional agency of the immigrants and their gender structure. Within the last two topics, the soldiers, by their number, diversity and social interaction, came into the foreground, confirming in that manner once more extremely military character of the city.

KEYWORDS: Kotor, Boka kotorska, Venetian Republic, Early Modern Age, 18th century, historical demography, social history, military history, migrations

SADRŽAJ

I. UVOD	1
I. 1. Obrazloženje teme, ciljevi i struktura istraživanja	1
I. 2. Izvori i literatura za proučavanje demografskih i društvenih sastavnica prošlosti Kotora u 18. stoljeću	6
I. 3. Napomene o povijesnoj demografiji	19
I. 4. Matične knjige kao izvor za povijesnu demografiju	20
II. KOTOR U 18. STOLJEĆU – VOJNO-POLITIČKE, DRUŠTVENE I GOSPODARSKE ODREDNICE RAZVOJA	24
III. STANOVNIŠTVO KOTORA U MLETAČKIM POPISIMA 18. STOLJEĆA	41
III. 1. Popisi stanovništva kao izvor za povijesnu demografiju	41
III. 2. Broj stanovnika Kotora i kotorskog okružja prema mletačkim popisima	45
III. 3. Stanovništvo Kotora prema vjeroispovijesti	51
III. 4. Broj plemstva u Kotoru u 18. stoljeću	56
IV. ZARUKE, VJENČANJA I BRAKOVI U KOTORU 18. STOLJEĆA	63
IV.1. Mjesta sklapanja brakova	64
IV. 2. Godišnja, mjesečna i dnevna raspodjela sklapanja brakova	68
IV. 2.1. Ratne godine i godine gladi u kotorskim matičnim knjigama vjenčanih	70
IV. 2.2. Sezonsko kretanje broja vjenčanja	77
IV. 2.3. Dnevna raspodjela vjenčanja	82
IV. 3. Prosječna dob zaručnika	85
IV. 4. Ponovno sklopljeni brakovi	89
V. ZAČEĆA, ROĐENJA I KRŠTENJA U KOTORU 18. STOLJEĆA	93
V. 1. Godišnja i mjesečna raspodjela rođenja	95
V. 1.1. Ratne godine i godine gladi u kotorskim matičnim knjigama rođenih	98
V. 1.2. Sezonsko kretanje broja rođenih	102
V. 2. Spolna i imenska struktura rođenih	106
V. 3. Broj djece i ritam poroda	114
V. 4. Blizanci	117
V. 5. Djeca rođena nakon smrti oca	118
V. 6. Nezakonita djeca	119
VI. SMRT I SMRTNOST U KOTORU 18. STOLJEĆA	125
VI. 1. Godišnja i mjesečna raspodjela umrlih	126

VI. 1.1. Ratne godine i godine gladi u kotorskim matičnim knjigama umrlih	129
VI. 1.2. Sezonsko kretanje broja umrlih	133
VI. 2. Spolna i starosna struktura umrlih	137
VI. 3. Smrtnost dojenčadi i djece	141
VI. 4. Dugovječni Kotorani	148
VI. 5. Uzroci smrti u kotorskim matičnim knjigama	150
VI. 6. Mjesta smrti	154
VII. ZANIMANJA U KOTORU PREMA PODATCIMA IZ MATIČNIH KNJIGA	162
VII. 1. Nosioци vlasti i službenici kotorske komune u 18. stoljeću	162
VII. 2. Vojnici i vojne službe u Kotoru	170
VII. 2.1. Kopnena vojska	171
VII. 2.2. Mornarica	182
VII. 3. Pomorci i trgovci	189
VII. 4. Obrtnici	192
VII. 5. Zdravstveni djelatnici	195
VII. 6. Umjetnička zanimanja	199
VII. 7. Posluga i druga pomoćna zanimanja	201
VII. 8. Veslači i kažnjenici na galijama	204
VIII. MIGRACIJE I USELJENIČKE SKUPINE U KOTORU PREMA MATIČNIM KNJIGAMA	209
VIII. 1. Migracije iz Boke kotorske	213
VIII. 2. Migracije iz Dubrovačke Republike	219
VIII. 3. Migracije iz Mletačke Republike	222
VIII. 3.1. Migracije iz Mletačke Dalmacije	223
VIII. 3.2. Migracije iz Mletačke Istre	229
VIII. 3.3. Migracije iz Venecije	231
VIII. 3.4. Migracije s područja mletačke terraferme	234
VIII. 3.5. Migracije sa mletačkih posjeda u Grčkoj	237
VIII. 4. Migracije iz talijanskih država	239
VIII. 5. Migracije iz Habsburške Monarhije	241
VIII. 6. Migracije iz srednje i zapadne Europe	245
VIII. 7. Migracije iz Osmanskog Carstva	248
IX. ZAKLJUČAK	255
X. POPIS KRATICA	260

XI. IZVORI I LITERATURA	261
XI. 1. Izvori	261
XI. 1.1. Neobjavljeno arhivsko gradivo	261
XI. 1.2. Objavljeno gradivo	262
XI. 2. Literatura	263
XII. ŽIVOTOPIS	278

I. UVOD

I. 1. Obrazloženje teme, ciljevi i struktura istraživanja

Područje Boke kotorske – unatoč brojnosti sačuvanih pisanih i materijalnih svjedočanstava te njihovoj važnosti za različite teme ranonovovjekovne povijest – do sada je nedovoljno pobuđivalo istraživačku znatiželju hrvatskih znanstvenika. To je izraženije s obzirom na neospornu pripadnost Boke kotorske sredozemnom kulturološkom krugu, kao i stoljetnu uključenost, zajedno s dijelovima Istre i Dalmacije u istu državu – Mletačku Republiku. Istovjetna povijesna sudbina te višestoljetna politička, društvena i kulturna prožimanja istočnojadranskih komuna omogućuju komparativni pristup u brojnim temama, koje u pogledu bokeljskog područja dodatno potkrjepljuje spomenuto bogatstvo i neistraženost arhivskih vrela. U hrvatskoj znanstvenoj i široj javnosti “zaboravljena Boka,” biser je povijesnih i kulturoloških spomenika – od srednjovjekovnih zidina grada Kotora, veličanstvene katedrale sv. Tripuna, nebrojivih crkvice, kapela i svetišta, bogato ukrašenih slikarskim i drugim umjetničkim djelima, starih, kamenih, vijugavih ulica, palača bokeljskih pomoraca pa sve do gradića Perasta – vjerojatno najreprezentativnijeg baroknog mjesta na istočnoj obali Jadrana. Brodovima, karavanama, putovanjima, hrabrim i junačkim djelima istkana je bokeljska povijest, a nedavna obljetnica dvanaest stoljeća Bokeljske mornarice svjedoči o bogatoj pomorskoj tradiciji Zaljeva. Dužni kilometri arhivskog gradiva posvjedočuju srednjovjekovnu statutarnu tradiciju, razgranatu upravu, magistrature te brojne društvene, poslovne i vjerske aktivnosti stanovništva. Sve spomenuto otvara mnogobrojne mogućnosti istraživanja, primjenu brojnih istraživačkih obrazaca, ali i uspostave znanstvenih kontakata i suradnje.

Budući da Kotoru, kao glavnom gradu mletačkih stečevina na istočnom Jadrano južno od Dubrovnika, u hrvatskoj historiografiji već više od pola stoljeća nije posvećeno monografsko djelo temeljeno na znanstvenom promišljanju, ovo istraživanje teži iznova potaknuti znanstveni interes za povijest grada Kotora i Boke općenito. Također, ovo je istraživanje usmjereno i na jedno, u kotorskom slučaju zapostavljeno arhivsko vrelo, najvrednije za sagledavanje povijesti stanovništva – matične knjige.

Cilj je istraživanja na osnovi arhivskog gradiva i postojeće relevantne literature prikazati demografsku i društvenu sliku Kotora u 18. stoljeću. Primjenom metoda povijesne znanosti te u okviru metodoloških mogućnosti povijesne demografije, pružit će se osnovna

saznanja o brojnim aspektima demografskog i društvenog razvoja grada. Imajući na umu bogato arhivsko gradivo i goleme mogućnosti koje ono pruža, ali i dosadašnju neistraženost teme, ovo će istraživanje, kroz osam tematskih poglavlja, obuhvatiti brojne sastavnice kotorskog demografskog i društvenog razvoja.

Osnovna hipoteza rada pretpostavlja pripadnost Kotora mletačko-sredozemnom političkom, društvenom i kulturnom okružju te sukladno tome istovjetnost i/ili sličnost demografskih i društvenih razvojnih procesa s istočnojadranskim gradovima mletačke stečevine. Premda svako područje i grad, pa tako i Kotor, bilježe specifičnosti povijesnog razvoja uvjetovane inim razlozima, poput geostrateškog položaja, odnosa sa zaledem, različitim intenzitetima utjecaja i interesa središnjih vlasti, držimo da su njihovo prožimanje, povezivanje i međuovisnost zajednički prevladavajući čimbenik. Stoga će se upravo ovdje provedenim istraživanjem i komparacijom njegovih rezultata s rezultatima postojećih saznanja o gradovima na istočnojadranskoj obali, rečena hipoteza nastojati obrazložiti i opravdati znanstvenim argumentima.

Okosnicu istraživanja čine matične knjige župne crkve sv. Tripuna u Kotoru, koje se čuvaju u Biskupskom arhivu u Kotoru. O njihovoj će strukturi i sadržaju te prednostima i nedostacima prilikom izvedbe ove disertacije biti više riječi u kasnijem poglavlju. Ovdje valja istaknuti da se upisi u kotorske matične knjige ne odnose isključivo na stanovnike grada već su, uz plemićke, građanske i pučanske obitelji, podatci zabilježeni i za stanovnike kotorskih predgrađa Škaljari i Muo te za druga sela i naselja kotorske okolice (poput Kličića, Bogdašića, Špiljara i drugih). Također, nepostojanje prezimskih oblika, odnosno identifikacija osoba patronimikom bez mjesne odrednice, otežava identifikaciju svakog pojedinca upisanoga u matičnu knjigu. Sukladno tome, na osnovi matičnih knjiga ne može se potpuno pouzdano izdvojiti stalno stanovništvo unutar gradskih zidina od stanovništva predgrađa koje je svakodnevno gravitiralo u grad. Štoviše, 18. stoljeće vrijeme je intenzivnih jurisdikcijskih promjena kako upravnog područja samog grada i njegova okružja, tako i promjena crkvenih odnosno župnih granica. Tijekom 18. stoljeća iz kotorske se župe izdvajaju pojedina područja i formiraju nove samostalne župe (primjerice Škaljari i Muo). Navedena mjesta počinju voditi samostalne matične knjige,¹ ali osjećaj pripadnosti Kotoru kao crkvenom, biskupskom središtu još je uvijek bio intenzivan u svijesti stanovnika.

¹ Prema vodiču za arhivsku građu Kotora iz 18. stoljeća matične knjige počinju se voditi u crkvi Blaženi Gracija iz Mula – matična knjiga vjenčanih I (1726. – 1826.), matična knjiga umrlih I (1739. – 1778.) te matična knjiga

S druge strane, u matičnim su knjigama vrlo brojne ubilježbe osoba koje su samo privremeno boravile u gradu. Naime, Kotor je kao jedno od posljednjih većih urbanih središta pod mletačkom upravom na istočnom Jadranu odlikovala izrazita migracijska pokretljivost i tranzitna mobilnost te je u maticama vrlo često samo jednokratno bilježenje osoba, što pri analizi demografskih kretanja otežava primjenu metoda povijesne demografije. U tom su kontekstu matične knjige, bez obzira na prethodno navedena ograničenja, prvorazredni i ovdje najvažniji istraživački izvor, koji omogućuje kontinuiranu i obuhvatnu prezentaciju vitalnog stanovništva grada Kotora.

Ovo istraživanje podijeljeno je na osam poglavlja. U uvodnom dijelu bit će predstavljeni arhivski izvori te historiografska djela korištena pri istraživanju demografske i društvene prošlosti Kotora u promatranom razdoblju. Budući da istraživanje otvara nov i neistražen segment kotorske prošlosti – prikaz demografskih kretanja – ukratko će se predstaviti disciplina kojoj je primarni interes proučavanje stanovništva u prošlosti. Riječ je o povijesnoj demografiji, relativno novoj, ali u posljednjih desetak godina atraktivnoj disciplini u hrvatskoj historiografiji. Ukratko će se ukazati na metode povijesne demografije te predstaviti matične knjige kao temeljni izvor za proučavanje povijesnodemografskih tema predstatističkog doba. Valja istaknuti da je ovo istraživanje ponajprije povijesno te će se predstavljanje, opisivanje i razrješavanje zadanih istraživačkih pitanja provoditi uglavnom deskriptivnom i komparativnom metodom. Pritom je kvantitativni čimbenik važan i neizbježan, ali nije sam sebi cilj. Naime, ovom prilikom neće se težiti apsolutnim brojkama i statističko-matematičkim izračunima, nego će se kvantitativna metoda koristiti samo kao odrednica ili pomagalo pri istraživanju, a demografski čimbenici promatrat će se ponajprije kroz društveni, gospodarski i kulturni kontekst.

U drugom će se poglavlju prikazati osnovne odrednice političkog, društvenog i gospodarskog razvoja Kotora u 18. stoljeću. Osobita će se pozornost posvetiti Kotoru kao upravnom i političkom središtu, a bit će riječi i o gradu u kontekstu njegove vojne i strateške uloge. Također, uvidom u relevantnu literaturu ukazat će se na brojne sastavnice

krštenih I (1747. – 1810.) te u crkvi Marije od Snijega u Škaljarima – matična knjiga rođenih I (1726. – 1760.) i matična knjiga vjenčanih I (1738. – 1824.). Također, u analizu stanovništva, zbog nemogućnosti pristupa arhivskom gradivu, tek je djelomično uključeno pravoslavno stanovništvo. Matične knjige Srpske pravoslavne crkve u Kotoru za 18. stoljeće sadržane su u tri knjige: matična knjiga rođenih (1717. – 1825.), matična knjiga vjenčanih (1768. – 1825.) i matična knjiga umrlih (1771. – 1825.). Usp. *Vodič kroz arhivsku građu, sa sumarnim inventarima muzejskih i crkvenih fondova i zbirki*, redaktor Miloš Milošević, Kotor, 1977., str. 371.-372., 397.-398.

gospodarskog razvoja, a poglavito će biti naglašen odnos Kotora i drugih bokeljskih mjesta – Perasta, Prčanja i Dobrote.

U trećem će poglavlju biti predstavljen još jedan izvor bitan za proučavanje demografskih tema predstatističkog razdoblja. Riječ je o mletačkim popisima stanovništva, u ovom slučaju ponajprije popisima za davanje soli. Analizom spomenutih objavljenih i neobjavljenih popisa prikazat će se broj stanovnika Kotora i okružja te se usporediti s brojem stanovnika drugih bokeljskih mjesta, kao i s brojem stanovnika nekih drugih istočnojadranskih gradova (Dubrovnik, Split, Zadar, Pula). Također, s obzirom na strukturu i sadržaj ovih izvora, isti će se promatrati kroz dvije teme. Prva se odnosi na broj katoličkog i pravoslavnoga stanovništva, dok će se u drugoj temi ukazati na broj plemstva u gradu.

Sljedeća tri poglavlja u središtu istraživačkog interesa imaju analizu općih demografskih kretanja u Kotoru. U njima će se kvantitativnom metodom prikazati dinamika rođenja/krštenja, umiranja i vjenčanja na spomenutom području. U četvrtom će se poglavlju prikazati godišnje i sezonsko kretanje broja vjenčanja u Kotoru u 18. stoljeću. Također, kvantiteta sklopljenih brakova promatrat će se i kao odraz određenih političko-društvenih događaja (ratne prilike i godine gladi). Zanimljiv segment raščlanjivanja odrednica vezanih uz vjenčanja pripada i pitanju crkvenih napovijedi te brakova koji su ih bili oslobođeni, kao i mjestima sklapanja brakova. Naposljetku, u ovom će se poglavlju analizirati temeljne značajke vezane uz prosječnu dob zaručnika, kao i pitanje ponovljenih brakova, odnosno kotorskih udovica i udovaca.

U petom će se poglavlju predstaviti matične knjige krštenih kotorske župe te neke teme koje one otvaraju. Prikazat će se godišnji broj i sezonsko kretanje začeca i poroda te odraz ratnih i gladnih godina na broj rođenih. Bitna sastavnica istraživanja jest i analiza spolne i imenske strukture rođenih s naglaskom na analizu motivacije nadijevanja imena djeci. Posebno potpoglavlje bit će posvećeno (sukladno mogućnostima provedbe metode rekonstrukcije obitelji) i pitanju broja djece i ritmu poroda, odnosno porođajnim intervalima. U ovom će poglavlju biti obrađene teme vezane uz blizanačke trudnoće, kao i djecu rođenu nakon očeve smrti. Naposljetku, raščlanit će se i neke teme vezane uz nezakonitu djecu.

Matične knjige umrlih, kojima će biti posvećeno šesto poglavlje, bit će, također, prikazane kroz nekoliko tema. Uz općenite podatke o izgledu i strukturi matičnih knjiga, prikazat će se godišnje i sezonsko kretanje umrlih, kao i u prethodnim poglavljima kroz

pitanje ratnih i gladnih godina. Naglasak će biti stavljen na rodnu i starosnu strukturu preminulih, promatranu kroz dobne kontingente – od neonatalnog kontingenta do dugovječnih ljudi. Raščlanit će se i malobrojni, ali zanimljivi podatci o uzrocima smrti, kao i prikazati mjesta smrti zabilježena u kotorskim maticama umrlih.

Kako bi se dinamika demografskih kretanja stanovništva kontekstualizirala navedeni rezultati usporedit će se (kroz sva tri poglavlja) sa sličnim istraživanjima provedenim na primjerima drugih istočnojadranskih gradova te na području sjeverozapadne Hrvatske. Kvaliteta ovih usporedbi određena je kvalitetom i sadržajnošću dosadašnjih demografskih istraživanja gradova i župa na hrvatskom prostoru. Sukladno tomu, od gradova na jadranskoj obali za komparativne smo modele izabrali Pulu, Poreč i Dubrovnik – prva dva kao gradove veličinom slične Kotoru, a Dubrovnik kao geografski najbliži grad specifične razvoje prošlosti. Ovisno o podudarnosti obrađenih tema, navedenim smo gradovima pridružili i manja naselja i područja – Komin, Murter i Konavle. Od gradova kontinentalne Hrvatske najobuhvatnija demografska istraživanja u 18. stoljeću odnosila su se na Brod, Gradec, Križevce, Varaždin i župu Brdovec te su ti gradovi i župe bili komparativni modeli prikaza razvojnica demografskih kretanja u Kotoru.

Sedmo poglavlje bit će posvećeno zanimanjima odnosno profesijama koja se spominju u matičnim knjigama. Providuri, kancelari, računovođe, trgovci, pomorci, liječnici, umjetnici, obrtnici i brojni drugi bit će analizirani u kontekstu spominjanja u matičnim knjigama – ženidbe, rađanje djece, kumstva i umiranja. Pri tome će naglasak biti na analizi obiteljskih, društvenih i poslovnih veza koje su se zrcalile kroz matične upise. S obzirom na vojni karakter grada i veliki broj vojnih postrojbi koje su i u vrijeme rata i u vrijeme mira boravile u gradu, poseban interes bit će usmjeren upravo na vojsku odnosno ondje prisutne časnike i vojnike.

Posljednje, osmo poglavlje, posvećeno je migracijama i migracijskim kretanjima u Kotoru promatranim kroz matične upise. U njemu će se prikazati brojni upisi pojedinaca podrijetlom iz bližih i daljnjih prostora – od šireg bokeljskog teritorija do udaljenih krajeva Habsburške Monarhije i Prusije. Kroz nekoliko migracijskih areala useljeno stanovništvo promatrat će se kroz rodnu strukturu, zanimanja te ženidbene veze.

I. 2. Izvori i literatura za proučavanje demografskih i društvenih sastavnica prošlosti Kotora u 18. stoljeću

Prilikom pregleda arhivskih fondova i zbirki korištenih u istraživanju, prvo i najvažnije mjesto zauzimaju fondovi i zbirke pohranjeni u kotorskih arhivima – u Biskupskom i Istorijskom arhivu. Premda je iz bogatog i vrlo vrijednog, a u povijesnim istraživanjima nedovoljno iskorištenog gradiva koje se čuva u Biskupskom arhivu, uporabljen samo jedan fond – njegova važnost za ovo istraživanje je primarna. Riječ je matičnim knjigama katedrale sv. Tripuna, koje predstavljaju temeljni izvor za proučavanje povijesnodemografskih tema Kotora i okolice prije prvoga suvremenog popisa iz 1857. godine. Najstarija sačuvana matična knjiga Kotora jest matica krštenih iz 1640. godine, a iz doba mletačke uprave sačuvano je ukupno pet knjiga krštenih, pisanih na talijanskom jeziku.² U navedenom razdoblju nedostaju upisi za razdoblje od 18. veljače 1722. (posljednji upis u trećoj knjizi) do 12. listopada 1724. godine (prvi upis u četvrtoj knjizi). Matične knjige vjenčanih započinju 1644. godinom, a ovom prilikom korištena je druga knjiga koja obuhvaća vremenski raspon od 1697. do 1824. godine.³ Naposljetku, matične knjige umrlih crkve sv. Tripuna započinju 1643. godinom, a matice iz 18. stoljeća podijeljene su u tri knjige.⁴

Rezultate demografskih istraživanja s društvenim kontekstom ponajbolje može povezati druga skupina izvora prevažna za istraživanja srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih društava. Riječ je o bilježničkim spisima, osobito oporukama, neiscrpnom vrelu za proučavanje raznih sastavnica društvenog života. Oporučni legati sadrže brojne podatke o oporučitelju, njegovoj obitelji i imutku, nasljeđivanju i vlasništvu, ali također svjedoče i o društvenim i poslovnim vezama i ugledu. Pažljivim se iščitavanjem oporuka mogu razaznati brojni čimbenici društvenog svakodnevlja, materijalne kulture i vjerskog života, ali i opće društveno-političko stanje određenog prostora. Oporučni zapisi nezaobilazan su izvor i za proučavanje povijesnodemografskih tema, poglavito za proučavanje povijesti pojedinog roda i

² Biskupski arhiv u Kotoru (dalje: BAK), Matične knjige katedrale sv. Tripuna: Matična knjiga krštenih I (1640. – 1662.); Matična knjiga krštenih II (1662. – 1701.); Matična knjiga krštenih III (1703. – 1722.); Matična knjiga krštenih IV (1724. – 1775.); Matična knjiga krštenih V (1775. – 1824.). Citirano prema: *Vodič kroz arhivsku građu*, str. 367. Međutim, uvidom u stvarne matične knjige opažaju se netočnosti oko vremenske podijeljenosti matičnih knjiga. Naime, Matična knjiga krštenih III ne počinje 1703. godinom kako je zapisano u *Vodiču*, već 19. II. 1701. godine.

³ BAK, Matične knjige katedrale sv. Tripuna: Matična knjiga vjenčanih II (1697. – 1824.).

⁴ BAK, Matične knjige katedrale sv. Tripuna: Matična knjiga umrlih I (1643. – 1731.); Matična knjiga umrlih II (1731. – 1775.); Matična knjiga umrlih III (1775. – 1823.). Tijekom arhivskog istraživanja provedenih u više navrata tijekom 2008., 2009. i 2010. godine u Biskupskom arhivu u Kotoru nije bila dostupna matična knjiga umrlih II, koja je prema riječima don Antona Belana, upravitelja arhiva, izgubljena prilikom seljenja arhiva.

obitelji te za rekonstrukciju genealogija. Oporuke analizirane u ovom radu čuvaju se u Istorijskom arhivu u Kotoru u sklopu fonda *Sudsko-notarski spisi*.⁵ Ovom prilikom izdvojeni su i popisani oporučni zapisi zabilježeni u 18. stoljeću.⁶ U kotorskom Istorijskom arhivu čuva se i zasebna zbirka oporuka (*Testamenti I*) iz koje su također izdvojene i popisane oporuke 18. stoljeća.⁷ Osim navedenog, za ovo su istraživanje manje korišteni i dokumenti iz fonda *Upravno-politički spisi vanrednih providura Mletačke Republike*.⁸ Fond je (nesustavno) podijeljen u četiri tematske cjeline – opći poslovi kancelarije, korespondencija s raznim magistratima i osmanskim vlastima, kaznene i građanske parnice te razni spisi (o sanitetu, ratovima, privilegijama i drugo). Iz fonda su, poglavito za prikaz brojčanog stanja te vjerske i društvene strukture stanovništva, rabljeni popisi iz vremena mletačke uprave. Ti su popisi rađeni iz gospodarskih i vojnih razloga – za davanje soli ili prilikom provođenja evidencije vojno sposobnih muškaraca. Društveni i gospodarski život kotorskog plemstva rasvjetljavaju i popisi kuća koje su u vlasništvu (i u najmu) imali pojedini kotorski plemićki rodovi. Popisi su iskoristivi i pri rekonstrukciji historijata kotorskih plemićkih rodova, a uz navedene za istraživanje su korišteni i neki popisi plemićkih obitelji. Važno je napomenuti da se u Istorijskom arhivu među obiteljskim fondovima nalazi samo jedan fond neke kotorske obitelji, a riječ je o fondu plemićke obitelji Vračen. Sam fond poprilično je oskudan i sadrži samo jednu ispravu – obiteljsko stablo.

Uz spomenute fondove Biskupskoga i Istorijskog arhiva u Kotoru, važne podatke za istraživanje bokeljskih tema pružaju i fondovi iz Državnoga arhiva u Zadru. Premda u njemu ne postoji jedinstveni fond o Boki kotorskoj, višestoljetna uključenost Boke u mletačke prekojadranske stečevine, sa Zadrom kao glavnim gradom, rezultirala je očuvanjem brojnih spisa koji se odnose upravo na Boku. U ovom istraživanju uporabljeni su *Spisi generalnih providura za Dalmaciju i Albaniju*, posebice isprave o raznim imenovanjima dužnosnika komunalne uprave (kancelara, tumača, državnog odvjetnika, liječnika i kirurga) i gradskih vojnih formacija (lučkog kapetana i zapovjednika gradskih vojnih postrojbi, zapovjednika

⁵ O historijatu fonda usp. *Vodič kroz arhivsku građu*, str. 156.-164.; Maja Katušić, Arhivsko gradivo za povijest Boke kotorske u 18. stoljeću (Istorijski arhiv u Kotoru, Biskupski arhiv u Kotoru i arhiv HAZU u Zagrebu), *Humanitas et litterae*, zbornik u čast Franje Šanjeka, uredili Lovorka Čoralić i Slavko Slišković, Zagreb, 2009., str. 457.-468.

⁶ Ukupno je obrađeno 55 busta (svežnjeva) – od b. 127., Silvestro Zane (1698. – 1700.) do b. 182., Francesco Dandolo (1792. – 1794.). Za period 18. stoljeća ukupno je popisano oko 400 oporuka.

⁷ Istorijski arhiv u Kotoru (dalje: IAK), *Testamenti I* (1611. – 1800.).

⁸ Fond Upravno-politički spisi vanrednih providura Mletačke Republike započinje 1684. godinom (kada je i uspostavljena funkcija izvanrednog providura), a za 18. stoljeće sadrži 191 bustu. O navedenom fondu usp. *Vodič kroz arhivsku građu*, str. 24.-32.; M. Katušić, Arhivsko gradivo za povijest Boke kotorske u 18. stoljeću, str. 462.-463.

redarstvenih snaga). Brojem prevladavaju imenovanja i unapređenja brojnih bokeljskih časnika aktivnih u mletačkoj vojnoj službi (imenovanja zapovjednika pukovnija, unapređenja u druge visoke vojne činove). Kotorani, mahom pripadnici plemićkih rodova, spominju se i u fondu *Spisi zadarstkih bilježnika*. Rečeni fond bilježi aktivnosti onih Kotorana koje su poslovne i obiteljske okolnosti (najčešće ženidba) dovele u glavni grad Dalmacije, a najčešće je riječ o vjenčanim ugovorima, kupoprodajama, novčanim transakcijama i oporukama. Oporuke nekih kotorskih plemića nalaze se i u tamošnjem fondu *Cancellaria dei conti veneti*.

Naposljetku, u istraživanju su korišteni i fondovi Državnog arhiva u Veneciji, koji su pomogli u sagledavanju opće slike društvenoga i političkog života u Kotoru. U fondu *Capi del Consiglio dei Dieci: Lettere di Rettori e di altre cariche* sadržana su brojna pisma, poruke i izvješća koja su predstavnici komunalne vlasti upućivali mletačkoj središnjici. Sadržaj ovoga fond vrlo je raznolik – od izvješća o financijskom funkcioniranju komune i ovlastima predstavnika kotorske vlasti nad okolnim područjima (Grblja, Paštovića, Luštice), obavijesti o pokretanju raznih sudskih procesa do lokalnih problema (svađe, ubojstva).⁹ Fond *Inquisitori di Stato* ne sadrži mnogo podataka o funkcioniranju kotorske komune i problemima u gradu, već se isprave, dopisi, pisma i izvještaji mahom odnose na događaje u kotorskoj okolici i na pograničnom području.¹⁰ Za ovo istraživanje poglavito su korisni (iako malobrojni) podatci iz oba fonda vezani uz broj plemićkih rodova te probleme u funkcioniranju gradske vlasti. Slični podatci sadržani su i u fondu *Senato (Collegio). Dispacci. Relazioni di ambasciatori, rettori e altre cariche*.¹¹

Za razliku od navedenih fondova, pri proučavanju vojske, broja vojnih postrojbi stacioniranih u Kotoru te njihove strukture i sastava (poglavito vezano uz zavičajnu strukturu vojnika) nezaobilazan je fond *Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli*. Fond sadrži popise vojnih postrojbi koji su se vršili na cijelom području Mletačke Republike, a količina i raznolikost popisa svjedoče o brojnosti i izraženoj mobilnosti vojnika kao društvene skupine.

⁹ Archivio di Stato di Venezia (dalje: ASV), Capi del Consiglio dei Dieci: Lettere di Rettori e di altre cariche, b. 276., Cattaro (1602. – 1792.).

¹⁰ ASV, Inquisitori di Stato, b. 36., Lettere ai Rettori di Castelbaldo (1772. – 1796.), Castelfranco (1743. – 1795.) e Cattaro (1591. – 1782.); Inquisitori di Stato, b. 258., Dispacci dai Rettori di Cattaro (1612. – 1767.).

¹¹ ASV, Senato (Collegio). Dispacci. Relazioni di ambasciatori, rettori e altre cariche, b. 65., Cattaro (1533. – 1780.).

Bokeljske su teme, pa tako i teme vezane za brojne sastavnice povijesti Kotora, kao što je već rečeno, nedovoljno zastupljene u hrvatskoj historiografiji. Također, malen se broj hrvatskih povjesničara tijekom znanstvenog rada posvetio proučavanju tema iz bokeljske prošlosti.¹² Ovdje navedeni primjeri znanstvenih radova hrvatskih povjesničara tek su djelomično iskoristivi za proučavanje ove istraživačke teme. Naime, u tim su radovima istraživačka pitanja mahom upravljena k drugim bokeljskim područjima u promatranom razdoblju, a usko specijalizirane teme tek su djelomično koherentne s ovim istraživanjem. Kada je riječ o crnogorskoj, srpskoj i historiografiji drugih zemalja koje su središte svog istraživanja upravljale na raznolike sastavnice iz prošlosti bokeljskog zaljeva, također možemo opaziti da je njihova uporabljivost za ovu temu tek djelomična. O tim će radovima nešto više biti riječi u nastavku pregleda korištene literature.

U kontekstu ovoga pregleda literature na početku je potrebno istaknuti monografske priloge o Kotoru, koji se vremenski odnose na razdoblje ranije od promatranog, ali su korisni za prikazivanje kontinuiteta političkih, društvenih i vjerskih odrednica razvoja. Tako treba istaknuti monografska djela iz pera vrsnih poznavatelja kotorskih srednjovjekovnih prilika – Antona Dabinovića, Ilije Sindika, Pavla Butorca i u novije vrijeme Lenke Blehove Čelebić.¹³

¹² Tako su primjerice za povijest Boke uvijek atraktivne teme iz povijesti pomorstva i brodarstva bile predmet istraživanja nekoliko hrvatskih povjesničara pomorstva. Vidi primjerice: Radojica Barbalić, Veze pomorstva Boke s Rijekom i Hrvatskim primorjem u prošlosti, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* (dalje: *GPMK*), sv. 2., 1953., str. 93.-98.; Josip Luetić, Bokeljski pomorci u službi na dubrovačkim brodovima, *GPMK*, sv. 3., 1955., str. 81.-85.; Vinko Ivančević, Gradnje bokeljskih brodova u Korčuli pri kraju 18. stoljeća, *GPMK*, sv. 23., 1975., str. 19.-29. Teme iz crkvene prošlosti obradio je u svojim radovima Stjepan Krasić, Nekadašnji dominikanski samostan Sv. Nikole u Kotoru (1266. – 1807.), *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 28., 1989., str. 129.-141.; Dominikanci u Bokokotorskom zaljevu od XIII. do XIX. stoljeća, *Hrvati Boke kotorske*, gl. urednik Stijepo Obad, Orebić, 2003., str. 323.-361. Posljednjih desetak godina brojna djela povjesničarke Lovorke Čoralić rasvijetlila su i hrvatskoj znanosti i javnosti približila brojne teme iz bokeljske prošlosti. Vidi primjerice monografiju *Iz prošlosti Boke: odabrane teme*, Samobor, 2007. Od iste autorice usp. i druge pojedinačne radove: Iseljenici iz grada Kotora u Mlecima (XV. – XVIII. st.), *Povijesni prilozi*, sv. 17., 1998., str. 133.-155.; Život i djelovanje kotorskih patricija u Mlecima od 16. do 18. stoljeća, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 31., 1998., str. 131.-140.; Katorske crkvene ustanove u oporukama bokeljskih iseljenika u Mlecima (XV.-XVIII. st.), *GPMK*, sv. 53., 2005., str. 15.-25.; Katorski plemići Nikola Paskvali i Bartul Pima – kavaljeri Svetoga Marka (1634.), *Istorijski zapisi*, sv. 79., 2006., str. 75.-84.; Iseljenici iz grada Kotora – posjednici na mletačkoj terrafermi, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 45., 2007., str. 391.-408. Uz navedene radove o povijesti i kulturi Boke kotorske moguće je u hrvatskoj periodici naći veći broj stručnih i popularnih članaka, ali oni za ovo istraživanje nisu osobito relevantni.

¹³ Usp. Anton Dabinović, *Kotor pod mletačkom upravom (1420. – 1797.)*, Zagreb, 1934. Premda je u monografiji A. Dabinovića gornja vremenska odrednica 1797. godina, u samoj monografiji autor se vremenski fokusira isključivo na 15. i 16. stoljeće. Usp. još i Ilija Sindik, *Komunalno uređenje Kotora od druge polovice XII do početka XV stoljeća*, Beograd, 1950.; Pavao Butorac, *Kotor za samovlade (1355.-1420.)*, Perast, 1999. Također, ovom bih prilikom valja istaknuti vrijedne monografije Lenke Blehove Čelebić koje ne sežu do 18.

Nastavak pregleda historiografskih djela značajnih za ovo istraživanje započinje prikazom zbirki isprava koje različitošću svoga sadržaja otvaraju mnoge istraživačke teme. Za proučavanje povijesti pomorstva, brodarstva, gospodarstva i trgovine cjelokupnog područja istočnog Jadrana nezaobilazna je dvosveščana zbirka regesta *Hrvatski pomorski regesti* koju je priredio Nikola Čolak.¹⁴ Uporabljivost ove zbirke time je veća uzme li se u obzir da u 18. stoljeću bokeljsko pomorstvo i brodarstvo prednjači ostalim istočnojadranskim gradovima. Pisma i poruke predstavnika mletačke vlasti u Herceg Novom, Budvi, Baru i Ulcinju mletačkoj središnjici također su vrijedan izvor spoznaja o ranonovovjekovnom Kotoru, u ovim izvorima promatranog kroz prizmu glavnog grada Mletačke Albanije.¹⁵

Kad se govori o tematskim blokovima u časopisima, zbornicima i sintezama bokeljske prošlosti, Kotor je u njima prezentiran ponajprije kroz političke i gospodarske (poglavito pomorske), dok su ostali aspekti prošlog razvoja manje zastupljeni.¹⁶ Također, osim što je u promatranom razdoblju u časopisima i zbornicima predstavljen uglavnom kao političko i upravno središte, uspon malih bokeljskih mjesta, promatran ponajprije kroz procvat pomorstva i barokne umjetnosti, doprinio je fokusiranosti istraživača na peraške, prčanjске i dobrotске teme, a rezultat toga svojevrsno je zanemarivanje kotorskih osamnaestostoljetnih tema. Sukladno navedenome broj redaka posvećenih Kotoru u sintezama, zbornicima radova ili tematskim blokovima u pojedinim časopisima, a uporabljivim za ovo istraživanje, krajnje je sužen. Primjerice, u sintezama crnogorske povijesti (*Istorija Crne Gore*,¹⁷ *Istorija crnogorskog naroda*¹⁸) Kotor je prezentiran kao upravno i političko središte mletačkih posjeda, a u prvom planu nalazi se međuodnos mletačkih predstavnika vlasti i crnogorskih plemena. Nadalje, u tematskom bloku časopisa *Nova Europa* posvećenom bokeljskoj

stoljeća, ali su značajne za sagledavanje cjelokupne slike i kontinuiteta razvoja Kotora još od srednjeg vijeka. U monografiji *Žene srednjovjekovnog Kotora*, Podgorica, 2002. autorica je prikazala žene kao bitan čimbenik društvenog života grada dok je u monografiji *Hrišćanstvo u Boki 1200 – 1500, kotorski distrikt*, Podgorica, 2006. dala pregled crkvenih prilika u Kotoru do 16. stoljeća.

¹⁴ *Hrvatski pomorski regesti / Regesti marittimi croati*, sv. I., Padova, 1985., sv. II., Padova, 1993.

¹⁵ *Pisma i poruke rektora Dalmacije i Mletačke Albanije, sv. 1: Pisma i poruke rektora Bara, Ulcinja, Budve i Herceg-Novog*, prepisali i uredili L. Čoralić i Damir Karbić, Zagreb, 2009.

¹⁶ U izdanjima periodike Kotor je mahom prikazan kroz političke i gospodarske teme. Primjerice, usp. Petar Šerović, *Kotorska mornarica*, *GPMK*, sv. 6., 1957., str. 5.-15.; A. Dabinović, *Politički položaj Kotora poslije Zadarskog mira (1359. – 1381.)*, *GPMK*, sv. 7., 1958., str. 45.-54.; Jovan Martinović, *Iz kotorskih isprava XII vijeka*, *GPMK*, sv. 13., 1965., str. 149.-153.; Slavko Mijušković, *Osnivanje bratovštine kotorskih pomoraca i njen Statut iz 1463. godine*, *GPMK*, sv. 17., 1969., str. 9.-41. Ovi radovi tek su u manjoj mjeri uporabljivi u proučavanju Kotora u 18. stoljeću.

¹⁷ Sv. I.-III., Titograd, 1967. – 1975.

¹⁸ Sv. I.-III., Cetinje, 1989. – 1997.

prošlosti, istaknut je geografski i strateški značaj grada.¹⁹ Zbornik radova posvećen Kotoru (*Kotor*, 1970.) tek se fragmentarno dotiče tema iz 18. stoljeća, a znakovito je primijetiti da se u ondje objavljenom članku Ignatija Zlokovića “Istaknute ličnosti” ne spominje ni jedan Kotoranin iz 18. stoljeća.²⁰ U zborniku radova *12 vjekova Bokeljske mornarice* sadržani su tekstovi u kojima je dan pregled zbivanja u Kotoru po dolasku pod mletačku upravu te su prikazani događaji u Kotoru neposredno nakon potresa 1667. godine.²¹ Također, članci u drugom zborniku radova istog naziva prezentiraju Kotor u 18. stoljeću kroz Bratovštinu sv. Nikole mornara i djelovanje kotorskih useljenika u mletačkim bratovštinama.²² Zanimljiv rad “Sociolingvistički aspekti nominacija nahočadi u Kotoru od XVII do kraja XIX vijeka” Gracijele Čulić²³ objavljen je u Zborniku *Hrvatsko-crnogorski dodiri*, a s pozicije umjetnosti i kulture vrijedni su prinosi Radoslava Tomića i Marije Saulačić.²⁴ Zapise o bokeljskim useljenicima u Puli od XVII. do XIX. stoljeća u istom je zborniku analizirao i prikazao Slaven Bertosa.²⁵

Kada se sagledavaju monografska djela posvećena Kotoru, najtemeljitiji prikaz političkog stanja u Kotoru i Boki, poglavito s aspekta protuosmanskih ratova u 17. i 18. stoljeću, dao je u važnom monografskom djelu Pavao Butorac.²⁶ S druge strane, detaljne opise kotorskih građevina – trgova, palača, crkava i drugih znamenitosti prikazao je Tomislav Grgurević.²⁷ Istaknuto mjesto u proučavanju društvenih sastavnica života u Kotoru od srednjeg vijeka do kraja 18. stoljeća pripada i Ivu Stjepčeviću, čiji su najznačajniji uradci sakupljeni i objavljeni u monografiji *Arhivska istraživanja Boke kotorske*,²⁸ dočim je u

¹⁹ Frano Alfirević, Kotor, u: Kotor i Boka Kotorska (tematski blok), *Nova Europa*, uredio Milan Đurčin, knj. 27., br. 3.-4., Zagreb, 1934., str. 26.-32.

²⁰ M. Milošević, Istorijski tokovi na području zaliva, *Kotor*, urednik Danilo Kalezić, Zagreb, 1970., str. 25.-26.; Isti, Pomorstvo – izvor života na kamenu, nav. dj., str. 66.; Ignatije Zloković, Istaknute ličnosti, nav. dj., str. 129.-136.

²¹ Ivan Božić, Kotor posle prihvatanja mletačke vlasti, *12 vjekova Bokeljske mornarice*, gl. urednik Danilo Kalezić, Beograd, 1972., str. 34.-42.; Grga Novak, Potres u Kotoru godine 1667., nav. dj., str. 43.-50.

²² M. Milošević – Jelena Antović, Pogovor statutu bratovštine sv. Nikole mornara u Kotoru iz 1463. godine s alegatima do 1807. godine, *Dvanaest vjekova Bokeljske mornarice*, urednik J. J. Martinović, Kotor, 2010., str. 21.-42.; L. Čoralić, Kotorski iseljenici u mletačkim bratovštinama kroz prošlost: o neizravnim utjecajima mletačkih vjerskih i strukovnih udruga na Bokeljsku mornaricu i druge bratimske udruge u Kotoru, nav. dj., str. 55.-93.

²³ *Hrvatsko-crnogorski dodiri/crnogorsko-hrvatski dodiri: identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog primorja*, gl. urednik L. Čoralić, Zagreb, 2009., str. 367.-387.

²⁴ Radoslav Tomić, Umjetnost XVII. – XIX. stoljeća u Boki kotorskoj (fragmenti), *Hrvatsko-crnogorski dodiri*, str. 767.-778.; Marija Saulačić, Kulturna baština franjevac na tlu Kotorske biskupije, nav. dj., str. 749.-766.

²⁵ Migracijska prožimanja današnjeg Crnogorskog primorja i Pule od XVII. do XIX. stoljeća, *Hrvatsko-crnogorski dodiri*, str. 353.-366.

²⁶ *Boka Kotorska u 17. i 18. stoljeću – politički pregled*, Perast, 2000.

²⁷ *Kotor i okolica, građevine, utvrde i crkve*, Zagreb, 2008.

²⁸ Perast, 2003.

suautorstvu s Ristom Kovijanićem isti autor objavio i monografiju *Kulturni život staroga Kotora*.²⁹ Potonja donosi brojne vrijedne i zanimljive podatke o osnivanju i organizaciji školstva u Kotoru, kao i podatke o prvim sanitarnim ustanovama, liječnicima i ljekarnicima u Kotoru od 13. do 18. stoljeća.³⁰

U istraživanjima prošlosti Boke kotorske i Kotora u ranom novom vijeku nezaobilazno mjesto pripada Milošu Miloševiću. U gotovo 60 godina znanstvenog rada Milošević je objavio nekoliko desetaka monografija i članaka raznolike tematske usmjerenosti (arhivistika, povijest glazbe, politička, društvena i kulturna povijesti), a za ovu su prigodu iskoristivi radovi koji se odnose na društveni i gospodarski segment razvoja Kotora i drugih mjesta Boke kotorske. Ovom prilikom posebice valja istaknuti sintetsko djelo *Pomorski trgovci, ratnici i mecene* u kojem su sakupljeni i ponovno objavljeni Miloševićevi najznačajniji radovi. Brojne teme od razvoja kotorskog pomorstva, vojne organizacije u Kotoru, organizacije bratovština i razvoja obrta do proučavanja raznih sastavnica razvoja zdravstvene kulture te društvenog života i običaja u Boki plod su pomnih arhivskih istraživanja te stoga predstavljaju temelj za proučavanje brojnih sastavnica iz prošlosti Boke u vrijeme mletačke uprave.³¹ Za prikaz političkog stanja u Boki važna je i monografija istog autora *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od kraja XV do kraja XVIII vijeka*,³² a osobito članci “Zašto se Boka Kotorska u mletačkim izvorima nazivala ‘Mletačkom Albanijom?’”³³ i “Granice Boke Kotorske za vrijeme mletačke vladavine (1420 – 1797).”³⁴ Gospodarski, ali i društveni segment razvoja Kotora u 18. stoljeću ponajbolje opisuju Miloševićevi članci “Nosioći pomorske privrede Kotora prve polovine XVIII vijeka”³⁵ i “Neki aspekti pomorske privrede Boke Kotorske u doba mletačke vladavine (1420 – 1797).”³⁶ Društveni i kulturni segment života u Kotoru, s naglaskom na više društvene slojeve i njihovo mecenatsko djelovanje obrađeni su u radovima “Francesco Cabianca i njegovi suradnici u Kotoru,”³⁷ “Konte Stjepan Raković mecena Cabiankinog

²⁹ Perast, 2003.

³⁰ Podatke o zdravstvenoj kulturi nadopunjuje i rad Relje Katića: Hirurzi staroga Kotora u vremenu od 1326. do 1779. godine, *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae*, god. 1., sv. 2., 1961., str. 5.-35.

³¹ M. Milošević, *Pomorski trgovci, ratnici i mecene, studije o Boki Kotorskoj XV – XIX stoljeća*, priredio Vlastimir Đokić, Beograd – Podgorica, 2003. Premda su navedene teme puno detaljnije obrađene za 16. i 17. stoljeće, Miloševićevi prilozi nezaobilazan su izvor za svakog istraživača ranonovovjekovne Boke.

³² Podgorica, 2008.

³³ *Spomenik Srpske akademije znanosti i umjetnosti* (dalje: SANU), sv. 127., 1986., str. 239.-241.

³⁴ *GPMK*, sv. 22., 1974., str. 11.-25.

³⁵ *GPMK*, sv. 9., 1960., str. 103.-150.

³⁶ *Pomorski zbornik povodom 20-godišnjice Dana mornarice i pomorstva Jugoslavije 1942-9146*, sv. II., Zagreb, 1962., str. 1785.-1818.

³⁷ *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 11., 1959., str. 118.-135.

glavnog oltara u crkvi sv. Josipa u Kotoru”³⁸ i “Primjer kreditiranja bokeljske privrede XVIII vijeka.”³⁹

Brojne bokeljske i kotorske teme te tamošnji uglednici, osim u povijesnim, obrađeni su i u radovima povjesničara umjetnosti⁴⁰ te književnih povjesničara.⁴¹

Važnu sastavnicu svih segmenata kotorskog srednjovjekovlja i ranonovovjekovlja činilo je plemstvo. Iako je plemstvo u u navedenim razdobljima bilo najvažniji politički, javni i društveni čimbenik, rijetki su radovi koji u prvom planu imaju kotorsko plemstvo. Budući da ne postoji zaokružena monografija ili rad koji bi pružio osnovne podatke o plemićkim rodovima, njihovom podrijetlu i genealogiji, temelj istraživanja kotorskih plemićkih rodova predstavlja, davno nastali, ali i danas uporabljiv svojevrsni leksikon plemstva – Heyerov *Der Adel des Königreichs Dalmatien*.⁴² Leksikografske natuknice o plemićkim rodovima i pojedincima korisni za ovo istraživanje objavljeni su u *Enciklopediji Jugoslavije*,⁴³ *Pomorskoj enciklopediji*,⁴⁴ *Hrvatskoj enciklopediji*,⁴⁵ *Hrvatskom biografskom leksikonu*⁴⁶ i *Leksikonu pisaca Jugoslavije*.⁴⁷ Premda kotorsko plemstvo još uvijek čeka pornije istraživanje neki radovi, vremenski fokusirani na ranija razdoblja, istražuju kotorske plemićke rodove, s naglaskom na njihovo političko djelovanje i aktivnosti pojedinaca. Biografije znamenitih kotorskih političkih i crkvenih uglednika obradili su u svojim monografijama Francesco Maria Appendini⁴⁸ i Šime Ljubić.⁴⁹ J. Martinović autor je pak članaka “Prilozi proučavanju

³⁸ *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 31., 1991., str. 303.-316.

³⁹ *GPMK*, sv. 7., 1958., str. 73.-81.

⁴⁰ Izdvajam radove Krune Prijatelja, *Umjetnost 17. i 18. stoljeća u Dalmaciji*, Zagreb, 1956.; Isti, Slikarstvo zapadnoeuropskih stilova u Boki kotorskoj od početka 15. do potkraj 19. stoljeća, *Boka*, sv. 18., 1986., str. 27.-41.; R. Tomić, O slikama Antonija Arrignonija u Kotoru i Hvaru, *Kolo. Časopis Matice hrvatske*, god. XI., sv. 2., 2001., str. 5.-13.; Isti, Slika “Sv. Osvald” Giovannija Venantija u Kotoru, *Lux – Glasnik Kotorske biskupije*, sv. 1., 2005., str. 14.-16.; Isti, Dva priloga za baroknu umjetnost u Boki kotorskoj, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, sv. 34., 2010., str. 113.-121.; Vinicije Lupis, Kotorske likovne teme: u slavu grada Kotora, *Croatica christiana periodica*, god. 24., sv. 46., 2000., str. 189.-196. Usp. i monografiju Cvite Fiskovića, *Spomenička baština Boke kotorske*, Zagreb, 2004. te *Blago Kotorske biskupije: Zagovori svetom Tripunu, povodom 1200. obljetnice prijenosa moći svetoga Tripuna u Kotoru*, katalog izložbe održane 14. prosinca 2009. – 14. veljače 2010., Zagreb, 2009.

⁴¹ *Poezija baroka: XVII i XVIII vijek. Antologija*, priredili Gracija Brajković i M. Milošević, Titograd, 1976.; *Proza baroka: XVII i XVIII vijek. Antologija*, priredili G. Brajković i M. Milošević, Titograd, 1978.; Ivo Banac – Slobodan Prosperov Novak – Branko Sbutega, *Stara književnost Boke*, Zagreb, 1993.; *Hrvatska književnost Boke Kotorske do preporoda*, priredila i predgovor napisala Vanda Babić, Zagreb, 1998.

⁴² Carlo Georg Friedrich Heyer von Rosenfeld, *Der Adel des Königreichs Dalmatien*, Nürnberg, 1873.

⁴³ *Enciklopedija Jugoslavije* (dalje: *EJ*), sv. 1., A – Bosk, Zagreb, 1954. – sv. 8., Srbija – Ž, Zagreb, 1971. Usp. i drugo nedovršeno izdanje *EJ*, sv. 1., A – Biz, Zagreb, 1980. – sv. 6., Jap – Kat, Zagreb, 1990.

⁴⁴ *Pomorska enciklopedija* (dalje: *PE*), sv. 1., A – Brod, Zagreb, 1954. – sv. 8., Šo – Ž, Zagreb, 1989.

⁴⁵ *Hrvatska enciklopedija* (dalje: *HE*), sv. 1., A – Bd, Zagreb, 1999. – sv. 11., Tr – Ž, Zagreb, 2009.

⁴⁶ *Hrvatski biografski leksikon* (dalje: *HBL*), sv. 1., A – Bi, Zagreb, 1983. – sv. 7., Kam – Ko, Zagreb, 2009.

⁴⁷ *Leksikon pisaca Jugoslavije*, sv. 1., A – Dž, Novi Sad, 1972. – sv. 4., M – Nj, Novi Sad, 1997.

⁴⁸ *Memorie spettanti ad alcuni uomini illustri di Cattaro*, Ragusa, 1811.

genealogije i heraldike znamenitijih vlasteoskih rodova u Kotoru prve polovine XIV veka,⁵⁰ “Barokna palata Grgurina u Kotoru”⁵¹ te “Popis plemićkih porodica Kotora za godine 1834. – 1842.”⁵² O palačama kotorskih plemića pisali su Ilija Lalošević⁵³ i Anita Mažibradić,⁵⁴ dok opis grbova kotorskih plemićkih rodova daje Leonid Kampe.⁵⁵ Radove o pojedinim kotorskim plemićkim rodovima, poglavito njihovu povezanost i aktivnosti (mahom gospodarske prirode) u glavnom gradu Mletačke Republike, objavila je i L. Čoralić. Navedeni su radovi većinom nastali na temelju arhivskih istraživanja u Državnom arhivu u Veneciji te stoga donose nove podatke i nadopunjuju ranije stečena saznanja.⁵⁶ Naposljetku, u sklopu analize kotorskog plemstva kroz prizmu povijesne demografije vrlo su korisne i ovdje uporabljive metodološke postavke prikazane u monografijama Nenada Vekarića (*Vlastela grada Dubrovnika 1-3*)⁵⁷ i Mladena Andreisa (*Trogirsko plemstvo do kraja prve austrijske uprave u Dalmaciji (1805.)*),⁵⁸ također i radu “Metodološki pristup analizi dalmatinskog gradskog plemstva: primjer analize trogirskog plemstva od 13. stoljeća do kraja prve austrijske uprave 1805.”⁵⁹

Istraživanja povezana s povijesnodemografskim temama Boke kotorske do 19. stoljeća u historiografiji su u potpunosti zapostavljena. Do sada nema objavljenih radova koji su u fokusu imali teme iz prošlosti kotorskoga ili bokeljskog stanovništva ili koji su kao osnovni izvor rabili matične knjige. Drugi važan izvor za povijesnu demografiju – popisi stanovništva – nešto je više zaokupljao pažnju istraživača. Gligor Stanojević⁶⁰ i Đorđe Milović⁶¹ objavili su nekoliko popisa stanovništva Kotora i njegova predgrađa Kličića, a podatci iz tih radova, koji se odnose na broj stanovništva, prenose se i u kasnijim radovima drugih autora.

Upravo zbog slabe istraženosti tema iz povijesne demografije na bokeljskom području, pri rasvjetljavanju sastavnica koje će biti obuhvaćene ovim istraživanjem od iznimne je

⁴⁹ *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Vienna – Zara, 1856.

⁵⁰ *GPMK*, sv. 12., 1964., str. 33.-69.

⁵¹ *GPMK*, sv. 39.-40., 1991. – 1992., str. 79.-83.

⁵² *GPMK*, sv. 53., 2005., str. 139.-146.

⁵³ Palata Bizanti u Kotoru, *GPMK*, sv. 39.-40., 1991. – 1992., str. 85.-94.

⁵⁴ Ljetnikovac Buća-Luković u Tivtu, *GPMK*, sv. 39.-40., 1991. – 1992., str. 157.-164. O plemstvu i kotorskim palačama korisne podatke donosi i lijepo ilustrirani vodič J. Martinovića, *Sto kotorskih dragulja*, Kotor, 2004.

⁵⁵ Grbovi kotorskih plemićkih porodica u zborniku grbova “Armorial Général” J. B. Rietstapa, *GPMK*, sv. 53., 2005., str. 187.-221.

⁵⁶ Usp. bilješku 12.

⁵⁷ Zagreb – Dubrovnik, 2011. – 2012.

⁵⁸ Trogir, 2006.

⁵⁹ *Acta Histriae*, god. 16., sv. 1.-2., 2008., str. 1.-36.

⁶⁰ Nekoliko statističkih podataka o Boki Kotorskoj iz sredine XVIII stoljeća, *Spomenik SANU*, sv. 105., 1956.; str. 27.-40.; Isti, Prilozi za istoriju Crne Gore i Boke Kotorске u prvoj polovini XVII vijeka, *Istorijski zapisi*, sv. 3.-4., 1956., str. 35.-70.

⁶¹ Podaci o stanovništvu Kotora i Mula u 1788. godini, *GPMK*, sv. 17., 1969., str. 193.-201.

važnosti komparativna literatura koja se odnosi na istraživanje povijesnodemografskih tema na primjerima drugih gradova na istočnojadranskoj obali, ali u ponekim sastavnicama zahvaća i kontinentalne hrvatske i europske gradove. Navedeni radovi u prvom redu pružaju brojne metodološke predloške pristupu proučavanju povijesti stanovništva te otvaraju mnoge ideje i teme koje, uz preduvjet dobre i temeljite pripreme podataka, može pružiti arhivsko gradivo.⁶² Pri proučavanju povijesti stanovništva Kotora, istraživački je vrlo zanimljiv – zbog blizine i učestalih migracijskih procesa – grad Dubrovnik. Brojem i procjenama vezanim uz stanovništvo te obilježjima nupcijaliteta, nataliteta i mortaliteta Dubrovnika i Dubrovačke Republike, bavio se Stjepan Krivošić (*Stanovništvo Dubrovnika i demografske promjene u prošlosti*, Dubrovnik, 1990.).⁶³ *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*⁶⁴ – monografija skupine autora u kojoj je metodom uzroka i genealoškom metodom, popraćenoj brojnim grafikovima i tablicama, prikazana unutrašnja struktura različitih tipova obitelji – predstavlja odličan predložak za brojne teme koje rekonstruiraju biološki život ranonovovjekovne obitelji i pojedinca. Uz spomenutu monografiju N. Vekarić je autor brojnih radova koji su unaprijedili razvoj povijesne demografije u Hrvatskoj. Vekarić je obradio specifična obilježja nataliteta, mortaliteta i nupcijaliteta stanovništva Konavala (suautor Niko Kapetanić), kao i rodove Pelješca.⁶⁵ U spomenutim radovima primjenom tablice ascendenata analizirane su i migracije stanovništva.⁶⁶

Među najtemeljitijim povijesnodemografskim monografijama u Hrvatskoj one su Mladena Andreisa. Autor je, nakon višedesetljetnog prikupljanja arhivskog gradiva, obradio razne teme iz prošlosti brojnih dalmatinskih gradova, mjesta i otoka i to s aspekta povijesne antroponimije i povijesne demografije.⁶⁷ Naposljetku, ovo je istraživanje upotpunjeno i

⁶² Ovom prilikom navest će se za ovo istraživanje najviše citirani autori. Detaljniji pregled hrvatskih istraživača demografskih tema i tema iz povijesti stanovništva usp. u: Vladimir Stipetić – N. Vekarić, *Povijesna demografija Hrvatske*, Zagreb – Dubrovnik, 2004. Također, pregled najznačajnijih stranih autora i u ovom radu korištenih djela bit će prikazan u sljedećem potpoglavlju.

⁶³ Osim dubrovačkim područjem, Krivošić je u svojim istraživanjima bavio i drugim hrvatskim krajevima. Posebice valja istaknuti njegovu studiju o razvojnim procesima stanovništva Zagreba. Usp. *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća*, Zagreb, 1981. te *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovici XIX. stoljeća*, Varaždin, 1991.

⁶⁴ N. Vekarić – Irena Benyovsky – Tatjana Buklijaš – Maurizio Levak – Nikša Lučić – Marija Mogorović – Jakša Primorac, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda (Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća*, Zagreb – Dubrovnik, 2004.

⁶⁵ N. Vekarić, *Pelješki rodovi*, sv. I (A-K), sv. II (L-Ž), Zagreb, 1995. – 1996.; Niko Kapetanić – N. Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, I., Dubrovnik, 1998.

⁶⁶ N. Vekarić, Primjena tablica ascendenata u historijskoj demografiji, *Anali Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku*, sv. 26., 1988., str. 223.-236.

⁶⁷ Stanovništvo otoka Brača u drugoj polovici 18. stoljeća, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, sv. 13., 1997., str. 205.-236.; Isti, *Stanovništvo Vinišća – povijesna antroponimija do godine 1900.*, Trogir, 1998.; Isti, Stanovništvo Kaštela u prvoj polovici 18. stoljeća, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, sv. 15., 1999., str. 93.-

metodološki nadograđeno uvidom u bogati istraživački opus Miroslava Bertoše. Ovom prilikom izdvojiti ćemo vrlo vrijedan rad o iskoristivosti matičnih knjiga u povijesnom istraživanju – “Matične knjige – arhivsko vrelo o demografskim previranjima predindustrijske Europe.”⁶⁸ Mogućnosti koje kao izvor pružaju matične knjige ponajbolje je prikazao Slaven Bertoša u monografiji *Život i smrt u Puli*.⁶⁹ U ovom vrlo opsežnom djelu obrađene su brojne teme iz društvene i demografske povijesti – prosječna dob stanovništva Pule, kretanje broja stanovnika, nezakonita djeca, neobične smrti, zanimanja, siromašni i prosjaci i brojne druge teme. S. Bertoša se u nekoliko svojih radova dotakao i useljenika s područja Boke u Pulu.⁷⁰ Od općenitih demografskih studija potrebno je istaknuti i rad Ante Gabričevića koji je demografske trendove prikazao na primjeru župe Brdovec,⁷¹ djelo Egidija Ivetica o stanovništvu Istre,⁷² uratke već ranije spomenutog Krivošića⁷³ te Nevenke Bezić-Božanić.⁷⁴ Naposlijetku od novijih radova valja spomenuti i radove Roberta Skenderovića⁷⁵ i Davorina Hrkaća.⁷⁶

Osim navedenih opsežnih demografskih studija, koje objedinjuju brojne teme i metodološke pristupe obradi podataka, potrebno je istaknuti i pojedinačne radove koji analiziraju pojedina povijesnodemografska istraživačka pitanja. O mortalitetu, gladi, bolestima i drugim uzrocima smrti te zdravstvenoj zaštiti napisan je velik broj radova. Ovdje valja izdvojiti istraživanja M. Bertoše,⁷⁷ M. Andreisa,⁷⁸ T. Buklijaš i N. Vekarića,⁷⁹ Andre

129.; Isti, *Stanovništvo Drvenika i Ploče. Povijesna antroponimija do god. 1900.*, Trogir, 2000.; Isti, *Stanovništvo otoka Šolte do godine 1900.*, Šolta, 2011.

⁶⁸ *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, sv. 41.-42., 2000., str. 315.-352.

⁶⁹ *Život i smrt u Puli: starosjeditelji i doseljenici od XVII. do XIX. stoljeća*, Pazin, 2002.

⁷⁰ Nastanjenici i prolaznici iz Dubrovačke Republike, Boke Kotorske i Mletačke Albanije u Puli (17. – 19. stoljeće), *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 41., 2003., str. 157.-174.

⁷¹ Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida u Brdovcu između 1672. i 1981. godine, *Starine JAZU*, sv. 59., 1984., str. 187.-308. Valja istaći i autorovu monografiju o Varaždinu: *Stanovništvo Varaždina tijekom minulih stoljeća*, Zagreb – Varaždin, 2002.

⁷² *La popolazione dell'Istria nell'età moderna, lineamenti evolutivi*, Trieste – Rovigno, 1997.

⁷³ *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća*, Zagreb, 1981.; Isti, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, Varaždin, 1991.

⁷⁴ *Povijest stanovništva u Visu*, Split, 1988.; Ista, *Stanovništvo Komiže*, Split, 1984.

⁷⁵ *Stanovništvo Požege 1699.-1781. prema matičnim knjigama*, magistarski rad obranjen 2002. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu; *Najstarija matična knjiga brodske župe Presvetog Trojstva (1701. – 1735.)*, Slavonski Brod, 2012.

⁷⁶ *Brod u demografskim izvorima od 1780. do 1850. godine*, doktorski rad obranjen 2012. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu

⁷⁷ Glad i kriza mortaliteta god. 1817.: istarski mikrokozmos i evropski kontekst (obavijest o arhivskim sondiranjima i metodama elaboracije. Prethodne teze za buduću raspravu), *RAD JAZU*, sv. 445., 1989., str. 3.-53.

⁷⁸ Uzroci smrti na otoku Šolti od god. 1825. do 1900. prema podacima iz matičnih knjiga umrlih, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 22., 1989., str. 113.-132.

⁷⁹ Mortalitet u Cavtatu, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 36., 1998., str. 303.-420.

Jutronića⁸⁰ i Ivana Ercega.⁸¹ Zanimljive teorijske postavke o sezonskim varijacijama vjenčanja dali su Jasna Čapo⁸² i S. Krivošić.⁸³ Nezakonitom djecom bavio se S. Bertoša,⁸⁴ dok su imensku i prezimensku strukturu stanovništva otoka Murtera i župe Luč u Baranji analizirali Kristijan Juran⁸⁵ i Dubravka Božić Bogović,⁸⁶ a Danijela Dolbanović obradila je sezonsko kretanje začeca u župi Svetvinčenat.⁸⁷

Naposljetku, teme iz prošlosti Kotora u 18. stoljeću, kao što je to vidljivo u nizu prethodnih bilježaka, zastupljene su i u periodičkim publikacijama – *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* (Kotor), *Boka* (Herceg Novi) i *Istorijski zapisi* (Podgorica).⁸⁸ Od ostalih periodičkih publikacija, za ovo je istraživanje, potrebno izdvojiti i tematski blok časopisa *Dubrovnik*⁸⁹ posvećen Boki, *Vjesnika Državnog arhiva u Rijeci* posvećen matičnim knjigama,⁹⁰ kao i tematski blok *Povijesnih priloga* posvećen kvantitativnim metodama u povijesnoj znanosti.⁹¹

Sveukupno se može zaključiti da su teme iz povijesti Kotora u 18. stoljeća relativno malo zastupljene u radovima hrvatske, ali i inozemne historiografije. Premda se za neke teme može reći da su popularne te da često plijene pozornost istraživača (brodarstvo, pomorstvo, kultura i umjetnost – ponajprije drugih manjih bokeljskih mjesta), za ovo istraživanje relativno je malo konkretnih i podacima uporabljivih znanstvenih djela.

⁸⁰ Smrtnost djece u Splitu od. g. 1742. do 1830., *Starine JAZU*, sv. 47., 1957., str. 135.-153.

⁸¹ Struktura stanovništva i njegova zdravstvena zaštita potkraj XVIII. i početkom XIX. stoljeća u bivšoj mletačkoj Istri, *Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. 27., 1985., str. 35.-50.

⁸² Sezonske varijacije vjenčanih u sjevernoj Hrvatskoj, *Etnološka tribina*, 12, 1989., str. 5.-20.

⁸³ Promjene u kretanju godišnjeg broja vjenčanja kao znak pojave oskudice hrane i gladi u Hrvatskoj tijekom XVIII. stoljeća, *RAD JAZU*, sv. 459., 1991., str. 17.-58.

⁸⁴ Nezakonita djeca u puljskim matičnim knjigama krštenih od 1613. do 1678., *Croatica christiana periodica*, god. 22., br. 42., 1998., str. 37.-48.

⁸⁵ Stanovništvo Murtera u 18. stoljeću i početkom 19. stoljeća – Građa iz matičnih knjiga 1718.-1815., *Povijesni prilozi*, god. 22., sv. 25., 2003., str. 231.-280.

⁸⁶ Osobna imena u matičnoj knjizi krštenih župne matice Luč krajem 18. stoljeća, *Croatica christiana periodica*, god. 35., br. 68., 2011., str. 59.-68.

⁸⁷ Sezonska kretanja začeca/rođenja župe Svetvinčenat u 18. stoljeću, *Povijesni prilozi*, god. 31., br. 43., 2012., str. 217.-233.

⁸⁸ Potrebno je posebice istaknuti 39.-40. svezak *Godišnjaka* (1991. – 1992.) posvećen Boki u baroknom razdoblju.

⁸⁹ Tematski blok “Boka kotorska,” *Dubrovnik*, sv. 4., 1993., str. 157.-274.

⁹⁰ Tematski blok “Radovi sa znanstvenog skupa ‘Matične knjige korijeni identiteta’”, *Povijesni arhiv Rijeka*, 5. prosinca 1997., *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, sv. 41.-42., 2000., str. 313.-491.

⁹¹ *Povijesni prilozi*, god. 29., sv. 39., 2010., str. 11.-104.

I. 3. Napomene o povijesnoj demografiji

U svezi s povijesnom demografijom na ovom mjestu valja istaknuti još nekoliko napomena, osobito s obzirom na razvoj te discipline. Naime, povijesna se znanost u drugoj polovici 20. stoljeća odlikuje novim smjerovima te izlazi izvan okvira faktografije. Tako se razvijaju i nove discipline temeljene na novim metodološkim obrascima, a jedna od njih je i povijesna demografija. Premda se naziv “povijesna demografija” prvi put uporabio 1933. godine u referatu Jeana Bourdena (*Les Méthodes et la démographie historique*) na VII. međunarodnom kongresu povijesnih znanosti, intenzivniji razvoj discipline započinje pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća. Značajnu ulogu u tom razdoblju imali su povjesničari i statističari okupljeni oko francuske škole *L'École des Annales*, kao začetnici novog metodološkog pristupa kvantitativnog proučavanja povijesti stanovništva analizom matičnih knjiga.⁹² Uzlet u proučavanju povijesti stanovništva i demografskih istraživanja nije bio moguć bez stvaranja metodoloških obrazaca u kojima su se detaljno prikazali i razradili načini i mogućnosti rabljenja podataka iz matičnih knjiga. Te su obrasce kroz prve priručnike dali matematičar i statističar Louis Henry i povjesničar Michiel Fleury.⁹³ Temeljem njihovih priručnika nastajali su prvi radovi i potanke znanstvene analize o kretanju stanovništva u pojedinim mjestima diljem Europe. Osim u Francuskoj, koja se smatra kolijevkom povijesne demografije, povijesna je demografija doživjela afirmaciju i u drugim zemljama. Kao što je u Francuskoj okosnica istraživanja povijesne demografije bio *Institutes d'Etudes Démographiques*, u Engleskoj je centar istraživanja postao Cambridge (*Cambridge Group for the History of Population and Social Structure*) s vodećim istraživačima Edwardom Anthonyem Wrigleyem i Peterom Laslettom.⁹⁴ Opsežna monografija *English population history from family reconstructions 1580 – 1837*, uz nekoliko desetljeća ranije objavljenu *Population history of England*, predstavlja vrhunac istraživanja znanstvenika okupljenih oko *Cambridge Group for the History of Population and Social Structure*.⁹⁵ U Italiji su također ustrojeni centri za istraživanje povijesnodemografskih tema – *Comitato italiano per lo studio della demografia storica* (CISDS) i *Società italiana di demografia storica* (SIDES), osnovan

⁹² M. Bertoša, *Matične knjige*, str. 316.

⁹³ *Nouveau manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*, Paris, Ed. de l'Institut national d'études démographiques, 1976.² (drugo izdanje). Citirano prema: M. Bertoša, *Matične knjige*, str. 317.; S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*, str. 20.-21.

⁹⁴ Peter Laslett autor je vrlo vrijednih monografija *The World we have lost*, London, 2000. te *Family life and illicit love in earlier generations*, Cambridge, 1980.

⁹⁵ Edward Anthony Wrigley – Roger S. Schofield, *The Population history of England 1541 – 1871*, Cambridge, 1989.; E. A. Wrigley – Ros S. Davies – James E. Oeppen – R. S. Schofield, *English population History from Family Reconstitution 1580 – 1837*, Cambridge, 1997.

1979. godine.⁹⁶ Od talijanskih istraživača svojim se općim sintezama demografske povijesti ističe Massimo Livi Bacci⁹⁷ i Lorenzo del Panta.⁹⁸ Potonji se u svom istraživačkom radu bavio i pojavom i razvojem bolesti i epidemija na talijanskom prostoru,⁹⁹ dok se Bacci fokusirao na istraživanje fertiliteta te na probleme ishrane, gladi i smrtnosti u prošlosti.¹⁰⁰ Arthur E. Imhof i Volker Hunecke svojim su istraživanjima zaslužni za razvoj povijesne demografije u Njemačkoj.¹⁰¹ U konačnici, naglim razvitkom povijesne demografije kao discipline javila se potreba formiranja centra koji bi okupljao istraživače i omogućio lakše praćenje novih saznanja, pa je u Francuskoj je 1963. godine osnovana *Société de démographie historique* koja od 1965. godine producira znameniti časopis *Annales de démographie historique*.¹⁰²

Premda je povijesna demografija proizašla iz povijesti, kompleksnost demografskih fenomena i isprepletenost prirodnih i društvenih procesa što rezultira brojnim mogućnostima pristupa temi, smješta povijesnu demografiju izvan okvira povijesti, a na granicu prema brojnim drugim znanostima i disciplinama – demografiji, ekonomiji, geografiji, antropologiji, medicini i drugim. Upravo su na tim temeljima i nastali razni smjerovi proučavanja povijesti stanovništva – tradicijski, povijesno-ekonomski, demografsko-statistički, povijesnomedicinski, antropološki, dokumentaristički, genealoški, demogeografski, demografski smjer.¹⁰³ Orijentacijom prema drugim društvenim znanostima i “posudbom” problema, metoda i predmeta ruše se ograde među disciplinama, interdisciplinarnim pristupom pokušava se pružiti najveće moguće objašnjenje društvenih pojava. Upravo je u povijesnodemografskim temama vidljiva tendencija da se određeni predmet što iscrpnije obuhvati i šire objasni, što u konačnici rezultira bezgraničnim širenjem tema i područja istraživanja.

Premda je kvantitativna metoda bila prva i najraširenija metoda povijesne demografije, uključivanjem drugih znanstvenih disciplina te implementiranjem drugih povijesnih izvora s

⁹⁶ S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*, str. 25.

⁹⁷ *La popolazione nella storia d'Europa*, Roma, 1998.

⁹⁸ *Introduzione alla demografia storica*, Roma – Bari, 1994. (suautorica Rosella Rettaroli).

⁹⁹ *Le epidemie nella storia demografica italiana (secoli XIV – XIX)*, Torino, 1980.

¹⁰⁰ Rabljeno u engleskom prijevodu, *Population and nutrition, An essay on European demographic history*, Cambridge, 1991.

¹⁰¹ Usp. M. Bertoša, *Matične knjige*, str. 330.; S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*, str. 19.-21.

¹⁰² S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*, str. 23. Ovom prilikom istaknula bih i monografiju Johna E. Knodela, *Demographic behaviour in the past*, Cambridge, 1988. u kojoj su prikazani zanimljivi metodološki pristupi proučavanju mortaliteta i fertiliteta na primjeru 14 njemačkih sela u 18. i 19. stoljeću.

¹⁰³ Više o smjerovima u povijesnoj demografiji i njegovim najznačajnijim predstavnicima usp. V. Stipetić – N. Vekarić, *Povijesna demografija Hrvatske*.

ciljem sagledavanja šire društvene slike podneblja, matematičko-statističke metode pokazale su se za takve studije nedostatne. Kroz tisuće upisa u matične knjige mogu se iščitati brojne životne priče, društvene (ne)prilike, bolesti, vremenske nepogode, politička previranja i ratovi, a u mnogim slučajevima isprepletene i međusobno povezane. Upravo zbog te isprepletenosti i međuovisnosti nemoguće je sliku prošlosti nekoga područja promatrati isključivo kroz brojke, tablice i matematičke izračune. Deskriptivna metoda potpomognuta kvantitativnim pristupom pri sagledavanju pojedinih tema predstavlja najbolji kompromisni smjer proučavanja predstatističkih društava. Na takvim je postavkama konstruirano i ovo istraživanje. Kao što je i ranije naglašeno, ovom se prilikom kvantitativna metoda rabi kao oslonac deskriptivnim i analitičkim metodama usmjerenim na prije definirane teme istraživanja. Naime, deskriptivnošću i analizom razrađuju se brojni drugi društveni čimbenici koji se naziru u matičnim knjigama, a kvantitativnom bi metodom ostali nedorečeni. Stoga se na ovom mjestu ujedno drži da je takav pristup, sukladno spomenutom razvoju povijesne demografije kao discipline, opravdan pri proučavanju predstatističkih društava, kakvo je uostalom i bilo ono kotorsko u 18. stoljeću.

I. 4. Matične knjige kao izvor za povijesnu demografiju

Matične knjige predstavljaju temeljni izvor za proučavanje demografskih tema prije razdoblja suvremenih statističkih popisa. Upravo je “otkriće,” korištenje i analiza matičnih knjiga kao prvorazrednog izvora otvorilo nove historiografske pravce, istraživačke teme te pridonijelo razvoju interdisciplinarnog i multidisciplinarnog pristupa povijesnoj znanosti. Prve poticaje vođenju matičnih knjiga dale su crkvene vlasti. Na zasjedanju Tridentskog koncila, točnije na 24. zasjedanju od 11. studenog 1563. godine, donesena je odluka o vođenju matičnih knjiga krštenih i vjenčanih. Pedesetak godina kasnije (1614.) tzv. *Rituale Romanum Apostolice Sedis* odredio je vođenje matičnih knjiga umrlih. Od toga vremena u okrilju Katoličke crkve vodile su se knjige rođenih/krštenih, krizmanih, vjenčanih, umrlih te knjige o stanju duša i to prema propisanim pravilima popisivanja.¹⁰⁴ Međutim, zapisi o rođenjima i smrti vodili su se i prije navedenog razdoblja. Primjerice, župnik francuske župe Givry vodio je popis umrlih 1344. – 1348. godine kroz evidenciju o pristojbama prilikom svakog sprovoda, a u spomenute popise bili su uključeni i siromasi koji nisu plaćali pogrebne

¹⁰⁴ S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*, str. 27.-28.

troškove. Najstarija matična knjiga je ona knjiga krštenih iz francuske župe Ille-et-Villaine (Bretagna) iz 1451. godine, a u istom su se stoljeću slične evidencije vodile i u Španjolskoj.¹⁰⁵ Takva se praksa mogla potvrditi i na prostoru Mletačke Republike. Naime, premda je na prostoru Mletačke Republike godinu dana nakon odluke Tridentskog koncila započelo bilježenje stanovništva u matičnim knjigama, podatci o prvim maticama sežu već u početak 16. stoljeća. Tako su se u našim krajevima godine 1516. vodile matične knjige u Hvaru, 1544. godine u Mandalini kraj Šibenika te 1560. godine u Zadru.¹⁰⁶

Korištenjem i analizom matičnih knjiga u povijesnoj su se znanosti otvorile brojne teme i mogućnosti. One u prvom redu predstavljaju izvor za rekonstrukciju biološkog života stanovništva, utvrđuju kretanja rođenja, vjenčanja, plodnosti i smrtnosti. Primjenom metoda te izradbom računalnih baza podataka utvrđuju se vitalni podatci stanovništva, omogućuje se rekonstrukcija obitelji te se stvaraju preduvjeti smještanja obiteljskih struktura u prostor i vrijeme. Pripremom i analizom podataka iz matičnih knjiga mogu se prikazati i analizirati brojne teme i demografski trendovi – dob mladenaca prilikom ulaska u brak, dobna razlika među mladencima, trajanje braka, trajanje reproduktivnog razdoblja, tempo rađanja, vrijeme začeca prvog djeteta, izvanbračna začeca, blizanci, ženidbena praksa udovaca i udovica, broj djece u obitelji, smrtnost djece, vjenčanja, rađanja i umiranja u odnosu na godišnja doba, uzorci smrti i brojne druge teme.

Arhivski izvori, u promatranom slučaju matične knjige, za proučavanje tema iz demografije koji se odnose na vrijeme prije suvremenih popisa stanovništva, zbog svojih specifičnih obilježja zahtijevaju i drugačiji istraživački pristup. Pri tome prvenstveno treba imati u vidu metodološka ograničenja i poteškoće pri analizi matičnih knjiga. Prvo, rad na takvoj vrsti izvora, što je djelomično karakteristično za većinu istraživanja srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih tema, zahtjeva specifična znanja što se poglavito odnosi na čitanje i transkribiranje izvora. Također, što dublje u prošlost sežu istraživačke teme, kvaliteta i kvantiteta sačuvane građe opada. Osim s nedostatkom kompletnih serija matica (što je slučaj i u ovom istraživanju) ponekad su dijelovi knjiga teško oštećeni vlagom, plijesnima, a oštećenja mogu uzrokovati i kukci i glodavci. Na kvalitetu podataka i raznolikost tema utječe i sadržajnost matičnih upisa, koji je prije standardizacije ovisio je o revnosti i “inspiraciji”

¹⁰⁵ Ivo Ficović, Zbirka matičnih knjiga Historijskog arhiva u Dubrovniku, *Arhivski vjesnik*, sv. 25., 1982., str. 15.

¹⁰⁶ Vladislav Cvitanović, Matice u Dalmaciji iz XVI. stoljeća, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 2., 1955., str. 79.

samih župnika popisivača.¹⁰⁷ Naime, neki upisi obiluju podacima o pojedincu, pa se primjerice u kotorskim matičnim upisima uz ime i prezime, navode i podatci o roditeljima (ocu i majci), ponegdje čak i o djedovima, o mjestu dolaska, podrijetlu, zanimanju, statusu, a slični su podatci navedeni i za kumove ili svjedoke, dok su – nasuprot tome – drugi upisi vrlo šturi i jednostavni.

Sljedeća velika metodološka prepreka jest ortografska neujednačenost u pisanju imena i prezimena. U konkretnom slučaju kotorskih matičnih knjiga korištenih u ovom istraživanju česti su primjeri istovremenog korištenja talijanske i hrvatske inačice imena osobe. Također, osobe su u nekim upisima navođene punim osobnim imenom, a ponegdje skraćenicom (primjerice Tripun – Tripo, Giuseppe – Beppo – Josip). Velike neujednačenosti primijećene su i kod pisanja imena i prezimena osoba podrijetlom iz zemalja koje nisu imenskim formulama bliske kotorskom okruženju – primjerice Francuska ili germanske zemlje – te se zbog nepoznavanja imenskog fonda bilježe neobične verzije imena i prezimena. Također, u 18. stoljeću u ponekim slučajevima nedostaje standardizirana imenska formula, a pojedinci su često definirani samo patronimikom, što dodatno otežava identifikaciju. Problem predstavljaju i osobe s više imena, gdje se u ponekim upisima navode prvim, a u ponekim drugim imenom. Zbog nasljeđivanja osobnog imena unutar obitelji česti su i slučajevi pojavljivanja osoba istog imena i prezimena, koja se onda pobliže definiraju nadimcima, zanimanjima ili oznakom neposredne filijacije.

Pogreške u genealoškoj rekonstrukciji može prouzročiti i dubliranje upisa u matične knjige. Tako su, poglavito u matičnoj knjizi rođenih crkve sv. Tripuna, zabilježeni dupli upisi, a kako je vremenski raspon između njih i po nekoliko mjeseci, moguća je pogrešna identifikacija.¹⁰⁸ Također, pri identifikaciji umrlih osoba problem predstavljaju brojni primjeri identifikacije umrle djece pojmom *creatura*. Njihova se starost najčešće prikazuje pojmovima *tenore* ili *minore*, pa se u mnogobrojnim obiteljima sa sigurnošću ne može odrediti o kojem je djetetu riječ. Definiranje godine rođenja preko upisa u drugim maticama, najčešće matici umrlih, nije pouzdano, jer pri navođenju starosti u vrijeme smrti često dolazi do zaokruživanja

¹⁰⁷ Standardizacija upisa u matične knjige kreiranjem posebnih odjeljaka u hrvatskim prostorima pod mletačkom vlašću počinje se provoditi tek 1815., a ponegdje nakon 1820. godine. Usp. Stella Fatović-Ferenčić, Matične knjige kao izvor za proučavanje hrvatske medicinske baštine, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, sv. 41.-42., 2000., str. 354.

¹⁰⁸ U matičnim knjigama rođenih dolazi do dvostrukih upisa u slučaju straha od smrti novorođenog djeteta. Naime, u tim je slučajevima “prvo” krštenje odmah po rođenju u kući obavila babica, a kada bi dijete ojačalo krštenje bi bilo ponovljeno i u crkvi.

posljednje znamenke na pet ili nula. Ni datum upisa u matičnu knjigu nije pouzdan podatak o stvarnom datumu rođenja jer se navedeni datum odnosi na čin krštenja. Samo su pojedini kotorski župnici pri upisivanju djece u maticu kršteni izričito navodili i datum rođenja djeteta.¹⁰⁹ Sličan princip može se primijeniti i na mjesto rođenja odnosno krštenja i smrti.

Upravo zbog navedenoga potrebno je, ukoliko to omogućava kvaliteta sačuvanog gradiva, uz matične knjige koristiti i druge izvore. Dakako važnost drugih izvora leži i u potrebi povezivanja podataka iz matičnih knjiga s povijesnim kontekstom razdoblja. Za demografska istraživanja važan su izvor anagrafi (*Status animarum*) gdje su popisane obitelji stalnog stanovništva s naznačenim rodbinskim vezama i starosti. Uz anagrafe korisni mogu biti i popisi koje su mletačke vlasti vršile za razne gospodarske i vojne potrebe. U ovom istraživanju najčešće je riječ o popisima za davanje soli, popisima vojno sposobnih muškaraca i popisima plemstva. Tim prigodama nije popisivano cjelokupno stanovništvo već samo glava obitelji, dok su ostali pripadnici naznačeni brojkom. Ovoj vrsti gradiva valja pristupati s oprezom, imajući u vidu svrhu njihova nastanka te potrebe naručitelja.

Pri sagledavanju genealoških, ali i opće društvenih aspekata gradivo matičnih knjiga dobru nadopunu ima u bilježničkim spisima. U prvom redu to se odnosi na kupoprodajne ugovore, sudske parnice radi nasljedstva, inventare, bračne i mirazne ugovore, a ponajprije na oporučne zapise. Naposljetku, za uspostavljanje rodoslovlja plemićkih rodova važan izvor predstavljaju i zapisnici Velikog vijeća – poglavito zabilježbe primanja i isključivanja pojedinaca u Vijeće te (rijetko sačuvani) poimenični popisi vijećnika.

¹⁰⁹ Iako je najčešće riječ o nekoliko dana odmaka, u kotorskim su maticama zabilježena i krštenja nekoliko mjeseci nakon rođenja.

II. KOTOR U 18. STOLJEĆU – VOJNO-POLITIČKE, DRUŠTVENE I GOSPODARSKE ODREDNICE RAZVOJA

Boka kotorska jedan je od najpoznatijih zaljeva Jadranskoga mora. Smještena na južnom dijelu njegove istočne obale i duboko uvučena u kopno, ističe se među zaljevima Jadrana, ali i širega Sredozemlja. Specifičnost njenog reljefa čine tri duboka zaljeva – vanjski Hercegnovski i Tivatski zaljev te unutrašnji Kotorski točnije Risansko-Morinjsko-Kotorski, međusobno povezani Kumborskim tjesnacem (Hercegnovski i Tivatski) i tjesnacem Verige (Tivatski i Kotorski). Tik uz uski priobalni prostor, neposredno u zaleđu bokeljskih naselja, uzdižu se strmi planinski lanci Lovćena (1749m), Dobrostrice (1571m), Subre (1679m) i Orjena (1894m) tvoreći tako jedinstvenu i specifičnu geomorfološku cjelinu temeljenu na prirodnim kontrastima, koja je postala pravi spomenik povijesti, umjetnosti i kulture. Ta je reljefna specifičnost iznjedrila povijesno-geografski i geostrateški značaj bokokotorskog zaljeva istican još od prvih povijesnih i arheoloških spomena i zapisa. Oni svjedoče o ljudskoj prisutnosti u Boki još od neolitika (arheološki lokaliteti u pećini Spila kod Perasta te grobni humak Mala Gruda kod Tivta), preko ilirskih plemena do formiranja rimske provincije Dalmacije. Nakon propasti Zapadnog Rimskog Carstva (476.) pa sve do 1185. godine u Boki su se izmjenjivale bizantska i vlast zetskih vladara, a to je vrijeme polako iznjedrilo grad Kotor kao upravno i političko središte Zaljeva. Razdoblje srednjega vijeka bilo je u prošlosti Boke burno i vrlo intenzivno. Od kraja 13. stoljeća pa sve do prvih desetljeća 15. stoljeća u Boki su se izmjenjivale brojne vlasti i upravljačke strukture – do 1371. dio je države Nemanjića, potom ugarsko-hrvatskih vladara (1371. – 1384.), bosanskog kralja (1384. – 1391.), da bi u konačnici 1420. godine, nakon kratke samostalne vladavine Kotora (1391. – 1420.), Boka kotorska došla pod mletačku upravu.¹¹⁰ Osim na dio Zaljeva, mletačka se vlast 1423. godine proširila na Paštroviće te 1442. godine na prostor Budve formirajući tako – zajedno s sjevernim albanskim područjem teritorijalno-upravnu jedinicu u sklopu mletačkih istočnojadranskih stečevina nazvanu *Albania Veneta*.¹¹¹ Međutim, iako geografski jedinstven,

¹¹⁰ Osnovne podatke o povijesnom razvoju vidi u prethodno spomenutim sintezama i zbornicima radova: Kotor i Boka kotorska (tematski blok u *Nova Europa*); *Historija naroda Jugoslavije*, sv. I-II, Zagreb, 1953. – 1959.; *Kotor; 12 vjekova Bokeljske mornarice*; *Istorija Crne Gore*; *Istorija crnogorskog naroda*; P. Butorac, *Boka Kotorska u 17. i 18. stoljeću*; *Hrvati Boke kotorske*; *Hrvatsko-crnogorski dodiri*.

¹¹¹ Prema M. Miloševiću naziv Mletačka Albanija, koji se koristio pri opisu mletačkih stečevina južno od Dubrovnika, odraz je stoljetnih mletačkih aspiracija prema Albanskom primorju. Prvotno je Mletačka Albanija zahvaćala teritorij na sjeveru današnje Albanije, oko gradova Skadra i Drača, a padom toga područja pod

sam prostor Boke kotorske nije u prošlosti, osobito u ranom novom vijeku (15. – 17. stoljeće), kada je političku kartu Boke, ali i cijelog okolnog prostora, uz mletačku krojila i osmanska prisutnost, dijelio istu povijesnu sudbinu. Naime, gotovo 400-godišnja mletačka opstojnost na istočnoj obali Jadrana poklapala se s stalnom osmanskim prisutnošću u zaleđu mletačkih stečevina. Osmanska ugroza poglavito se intenzivirala osvajanjem Hercegovine, zauzimanjem obale od Herceg Novog do Risna (1482. – 1483.), Grblja 1497. godine,¹¹² dok je na samom jugu osmanska vojska u Ciparskom ratu 1571. godine osvojila gradove Bar i Ulcinj. Samim letimičnim pogledom na mletačko-osmansku granicu od Boke do Paštovića postaje jasna kompleksnost političkih i društvenih odrednica razvoja bokeljskog, ali i prostora cjelokupnog Crnogorskog i Albanskog primorja.¹¹³ Mletačko-osmanska granica tijekom stoljeća ratova i mirovnih sporazuma bila je nekoliko puta mijenjana, a ni utvrđene granice nisu jasno definirane ni čvrste te je često dolazilo do razmirica, sukoba i novih promjena. Najosjetljivija je bila sjeverna, odnosno sjeverozapadna granica Boke, koja je do kraja 17. stoljeća i završetka Morejskog rata (1684. – 1699.) išla morem kroz ulaz u Boku (između rta Oštro i uvale Žanjice), pa sredinom Zaljeva kroz tjesnac Kumbor i Verige do Perasta, svodeći tako mletački prostor u Boki na mjesta Kotorskog zaljeva, poluotok Vrmac s mjestima Prčanj, Stoliv, Lastva, Tivat, Bogdašići, poluotok Lušticu te Budvu. I unutar te granice povremeno su se izmjenjivali mletački i osmanski teritoriji. Tako se, primjerice, mletački Perast nalazio između osmanskih posjeda Risna i Orahovca, a u Risanskom zaljevu koji je većim dijelom pripadao Osmanlijama nalazila su se sela Strp, Lipci, Đurići i dio Kostanjice koja su bila pod

osmansku vlast u drugoj polovici 15. stoljeća naziv se ograničava na područje današnjeg Crnogorskog primorja. Tada jača značaj grada Ulcinja, kao svjedočanstva prava Mletačke Republike na albansko područje. Dolaskom Ulcinja pod osmansku vlast 1571. godine pretenzije prema dijelovima albanskog područja postale su teško ostvarive. Unatoč tomu Mletačka Republika nije napuštala svoj politički san o izgubljenim albanskim lukama te se prema Miloševiću rečeni anakronizam prenio i na druge mletačke stečevine južno od Dubrovnika. Usp. Maja Novak, Zadar glavni grad mletačke Dalmacije i Albanije, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* (dalje: JAZU), sv. XI-XII., 1965., str. 196.-201.; M. Milošević, Zašto se Boka Kotorska u mletačkim izvorima nazivala “Mletačkom Albanijom”?, str. 239.-241.; Isti, *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od XV do XVIII vijeka*, str. 11.-13.

¹¹² Grbalj (Župa), prostrano polje, koje se nalazi južno od Kotora te je uz Paštoviće, Toplu i Svetomiholjski zbor ulazio je u red seoskih autonomija. Kao najveća obradiva i vrlo plodna površina predstavljao je svojevrsnu žitnicu Boke i Kotora, a u njegovom donjem dijelu nalazile su se i solane. Još od vremena Nemanjića pravni vlasnik zemlje u Grblju bilo je kotorsko plemstvo, a odredbe o upravljanju grbaljskim posjedima bile su propisane Kotorskim statutom. Nakon četiri pobune Grbljana protiv kotorske vlasti (1421. – 1428., 1432. – 1433., 1448. – 1452., 1462. – 1469.) Grbalj dolazi pod vlast Osmanlija 1497. godine, da bi se u vrijeme Kandijskog rata ponovno vratio pod mletačko vrhovništvo (1647.), premda se mletačka vlast formalno ustoličila tek Požarevačkim mirom 1718. godine. Usp. M. Milošević, *Pomorski trgovci, ratnici i meceni*, str. 262.-290.; I. Stjepčević, *Arhivska istraživanja Boke Kotorske*.

¹¹³ Kao što je rečeno u tekstu, granice dviju zaraćenih strana nisu bile čvrste ni jasno definirane, što je povećavalo osjećaj nesigurnosti, a konstantni sukobi ometali su jače učvršćivanje mletačke vlasti na pograničju. Također, razvoj gospodarstva i trgovine bio je znatno otežan. Dodatan problem za mletačke vlasti predstavljale su, poglavito kroz 17. stoljeće, migracije stanovništva s osmanskog na mletački teritorij o čemu će više riječi biti u kasnijim poglavljima.

mletačkom upravom. Posljedica tog, nejedinstvenog tijeka razvoja pojedinih područja, može se ponajbolje ogledati i u današnjoj vjerskoj i nacionalnoj strukturi stanovništva Boke kotorske te drugih dijelova Crnogorskog primorja. Zapadna granica mletačkih posjeda poklapala se s granicom kotorskog okružja (*contado*), koja se kroz stoljeća ponešto mijenjala, a obuhvaćala je već spomenute poluotoke Lušticu i Vrmac s njihovim naseljima te Miholjsku prevlaku.¹¹⁴ Na taj se prostor jugoistočno od Kotora nadovezalo plodno područje Grblja, koji pod mletačku vlast nominalno dolazi 1647. godine, a formalno-pravno, zajedno s Poborima, Mainama i Braićima, tek 1718. godine. Naposljetku, krajnja jugoistočna granica bili su Paštovići, koji su kao svojevrsno predziđe kotorskom okružju imali značajnu stratešku važnost za mletačku središnjicu.¹¹⁵

Do konačnog zaokruživanja mletačkog teritorija u Boki te formiranja granica došlo je krajem 17. i početkom 18. stoljeća, u posljednjem stoljeću opstanka Mletačke Republike, a presudnu ulogu u tome imala su ratna i poratna zbivanja vezana uz Kandijski (1645. – 1669.) i Morejski rat. Što se tiče samih ratnih operacija, iako se njihova glavnina vodila izvan bokeljskog prostora (mahom u Dalmaciji i Grčkoj), u Kandijskom ratu zabilježene su neuspješne osmanske opsade Perasta 1654. i Kotora 1657. godine te već ranije spomenuto mletačko osvajanje Grblja. Tijekom Morejskog rata u Boki potrebno je istaknuti nekoliko važnih sukoba – napad osmanskih postrojbi na Perast i Risan (1685.), Sveti Stefan i Lastvu te Budvu (1686.), koji su, s jedne strane, rezultirali povlačenjem osmanskih vlasti s navedenog područja, a s druge strane predstavljali uvertiru u jednu od najznačajnijih bitaka na tlu Boke kotorske u ranom novom vijeku, svojevrsnu bitku-prekretnicu u političkoj, vojnoj i gospodarskoj prošlosti toga kraja. Riječ je bitci za Herceg Novi 1687. godine, kojom je uz rečeni grad od osmanske uprave oslobođen i Risan čime dolazi do zaokruživanja mletačkih posjeda u Boki.¹¹⁶ Teritorijalna jedinstvenost bokeljskog teritorija pod mletačkom upravom,

¹¹⁴ U 18. stoljeću kotorsko okružje obuhvaćalo je: Lušticu, Krtole, Lješevice, Bogdašice, Škaljare, Špiljare, Kavač, Mrčevac i Crni Plat. Usp. M. Milošević, Nosioci pomorske privrede Kotora prve polovine XVIII vijeka, str. 104.

¹¹⁵ M. Milošević, Granice Boke Kotorske za vrijeme mletačke vladavine (1420 – 1797), str. 11.-25.; Isti, Nosioci pomorske privrede Kotora prve polovine XVIII vijeka, str. 104.; Isti, *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od kraja XV do kraja XVIII vijeka*, str. 13.-16.

¹¹⁶ Same pripreme za opsadu, grupiranje snaga te povremeni napadi na novljansku utvrdu započeli su još 1684. godine, a do krajnje mobilizacije i pokretanja vojnih akcija došlo je tek u rujnu 1687. godine. U opsadi je sudjelovalo mletačko, malteško i papinsko brodovlje, a značajnu ulogu imale su domaće bokeljske vojne jedinice (sakupljene općom mobilizacijom) koje su u mletačkoj floti sudjelovale sa 16 brodova i 350 vojnika. To su mahom bili vojnici i pomorci iz Perasta, ali i iz Kotora, Dobrote i Prčanja. Sama opsada, u kojoj je pod zapovjedništvom mletačkog generalnog providura Girolama Cornera sudjelovalo oko 12 000 vojnika i 130 ratnih brodova, trajala je mjesec dana (do 30. IX. 1687.). Usp. P. Šerović, Borbe s Turcima oko Hercegnovoga do njegova konačnog oslobođenja g. 1687., *GPMK*, sv. 4., 1955., str. 5.-27.; G. Stanojević, *Dalmacija u doba*

osim što je učvrstila vlast i olakšala provođenje odredbi središnjice, bila je i preduvjet stabilizacije gospodarstva i tržišta te je omogućila siguran i sustavni razvoj pomorstva i trgovine koji su, kao što će to biti prikazano u narednim redcima, bili pokretači svekolikih odrednica razvoja Boke kotorske. Mlečani su do kraja Morejskog rata pokušali proširiti postojeće granice Mletačke Albanije borbama kod Bara (1689. i 1694. godine) i Ulcinja (1696. godine), ali pri tome nisu imali većih uspjeha. Odredbama mirovnog ugovora sklopljenog u Srijemskim Karlovcima između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva (26. siječnja 1699.), kojima se u veljači iste godine priključila i Mletačka Republika, potonja je u Boki zadržala sjeverozapadni dio bokeljskog priobalja uključivo područje Herceg Novog i Risna (*linea Grimani*).¹¹⁷ Oko pitanja razgraničenja mletačka je središnjica morala pristati na svojevrstne ustupke u pogledu granice prema Dubrovniku, koji je težio Mlečane udaljiti od izravnih veza sa svojim granicama. Naime, kako se novostečenim prostorom odvijala važna trgovačka komunikacija između Dubrovnika i Osmanskoga Carstva, Mletačka je Republika morala teritorijalnim ustupcima omogućiti njezin nesmetani prolaz. Mlečani su morali odustati od načela faktičkog posjeda (*uti possidetis*) te su 1700. – 1701. godine uspostavljena dva koridora kod Kleka i Sutorine koja su sa zapadne i istočne strane odvajala Dubrovačku Republiku od prostora pod upravom Mletačke Republike. Isti problemi oko razgraničenja granice pojavili su se i nakon mira u Požarevcu 1718. godine, kada su isti koridori ponovno potvrđeni. Početkom 18. stoljeća, točnije 1714. – 1718. godine, vodio se posljednji mletačko-osmanski rat, koji nije imao velikih odjeka u Dalmaciji i Boki kotorskoj, jer se – uključivanjem Habsburške Monarhije – glavnina borbi odvijala na drugim bojištima. Na dalmatinskoj bojišnici važna je bila obrana Sinja 1715. i bitka kod Imotskog 1717. godine, dok u samoj Boki nije bilo značajnih ratnih operacija.¹¹⁸ Unatoč teritorijalnim dobitcima, napose osvajanjem Imotskog i uskog kopnenog pojasa između Neretve i Herceg Novog, kojim su spojeni mletački istočnojadranski posjedi, mir u Požarevcu iz 1718. godine za

Morejskog rata, Beograd, 1962., str. 80.-89.; Isti, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI-XVIII vijeka*, Beograd, 1970., str. 312.-426.; M. Milošević, *Granice Boke Kotorske za vrijeme mletačke vladavine*, str. 11.-25.; P. Butorac, *Boka kotorska u 17. i 18. stoljeću*, str. 101.-150.; L. Čoralić, *Boka kotorska u doba Morejskog rata*, *Kolo. Časopis Matice hrvatske*, god. IX., br. 3., 2001., str. 5.-22.; Josip Vrandečić – Željana Menđušić, *Osvajanje Herceg Novog 1687. godine prema izvješćima mletačke nuncijature, Kačić. Zbornik Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja*, sv. 41.-43. (Zbornik u čast Emilija Marina za 60. rođendan), Split, 2009. – 2011., str. 889.-904.

¹¹⁷ Nakon mira u Srijemskim Karlovcima mletačko-osmanska granica u Dalmaciji išla je linijom Knin – Vrlika – Zadvarje – Vrgorac – Čitluk na Neretvi, a novostečeni teritorij dobio je naziv “nove stečevine” (*acquisto nuovo*).

¹¹⁸ Ratne godine u Boki obilježili su mletački odnosi i suradnja s crnogorskim izbjeglicama i plemenima koja se poglavito očitovala prilikom napada na grad Bar u listopadu 1717. godine. Usp. G. Stanojević, *Dalmacija u vrijeme mletačko-turskog rata 1714. – 1718. godine*, *Istorijski glasnik*, sv. 1.-4., 1962., str. 13.; Isti, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima*, str. 451.

Mlečane nije donio veće teritorijalne ustupke, a nova linija razgraničenja (*linea Mocenigo*) nije se u Boki bitnije razlikovala od Grimanijeve.¹¹⁹ Nakon mira u Požarevcu na području Boke nastupa razdoblje mira koje će potrajati do burnih zbivanja pred utrnuće Mletačke Republike 1797. godine. Zaokruživanjem mletačkih stečevina te postizanjem gotovo 80 godina mira u Boki je stvoren osnovni preduvjet za daljnji gospodarski, društveni i kulturni razvoj koji, kako ćemo vidjeti, svoj vrhunac dostiže upravo u 18. stoljeću.

Političko i administrativno središte toga dijela mletačkih posjeda bio je grad Kotor. Smješten na samom kraju bokokotorskog zaljeva, duboko uvučen u unutrašnjost i zaštićen s morske strane, dok mu je kopneni pristup čuvao visoki i strmi Lovćen, grad je još u srednjemu vijeku stekao predispozicije da postane politički, vojni i administrativni centar Boke kotorske i šireg Crnogorskog primorja. Uz povoljan geostrateški položaj bio je osiguran i jakim fortifikacijskim sustavom, što mu je priskrbjelo pridjevak “predziđe” Dalmacije prema “turskoj” Albaniji. O strateškoj važnosti Kotora svjedoče i brojni mletački izvještaji koji kao najbitnije mletačke utvrde na istočnoj obali Jadrana spominju upravo Kotor i Zadar.¹²⁰ Važnost Kotora može se sagledati kroz mnoge aspekte, a oni najčešće spominjani u mletačkim izvorima su: sigurnost Zaljeva za trgovačke i ratne brodove, postojanje velike vojne posade u gradu i dovoljan broj muškaraca sposobnih na oružje (posebice iz kotorskog okružja). Također, u istim se izvještajima ističu negativne posljedice mogućeg osmanskog zauzimanja Kotora i Boke – Osmanlije bi time stekli mogućnost nadzora plovidbe duž istočne i zapadne obale Jadrana, a tada bi u pitanje došao i vrlo važan kopneni put prema Carigradu.¹²¹

Kotor, politički i administrativni centar mletačkih stečevina južno od Dubrovnika, ali kao što je u prethodnim redcima prikazano i važno strateško uporište, u sastav Mletačke Republike ušao je 1420. godine s već formiranim komunalnim uređenjem, statutarno

¹¹⁹ Od teritorijalnih dobitaka u Boki, mletačka je vlast nakon Karlovačkog mira dobila Ledenice, a 1718. godine (odnosno odlukom komisije za razgraničenje 1721. godine) i područje Krivošija te već spomenute dijelove Pobora, Maina i Braića. Usp. M. Milošević, *Granice Boke Kotorske za vrijeme mletačke vladavine*, str. 13.-14.; P. Butorac, *Boka kotorska u 17. i 18. stoljeću*, str. 159.

¹²⁰ U mletačkim se spisima često navodi da su Ulcinj i Bar predziđe Kotora, Kotor predziđe Dalmacije, a Dalmacija grada svetog Marka. Strateška važnost Kotora posebice dolazi do izražaja nakon osmanskoga zauzeća Grblja i pada Ulcinja i Bara (1571.), kada su se grad i njegovo okružje našli na mletačko-osmanskoj granici. Usp. M. Milošević, *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od kraja XV do kraja XVIII vijeka*, str. 35.-38.

¹²¹ M. Milošević, nav. dj., str. 37.-38.; Zan Battista Gustinian, *Dalmacija godine Gospodnje 1533.: putopis po Istri, Dalmaciji i Mletačkoj Albaniji 1533.*, prema transkripciji Šime Ljubića prevela i priredila Ljerka Šimunković, Split, 2011., str. 95.-96.

određenim zakonodavstvom te gospodarskim djelatnostima koje su se temeljile na dobro uhodanim trgovačkim putovima (isprva je prednost bila na strani kopnene trgovine) te zemljišnim posjedima i solanama u Grblju. Kao sastavni dio mletačkih prekojadranskih stečevina, Kotor bilježi komunalni razvoj istovjetan onomu drugim istočnojadranskim komunama pod mletačkom upravom. Struktura mletačke vlasti postavljena je u prvim godinama mletačke uprave, to jest još u prvim desetljećima 15. stoljeća i takva je ostala sve do kraja 18. stoljeća, uz neke promjene koje su posljedica onodobnih političkih previranja.¹²²

Cijelom pokrajinom upravljao je rektor i providur (*rettore et provveditore*) sa sjedištem u Kotoru. Premda je imao vojno-političku, sudsku i upravnu vlast, bio je podvrgnut generalnom providuru u Zadru, a u nekim pitanjima izravno podložan mletačkome duždu i Senatu.¹²³ U počecima mletačke uprave za navedenu se funkciju koristio naziv knez i kapetan (*comes et capitaneus*), a od 1481. godine, nekoliko godina nakon dolaska Skadra pod osmansku vlast, u skladu sa širenjem kompetencija i važnosti područja počinje se koristiti naziv rektor i providur.¹²⁴ Rektor je – kao eksponent središnje mletačke vlasti i redovito mletački patricij – upravljao općinom te je svojim djelovanjem osiguravao provođenje odredbi središnjice, a ujedno je predstavljao komunu prema drugim komunama i mletačkoj vlasti. Predsjedavao je gradskim vijećima i potvrđivao njihove zaključke, nadgledao rad svih tijela gradske vlasti, predlagao nacрте odluka, nadzirao funkcioniranje grada, zapovijedao vojnom posadom. Važna je bila i njegova kompetencija u prvostupanjskim sudskim kaznenim i građanskim sporovima, gdje su mu svojevrsno savjetodavno tijelo bili gradski suci.¹²⁵ Krajem 17. stoljeća (1684.) Kotor dobiva još jednu stalnu državnu funkciju – izvanrednog providura (*provveditore straordinario*). Taj je mletački dužnosnik imao značajnu ulogu u

¹²² Primjerice, uspostava funkcije providura u Herceg Novom 1700. godine, kao i funkcije nadintendanta (*soprintendente*) koja je postojala od 17. stoljeća pa sve do kraja Mletačke Republike. Nadintendant je bila osoba visokog vojnog čina i zavidne vojne karijere, pripadnik ugledne bokeljske obitelji. U više je slučajeva spomenuta funkcija bila nasljedna (u obiteljima Bolica, Vračen, Bubić), a teritorijalno je bila vezana za granično područje Herceg Novog, prostor Maina, Pobora i Braića te za područje Svetomiholjskog zbora. M. Milošević, *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od kraja XV do kraja XVIII vijeka*, str. 30.-31., 108.

¹²³ O službi generalnoga providura usp. M. Novak, *Generalni providuri Dalmacije i Albanije u XVIII. stoljeću*, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 4.-5., 1958. – 1959., str. 341.-374.; Ista, *Zadar glavni grad mletačke Dalmacije i Albanije*, str. 191.-195.; Šime Peričić, *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, Zagreb, 1980., str. 25.-26.; Tomislav Raukar – Ivo Petricioli – Franjo Švelec – Š. Peričić, *Zadar pod mletačkom upravom 1409. – 1797.*, Zadar, 1987., str. 462.-463.

¹²⁴ Budući da je u Kotoru uz providura i rektora postojao i izvanredni providur, u ovom će se istraživanju radi bolje preglednosti za prvonavedenu funkciju koristiti naziv “rektor.”

¹²⁵ Detaljnije o dužnostima i kompetencijama kotorskog rektora, kao što su primjerice bile osiguravanje oružja i streljiva za potrebe grada, sudske ovlasti, pisanje izvještaja, ali i zabrana providuru ili članovima njegove obitelji u bavljenju trgovinom, primanju darova i drugo vidi u: A. Dabinović, *Kotor pod mletačkom upravom*, str. 113.-119.

političko-diplomatskim pitanjima, poglavito u odnosu prema stanovništvu na području Crne Gore i Hercegovine te općenito u odnosima s Osmanlijama. Budući da ovlasti rektora i izvanrednog providura nisu bile čvrsto razgraničene, često je dolazio do međusobnog zadiranja u kompetencije (naročito u polju sudstva), premda su se u tom pitanju kompetencije izvanrednog providura odnosile na procese u kojima su sudjelovale vojne i diplomatske osobe.¹²⁶

Kao i u drugim dalmatinskim komunama, svi punoljetni (s navršениh 18 godina) pripadnici plemićkih rodova ulazili su u Veliko vijeće – nosioca zakonodavne vlasti i suvereniteta svake komune.¹²⁷ Velikim vijećem predsjedavao je rektor, a na sjednicama su se birali članovi Vijeća umoljenih, odlučivalo se o ulasku u plemstvo te su se donosile brojne regulative vezane uz političku upravu komune, koje su se kao statutarne odluke uvrštavale u gradski statut.¹²⁸ Vijeće je imalo zakonodavnu funkciju koja se temeljila na statutarnim odlukama, ali bez očitovanja rektora i mletačke vlade njihove su odluke imale isključivo savjetodavni karakter.¹²⁹

Uz Veliko, postojalo je i Malo (ili Tajno) vijeće s mandatom od jedne godine, a sastojalo se od rektora, nekoliko sudaca i savjetnika. Kao izvršno tijelo upravljalo je komunom na osnovi odredbi Velikog vijeća. Članovi Malog vijeća pripremali su i birali predmete te određivali dnevni red zasjedanja Velikog vijeća, rješavali su poslove komune (poglavito gospodarskog i upravnog karaktera) koji su se zbivali između sastanaka Velikog vijeća, a imali su i određenu pravosudnu ulogu u civilnim parnicama.¹³⁰

¹²⁶ *Vodič kroz arhivsku građu*, str. 25.-26.; Š. Peričić, *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, str. 27.

¹²⁷ Kao i u drugim komunama istočnojadranske obale i u Kotoru u 14. stoljeću dolazi do zatvaranja Velikog vijeća. Statutarnom odlukom iz 1361. godine određeno je da “u našem Velikom vijeću jeste i treba da bude vlastela našega naroda čiji su očevi, djedovi i preci po muškoj liniji od starine bili u našem Vijeću, a ne drugi.” Međutim, već 1388. godine donesena je odluka kojom je dopušteno pojedinačnom molbom tražiti ulazak u Vijeće, ali su uvjeti pritom dodatno pooštreni – za ulazak pojedinca u Veliko vijeće bilo je potrebno $\frac{3}{4}$ glasova prvo Malog, a potom i Velikog vijeća. Usp. *Statut grada Kotora, prijevod originala iz 1616. godine s naučnim aparatom*, knj. II., uredila Jelena Antović, Kotor, 2009., glava 35, str. 156., glava 43, str. 161.-162.

¹²⁸ Vijeće je zasjedalo u velikoj sali komunalne palače, a na zasjedanje su plemići bili pozivani zvukom zvona. Iznimka je bio blagdan sv. Jurja kada su se birali općinski službenici, javnim usmenim oglašavanjem komunalnog glasnika. Usp. Ivan Pederin, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409. – 1797.)*, Dubrovnik, 1990., str. 14.

¹²⁹ O organizaciji vlasti i tijelima uprave u dalmatinskim gradovima na primjeru Trogira i Brača usp. Antun Cvitanić, *Iz dalmatinske pravne povijesti*, Split, 2002., str. 264.-272., 447.-466.

¹³⁰ I. Sindik, *Komunalno uređenje Kotora*, str. 89.-95.; I. Pederin, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409. – 1797.)*, str. 15.; A. Cvitanić, *Iz dalmatinske pravne povijesti*, str. 267.-268.; *Statut grada Kotora*, str. 69.

Vijeće umoljenih, osnovano 1372. godine, sastojalo se od 15 članova, a u njega su ulazili i gradski suci iz proteklog mandata. Vijeće umoljenih je zajedno s rektorom biralo tri suca iz redova plemića te vijećnike Malog vijeća.¹³¹

Osim kolektivnih, u Kotoru je djelovao cijeli niz individualnih komunalnih tijela, odnosno službenika koji su svojim djelovanjem omogućavali uspješno funkcioniranje komune. Tako su važnu instancu u komunalnoj upravi činili suci. Mandat im je trajao godinu dana, a biralo ih je Vijeće umoljenih uz prisutnost rektora na blagdan sv. Jurja. Što se tiče sudskih ovlasti, imali su ih samo u građanskim sporovima, dok je rektor bio nadležan za kaznene sporove. Teritorijalno gledano, imali su ovlasti u gradu i okružju te nad domaćim stanovništvom i strancima izuzev mletačkih službenika komune i pripadnika Svetomiholjskog zbora.¹³² Kada je riječ o prizivnim sudovima, oni su od 16. stoljeća ovisili o vrijednosti spora. Sporove u vrijednosti do 75 dukata rješavao je poseban kolegij koji su sačinjavali rektor (s dva glasa), gradski blagajnik i tri kotorska plemića, dok su za sporove u vrijednosti veće od navedene bili nadležni pravni kolegiji u Padovi, Veroni, Vicenzi, Trevisu i Veneciji. Određene sudske kompetencije u prizivnim sudovima male vrijednosti (do 50 dukata) imali su i sindici.¹³³ Presude su se donosile prema odredbama kotorskog statuta, kojim je također određena sudska autonomija bila dopuštena i seoskim autonomijama Paštrovića, Grblja i Tople.

Uz navedene instance gradske vlasti, u Kotoru treba izdvojiti i druge službenike koji su osiguravali efikasno provođenje vlasti, a biralo ih je Veliko vijeće.¹³⁴ Od službenika gradske uprave, uz suce bio je tu i kancelar komune, blagajnik (*camerlengo*), voditelj kancelarije gradske blagajne (*scrivan de la Camera*), računovođa (*scontro*), nadzornik javnih dobara (*masser de la Camera*), branitelj u fiskalnim sporovima (*avvocato fiscal*), prevoditelj (*dragoman*), nadzornik za zdravstvena pitanja, kancelar i službenik solane. U komunalne službenike ubrajali su se i liječnici, ljekarnici, učitelji, bilježnici te admiral ratne i trgovačke luke. Značajnu su ulogu u osiguravanju sigurnosti komune imale službe zadužene za

¹³¹ *Statut grada Kotora*, glava 39, str. 157.-160.

¹³² Svetomiholjski zbor (Zbor Sv. Mihajla), sačinjavali su predstavnici (starješine) sela Luštice, Krtola, Brda, Lješevića i Bogdašića. Na čelu im je bio kotorski plemić s titulom vojvode okružja, kojeg je biralo Malo vijeće uz potvrdu providura. M. Milošević, *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od kraja XV do kraja XVIII vijeka*, str. 142.-143.

¹³³ Isti, nav. dj., str. 88.-90.

¹³⁴ G. Stanojević, *Prilozi za istoriju Crne Gore i Boke Kotorske u prvoj polovini XVII vijeka*, str. 59.

organizaciju vojske – kaštelan kao zapovjednik tvrđave, četiri časnika, topnički zapovjednik i vojvoda okružja.¹³⁵

Prema dosad iznesenom, javni i politički život grada počivao je na plemstvu – nositelju svih značajnih funkcija u upravnoj strukturi grada. Neplemićki dio gradskog stanovništva tek je neznatno participirao u sustavu gradske vlasti. Oni, poglavito viši građanski sloj bogatijih i/ili obrazovanijih trgovaca, obrtnika, pomoraca i svećenstva premda su, prateći ondašnje smjernice razvoja i upuštajući se u katkada rizične investicije, stekli gospodarsku dobit, nisu uspijevali izboriti istaknutije društvene pozicije i sudjelovati u vlasti.¹³⁶ Stoga im je preostalo okupljanje u Pučkoj kongregaciji, koju iz te perspektive možemo promatrati kao sredstvo borbe za određeni politički utjecaj. Tu su se zastupali interesi građana, pogotovo u odnosu prema plemstvu, a značajna zadaća Pučke kongregacije bila je kontroliranje financijskog poslovanja komune, što je često uzrokovalo sukobe s plemićima.¹³⁷ Uz Pučku kongregaciju, građanstvo je svoj rad te vjerski i društveni život realiziralo kroz članstvo i aktivnosti u bratovštinama, od kojih je u Kotoru najznamenitija bila Bratovština pomoraca sv. Nikole mornara.¹³⁸

Premda glavni grad te političko i upravno središte Mletačke Albanije, Kotor u 18. stoljeću nije, kao što bi se to očekivalo od jednog glavnog grada, imao primat i u gospodarskom razvoju. Razlozi tome bili su višestruki i višeslojni. Pri ocjeni općeg stanja u Kotoru u 18. stoljeću, historiografija ističe tri bitna čimbenika koji su definirali i odredili tijek razvoja glavnog mletačkog grada južno od Dubrovnika – konkurentnost okolnih mjesta, prisutnost vojske u gradu i strogi sanitarni propisi.¹³⁹

¹³⁵ M. Milošević, *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od kraja XV do kraja XVIII vijeka*, str. 100.

¹³⁶ Isti, nav. dj., str. 115.

¹³⁷ Odnos kotorskih plemića i građana bio je u svim stoljećima mletačke uprave gradom prožet brojnim trzavicama i napetostima, a zabilježeni su i primjeri fizičkih obračuna. Jedan od značajnijih sukoba u 18. stoljeću izbio je u vrijeme velike prehrambene krize 1716. godine. Tada su se predstavnici kotorskih građana uputili u Zadar i Mletke, gdje su prosvjedovali između ostaloga i zbog plemićkog monopola na prodaju pšenice i brašna isključivo iz državnog skladišta, kojim su upravljali plemići. M. Milošević, *Nosioci pomorske privrede Kotora prve polovine XVIII vijeka*, str. 105.-106.

¹³⁸ M. Milošević, *Prilozi za istoriju zanata u Kotoru, Istorijski zapisi*, sv. 1.-2., 1956., str. 78.-104.; Isti, *Bratovština sv. Duha u Kotoru i njeni članovi pomorci (XIV – XVI. st.)*, *GPMK*, sv. 11., 1964., str. 115.-129.; *Statut Bratovštine svetog Nikole mornara u Kotoru iz 1463. sa alegalima do 1807. godine*, priređivači M. Milošević i J. Antović, Kotor, 2009.

¹³⁹ M. Milošević, *Nosioci pomorske privrede Kotora prve polovine XVIII vijeka*, str. 104.

Kao što je već rečeno, nakon sjedinjenja bokeljskog prostora u jednu političku cjelinu i oslobođenja od izravne osmanske opasnosti, u Boki su stvoreni preduvjeti za nesmetan napredak najznačajnijih bokeljskih gospodarskih djelatnosti – pomorstva i trgovine. Tu su povoljnu činjenicu prije Kotora iskoristila manja pomorska mjesta – Perast, Prčanj i Dobrota koja su, prvenstveno zahvaljujući strelovitom uzletu pomorstva u 18. stoljeću, doživjela svekoliki politički, gospodarski i umjetnički procvat. Stekavši od kotorske uprave status samostalnih općina, okrenuli su se k privređivanju i ulaganju u vlastite, ponajprije gospodarske interese.¹⁴⁰ Uvidjevši da će u okviru mletačke pomorske strategije ostvarenje svojih interesa najlakše postići objedinjavanjem triju zanimanja – ratnika, pomoraca i trgovaca – vodeće građanske obitelji tih mjesta okrenule su se k moru. Vjerna služba u vojnim akcijama, brojni prinosi Bokelja u borbama koje je Mletačka Republika vodila protiv Osmanlija, počevši od Ciparskog rata i Lepantske bitke 1571. godine pa sve do posljednjeg mletačko-osmanskog rata 1714. – 1718., brzina i okretnost pomoraca te uhodanost trgovačkih putova, omogućili su im da u 18. stoljeću postanu nezaobilazan čimbenik u jadranskoj trgovini i pomorstvu te brojem brodova, pomoraca i uspješnih putovanja stanu uz bok gradovima s dužom trgovačkom i pomorskom tradicijom.¹⁴¹ Uz nagrađivanja i dodjeljivanja brojnih titula istaknutim pojedincima, spomenuta su mjesta dobivala i razne trgovačko-carinske povlastice koje su bitno unaprijedile i ubrzale njihov razvoj, kao i zemljišne posjede na novooslobođenim prostorima u zaleđu (posebice se to odnosi na pojedince i obitelji iz Perasta). Glavni nositelji gospodarskog i kulturnog razvoja bili su pripadnici vodećih pomorskih i kapetanskih obitelji – u Perastu se ističu obitelji Balović, Bujović, Bronza i

¹⁴⁰ Prvome je to uspjelo Perastu, koji se od kraja 16. stoljeća u izvorima naziva općinom (*Comunità*), dok su Prčanj i Dobrota komunitad stekli 1704. odnosno 1717. godine te uskoro formirali gradsko vijeće i druge nosioce općinske vlasti.

¹⁴¹ Za ilustraciju značaja bokeljskih pomoraca i ratnika u mletačkim vojnim postrojbama, navest ću dva primjera. Zaslugama u protusmanskim vojnim akcijama Peraštani su već od prve polovice 16. stoljeća obnašali dužnost zastavnika, čuvara duždeva stijega. Jednako je bilo važno i mletačko vojno odlikovanje kavaljera svetog Marka (*Cavalieri di San Marco*) kojim su se, kao nagradu za uspješne pothvate i vjernu vojnu službu okitili brojni Bokelji. Spomenimo samo značajnija imena: kotorski plemići Frano (1616.), Vicko (1621.) i Nikola (1658.) Bolica te Nikola Paskvali (1634.) i Jerolim Pima (1634.); dobrotski kapetani braća Marko (1751.) i Josip Ivanović (1756.) te Božo Radimiri (1758); Peraštani Frano Visković (1703.) i Matija Balović (1767.). Usp. Radojka Jančićević, Odlikovanja slavni Bokelja u prošlosti kao dokaz njihovih postignuća u pomorskom ratovanju, navigaciji, privredi i diplomatiji, *GPMK*, sv. 52., 2004., str. 280.-313.; L. Čoralić, Kotorski plemići iz roda Bolica – kavaljeri Svetog Marka, *Povijesni prilozi*, god. 25., sv. 31., 2006., str. 149.-159.; Piero Pazzi, *I Cavalieri di San Marco, Storia Documentata*, Perasto, 2008., str. 171., 180., 193., 255., 275., 279., 280., 283.-284.

Burović, u Dobroti Kamenarović, Radimiri, Dabinović i Tripković te u Prčanju Luković, Lazari, Verona i Đurović.¹⁴²

Drugi čimbenik koji je odredio razvoj Kotora u 18. stoljeću, stalna je prisutnost vojske, koja je zbog vojnog i strateškog značaja grada bila izražena i za rata, ali i u doba mira. O velikom broju vojnika svjedoči i podatak iz ratne 1717. godine kada se u gradu nalazilo 1062 vojnika, što je gotovo istovjetno broju stanovnika. U mirnodopsko vrijeme broj vojnika ipak nije bio toliko velik, ali je također zamjetan – 1744. godine bilježi se 237 vojnika.¹⁴³ Uz stalnu gradsku vojsku, kroz cijelo je stoljeće zabilježen velik broj vojnika koji su se u Kotoru zadržavali privremeno (dulja i kraća razdoblja) te im je glavni bokeljski grad bio samo jedno od usputnih logističkih točaka. Osim što je podređenost vlasti vojnim pitanjima otežavala usmjeravanje komune na ozbiljnije gospodarske aktivnosti, problem se javio i u samom financijskom izdržavanju tolikog broja vojnika. Naime, iz ionako oskudne blagajne trebalo je izdvojiti i sredstva za isplatu plaća postrojbama koje su bile financirane iz gradske blagajne.

Uz veliki broj vojnika u gradu i probleme oko njihova uzdržavanja, na gradsko svakodnevlje utjecali su katkad neprimjeren način i uvjeti života vojnika. Tako su, primjerice, higijenski uvjeti života vojnika bili na jako niskoj razini. U izvještajima napisanim četrdesetih godina 18. stoljeća isticalo se da vojnici nemaju zadovoljene osnovne životne potrebe – nosili su istrošenu odjeću i spavali na daskama u prostorijama punih stjenica.¹⁴⁴ Također, razuzdano

¹⁴² Trgovci i pomorci imali su iznimnu ulogu u razvoju barokne umjetnosti u Boki. Oni su bogatstva i stečeni kapital, osim za vlastite potrebe, ulagali i u razvoj i obnovu svojih mjesta. Tako se u baroknom razdoblju u Boki grade najljepše i najreprezentativnije palače, kuće, crkve, kapele i samostani. U red najljepših baroknih palača na istočnoj obali Jadrana ubraja se palača peraške obitelji Bujović, a ljepotom ne zaostaju ni palače obitelji Zmajević i Smeća (*Smechia*), dobrotske palače Tripković, Radimiri te prčanjnski kompleks palača obitelji Luković. Mletački arhitekti izradili su nacрте za izgradnju brojnih baroknih crkava, od kojih se izdvajaju dobrotska sv. Eustahija i prčanjnska župna crkva Rođenja Blažene Djevice Marije. U Kotoru je početkom stoljeća djelovao mletački kipar Francesco Cabianca koji je tada izradio znamenit Moćnik katedrale sv. Tripuna. Naposljetku, treba spomenuti i djela jednog od najpoznatijeg bokeljskog umjetnika – slikara Tripa Kokolje, posebice opus vezan uz oslikavanje crkve Gospe od Škrpjela pred Perastom. Usp. P. Butorac, *Gospa od Škrpjela*, Sarajevo, 1928.; Niko Luković, *Prčanj: historijsko-estetski prikaz*, Kotor, 1937.; Isti, *Bogorodičin hram u Prčanju*, Kotor, 1965.; Anđela Horvat – Radmila Matejčić – K. Prijatelj, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, 1982.; G. Brajković – Antun Tomić – M. Milošević – Zoran Radimir, Neki manje proučavani primjeri građanske i crkvene arhitekture spomeničkog karaktera u kotorskoj opštini, *GPMK*, sv. 25.-26., 1987. – 1988., str. 91.-124.; P. Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Perast, 1999.; *Blago Kotorske biskupije: Zagovori svetom Tripunu*; A. Tomić, *Dobrota povjesnica bokeljskog pomorstva, pomorska i kulturna povijest Dobrote XVI – XIX st.*, Dobrota 2009.

¹⁴³ Prema vojnim procjenama u ratno doba je u gradu bilo stacionirano oko 1000 vojnika i 30 topnika, a u mirnodopskom razdoblju bilo ih je stotinjak. Stalnu gradsku vojsku sačinjavali su vojnici zaduženi za obranu gradskog kaštela, topničke postrojbe i osobna providurova straža. M. Milošević, Nosioci pomorske privrede Kotora prve polovine XVIII vijeka, str. 117.; Isti, *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od kraja XV do kraja XVIII vijeka*, str. 58. O organizaciji i sastavu vojnog ljudstva stacioniranog u Kotoru u 18. stoljeću biti će više riječi u zasebnom poglavlju.

¹⁴⁴ M. Milošević, Nosioci pomorske privrede Kotora prve polovine XVIII vijeka, str. 117.

ponašanje vojnika i brojni ekscesi – svađe, tučnjave, pijanstva – utjecali su na kvalitetu svakodnevnog života grada.¹⁴⁵

Treći čimbenik koji je utjecao na gospodarski razvoj Kotora u 18. stoljeću jesu strogi sanitarni propisi, koji su otežavali protok ljudi i robe kroz grad. I sami higijenski uvjeti u gradu nisu bili na visokoj razini, a poglavito je štetno bilo isparavanje rječice Škurde, što je bio razlog brojnih epidemija.¹⁴⁶ Također, nakon velike eksplozije uzrokovane gromom 1730. godine oko tada nastalih ruševina stvorilo se smetlište koje je postalo još jedan izvor zaraze.¹⁴⁷ Međutim, razlog uvođenja strogih sanitarnih propisa bile su velike epidemije, u prvome redu kuge, koju su u grad iz zaleđa donosili trgovci, njihova roba i životinje. Takve epidemije zadesile su grad nekoliko puta u 18. stoljeću. Tako su gradu 1736. i 1738. godine prijetile velike epidemije iz albanskog zaleđa, posebice iz Skadra. Četrdesetih godina 18. stoljeća, točnije 1743. godine, u gradu je harala bolest – *maligna influenza*, od koje je obolio velik broj vojnika, kao i sam generalni providur i njegova pratnja.¹⁴⁸ Osim što su epidemije i bolesti ugrožavale živote stanovnika, otežavale su funkcioniranje komune i onemogućavale trgovinu te su stoga za zaštitu stanovnika i omogućavanje funkcioniranja grada brojni sanitarni propisi bili nužnost. Ti su u prvom redu imali cilj spriječavanja ulaska bolesti unutar gradskih zidina te su u tom smjeru upravljene brojne odredbe propisivane tijekom cijelog 18. stoljeća – stroga kontrola brodova i robe, kao i zabrana ulaska u grad osoba iz zaraženog područja.

Kako bi se dobila cjelovita slika stanja u Kotoru u 18. stoljeću, uz sagledane čimbenike valja uzeti u obzir i političke i gospodarske (ne)inicijative koje su dolazile od samih kotorskih vlasti i stanovnika. Naime, smatramo da u pogrešnim smjernicama kotorske gospodarske politike valja tražiti odgovor na pitanje – zašto se u “zlatnom,” baroknom dobu Boke kotorske, kada svi segmenti u prvom pogledu gospodarskog i kulturnog života postižu, ako ne svoj vrhunac, onda barem veliki iskorak, njezin najveći i glavni grad nalazi u stanju svojevrsnog pasivnog balansa. Iako se, nakon izrazito teškog stanja u gradu u 17. stoljeću

¹⁴⁵ Primjerice, 1734. godine došlo je do sukoba između stanovnika sjevernog djela grada i stanovnika Gurdića u kojemu je došlo i do fizičkog obračuna, a u opću tučnjavu su se umiješali i vojnici. M. Milošević, *Nosioci pomorske privrede Kotora prve polovine XVIII vijeka*, str. 117.

¹⁴⁶ Pretpostavlja se da je uzrok zaraza bila ustajala voda i bare koje su se stvarale u rukavcima Škurde.

¹⁴⁷ M. Milošević, *Nosioci pomorske privrede Kotora prve polovine XVIII vijeka*, str. 120.; Isti, *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od kraja XV do kraja XVIII vijeka*, str. 36.

¹⁴⁸ M. Milošević, *Nosioci pomorske privrede Kotora prve polovine XVIII vijeka*, str. 121.

uzrokovanom ratnim prilikama i potresom 1667. godine,¹⁴⁹ u 18. stoljeću bilježi mali gospodarski oporavak, zasnovanost gospodarstva na starim privilegijama i koncesijama, oslanjanje na pomoć državne blagajne te poglavito gospodarska usmjerenost na okružje sprječavala je konkurentnost Kotora u odnosu na druga bokeljska mjesta. Umjesto da se okrenu k agresivnijim i intenzivnijim ulaganjima u tada prosperitetnije gospodarske grane – pomorstvo, trgovinu i brodarstvo – kotorska je vlastela izabrala drugačiji razvojni put temeljen na starim povlasticama i tradicionalnim koncesijama. Pozivajući se upravo na prava i privilegije dobivene u prošlim stoljećima, kotorske su vlasti pokušavale gradu osigurati dio dobitka stečenih pomorskim aktivnostima bokeljskih pomoraca. Primjerice, pozivajući se na odredbu generalnog providura iz 1656. godine, zahtijevali su da svaki brod koji izlazi iz Zaljeva mora prijaviti teret, kao i dozvoliti kontrolu i provjeru istoga te gradu ostaviti 30% tereta bilo koje vrste. Do većih je tenzija došlo 1735. godine kada su se protiv te obveze pobunili Prčanjani. Koterski argumenti temeljili su se na tvrdnji da je rečeni iznos presudan za opskrbu grada, poglavito uzdržavanje vojske uslijed nestašice hrane te su se zalagali i za ograničenje izvoza onih artikala neophodnih kotorskom tržištu.¹⁵⁰

Također, kotorske su vlasti preko članstva u kotorskoj bratovštini pomoraca pokušali bokeljsko pomorstvo staviti pod kontrolu grada. Godine 1631. na skupštini Bratovštine odlučeno je da svi stanovnici grada i okolice (osim Peraštana) koji se bave ili žele baviti pomorstvom moraju biti njeni članovi. Premda im je članstvo jamčilo povlastice u lukama srednje i južne Italije te pravo na prodajno mjesto na mletačkoj Rivi degli Schiavoni, pomorskim je mjestima isplativije bilo stjecati samostalna tržišta i zaradu. Također, sama gradska samouprava nije mogla jačati zbog gospodarske zavisnosti od mletačke središnjice koja se očitovala kroz plaćanje troškova izgradnje i obnove kotorske tvrđave, plaćanje dijela vojske u gradu, slanje građevinskog materijala, davanje raznih vrsta pozajmica, brisanje

¹⁴⁹ Razoran potres pogodio je područje Boke kotorske i Dubrovnika 6. IV. 1667. godine. Tom prigodom poglavito je stradalo dubrovačko područje, ali su štete bile zamijećene i u Kotoru. Najviše su stradali sjeverni i zapadni dijelovi grada, koji su izgrađeni na nasipu. Zatran je bio i glavni ulaz, a kroz pukotine u grad je procurila i voda. Bila je srušena i providurova palača, a zamjetnu štetu pretrpjela je i katedrala sv. Tripuna. Prema M. Miloševiću u tom je potresu smrtno stradalo oko 100 ljudi, a isto toliko je bilo i ozljeđeno. Najviše su stradali vojnici i redovnici koji su se u vrijeme potresa nalazili u zatvorenim prostorima. Usp. M. Milošević, *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od kraja XV do kraja XVIII vijeka*, str. 76.

¹⁵⁰ Roba se prodavala u posebnom dućanu po znatno nižim cijenama u korist siromašnijih građana i vojske. M. Milošević, *Nosioci pomorske privrede Kotora prve polovine XVIII vijeka*, str. 118.; *Isti, Neki aspekti pomorske privrede Boke kotorske*, str. 1801.

dugova i drugo, a najveći ustupak mletačke vlasti gradu bilo je besplatno dodjeljivanje soli s Krfa.¹⁵¹

Nadalje, uzrok nepovoljnog gospodarskog razvoja Kotora u 18. stoljeću potrebno je tražiti u višestoljetnoj upravljenosti Kotorana prema kopnenoj trgovini sa zaleđem i usmjeravanju kapitala na velike zemljišne posjede u Grblju. Pogrešno bi bilo zaključiti da pomorske trgovine nije bilo – ona je postojala u malom opsegu te se prvenstveno bazirala na dopremi osnovnih prehrambenih artikala u grad. Također, plemstvo kao jedan od nosioca gospodarskog razvoja u prijašnjim stoljećima, tradicionalno je bilo orijentirano na iskorištavanje zemljišnih posjeda u zaleđu grada, posebice u Grblju.¹⁵² Osim zemljišnih posjeda, njihovi su poslovi bili okrenuti upravno-administrativnim, političkim i vojnim službama, pa su se rijetko odlučivali na riskantnija ulaganja u pomorstvo. Plemstvo se u pomorske djelatnosti uključivalo novčanim ulaganjima i to malih novčanih iznosa na više strana kako bi eventualne gubitke smanjili na najmanju moguću mjeru. Najpoznatiji primjer kreditiranja bokeljskih pomoraca (iz Kotora, Prčanja, Stoliva, Tivta, Dobrote, Perasta) od strane kotorskog plemstva jest onaj iz 1704. godine, kada Vinka Bolica, udovica kavaljera Ivana Bolice oporučno ostavlja novčane legate za pomoć bokeljskim pomorcima.¹⁵³ Osim u kreditiranju, kotorsko se plemstvo uključivalo i u sustave pomorskog gospodarstva ponudom i prodajom robe proizvedene na vlastitim zemljišnim posjedima. Ipak, sve to nije bilo dovoljno da Kotor preuzme ulogu pomorskog i trgovačkog centra.

U prijašnjim redcima bilo je riječi o pomorstvu i trgovini kao najznačajnijim gospodarskim granama Boke u 18. stoljeću te o ulozi Kotora u općim razvojnim smjernicama toga područja, ali je neodgovoreno ostalo pitanje najznačajnijih trgovačkih artikala i smjerova plovidbe, kao i društvene strukture pomoraca i vlasnika brodova.

Kotorski su pomorci i trgovci još o od srednjovjekovnog razdoblja njegovali čvrste trgovačke kontakte s prekomorskim lukama u Apuliji i Markama (Bari, Ankona, Senigallija)

¹⁵¹ M. Milošević, *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od kraja XV do kraja XVIII vijeka*, str. 79.

¹⁵² Prema opisu Boke kotorske, kojega je krajem 18. i početkom 19. stoljeća napisao Luka Valeri u Boki, a koji se posebice odnosi na zaleđe Kotora, obradiva su područja bila iskorištena u prvom redu za sadnju i uzgoj vinograda, maslina, žitarica i smokava. Valeri također ističe i predispozicije prostora za sadnju stabala kestena, bukve, hrasta. Usp. N. Luković, *Privreda Boke Kotorske krajem XVIII. i početkom XIX. vijeka u vezi s pomorstvom*, *GPMK*, sv. 3., 1955., str. 88.

¹⁵³ M. Milošević, *Primjer kreditiranja bokeljske privrede XVIII vijeka*, str. 73.-81.

koji su bili učvršćeni brojnim trgovačkim povlasticama.¹⁵⁴ Također, tradicionalne i uzajamne bile su pomorske i trgovačke veze Kotora s Mlecima te brojnim gradovima duž istočnojadranske obale. Najintenzivniji i najstariji kontakti održavani su s najbližom dubrovačkom lukom, a zamjetni su i oni s Korčulom, Zadrom, Splitom, Hvarom, Krkom, istarskim gradovima te s Albanijom.¹⁵⁵ S obzirom na ranije spomenute političke smjernice razvoja grada, trgovina se u velikom dijelu temeljila na prijevozu i opskrbi grada hranom – poglavito pšenicom iz Albanije. Za razliku od Perasta koji se fokusirao na tranzitnu trgovinu, analizom objavljene literature može se zaključiti da su se kotorski trgovci i pomorci bavili podjednako svim vrstama trgovine. Trgovalo se (najčešće izvozilo) raznim vrstama ribe i kože (*boldroni* – suha kozja koža s dlakom), mesom, paklinom (smola kojom su se premazivali brodovi), rujevinom, maslinama, lojanicama, sirom i mnogim drugim proizvodima.¹⁵⁶ Dva najčešća izvozno-uvozna artikla bili su vino i maslinovo ulje. U Boki se godišnje proizvodilo oko 4 290 000 litara vina – količina koja nije zadovoljavala potrebe ondašnjeg stanovništva, već se povrh toga, mahom s dalmatinskih otoka (Brač, Vis i Hvar), uvozilo još oko 990 000 litara. Prema spisima novljanskog arhiva, vino je stizalo u luku Rose na poluotoku Luštica, odakle se transportiralo u druga potrebna mjesta.¹⁵⁷ Također, iako je proizvodnja maslinovog ulja u Boki u 18. stoljeću nadilazila potrošnju – proizvodilo se 600 000 litara godišnje, a trošilo se oko 240 000 litara – ovisno o trenutnim potrebama i vremenskim nepogodama određena količina ulja se i uvozila i to mahom iz Albanije.¹⁵⁸

Preostaje još odgovoriti na pitanje, tko su bili nosioci gospodarstva u Kotoru u 18. stoljeću. Iz prijašnjih je redaka razvidno da je glavni pokretač kotorskog gospodarstva, u prvom redu pomorstva i trgovine, bilo građanstvo. Iz tih bi promišljanja bilo pogrešno sasvim izostaviti plemstvo i to iz nekoliko već ranije rečenih razloga. Tomu se može pridodati da je plemstvo još od srednjovjekovlja jedan od najbitnijih nositelja gospodarskog razvoja uopće, te je tako dalo temelj razvoju u kasnijim stoljećima. Poticaj dijela kotorskog plemstva osobito je

¹⁵⁴ Primjerice, oslobođenje od pristanišne takse i putarine, a te su povlastice bile uzajamne i primjenjivale su se načelom reciprociteta i u kotorskoj i u talijanskim lukama.

¹⁵⁵ U brojnim slučajevima u pomorskim dozvolama koje je izvanredni providur Kotora izdavao pomorcima prilikom izlaska iz Zaljeva, kao mjesta odredišta naveden je općenit pojam *Dalmacija*. Usp. Đ. Milović, Neki podaci o pomorstvu Boke Kotorske 1719 – 1721, *GPMK*, sv. 6., 1957., str. 54.-65.; M. Milošević, Nosioci pomorske privrede Kotora prve polovine XVIII vijeka, str. 113.-114.

¹⁵⁶ M. Milošević, Prilozi trgovačkim vezama bokeljskih pomoraca sa mletačkim tržištem, *GPMK*, sv. 4., 1955., str. 57., 70.-71.; Isti, Nosioci pomorske privrede Kotora prve polovine XVIII vijeka, str. 114.-115.; Isti, Neki aspekti pomorske privrede Boke Kotorske u doba mletačke vladavine, str. 1802.

¹⁵⁷ N. Luković, Privreda Boke Kotorske krajem XVIII. i početkom XIX. vijeka u vezi s pomorstvom, str. 88.; Đ. Milović, Neki podaci za trgovinu vinom i uljem u Boki koncem XVII i tokom XVIII vijeka, *GPMK*, sv. 7., 1958., str. 135.-142.

¹⁵⁸ Đ. Milović, Neki podaci za trgovinu vinom i uljem u Boki koncem XVII i tokom XVIII vijeka, str. 142.-147.

vidljiv u kreditiranju i opskrbi trgovaca i pomoraca trgovinskim artiklima, a neki su plemići zabilježeni kao vlasnici dijela ili cijelih brodova.¹⁵⁹

Usporedbom putnih dozvola kotorskih trgovaca¹⁶⁰ i popisa stanovništva, točnije osoba sposobnih na oružje iz 1735. godine,¹⁶¹ u kojemu je kotorsko stanovništvo podijeljeno na građane (*cittadini*), stanovnike (*abitanti*) i pučane (*popolo*) može se, barem približno, rekonstruirati društvena struktura kotorskih pomoraca u prvoj polovici 18. stoljeća. U spomenutom popisu, u prvoj kategoriji – *cittadini* – navedeno je ukupno 41 osoba, odnosno 25 obitelji.¹⁶² Od rečenog broja čak 12 obitelji možemo povezati s pomorstvom i pomorskom djelatnošću.¹⁶³ Među stanovnicima (*abitanti*) Kotora (23 osobe, odnosno 13 obitelji), obitelji Lalić (*Lala*), Pensierini, Petrović, Škaljarin i Kink (*Kinch*) mogu se povezati s pomorskom djelatnošću. Najbrojniju društvenu skupinu činili su pučani – 1735. godine prema spomenutom popisu ih je 102 (odnosno 73 obitelji). Od toga su broja samo 11 obitelji i dva pojedinca naznačeni isključivo imenom ili patronimikom (kaplar Joso i Nikola Josipov Jurjev) povezani su s pomorstvom – bilo da se nalaze na popisu putnih dozvola parunima (kao na primjer Nikola Ivanov Parente i Rafael Kudin (*Cudin*) ili se u popisu iz 1735. godine navode kao mornari (na primjer Petar Franov Morandi i Ivan Zibelin).¹⁶⁴ Iz rečenog prikaza možemo zaključiti da su nosioci pomorskog razvoja Kotora pripadnici viših slojeva građanstva, čijih je oko polovica obitelji (i njihovih pripadnika) bilo uključeno u pomorske aktivnosti. Također, velik postotak obitelji sa statusom stanovnika (*abitanti*) bavio se pomorskom djelatnošću.

¹⁵⁹ Spomenuta oporuka Vinke Bolice iz 1704. godine svjedoči nam o plemićkom kreditiranju kotorskih pomoraca, od kojih se po broju korištene pomoći ističu pripadnici obitelji Petrović, Škaljarin, Šipčić, Kukurača. Usp. M. Milošević, Primjer kreditiranja bokeljske privrede XVIII vijeka, str. 73.-81.

¹⁶⁰ Popis putnih isprava pomorskih trgovaca Kotora u prvoj polovici 18. stoljeća sastoji se od datuma izdavanja putne isprave, imena paruna, podatka o ukupnom broju članova posade, tipu broda, odredišta (i eventualno mjesta dolaska) te vrsti tereta. Analizom ovih izvora, uzevši u obzir nepotpunost podataka i ograničenost izvora, nije moguće dati točan broj pomoraca u Kotoru, ali smatramo da ova analiza može biti dobar pokazatelj tendencije razvoja kotorskog pomorstva. Usp. M. Milošević, Nosioci pomorske privrede Kotora prve polovine XVIII vijeka, str. 134.-150.

¹⁶¹ Riječ je o popisu osoba sposobnih za oružje iz Kotora i Kličića u kojem su uz osobna imena navedena i neka zanimanja. Na rečeni je popis uputio M. Milošević, Nosioci pomorske privrede Kotora prve polovine XVIII vijeka, str. 110., a popis se nalazi u IAK pod signaturom: Upravno politički spisi vanrednih providura Mletačke Republike (dalje: UPM), b. CCIII, Spisi o privilegijama, prihodima i sl. ukinutih staleških organizacija plemića, građa i pučana u Kotoru od XV do XVIII vijeka, fol. 446-446/1.

¹⁶² Od 25 obitelji neka se prezimena (Frusca, Coradini, Gregorina, Nadali, Zifra) spominju više puta.

¹⁶³ Smakja (*Smachia*), Nadali, Gregorina, Steffani, Babić, Zifra, Zmajević, Barisoni, Bukarin (*Buccarin*), Indiotto, Staniša (*Stanisa*) i Rossi. Usp. IAK, UPM, b. CCIII, fol. 446.

¹⁶⁴ IAK, UPM, b. CCIII, 446-446/1. Usp. i M. Milošević, Nosioci pomorske privrede Kotora prve polovine XVIII vijeka, str. 111., 135.-150.

Treći, najmnogoljudniji sloj stanovništva Kotora – pučani – prema popisu iz 1735. godine u pomorsku su djelatnost bili uključeni kao mornari.¹⁶⁵

Što se tiče broja kotorskih paruna koji su putovali kroz 18. stoljeće, dolazi se do sljedećih brojki: u razdoblju od 1705. – 1710. putovalo je oko 40, a u razdoblju od 1710. – 1712. oko 25 paruna. U ratnim godinama (1714. – 1718.) bilo je 24 paruna, a u prvim godina poslijeraća tek 18 paruna. Nakon toga bilježi se blagi uspon broja paruna te se 1733. – 1736. njihov broj penje na 36.¹⁶⁶

Na kraju se može zaključiti da je cjelokupni razvoj Kotora kao političkoga i administrativnoga centra najjužnijih mletačkih stečevina na istočnojadranskoj obali, uz neke posebnosti u općim sastavnicama, sličan razvoju istočnojadranskog područja pod istim vrhovništvom. Posebnosti razvoja Kotora mogu se sagledati kroz nekoliko čimbenika, među kojima se osobito ističu jedinstvena geomorfologija, blizina osmanskih teritorija i trajna prisutnost velikog broja vojnih postrojbi u gradu. Te su posebnosti, kao i monolitnost tadašnjeg društvenog uređenja te budno nadgledanje mletačke središnjice, nužno utjecale na nepovoljan razvoj gospodarskih prilika u Kotoru u 18. stoljeću. To je osobito vidljivo u slučaju usporedbe Kotora s njemu bliskim općinama Perastom, Prčanjom, Dobrotom, koje istodobno doživljavaju procvat gospodarstva temeljen na umješnosti iskorištavanja svih prednosti koje je nudilo pomorstvo. Premda je pomorskih inicijativa u određenom opsegu bilo i u Kotoru, ondje se gospodarstvo i dalje oslanjalo na ulaganja novčanih sredstava u zemljoposjed te parcijalno i sigurno kreditiranje pomorstva. Pritom na umu valja imati i činjenicu da je svakodnevica Kotora kao središta Mletačke Albanije bila usmjerena i na razne administrativne potrebe i službe. S obzirom da su takve službe pružale stanovitu financijsku sigurnost, stanje svojevrsnog gospodarskog pasivnog balansa ne treba čuditi. U svakom slučaju, povijest Kotora u 18. stoljeću, moguće je ukratko opisati kao trajno nastojanje za održanjem, katkad istaknutog i privilegiranog, političkoga, društvenog i gospodarskog položaja.

¹⁶⁵ Među pučanima navode se i neka druga zanimanja: kovač (*fabro*), vojnik (*soldato*), krojač (*sartor*) i drugi.

¹⁶⁶ M. Milošević, Nosioci pomorske privrede Kotora prve polovine XVIII vijeka, str. 109.

III. STANOVNIŠTVO KOTORA U MLETAČKIM POPISIMA 18. STOLJEĆA

III. 1. *Popisi stanovništva kao izvor za povijesnu demografiju*

Uz matične knjige, nezaobilazan izvor za proučavanje prošlosti stanovništva na nekom prostoru jesu popisi stanovništva. Budući da je moderna znanstvena metodologija popisivanja stanovništva usavršena polovicom 19. stoljeća, a prvi moderni popis stanovništva Hrvatske jest popis proveden 1857. godine, vremensko razdoblje do te godine smatra se protostatističkim ili predstatističkim razdobljem.¹⁶⁷ Naime, do tada provedeni popisi nisu nastajali temeljem ustaljenih obrazaca i zakonskih okvira i nisu stvarani radi statističke obrade te ih u prvom redu treba promatrati kao odraz i potrebu naručitelja, u ovom slučaju Mletačke Republike.

Prema pronađenim i analiziranim popisima koje su mletačke vlasti provodile na bokeljskom, ali i na širem dalmatinskom području, može ih se podijeliti prema opsegu i sadržaju, a sukladno njima, može se naslutiti i svrha njihova nastanka.¹⁶⁸ Shodno tome, u ovom će se poglavlju kronološki prikazati, opisati i komentirati objavljeni i neobjavljeni popisi stanovništva Kotora u 18. stoljeću. Dobiveni rezultati usporedit će se s brojem stanovništva okolnih bokeljskih općina (Perast, Prčanj, Dobrota), kako bi se pokazale smjernice razvoja grada u bokeljskom okružju. Također, usporedit će se broj stanovnika Kotora prema analiziranim popisima s brojem stanovnika Dubrovnika, kao najbližeg grada, s brojem stanovnika Zadra, kao glavnog grada Mletačke Dalmacije te s brojem stanovnika Splita i Pule, kao primjera gradova koji su kao i Kotor u promatranom razdoblju bili pod mletačkom upravom. Osim prikaza broja stanovnika grada i okružja, sukladno sadržaju popisa raščlanit će se i neke druge tematske odrednice – u prvom redu vezane za broj i usporedbu katoličkoga i pravoslavnog stanovništva te broj plemstva i plemićkih obitelji u gradu.

¹⁶⁷ Robert Skenderović, Popis stanovništva hrvatskih i slavonskih županija iz 1773. godine, *Povijesni prilozi*, god. 29., sv. 39., 2010., str. 74.

¹⁶⁸ S. Krivošić, Izvori za historijsku demografiju – djelomični brožani i poimenični popisi, *Arhivski vjesnik*, sv. 36., 1993., str. 159.-170.

Već i letimičan pogled na prikupljeno gradivo otkriva da se kotorski popisi stanovništva mogu svrstati u dvije kategorije – brojčane i pojedinačne popise.¹⁶⁹

U brojčanim se popisima, ovisno o njihovoj svrsi, donosi sumaran broj stanovnika, a isti se broj detaljnije raščlanjuje prema raznim kategorijama. Primjerice, popis stanovnika načinjen 20. srpnja 1748. godine u Zadru, nalogom generalnog providura Giacoma Boldù, sumarno navodi ukupan broj stanovnika Dalmacije i Boke, a detaljno raščlanjuje broj ljudi sposobnih na oružje. Prema sadržaju popisa, u kojem ispitani podatci nisu primjerice vezani uz spol i dob ljudi, već su usko vezani uz strukturu i sastav ljudi sposobnih za oružje, može se zaključiti da je popis nastao u vojne svrhe.¹⁷⁰ S druge strane, u brojčanom popisu stanovništva Mletačke Dalmacije i Albanije sastavljenom 1771. godine nalogom generalnog providura Domenica Condlumera, nalaze se brojne rubrike koje daju naslutiti da je popis nastao u gospodarske svrhe.¹⁷¹

Druga kategorija, pojedinačni popisi, puno je detaljnija, a kod te su vrste popisa osobe navedene imenom i prezimenom. U svim analiziranim kotorskim popisima stanovništvo je podijeljeno prema obiteljima (kućama), gdje je imenom i prezimenom navedena glava obitelji (kućedomaćin) te broj ostalih ukućana. Ta vrsta popisa najčešće se radila u svrhu raznih davanja, poreza i novačenja, a u kotorskom slučaju konkretno radi davanja soli.

Prije prikaza analiziranih podataka valja upozoriti i na neke metodološke probleme u pristupu i analizi toj vrsti gradiva. U trenutnoj fazi istraživanja nisu poznati podatci koji se mogu povezati uz sam postanak popisa, tko ih je provodio te koliko je vremensko razdoblje potrebno da se popis načini. Također, bitan metodološki problem predstavlja i pitanje tko je sve ulazio u popise te da li su popisivani stranci, vojnici, mletački državni službenici te osobe koje privremeno borave u gradu. Postavlja se i pitanje jesu li u popise ulazile osobe koje su bili stanovnici grada, ali su trenutno, zbog primjerice poslovnih razloga ili vojne službe, bili

¹⁶⁹ U brojčane popise svrstali smo i podatke o broju stanovnika prikupljene iz literature i to radove autora koji, (primjerice Milošević, Stanojević) u pravilu, ne analiziraju izvor iz kojeg su crpili podatke već donose samo konačne brojke.

¹⁷⁰ U ovome popisu vojno aktivni muškarci podijeljeni su prema vojnim činovima i funkcijama – pukovnici, soprintendanti, kapetani okruga, serdari i guvernaduri, conti, kapetani, zastavnici i nadzornici mjesta (*logotenenti*). Usp. G. Stanojević, Nekoliko statističkih podataka, str. 29.

¹⁷¹ Tako su u popisu, osim podjele stanovništva prema društvenim, dobnim, spolnim i vjerskim odrednicama, navedeni podatci o broju životinja, gospodarskih objekata, travnjaka, a najveći je broj rubrika (čak osam) posvećen raznim vrstama trgovačkih i teretnih brodova. Usp. Danica Božić-Bužančić, Dvije anagrafske tabele za područje Dalmacije iz druge polovice 18. stoljeća, *Arhivski vjesnik*, sv. 11.-12., 1986., str. 49.

odsutni. Naposljetku, tu je i pitanje uspješnosti ondašnjeg popisivanja te pouzdanosti prikupljenih podataka.¹⁷²

Na neka od ovih pitanja moguće je, sumarno analizirajući popise, ponuditi odgovor. Premda su popisi bili svjetovnog karaktera, a u kotorskom slučaju predstavljali temelj za davanja soli, provodile su ih crkvene osobe. Tako je primjerice u popisima iz 1774., 1784., 1785. i 1788. godine potpisan *archidiacono canonico abbate don Francesco Carlis curato*.¹⁷³ Sami popisi vršili su se metodom “od vrata do vrata”, što potvrđuje isti ili sličan slijed imena kućedomaćina iz popisa nastalih u vremenski bliskom razdoblju (vidi tablicu 1).

Tablica 1. Redoslijed navođenja kućedomaćina u kotorskim popisima stanovništva

1774.	1767.	1784.
braća Giurillo	braća Giurillo	braća Giurillo
Krstitelj Scarpa	Krstitelj Scarpa	udovica Krstitelja Scarpe
udovica Tavella	Krstitelj Orlaus	Frano Morandi
braća Morandi	Petar Tavella	Krsto Leoni
Krsto Leoni	braća Morandi	Frano Nadali
braća Nadali	Krsto Leoni	braća Nadali

U prilog tvrdnji da su se popisi vršili fizičkim dolaskom popisivača u kuće govori još jedan podatak. Naime, u popisima je zamjetan broj navođenja osoba istih prezimena jednih iza drugih ili pak u neposrednoj blizini. Imajući u vidu tendenciju grupiranja pripadnika istog roda u istim gradskim predjelima, navedeno također ide u prilog tvrdnji da su se popisi vršili metodom “od vrata do vrata.”¹⁷⁴

¹⁷² Na neke metodološke probleme u pristupu analizi podataka iz popisa stanovništva upozorio je Domagoj Madunić, Mjera grada: zadarski popis stanovništva 1527. godine, *Povijesni prilozi*, god. 28., sv. 36., 2009., str. 28.-31.

¹⁷³ Uvidom u same rukopise može se pretpostaviti da su uz arhiđakona Carlisa samo popisivanje vršile i druge osobe, najvjerojatnije crkveni pomoćnici ili državni pisari. Jedino se sa sigurnošću može utvrditi da je popis iz 1785. godine sastavio sam Carlis, budući da rukopis toga popisa odgovara rukopisu matičnih knjiga koje je vodio, ali i njegovoj oporuci koju je vlastoručno sastavio 24. IV. 1789. godine. Usp. IAK, Zbirka testamenata I (1611. – 1800.), fol. 70/2-70/3. Popisi iz 1774., 1784., 1785. nalaze se pod signaturama: IAK, UPM, b. CIV, Zancarlo Zorzi (1774. – 1775.), fol. 2.-6.; b. CIV, Gerardo Sagredo (1783. – 1785.), fol. 97.-102., 105.-111. Popis iz 1788. godine objavio je Đ. Milović, Podaci o stanovništvu Kotora i Mula u 1788. godini, str. 193.-201.

¹⁷⁴ Primjerice, u popisu iz 1784. godine redom su zapisani: Nikola Carlis, Petar Carlis, Antun Raffaeli, Josip Raffaeli te arhiđakon Carlis.

Sami popisi djelomice rasvjetljavaju i pitanje koje su grupe stanovništva obuhvaćene popisom. Odgovor na to pitanje može nam pružiti saznanje tko sve nije ulazio u popise. U završnim dijelovima pojedinih popisa izrijeком je rečeno da su u njima navedene *le famiglie presenti et esistenti in questa città*, dakle postojeće i prisutno stanovništvo, u što ne ulaze osobe koje sačinjavaju biskupski dvor, kuće mletačkih predstavnika u gradu, kuće pripadnika snaga za održavanje reda i mira (*milizie*) te redovnici iz četiri muška i redovnice iz tri ženska samostana. Značajno je da tom prilikom nisu spomenuti vojnici i vojne postrojbe, kao ni druge osobe sa privremenim boravkom u gradu.

Potvrdu pretpostavke da te skupine stanovništva nisu ulazile u popise dala je usporedba popisa iz 10. lipnja 1774. godine s upisom u matičnu knjigu vjenčanih za svibanj, lipanj i rujna iste godine. U lipnju (21. lipnja) u Kotoru se oženio stanovnik grada Rafael Kudin, koji je u popisu stanovništva popisan kao kućedomaćin pod rednim brojem 31. Također, u popisu stanovništva Kličića, pod rednim brojem 204. nalazi se kućedomaćin Ilija pokojnog Tripuna Funjića, koji se oženio 7. rujna 1767. godine. Nasuprot njima, Luca Vincenzo Albertini pokojnog Cesarea s Krfa, čija je ženidba zabilježena 24. svibnja (najbliže datumu popisivanja), nije zabilježen u popisu stanovništva. Još jedna potvrda toj tvrdnji iz popisa je vojnika koji su 1785. godine bili stacionirani u Kotoru.¹⁷⁵ Riječ je o pukovnji (*reggimento*) *Cavalleria Croati* kojom je zapovijedao kotorski plemić i pukovnik (*colonnello*) Tripun Gregorina, točnije o satniji (*compagnia*) unutar te pukovnije kojom je zapovijedao potpukovnik (*tenente colonnello*) Pietro Gregorio Carrara. Usporedbom popisa stanovnika Kotora i popisa vojnika rečene postrojbe niti jedan vojnik Carrarine postrojbe nije pronađen na popisu stanovništva.

Naposljetku, preostaje pitanje osoba koje su živjele u Kotoru, ali su u vrijeme popisa bile odsutne duže ili kraće razdoblje, najčešće radi poslovnih obveza (vojno-pomorska ili trgovačka služba). Usporedbom popisa stanovništva s već ranije spomenutim popisima mletačkih vojnih postrojbi – ovoga puta s popisom stanovništva iz 1. svibnja 1774. i popisom vojnika kapetana Mihovila Anđela Filiberija iz pukovnije Frana Buće iz 1. svibnja 1774. godine u Udinama – u popisu vojnika zapisani su otac i sin Božo Markov i Jerolim Božov Marković iz Kotora, kojih u popisu stanovništva nema, točnije nisu navedeni kao

¹⁷⁵ ASV, Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli, b. 817., Cavalleria Croati. Triffon Gregorina (1783. – 1786.), compagnia tenente colonnello Pietro Gregorio Carrara, popis učinjen 30. I. 1785. godine u Kotoru.

kućedomaćini.¹⁷⁶ Budući da je u popisu stanovništva naveden jedan Marković i to Nikola, u čijoj se obitelji nalazilo još pet neimenovanih pripadnika, na osnovi navedenog primjera ne može se sigurnošću tvrditi jesu li u popise uključeni i trenutno odsutni stanovnici. Međutim, budući da su navedeni vojnici bili otac i sin, može se pretpostaviti da je otac Božo bio u godinama kada je vjerojatno imao svoje samostalno domaćinstvo te je u kotorskom popisu trebao biti naveden kao kućedomaćin. Također, ukoliko bi Nikola iz kotorskog popisa imao braću (da su mu to eventualno bili Božo ili Jerolim) koja su živjela u zajedničkom kućanstvu u popisima bi, sukladno s drugim primjerima, bili navedeni kao *fratelli* Marković.

Uzimajući u obzir sve navedeno, možemo zaključiti da su popisi stanovništva vrijedan i nezaobilazan izvor za proučavanje prošlosti stanovništva na nekom prostoru. Pri tome treba imati da umu da analizi popisa stanovništva iz predstatističkog razdoblja treba pristupiti s oprezom te ih se ne može promatrati kao isključivo statističko vrelo, već kao odraz vremena i okolnosti u kojem su nastali te poglavito interesa vlasti koja ih je naručila.

III. 2. Broj stanovnika Kotora i kotorskog okružja prema mletačkim popisima

Najraniji podatci o broju stanovnika Kotora zabilježeni su polovicom 16. stoljeća, a u svojim su ih izvještajima mletačkoj središnjici iznosili sindici i rektori.¹⁷⁷ Te je izvještaje ponekad potrebno uzimati s rezervom jer neki od njih nisu nastali temeljem konkretnih podataka, već slobodnom procjenom podnositelja izvještaja. Također, dosljednost u praćenju podataka, ponajprije tendencije rasta i pada broja stanovnika, otežana je i zbog različitih načina navođenja podataka. To se u prvom redu odnosi na sumarne popise koji podatke o stanovništvu mogu sadržavati na tri različita načina: broj stanovnika grada, broj stanovnika grada i njegovih predgrađa te broj stanovnika grada i okružja. I sam pojam okružja bio je promjenjiv te je u pojedinim slučajevima teško razotkriti koja su mjesta i sela uključena u statistiku. Također, analizu otežava i činjenica da su pronađeni popisi datirani u različite duže ili kraće vremenske intervale što ne može dati realnu sliku tendencije rasta ili pada broja stanovnika.¹⁷⁸ Međutim, kako se u ovom radu ne teži prikazati apsolutan broj stanovnika,

¹⁷⁶ ASV, Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli, b. 786., Cavalleria Croati. Francesco Bucchia (1773. – 1776.), compagnia capitano Michiel Angelo Filiberi, popis učinjen 1. V. 1774. godine u Udinama.

¹⁷⁷ M. Milošević, *Pomorski trgovci, ratnici i meceni*, str. 20., usp. bilješku 26a.

¹⁷⁸ Rečeno potvrđuje primjer (prikazan tablicom 3), gdje se broj stanovnika grada u razdoblju od jedne godine (1784. – 1785.) smanjio za 55 stanovnika, da bi se za tri godine (1785. – 1788.) isti povećao za 158 duša.

nego tendencije rasta ili pada broja stanovnika te ih usporediti s drugim gradovima i mjestima pod mletačkom upravom, navedena metodološka ograničenja nisu nepremostiva.

Kad se govori o broju stanovnika Kotora u 16. i 17. stoljeću, promatrajući tablicu 2, može se zaključiti da je grad najviše stanovnika imao u drugoj polovici 16. i na samom početku 17. stoljeća, a najmanje u drugom desetljeću 17. stoljeća (u prosjeku 1245 stanovnika). Također, letimičnim pogledom na tablicu zamjetno je veliko smanjenje od 225 stanovnika u vremenskom razdoblju od samo dvije godine 1602. – 1604. Budući da nije uočen podatak o većim ratnim zbivanjima tih godina, kao ni o velikim epidemijama ili gladi, što bi moglo objasniti toliki nerazmjer u broju stanovnika, može se pretpostaviti da je pri popisivanju stanovništva grada pridodano, odnosno nije pridodano stanovništvo predgrađa.¹⁷⁹ U prilog tomu idu i kasniji podatci vezani uz broj stanovnika u vrijeme Kandijskoga i Morejskog rata gdje je zamjetan pad broja stanovnika (za 137 duša) što je još uvijek bitno manje nego 1602. – 1604. godine.

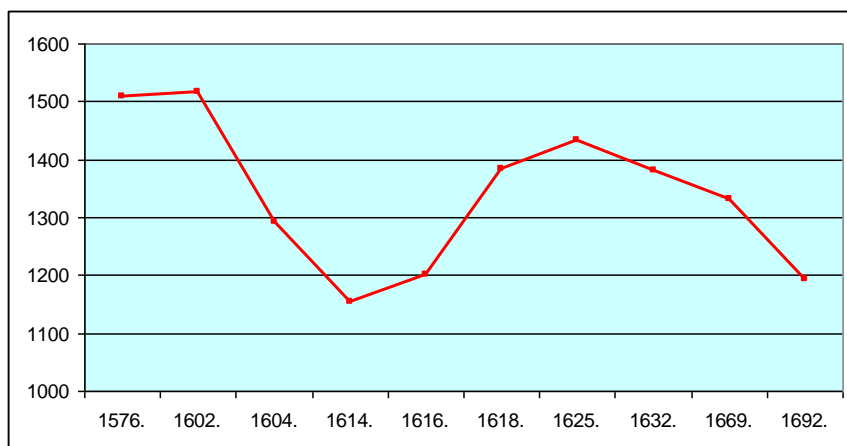
Tablica 2. Broj stanovnika Kotora u 16. i 17. stoljeću¹⁸⁰

god.	1576.	1602.	1604.	1614.	1616.	1618.	1621.	1623.	1625.	1632.	1669.	1692.
broj st.	1510	1517	1292	1153	1200	1384	1268	1400	1433	1380	1330	1193

¹⁷⁹ Zaključak temeljimo na analizi popisa iz 18. stoljeća, kada je i svim pronađenim popisima stanovništvu grada naknadno pridodano stanovništvo kotorskog predgrađa Kličići.

¹⁸⁰ Podatci o broju stanovnika u 16. i 17. stoljeću preuzeti su iz: G. Stanojević, Nekoliko statističkih podataka, str. 28.; Isti, Prilozi proučavanju istorije Boke Kotorske u prvoj polovini XVII vijeka, str. 62.-63.; M. Milošević, *Pomorski trgovci, ratnici i mecene*, str. 20.-21.

Grafikon 1. Broj stanovnika Kotora u 16. i 17. stoljeću

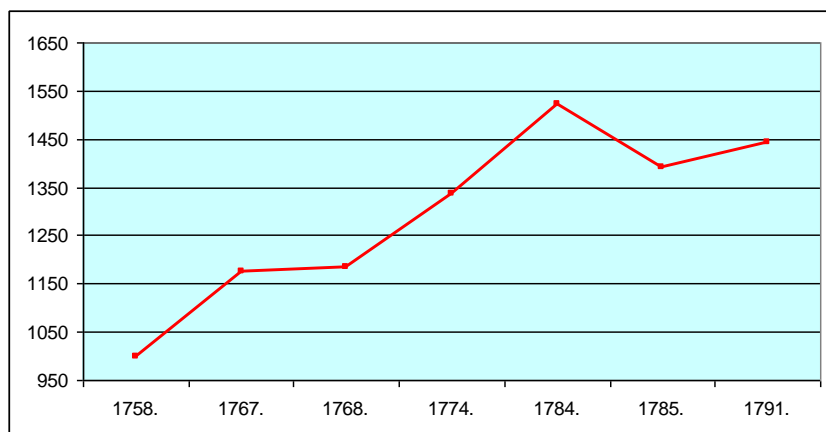
Raspravljajući o ukupnom broju stanovnika u 18. stoljeću raspoložemo s jednim brojčanim (popis iz 1758. godine) i sedam pojedinačnih popisa stanovništva Kotora. U samim pojedinačnim popisima stanovništvo je raspoređeno u tri kategorije – katoličko stanovništvo, stanovnici predgrađa Kličiči te pravoslavno stanovništvo grada. Kad se iz tih popisa izuzmu stanovnici Kličiča dobiju se brojke prikazane u tablici 3 i grafikonu 2.

Tablica 3. Broj stanovnika Kotora u 18. stoljeću¹⁸¹

godina	1758.	1767.	1768.	1774.	1784.	1785.	1788.	1791.
broj stanovnika	998	1175	1184	1337	1445	1390	1548	1443

¹⁸¹ Popis iz 1758. objavio je G. Stanojević, Nekoliko statističkih podataka, str. 30.-31. Popisi iz 1767., 1768. i 1791. nalaze se pod signaturom IAK, b. CXXVI, Pietro Orio (1767. – 1769.); b. CXVII, Marchio Querini (1789. – 1791.), fol. 166.-171.

Grafikon 2. Broj stanovnika Kotora u 18. stoljeću

Usporedbom dobivenih rezultata može se zaključiti da je nakon pada broja stanovnika u drugoj polovici 17. stoljeća uvjetovanog ratnim i poratnim zbivanjima, smirivanjem političke situacije, zaokruživanjem mletačkog teritorija i stvaranjem preduvjeta za gospodarski napredak, u drugoj polovici 18. stoljeća došlo do porasta broja stanovnika te je prosječan broj stanovnika grada od šezdesetih godina 18. stoljeća do njegova kraja bio 1342. Navedene brojke u skladu su i s blagim gospodarskim oporavkom grada u posljednjem stoljeću postojanja Mletačke Republike. Usporedno s rastom broja stanovnika grada, raste i broj stanovnika gradskog okružja. Sam broj stanovnika kotorskog okružja teško je prikazati egzaktnim brojkama, budući da su, kako je već ranije rečeno, popisivači popisima obuhvaćali različita mjesta kotorske okolice. Tek je popisom iz 1758. godine točno naznačeno da su Luštica, Krtole, Bogdašići, Lješevići, Škaljari, Špiljari, Kavač, Tivat, Lastva, Lepetane, Muo i Stoliv ulazili u kotorsko okružje.¹⁸² U navedenom teritorijalnom rasponu Kotor i okružje imali su zajedno 4420 stanovnika.¹⁸³ Broj od oko 4000 stanovnika zabilježen je i u brojčanim popisima 1771. odnosno 1781. godine kada kotorsko okružje broji 4727 i 4197 stanovnika.¹⁸⁴

Za razliku od sporog gospodarskog oporavka kojeg bilježi Kotor, njemu susjedna mjesta u 18. stoljeću, kao što je rečeno u prethodnom poglavlju, doživljavaju svekoliki gospodarski, društveni i kulturni uzlet. Takva slika reflektira se i kroz značajan porast broja stanovnika (vidi grafikon 3). Tako je, primjerice, broj stanovnika Perasta porastao sa 815

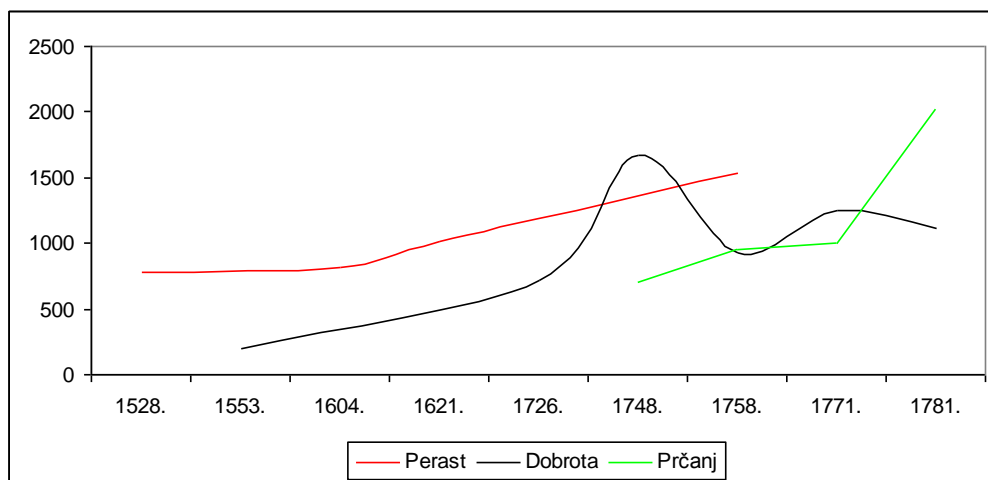
¹⁸² G. Stanojević, *Nekoliko statističkih podataka*, str. 30.

¹⁸³ Samo deset godina ranije, u Grimanijevoj je statistici broj stanovnika Kotora i okružja iznosio je 5703.

¹⁸⁴ D. Božić-Bužančić, *Dvije anagrafske tabele za područje Dalmacije iz druge polovice 18. stoljeća*, str. 47.-49. Prema anagrafskim tablicama iz 1766. i 1771. Kotor i okružje imali su 4457. odnosno 4727 stanovnika. Usp. Egidio Ivetic, *La Dalmazia nelle Anagrafi venete (1766-1775)*, *Atti Centro di ricerche storiche – Rovigno*, sv. 25., 1995., str. 338.

(1604. godine) na 1535 stanovnika 1758. godine, što je 537 stanovnika više od Kotora iste godine. Velik napredak bilježe i druga dva bokeljska naselja, posebice Dobrota kojoj se broj stanovnika u razdoblju 1726. do 1781. povećao za gotovo 500 duša.¹⁸⁵

Grafikon 3. Broj stanovnika Perasta, Dobrote i Prčanja u 17. i 18. stoljeću

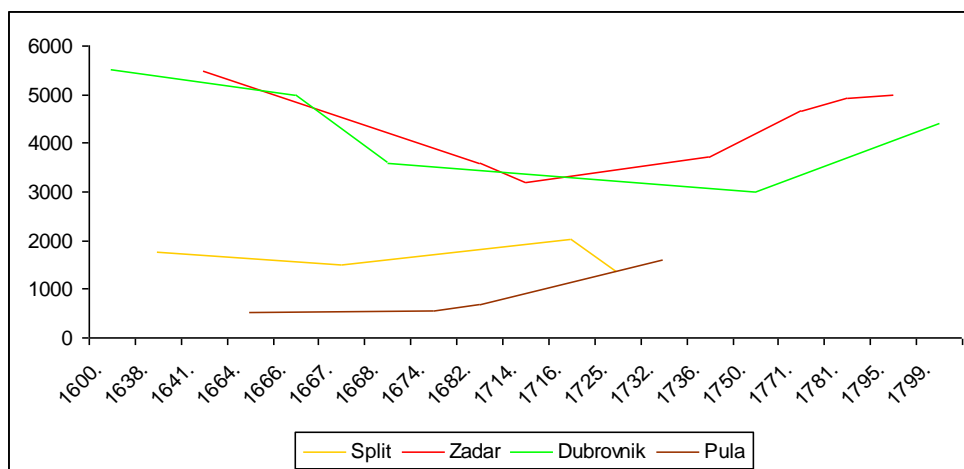

Govoreći o ukupnom broju stanovništva Kotora potrebno je još isti usporediti s susjednim gradovima na dalmatinskoj obali.¹⁸⁶ Prilikom analize broja stanovnika drugih dalmatinskih gradova mogu se primijeniti ista metodološka ograničenja kao i u slučaju kotorskih popisa. Pri tome posebice valja istaknuti da komparativnu analizu otežavaju i podatci o broju stanovnika dostupni iz različitih vremenskih intervala. Primjerice, za prikaz broja stanovnika Splita raspoložemo samo sa dva podatka iz 18. stoljeća, koji potječu iz kratkog vremenskog perioda (prvi je iz 1716. godine, a drugi iz 1725. godine), a na temelju tako malog uzorka teško je odrediti smjernice demografskih kretanja za cijelo stoljeće.

¹⁸⁵ Kod prikaza krivulje broja stanovnika za Dobrota zamjetan je veliki pad stanovnika u razdoblju od 1748. do 1758. (sa 1665 na 928). Do tolikog nerazmjera u brojevima dolazi zbog različite teritorijalne obuhvatnosti Dobrote. Naime, pri izradi nekih statistika područje Dobrote je obuhvaćalo i susjedna sela Horti i Ljutu, a u nekim su slučajevima rečena sela bila izuzeta.

¹⁸⁶ Grga Novak, *Povijest Splita*, sv. II., Split, 1978., str. 1018.-1125.; T. Raukar – I. Petricioli – F. Švelec – Š. Peričić, *Zadar pod mletačkom upravom*, str. 369.-372., 457.-462.; S. Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika i demografske promjene u prošlosti*, str. 6., 13.-25., S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*, str. 82.-87.

Grafikon 4. broj stanovnika Dubrovnika, Zadra, Splita i Pule u 17. i 18. stoljeću

Uvidom u postojeće podatke možemo zaključiti da svi promatrani gradovi u 18. stoljeću bilježe pozitivan trend rasta broja stanovnika. Primjerice, Dubrovnik nakon ratnih zbivanja u zaleđu te razornog potresa demografski oporavak bilježi u drugoj polovici 18. stoljeća. Podatke o broju stanovnika Pule i Splita (bez predgrađa) u drugoj polovici 18. stoljeća nismo zabilježili, ali su naznake rasta vidljive i usporedbom pronađenih podataka. Promatrajući sam broj stanovnika, možemo zaključiti da se Kotor, zajedno s Pulom i Splitom, ubraja u red srednje velikih dalmatinskih gradova, koji su u 18. stoljeću imali između 1000 i 1500 stanovnika.¹⁸⁷ U gradove veće kategorije od 4000 – 6000 stanovnika možemo svrstati druga dva promatrana grada – Zadar i Dubrovnik.

Takva demografska slika gradova na istočnojadranskoj obali u skladu je s ukupnim demografskim razvojnim trendovima u Europi u 18. stoljeću. Posljedica je to u prvom redu onodobnih političkih događaja, a primjenjivo na dalmatinske prilike to je svakako bio završetak protuosmanskih ratova te prisutnost trajnih migracija, poglavito stanovništva iz unutrašnjosti. Uz navedene političke okolnosti, demografskom oporavku pridonijele su gospodarske i društvene promjene – što je najbolje vidljivo na primjeru malih bokeljskih naselja.

¹⁸⁷ Iste relacije razvoja dobit ćemo ako u navedene brojke uračunamo i stanovništvo predgrađa. Naime, Split je s predgrađima Veli Varoš, Dobri, Lučac i Manuš 1725. godine imao oko 4000 stanovnika.

III. 3. Stanovništvo Kotora prema vjeroispovijesti

Iako je Kotor u ranonovovjekovlju katolički centar Boke, o čemu svjedoči velik broj crkava i katoličkog svećenstva u gradu, nezaobilazan čimbenik u društvenom i vjerskom životu grada bilo je i pravoslavno stanovništvo. Na sastav vjerske strukture stanovništva u Boki u ranom novom vijeku poglavito su utjecali politički čimbenici, osmanska prisutnost u bokeljskom zaleđu te migracije kao izravna posljedica te prisutnosti. Na useljavanje pravoslavnog stanovništva, koje je mahom dolazilo iz zaleđa, utjecale su podjednako i spomenuta osmanska ugroza koja je rezultirala nepovoljnim društvenim i gospodarskim prilikama stanovništva, ali i sama mletačka politika. Naime, mletačke su vlasti pritisnute ratnim neprilikama i pomanjkanjem ljudstva poticale naseljavanje ratom opustošenih posjeda, a hajdučke formacije dokazale su se kao vrlo važan vojni čimbenik u ratnim godinama. Za vjernu vojnu službu hajduci i njihove obitelji su, uz novčane dobitke, nagrađivani i drugim povlasticama od kojih je najčešća bila dozvola za stalno naseljavanje. Najintenzivnija useljavanja izravna su posljedica ratnih zbivanja vezana uz Morejski rat, a prostorno su poglavito obuhvatila novljanski i risanski kraj. S druge strane, osim navedenog naseljavanja koje je uglavnom bilo plansko, u Boki je zabilježeno i spontano useljavanje, također u većoj mjeri iz zaleđa. Riječ je o pojedincima i obiteljima koji su se spuštali u Boku jer su uvjeti života u priobalju bili povoljniji i raznovrsniji od onih u zaleđu. Taj gospodarski motiv proizlazio je i iz potrebe urbanih sredina za određenim zanimanjima – obrtnicima, poslugom, trgovcima i drugim.¹⁸⁸

Jurisdikcija nad bokeljskim pravoslavnim stanovništvom u ranom novom vijeku bila je složeno pitanje. Utjecaji su se, ovisno o trenutnim političkim zbivanjima, širili iz nekoliko vjerskih centara moći – Pečke patrijaršije, Cetinjske mitropolije, Katoličke crkve i Hercegnovskog episkopata. Utjecaj pečkog patrijarha izražen je sve do 1690. godine, kada patrijarh Arsenije III. odlazi u Ugarsku te od tada mletačka središnjica ne priznaje jurisdikciju Pečke patrijaršije na svom teritoriju. Smanjenjem njezinog utjecaja širio se utjecaj crnogorskih mitropolita. Njihovo duhovno djelovanje bilo je osobito snažno u pravoslavnom Grblju i Paštrovićima, a od 1718. godine crnogorski mitropolit dobio je i duhovnu jurisdikciju

¹⁸⁸ Primjerice, kroz cijelo 17. i 18. stoljeće bile su prisutne netrpeljivosti između kotorskih obučara (starosjedioca) i novopridošlih kožara oko održavanja monopola i širenja profesionalnog kruga. Usp. M. Milošević, *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od kraja XV do kraja XVIII vijeka*, str. 22.-23.

nad mletačkim krajevima osvojenim u ratu 1714. – 1718.¹⁸⁹ U borbu za jurisdikciju nad pravoslavnim stanovništvom Boke u posljednjim se desetljećima 18. stoljeća uključio i episkop Herceg Novog. Njegov je utjecaj porastao nakon Morejskog rata i povećanja broja pravoslavaca u novljanskom kraju, za čiji je dolazak jednim djelom bio zaslužan i sam episkop. Aktivnosti novljanskih episkopa u 18. stoljeću (poglavito episkopa Savatije i Stefana Ljubibratića) usmjerile su se na širenje njegove jurisdikcije na pravoslavno stanovništvo cijele Dalmacije. Naposljetku, težnje Katoličke crkve za jurisdikcijom nad pravoslavnim stanovništvom bile su izražene u Boki još od sredine 16. stoljeća. To se ponajprije svodilo na nastojanje oko sjedinjenja crkava, koje su poglavito ojačale nakon uspostave Kongregacije za širenje vjere 1622. godine, pri čemu je područje Boke kotorske, naročito Paštrovići, bilo idealno za širenje ideje o sjedinjenu crkava i moglo poslužiti kao primjer misionarske djelatnosti u Crnoj Gori i Srbiji. Međukonfesionalni odnosi ovisili su između ostalog i o idejama i pravcima djelovanja istaknutih crkvenih osoba i autoriteta. Primjerice, vrijeme djelovanja Peraštanina i barskog nadbiskupa Andrije Zmajevića (1671. – 1694.) smatra se razdobljem najvećeg približavanja dviju crkava, a i sam je cetinjski mitropolit Visarion (umro 1692.) bio naklonjen sjedinjenju.¹⁹⁰ U 18. stoljeću, međutim, dolazi do zahlađenja odnosa i udaljavanja dviju crkava. Razlog tomu ponajprije je jače povezivanje novoga crnogorskog mitropolita Danila Petrovića s Ruskom pravoslavnom crkvom, kao i djelovanje barskog (1701. – 1713.) i potom zadarskog nadbiskupa (1713. – 1745.) Vicka Zmajevića koji je zagovarao politiku “čvrste ruke” prema Pravoslavnoj crkvi.¹⁹¹

Na terenu je pravoslavno i katoličko stanovništvo živjelo ipak u atmosferi vjerske tolerancije i suživota. Budući da je za osmanske ugroze pravoslavno stanovništvo u većem broju dolazilo u Kotor i druga bokeljska mjesta, mletačke su vlasti, kako bi im se osiguralo bogoslužje, na uporabu ustupale neke katoličke crkve. Najpoznatiji primjer tomu jest kotorska crkva sv. Luke, koju su mletačke vlasti 1657. godine ustupile Grbljanima sklonjenima u gradu te je od tada crkva imala dva oltara – katolički i pravoslavni.

Premda je historiografija jednosložna oko vremenske odrednice migracijskih procesa i dolaska pravoslavaca u Boku, koji su naznačeni i u ovom radu, pri utvrđivanju vjerske strukture bokokotorskog stanovništva u ranom novom vijeku rijetka djela prikazuju omjer te uspoređuju broj pravoslavnoga i katoličkoga stanovništva. Do sada su u dva rada objavljeni

¹⁸⁹ Isti, nav. dj., str. 240.

¹⁹⁰ M. Milošević, *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od kraja XV do kraja XVIII vijeka*, str. 258., 264.

¹⁹¹ Isti, nav. dj., str. 231.-267.

cjeloviti popisi stanovništva u kojima je zasebno naznačeno katoličko i pravoslavno stanovništvo te popis crkava i manastira u Dalmaciji i Boki iz 1758. godine.¹⁹² Jedan od navedenih radova pokazuje tendenciju prikaza većeg postotka pravoslavnog stanovništva od stvarne slike. Naime, Đorđe Milović prilikom objavljivanja popisa stanovništva Kotora i Mula iz 1788. godine, uz popis iznosi i na osnovu njega proizvedene zaključke. Autor dijeli stanovništvo na katolike i pravoslavce (68,4% katolika i 31,3% pravoslavaca), a samo katoličko stanovništvo dalje raščlanjuje, neobjašnjivim metodološkim obrascem, na domaće katoličko i strano katoličko stanovništvo. Takvom podjelom dolazi do nerealnog podatka da je domaće pravoslavno stanovništvo Kotora činilo 62,8 %, a domaće katoličko 37,2% stanovnika.¹⁹³

Gligor Stanojević u vrlo citiranom radu donosi brojne statističke podatke o broju stanovnika Boke i Kotora, kao i pojedinačni popis stanovništva iz 1784. godine, kojeg je pronašao u Istorijskom arhivu u Kotoru. Međutim, usporedbom arhivskog izvora i Stanojevićevog objavljenog popisa vidljiv je nesramjer. Naime, autor je objavio ispravan popis (katoličkog) stanovništva Kotora i Kličića, no popis pravoslavnog stanovništva ne odgovara citiranom arhivskom vrelu.¹⁹⁴

Uputivši na ove historiografske previde oko broja i vjerske strukture stanovništva, u redcima koji slijede broj katolika i pravoslavaca u Kotoru prikazat ćemo prema pojedinačnim popisima stanovništva koje su u 18. stoljeću dale sastaviti mletačke vlasti. Prije nego se prikaže broj stanovnika Kotora prema vjerskoj strukturi, valja reći nešto i o svećenstvu koje je djelovalo u Kotoru.

¹⁹² Riječ je o već spomenutim radovima G. Stanojevića, Nekoliko statističkih podataka o Boki Kotorskoj iz sredine XVIII stoljeća i Đ. Milovića, Podaci o stanovništvu Kotora i Mula u 1788. godini.

¹⁹³ Prema bilješci 30 u navedenom radu može zaključiti da autor domaćim katoličkim obiteljima smatra one sa slavenskim prezimenom, dok primjerice iz statistike izbacuje znamenite kotorske građanske i plemićke obitelji Gregorina, Drago, Bizanti (*Bisanti*), Paskvali (*Pasquali*), kao i primjerice Pensierini (kod Milovića pogrešno transkribirano Penserini i Penseroni) koja je kotorska obitelj crnogorskog podrijetla. O obitelji Pensierini usp. M. Milošević, *Pomorski trgovci, ratnici i mecene*, str. 46.

¹⁹⁴ Primjerice, pod rednim brojem 226.-230. u Stanojevićevom popisu redom slijede: Marco Sieclogia, Joso Martinovich, Achim Nichov, Alexa Vucov i Giuro Vucov, dok su u popisu iz IAK pod tim brojevima navedena sljedeća imena: Rade Juro, Lucha Pere, Marc Stietlogia, Lazo Peio i Zuanne Sudovich. Premda je Stanojević (vjerojatno tehničkom pogreškom) objavio popis pravoslavnog stanovništva koji ne odgovara citiranom vrelu, pri raščlambi stanovnika po vjeroispovijesti ne dolazi do velikog brojčanog nesrazmjera (riječ je dva stanovnika manje). Ali ako se promatra ukupan broj stanovnika iz Stanojevićevog rada i popisa iz IAK dolazimo do čak tri različite brojke. Prva je broj od 1331 stanovnika grada koju Stanojević donosi u tekstu. Međutim, ako se zbroji stanovništvo iz popisa koji je priložen radu dobije se 1423 stanovnika. Naposljetku, prema popisu stanovnika koji se nalazi u kotorskom arhivu, grad je 1784. godine imao 1445 stanovnika.

Kotor je, s najviše crkava (oko 30) i sa sedam samostana, u ranom novom vijeku bio centar katoličkog života Boke.¹⁹⁵ Prema Grimanijevoj statistici iz 1758. godine u Kotoru je djelovalo 25 katoličkih svećenika (na 779 stanovnika) i jedan pravoslavni svećenik (na 219 stanovnika). Brojčani popisi iz 1771. i 1781. godine nažalost, ne navode podatke o broju svećenstva u samom gradu već u cijelom kotorskom okružju. Tako je 1771. godine u gradu i okolici bilo 55 katoličkih svećenika (35 dijecezanskih i 20 redovnika) te 10 pravoslavnih svećenika, dok je 10 godina kasnije broj katoličkog svećenstva porastao na 70 (27 dijecezanskih svećenika i 43 redovnika), a broj pravoslavnog svećenstva se smanjio na devet.¹⁹⁶

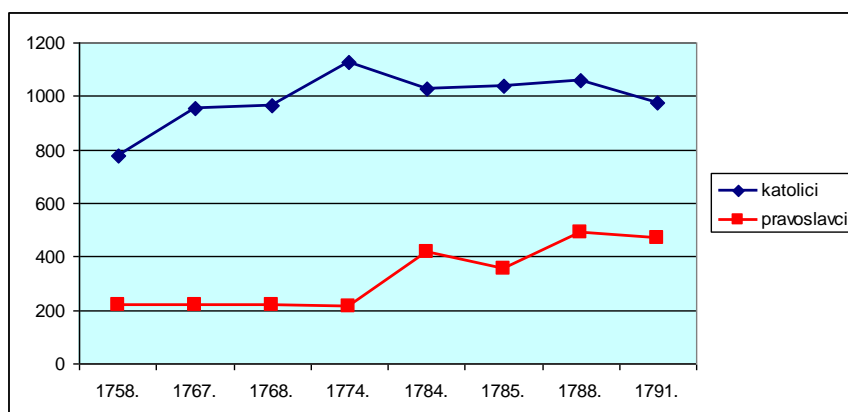
Naposljetku, analizirajući pojedinačne popise stanovništva Kotora (pronađeni su samo podatci za drugu polovicu 18. stoljeća), u kojima je stanovništvo podijeljeno prema vjeroispovijesti, dolazi se do sljedećih podataka.

Prosječan broj katoličkog stanovništva u Kotoru u drugoj polovici 18. stoljeća je 990 (75,34%), a prosječan broj pravoslavaca 324 (24,65%). Promatrajuću grafikon 5, u kojem je prikazana krivulja rasta, vidljivo je da katoličko stanovništvo, sve do pred kraj stoljeća, blago raste (do 1059 stanovnika 1788. godine), a nakon toga u posljednjem popisu bilježi pad na 975 stanovnika. S druge strane pravoslavno stanovništvo, nakon prvotne stagnacije (sa 219 stanovnika 1758. – 1768.), bilježi porast na čak 489 stanovnika, koliko ih je zabilježeno 1788. godine.

¹⁹⁵ M. Milošević, *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od kraja XV do kraja XVIII vijeka*, str. 246.

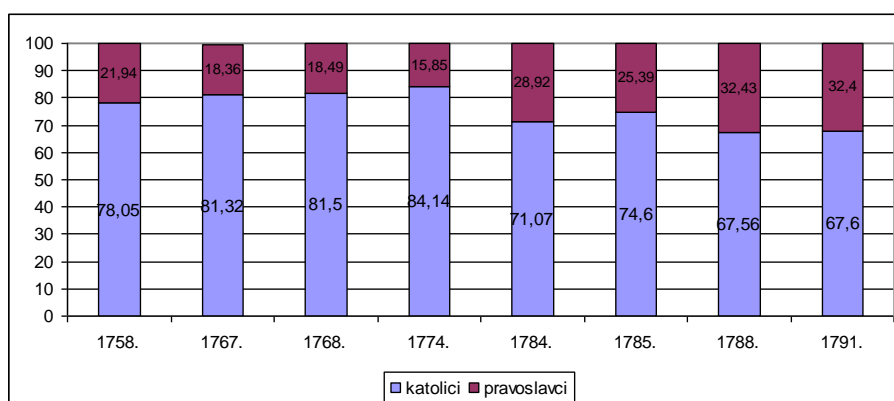
¹⁹⁶ D. Božić-Bužančić, Dvije anagrafske tabele za područje Dalmacije iz druge polovice 18. stoljeća, str. 49.-50. Prilikom objavljivanja anagrafa iz 1781. godine došlo je do tehničke pogreške. Naime, u tablici se pod broj dijecezanskog svećenstva u Kotoru i okružju nalazi broj 727. Uspoređujući taj broj sa brojem stanovnika Kotora i brojem dijecezanskog svećenstva u Zadru možemo zaključiti da je broj kotorskog svećenstva nerealan. Vjerujem da je do tako velikog broja kotorskog svećenstva došlo tehničkom pogreškom, odnosno nehotičnim dodavanjem broja sedam iz susjedne rubrike. Iz toga sam razloga izostavila 727 i uvrstila vjerojatniji broj 27.

Grafikon 5. Broj stanovnika Kotora prema vjeroispovijesti

Prikaz broja katolika i pravoslavaca u Kotoru u postocima daje još konkretnije podatke. Nakon prvotne stagnacije u broju stanovnika, kada broj pravoslavaca nije prelazio 22%, prema kraju stoljeća broj se znatno povećao te je udio pravoslavnog stanovništva porastao na 32,43%.

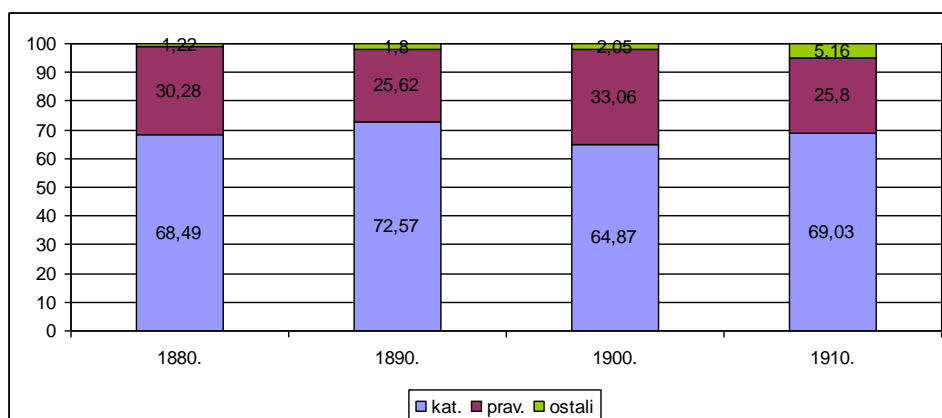
Grafikon 6. Stanovništvo Kotora u 18. stoljeću prema vjeroispovijesti

Za što potpuniju sliku dobiveni podatci za 18. stoljeće uspoređeni su sa službenim austrijskim popisima 1880., 1890., 1900. i 1910. godine.¹⁹⁷ U 30 godina zahvaćenih popisom prosječan broj katoličkog stanovništva je 2147, pravoslavnog 819, dok je 80 prosječan broj pripadnika ostalih vjeroispovijesti. Registriranih pravoslavaca najviše je 1900. godine i to 999, a najmanje 1890. godine kada ih je zabilježeno 853.

¹⁹⁷ Popisi su preuzeti iz Ivan Crkvenčić i Antun Schaller, Boka kotorska: Etnički sastav u razdoblju austrijske uprave (1814. – 1918.), *Hrvatski geografski glasnik*, sv. 68., 2006., str. 51.-72.

Grafikon 7. Broj stanovnika Kotora 1880. – 1910.

Uvidom u statistiku s kraja 18. i 19. stoljeća može se zaključiti sljedeće. U 18. stoljeću, kao posljedica protuosmanskih ratova i migracija stanovništva iz zaleđa, Kotor, ali i u cijelu Boku naseljava novi val stanovnika mahom pravoslavne vjere. Pravoslavno stanovništvo naseljava većinom ruralne krajeve, poglavito Grbalj, Paštroviće te Herceg Novi i njegovo zaleđe, a određen broj pravoslavaca naseljava se i u glavni bokeljski grad. Promatrajući popise stanovništva mletačke provenijencije iz druge polovice 18. stoljeća, može se zaključiti kako broj pravoslavaca u Kotoru raste te se do kraja stoljeća udvostručio (sa 219 stanovnika sredinom do 489 stanovnika krajem stoljeća). Slične tendencije pokazuju i brojke s kraja 19. stoljeća. Unatoč tomu, promatrano u postotnim omjerima, broj pravoslavnog u odnosu na broj katoličkog stanovništva nije u 18. stoljeću prelazio 35% ukupnog broja stanovnika.

III. 4. Broj plemstva u Kotoru u 18. stoljeću

Kada se raspravlja o broju plemstva u Kotoru u 18. stoljeću vidljive su, kao i u prethodnim poglavljima, brojne metodološke prepreke. Prva od njih vezana je uz nedostatak temeljnih genealoških istraživanja, bez kojih je teško odrediti osnovne podatke o kotorskom plemstvu u 18. stoljeću. Stoga su za ovu priliku podatci o plemićkim rodovima i njihovim pripadnicima crpljeni iz sekundarne literature i vrela analiziranih za potrebe ovog istraživanja.

Tijekom istraživanja korišten je popis plemićkih obitelji iz 1791. godine, a za prikaz broja plemstva u prijašnjem razdoblju rabljeni su prije analizirani pojedinačni popisi. Anagraf

plemstva iz 1738. godine te dva popisa plemićkih kuća, jedan iz 1750. godine i drugi pobliže nedatiran, ali nastao između 1758. i 1760. godine.¹⁹⁸

U pojedinačnim popisima, osim u popisu iz 1791. godine, plemićki rodovi nisu posebno naznačeni, pa je bilo potrebno uspostaviti kriterij prema kojemu su za ovu priliku izdvajane plemićke obitelji. Usporedbom svih popisa uočena su različita tituliranja osoba koje su plemenite od onih neplemenitih. Riječ je o tituli *Illustrissimo/Illustrissimi, Signor/Signori*, koja se u popisu nalazila ispred osobnog imena. Štoviše, ispravnost kriterija potvrđuje i usporedba titulacija s popisom plemićkih kuća iz 1750., popisom plemstva iz 1791. i uvida u literaturu.

Drugi metodološki problem jest određivanje broja plemstva. Broj plemića u 18. stoljeću teško je pratiti jer vrela (popisi stanovništva) katkad bilježe broj pojedinaca, katkad broj obitelji, a katkad broj kućanstava. Osim toga, broj osoba nekog kućanstava uključivao je uz obitelji i njihovu služinčad. Navedeno potvrđuje popis plemstva iz 1738. godine koji je podijeljen u četiri kategorije – ime i prezime kućedomaćina, broj muških, broj ženskih pripadnika obitelji te broj služinčadi. S obzirom na to pri razmatranju o broju plemića, ispravnije je govoriti o broju osoba u plemićkom kućanstvu.

O broju plemića u 16. stoljeću svjedoči mletački sindik Giovanni Battista Giustinian, koji u izvješću iz 1553. godine navodi da je u Kotoru bilo 200 plemića, a kao plemićke rodove navodi sljedeće: Paskvali, Bolica (*Bolizza*), Bizanti, Drago, Vraćen (*Vrakjen; Vrachien, Wrachien*), Glavati, Giste, Buća (*Buchia, Bucchia*), Pellegrini, Jakonja (*Jacogna*), Meksa (*Mesca*), Zaguri, Grubonja, Pima i Basisa.¹⁹⁹ Uvidom u mletačka izvješća kroz 17. stoljeće vidljiv je postupan pad broja plemića. Godine 1616. ih ima 250, 1618. godine 242, a 1621. godine pobrojano je 224 plemića.²⁰⁰

O padu broja plemića svjedoče i podatci o članovima Velikog vijeća u koje su ulazili svi punoljetni plemići. Polovicom 16. stoljeća na sjednicama Velikog vijeća prisutno je 140 plemića, a polovicom 17. stoljeća svega njih 30. U 18. stoljeću broj se vijećnika smanjio sa 12-18 u prvoj polovici na 8-14 u drugoj polovici stoljeća. Mletački anagrafi iz 1766. i 1771. godine također svjedoče o smanjenju broja plemićkih rodova. Godine 1766. zabilježeno ih je

¹⁹⁸ IAK, UPM, b. LVII, Marcantonio Trevisan (1737. – 1738.); b. LXXXIII., Daniel Renier (1758. – 1760.), fol. 1119.-1120.; b. CCIII, fol. 449.

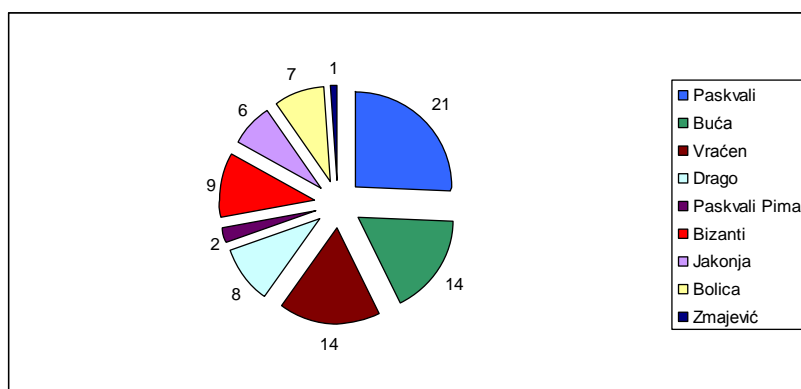
¹⁹⁹ Z. B. Giustinian, *Dalmacija godine Gospodnje 1533.*, str. 99.-100.

²⁰⁰ G. Stanojević, Prilozi proučavanju istorije Boke Kotorske u prvoj polovini XVII vijeka, str. 62.

27, a pet godina kasnije samo 13.²⁰¹ Broj rodova se prema kraju stoljeća još smanjivao te je prema podatku iz 1782. godine u Kotoru bilo devet plemićkih rodova s 13 punoljetnih osoba.²⁰² Izvješća izvanrednih providura mletačkoj središnjici u drugoj polovici 18. stoljeća također svjedoče o manjku plemića u Velikom vijeću. Izvješće izvanrednog providura Giovannija Battiste Arbizzija navodi da je u Kotoru bilo 13 plemićkih rodova, dok izvješća izvanrednih providura Pietra Ema i Pasqualea Cicogne iz 1766. i 1771. godine ističu nelegitimnost sastajanja Vijeća i problem funkcioniranja gradske uprave zbog malog broja plemića.²⁰³

Najkonkretniji broj plemića u Kotoru u 18. stoljeću može pružiti već ranije spomenuti popis iz 1738. godine. U njemu je navedeno 10 plemićkih rodova, od kojih je rod Burović (podrijetlom iz Perasta) živio u Herceg Novom, pa broj osoba tog roda nije naveden. Također, za Zmajeviče je navedena samo neimenovana udovica koja živi u Perastu.

Grafikon 8. Broj plemića u Kotoru 1738. godine

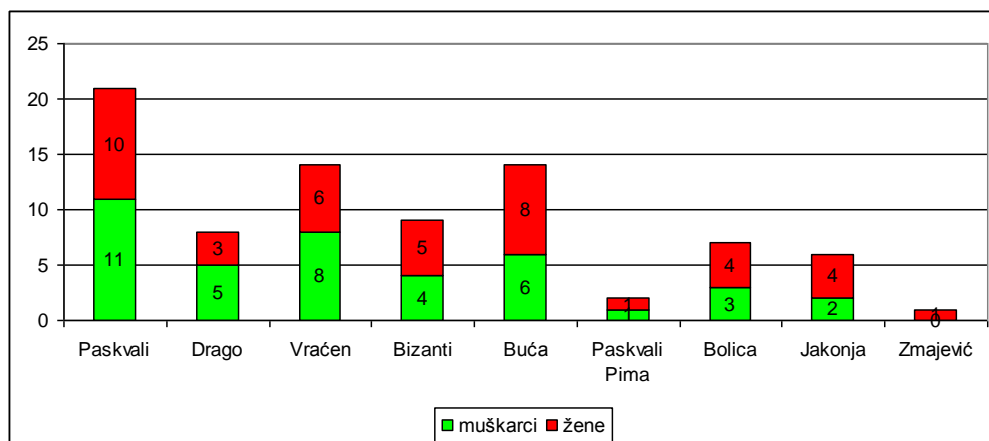
Iz priložene tablice može se iščitati da je 1738. godine u Kotoru živjelo 82 plemića. Najviše su pripadnika imali rodovi Paskvali (21 odnosno 25,61%) te Buća i Vračen (14 pripadnika, 17,07%). Rodovi s najmanje pripadnika bili su Zmajeviči (jedna osoba) i rod Paskvali Pima (dvije osobe). Ako iste podatke podijelimo prema spolu dobiti ćemo izračune navedene u grafikonu 9.

²⁰¹ E. Ivetic, *La Dalmazia nelle Anagrafi*, str. 338.

²⁰² R. Kovijanić, *Izumiranje kotorske vlastele, Istorijski zapisi*, knj. 12., god. 9., br. 1.-2., 1956., str. 330.-332.; R. Kovijanić – I. Stjepčević, *Kulturni život staroga Kotora*, str. 77.

²⁰³ ASV, Senato (Collegio). *Dispacci. Relazioni di ambasciatori, rettori e altre cariche*, b. 65. Izvještaj izvanrednog providura Pietra Ema iz 26. VIII. 1766. i Pasqualea Cicogne iz 12. VIII. 1771. godine.

Grafikon 9. Kotorsko plemstvo 1738. godine prema spolu

Što se tiče rodne podjele, 1738. godine u Kotoru je bilo 40 plemića i 42 plemkinje. Najviše ženskih osoba nosilo je prezime Paskvali (10), Buća (osam) i Vračen (šest), dok je najmanje žena u rodovima Paskvali Pima (jedna), Drago (tri), Bolica (četiri) i Jakonja (četiri). Zanimljivo je i da su rodovi Bolica, Jakonja, Zmajević, Bizanti i Buća imali više žena nego muškaraca.

Nadalje, u dva popisa plemićkih kuća / nekretnina iz 1750. i 1758. – 1760. godine naznačeno je vlasništvo pojedinih rodova ili njihovih pojedinih obitelji nad nekretninama u gradu. Primjerice, 1750. godine iz roda Vračen se kao vlasnici nekretnina spominju obitelji neimenovane braće pokojnog Luke (jedna kuća), Tripuna pokojnog Ivana (jedna kuća), Antuna (jedna kuća) i Tripuna pokojnog Bernarda (jedna kuća). U slučajevima da je pojedina osoba ili obitelj imala u vlasništvu nekoliko nekretnina, njihova je uporaba detaljno opisana. Braća Buća pokojnog Marina u vlasništvu su 1750. godine imali četiri kuće. U jednoj je živjela obitelj koja je tada brojala sedam članova, u drugoj rektor Foscarini, u trećoj općinski računovođa (*scontro di Camera*), a četvrtoj topnički poručnik (*tenente di bombardieri*). Za razliku od popisa iz 1750. godine u kojem je naznačen broj osoba u pojedinoj obitelji, u drugom popisu samo je pobrojano vlasništvo nad nekretninama.

Govoreći o broju plemićkih rodova, podatci iz 1750. i 1758. – 1760. godine se razlikuju. Dok je 1750. godine naznačeno ukupno sedam rodova – Bizanti, Buća, Bolica, Jakonja, Drago, Paskvali i Vračen, u drugom popisu njima su pridodani Burović, Gregorina i Paskvali Pima. Ako tim podacima dodamo brojeve iz pojedinačnih popisa, dobiti ćemo rezultate iz tablice 4.

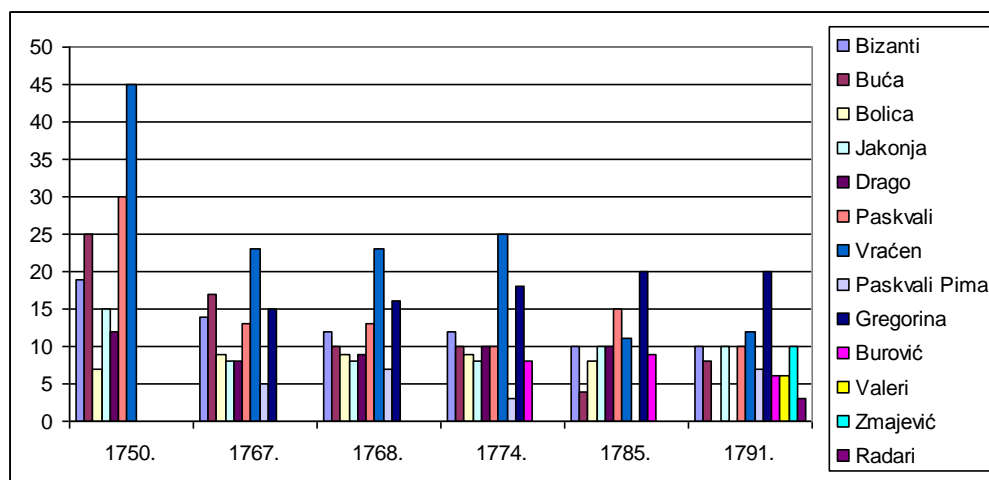
Tablica 4. Plemički rodovi u Kotoru

1750.	1758.–1760.	1767.	1768.	1774.	1785.	1791.
Bizanti	Bizanti	Bizanti	Bizanti	Bizanti	Bizanti	Bizanti
Bolica	Bolica	Bolica	Bolica	Bolica	Bolica	Buća
Buća	Buća	Buća	Buća	Buća	Buća	Burović
Drago	Burović	Drago	Drago	Burović	Burović	Jakonja
Jakonja	Drago	Gregorina	Gregorina	Drago	Drago	Gregorina
Paskvali	Gregorina	Jakonja	Jakonja	Gregorina	Gregorina	Paskvali
Vraćen	Jakonja	Paskvali	Paskvali	Jakonja	Jakonja	Radari
	Paskvali	Paskvali Pima	Paskvali Pima	Paskvali	Paskvali	Valeri
	Paskvali Pima	Vraćen	Vraćen	Paskvali Pima	Vraćen	Vraćen
	Vraćen			Vraćen		Zmajević

U 18. stoljeću u Kotoru je u prosjeku bilo devet plemićkih rodova. Od toga su u svim popisima zastupljeni rodovi Bizanti, Buća, Jakonja, Paskvali i Vračen. U drugoj polovici 18. stoljeća počinje se spominjati rod Gregorina (u red kotorskog plemstva ulaze 1755. godine), kao i peraški Burovići. U posljednjem popisu po jednom se spominju Valeriji i Radariji, dok se rodovi Drago i Bolica 1791. godine više ne spominju.

Naposljetku, preostalo je nešto više reći o broju osoba u pojedinim plemićkim kućanstvima. Kako je spomenuto, iz popisa nije moguće odvojiti osobe plemićkog podrijetla od služinčadi, pa iskazani brojevi ne odaju stvarno stanje stvari u pogledu brojnosti plemića, ali s druge strane otkrivaju njihove gospodarske potencijale.

Grafikon 10. Broj osoba u kotorskim plemićkim kućanstvima

Grafikon 10 potvrđuje ranije spomenute tvrdnje o smanjenju broja plemstva. Sukladno trendovima smanjenja broja punoljetnih plemića vijećnika u Velikom vijeću, u drugoj polovici 18. stoljeća smanjuje se i broj ukućana u plemićkim kućanstvima. Taj je broj sredinom 18. stoljeća iznosio 153, dok na koncu stoljeća iznosi 102 osobe. Pad broja ukućana zamjetan je u svim rodovima. Primjerice, kućanstvo Vračena je 1750. godine brojilo 45 osoba, a 1791. taj je broj pao na 12. Drastičan je pad i u kućanstvu Buća, gdje se broj osoba s 25 smanjio na svega osam. Jedini koji su uspjeli zadržati prosjek od 17 osoba u kućanstvu bili su Gregorine. Gledajući prosjeke, sredinom stoljeća prosječan broj ukućana u plemićkim kućanstvima iznosio je 21,8 osoba, sredinom druge polovice iznosio je 11,3 osobe da bi u posljednjem desetljeću iznosio tek 9,2 osobe.

Naposljetku, govoreći o broju plemstva u Kotoru na temelju popisa stanovništva možemo iznijeti sljedeće spoznaje. U Kotoru je u 18. stoljeću bilo desetak plemićkih rodova. Prema popisima stanovništva njihov je broj teško točnije odrediti, jer se neki spominju samo u određenim vremenskim intervalima, neki se trajno prestaju spominjati, dok se nova prezimena počinju javljati tek koncem stoljeća. Sam broj plemića u Kotoru u 18. stoljeću kretao se između 80-100 pojedinaca. Broj punoljetnih muškaraca u nekim je razdobljima toliko malen da je u pitanje dolazilo funkcioniranje tijela komunalne uprave. Imajući u vidu metodološke prepreke, u prvom redu nesustavnost pronađenog arhivskog gradiva, kao i nepostojanje temeljnih genealoških istraživanja, rasprava o broju plemića u Kotoru ne može donijeti egzaktne brojke. Ako bi se težilo točnijim i sustavnijim podacima svakako bi u analizu

trebalo uključiti i još jedan vrlo važan izvor – sjednice Velikog vijeća (sačuvane vrlo parcijalno), a poglavito isprave vezane uz agregaciju novih plemićkih obitelji.

IV. ZARUKE, VJENČANJA I BRAKOVI U KOTORU 18. STOLJEĆA

Matične knjige vjenčanih župe sv. Tripuna u Kotoru vodile su se od 1644. godine.²⁰⁴ Podatci prezentirani u ovome radu nastali su na osnovi analize i izračuna druge knjige kotorskih matica, a vremenski se odnose na 18. stoljeće.²⁰⁵ Katorske matice vjenčanih pisane su talijanskim jezikom, uz iznimku upisa vjenčanja Jerolima Michielia iz Trogira i Anđele pokojnog Andrije Landa iz 13. svibnja 1790. godine, koji je napisan latinskim jezikom. Upisi su bilježeni u narativnom obliku, budući da je tek od dvadesetih godina 19. stoljeća, kao uostalom i u cijeloj Dalmaciji, uveden tabelarni sistem vođenja matičnih knjiga. Rukopisi kojima su bilježena vjenčanja vrlo su čitki, sami upisi su vrlo uredni, a samo se poneki zbog vlage ili drugih oštećenja teško transkribiraju. Za razliku od kotorskih matičnih knjiga krštenih i umrlih u kojima su kvaliteta i količina podataka u pojedinim upisima varirale, podatci koji su upisivani u matice vjenčanih kroz čitavo su stoljeće gotovo jednoobrazni. Uz datum vjenčanja u njima se još nalaze i podatci o svećeniku koji je obavio obred (ime, prezime, crkvena titula), podatci o održanim ili neodržanim napovijedima,²⁰⁶ mjestu održavanja vjenčanja te osobni podatci o ženicama i njihovim kumovima. Ženici su se u upisima identificirali imenom, prezimenom, imenom oca, zanimanjem te podrijetlom. U pojedinim slučajevima posebno je naznačeno i zanimanje oca, vjeroispovijest te prijašnji brakovi. Gledano u postotcima osobna identifikacija mladenaca u kotorskim matičnim knjigama prikazana je u tablici 5.

²⁰⁴ *Vodič kroz arhivsku građu*, str. 367.

²⁰⁵ Katorske matične knjige vjenčanih, rođenih i umrlih nisu numerirane, odnosno listovi nisu označeni posebnom folijacijom. Stoga u daljnjem navođenju primjera iz njih držimo da nije potrebno navoditi signaturu koja je za svaki upis ista, već će se uz svaki navedeni primjer napisati datacija pod kojom se određeni upis može pronaći.

²⁰⁶ U pojedinim upisima detaljno su naznačeni datumi održavanja napovijedi i mjesto njihova izvršenja, dok je (u većini) izrečena samo formulacija o održanim i/ili neodržanim napovijedima.

Tablica 5. Identifikacija mladenaca u matičnoj knjizi vjenčanih (u postocima)

	ime oca	prezime	podrijetlo	zanimanje
mladoženja	59,24	93,27	75,79	34,09
mladenka	84,22	84,75	66,12	1,93

Kao što je razvidno iz priložene tablice, muškarci su se najčešće identificirali prezimenom i podrijetlom, a nešto više od polovice njih i imenom oca. Zabilježeno je i nekoliko primjera identifikacije samo osobnim imenom, zanimanjem i podrijetlom, primjerice Matija, vojnik iz Bakra, što je u konkretnim slučajevima otežavalo provedbu povijesno-demografskih analiza.²⁰⁷ Žene su se u matičnim knjigama vjenčanih identificirale podjednako i imenom oca i prezimenom, dočim su zanimanja kao identifikacijska oznaka zastupljena u vrlo malom postotku – u samo 36 upisa navodi se njihovo zanimanje. S druge strane, zapažamo i postotak (6,82%) žena koje se identificiraju samo osobnim imenom, a uz to u ponekim slučajevima i podrijetlom (Marija iz Trebinja, Anđa iz Rijeke, Marija iz Dubrovnika), što smanjuje mogućnost njihove identifikacije u drugim matičnim upisima.

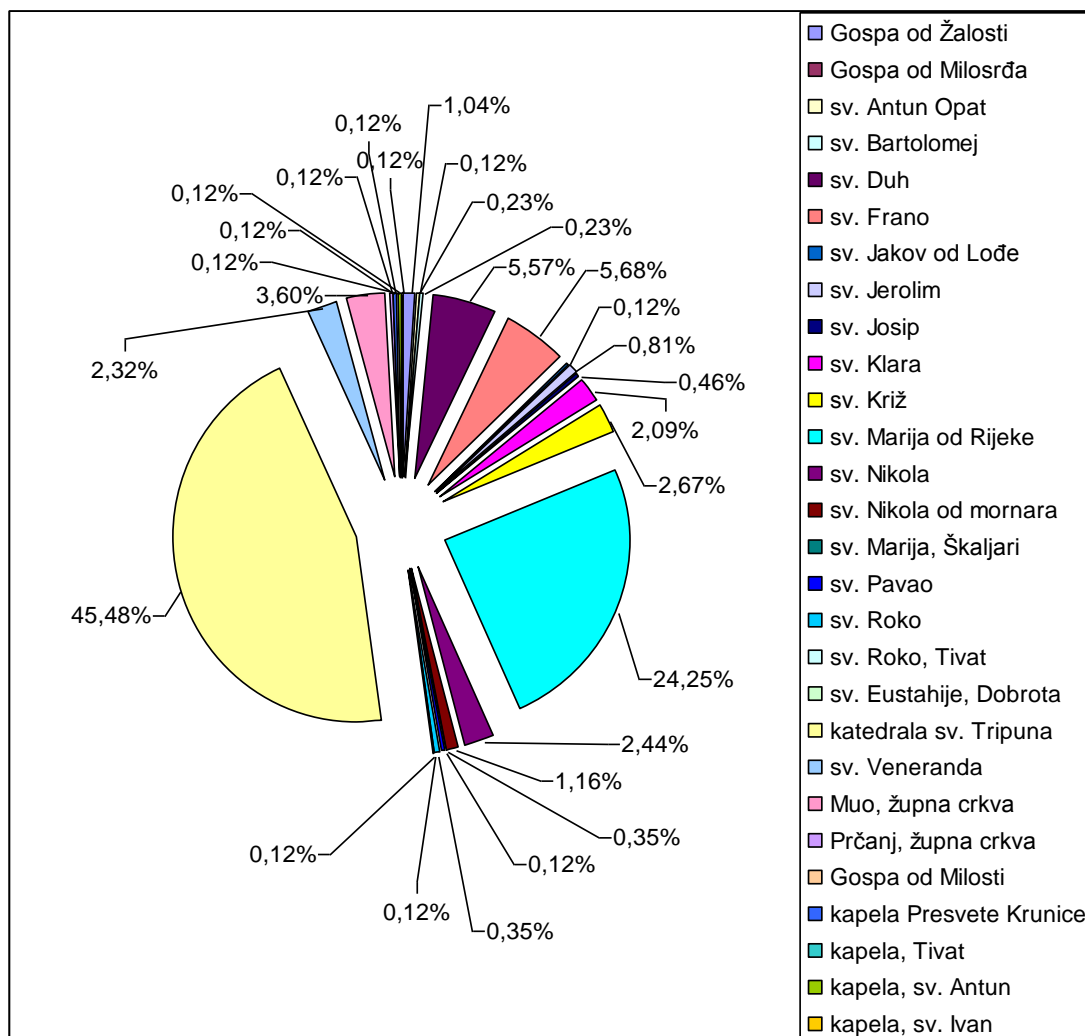
IV.1. Mjesta sklapanja brakova

Brakovi su se u Kotoru najčešće sklapali u crkvama. Od ukupnog broja upisa (1203) sa naznačenim mjestom vjenčanja 71,65% brakova održano je u nekoj od bokeljskih crkava i kapela. Pridjevak “bokeljski” ovdje je ciljano korišten, budući da su osim kotorskih, u maticu upisana i vjenčanja održana u crkvama i kapelama u okolici. Ti su primjeri pojedinačni (osim u slučaju župne crkve na Muo), a u većini slučajeva vezani su uz podrijetlo mladenaca. Izrijeком se spominju vankotorske crkve: *Santa Maria Scagliari* (crkva Gospe od Snijega u Škaljarima), crkva sv. Eustahija u Dobroti, župna crkva Blažene Djevice Marije Pomoćnice Kršćana na Muo, prčanjnska župna crkva Rođenja Blažene Djevice Marije, franjevačka crkva Gospe od Milosti (na istoimenom otoku), crkva sv. Roka u Tivtu te neimenovana tivatska kapela.

²⁰⁷ Vojnik Matija iz Bakra oženio se (20. I. 1719.) Pavlom Šuljaga iz Kličića.

Najpopularnije mjesto sklapanja braka Kotorana i stanovnika okolnih mjesta bila je kotorska prvostolnica – katedrala sv. Tripuna. U njoj je u 18. stoljeću održano oko 400 vjenčanja, što čini 32,58% ukupnog broja, a 45,48% ako se promatraju samo postotni udjeli vjenčanja u crkvama. Uz kotorsku katedralu, brojem se vjenčanja (oko 200) ističe i za bokeljsku povijest znamenita kolegijalna crkva sv. Marije od Rijeke sa 17,37% ukupnih vjenčanja, odnosno 24,25% ako su u izračun ubrojene samo crkve. Od ostalih crkava potrebno je izdvojiti još i franjevačke crkve sv. Duha i sv. Frana u kojima je održano 4,07% (sv. Frano) i 3,99% (sv. Duh), odnosno 5,68% (sv. Frano) i 5,57% (sv. Duh) od vjenčanja održanih u crkvama. Ostale crkve zastupljene su malim postotnim udjelom, kao što je prikazano u grafikonu 11.

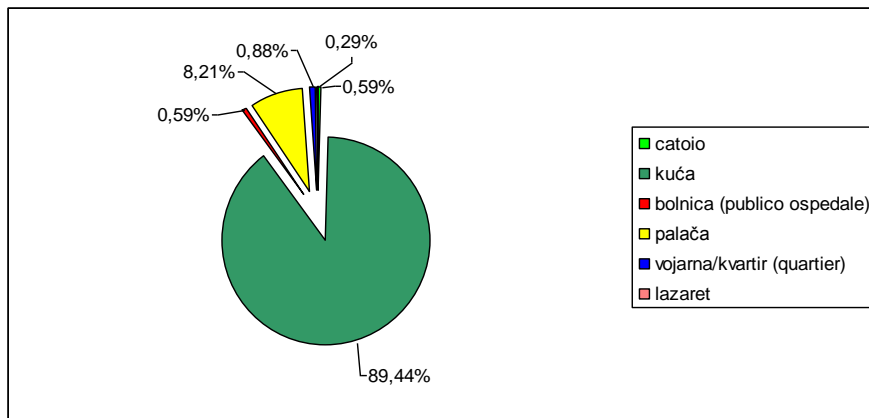
Grafikon 11. Bokeljske crkve i kapele kao mjesta sklapanja braka

Osim u crkvama, brakovi su se u određenim situacijama sklapali i na drugim mjestima. Kao što je prikazano u grafikonu 12, čak 305 brakova (25,35% od ukupnog broja)

sklopljeno je u kućama (*in casa*), od čega je u 94,09% slučajeva zapisana i detaljnija vlasnička odrednica kuće.

Grafikon 12. Brakovi sklopljeni izvan sakralnih objekata

Analizom upisa može se zaključiti da su se brakovi najčešće sklapali u kućama mladenke (77,70%) – bilo u kući njezinih roditelja, odnosno u kući u kojoj je odrasla,²⁰⁸ bilo u kući koja je pripadala široj mladenkinoj obitelji.²⁰⁹

Treći po brojnosti bili su brakovi sklopljeni u palačama (*palazzo*). Pod pojmom “palača” možemo razlikovati nekoliko objekata. Najčešće spominjana je biskupska palača (17 sklopljenih brakova), ali su se brakovi – u manjem broju – sklapali i u palači rektora,²¹⁰ izvanrednog providura, kapetana mora²¹¹ te u *palazzo pretorio*.²¹² Zanimljivi su upisi (ukupno tri primjera) koji kao mjesto sklapanja braka navode vojne kvartire (*quartier*) – svojevrsne vojarnje u kojima su se nalazili službeni, ali i stambeni objekti. Tako su kao mjesta održavanja vjenčanja zabilježeni *quartier sopra porte di marina*²¹³ i *quartier publico sopra porte Gurdichio*.²¹⁴

²⁰⁸ Primjerice, 14. VIII. 1774. *in casa paterna dell'infrascrita sposa* vjenčali su se Matija, sin Andrije Lukovića iz Prčanja i Frana, kći Antuna Krivelije.

²⁰⁹ *In casa delli Signori fratelli Giurillo* 13. XI. 1740. održano je vjenčanje između Nikole, sina pokojnog kapetana Tripuna Lukovića iz Prčanja i Frane pokojnog Vicka Giurilla.

²¹⁰ Primjerice, 29. VI. 1782. u palači rektora i providura Kotora Tomasa Soranza održano je vjenčanje Bortola, sina Domenica Fontane iz Trenta, vojnika u satniji Zorzija Molarija (pukovnika Bos) i Pierine Lucan iz Prusije, koja je odrasla na Levantu.

²¹¹ *Nel palazzo di Bernardin Soranzo Capo di Mare* održano je (20. I. 1788.) vjenčanje između *Gioanni di Giuseppe Carneluto*, koji se nalazi u službi kapetana mora Lija Bemba i Perine, kćeri pokojnog Marca Gobatta iz Venecije.

²¹² *Nel palazzo prettorio* 6. VIII. 1704. sklopljen je brak između rektora i providura Kotora Domenica Malipera i Marie *Badelachine* s Krete.

²¹³ Primjerice, 4. V. 1794. na navedenom je mjestu održano vjenčanje zastavnika (*alfier*) Alessandra, sina potpukovnika (*tenente colonnello*) *Iseppa d'Antoni* i Cattarine Gheltof pokojnog kapetana Tripuna. Vjenčanje

Naposljetku, potrebno je spomenuti mjesta vjenčanja koja se u matičnim knjigama spominju dva puta – bolnica (*publico ospedale*) i *catoio*,²¹⁵ odnosno jednom – lazaret. Osim što su brojčano gotovo zanemarivi, jer u omjeru mjesta sklapanja brakova čine 0,59% (bolnica i *catoio*) te 0,29% (lazaret), uz ta je mjesta ipak vezana i jedna posebnost. Naime, to su jedini upisi u maticu vjenčanih u kojima se navode razlozi sklapanja braka izvan crkve. U svim se slučajevima kao razlog navodi bolest (*giacendo in letto*), odnosno nemogućnost ženika da na dan vjenčanja pohodi crkvu. Samo se u jednom primjeru navodi i konkretna bolest, što je uopće rijedak slučaj u kotorskim matičnim knjigama 18. stoljeća. U *catoiou*, koji se nalazi ispod kuće kotorskog plemića Marina Buće, gdje zbog moždanog udara²¹⁶ (*mal di apoplezia*) u krevetu leži Antonio, sin pokojnog Giuseppea Gambatte, 9. studenog 1780. godine sklopljen je brak između navedenog Antonija i Katarine *Domaginoue* iz mjesta Slano u Dubrovačkoj Republici.

Nakon iznesenih podataka i izračuna nameće se pitanje – zašto su se u određenom, ali postotno ne baš zanemarivom broju, brakovi sklapali izvan crkava? Nažalost, sami upisi matičnih knjiga vjenčanih ne daju nam izravan odgovor na to pitanje. Razvidno je samo da su brakove izvan crkve podjednako često sklapali i stalni stanovnici grada, ali i osobe s privremenim boravkom u Kotoru (ponajprije osobe vojnih zanimanja). Jedna poveznica ipak može pridonijeti barem okvirnom zaključku. Naime, prije sklapanja braka bilo je potrebno utvrditi nepostojanje zapreka vjenčanju. To se utvrđivalo najavljuvanjem ženidbe (tzv. napovijedima) i to u tri (blagdanska) dana za svete mise (*tre solite denuncie in tre giorni festiui inter missarum solemnia*).²¹⁷ Međutim, u određenim je uvjetima crkveni autoritet (najčešće biskup) mogao dati dozvolu za oslobađanje od napovijedi. Oslobađanje od napovijedi nije bila neuobičajena praksa u Kotoru – samo je 54,19% vjenčanja održano nakon

između kaplara Jakova Tomina Lukinovića iz Trogira i Marije Tereze, kćeri kaplara (*caporal*) Marka Morettija i udovice kaplara Antuna Lušića, također je održano (31. XII. 1780.) u navedenom kvartiru u stanu (*nell'apartamano*) u kojem živi zastavnik Bastian Alberti.

²¹⁴ Pojam Gurdić odnosi se na dio Kotora uz južna gradska vrata – vrata od Gurdića.

²¹⁵ *Catoio* je po svemu sudeći bio naziv za prizemne dvorišne prostorije i bio je sastavni dio mnogih kuća. Više od pojmu *catoio* vidjeti u poglavlju o mjestima smrti.

²¹⁶ M. Andreis, *Uzroci smrti na otoku Šolti*, str. 124.-125.

²¹⁷ Tri napovijedi mogle su se održati u jednoj crkvi, ali i u nekoliko njih. Zabilježeni su primjeri održavanja napovijedi u tri kotorske crkve – primjerice, 15. VII. 1719. sklopljen je brak između kapetana okruga Frana Paskvalija i Anđe Bubić kojemu su prethodile tri napovijedi održane za tri blagdanske mise u tri crkve (crkvi sv. Tripuna, crkvi sv. Križa i crkvi sv. Marije od Rijeke). Podjednako su se napovijedi mogle održavati i crkvama van grada, a to je ovisilo o samom podrijetlu mladenaca. Tako su napovijedi prije vjenčanja (5. II. 1731.) Mata, sina Luka Franova iz Crnog Plata i Stane, kćeri Đura Franova iz Lastve, održane u kotorskoj katedrali i u župnoj crkvi u Crnom Platu.

tri napovijedi, dok su čak 31,98% vjenčanja od istih oslobođeni.²¹⁸ Analizom upisa možemo pronaći poveznicu između oslobađanja od napovijedi i vjenčanja izvan crkve. Čak je 62,94% brakova sklopljenih izvan crkve ujedno i oslobođeno od tri napovijedi. U 7,94% vjenčanja izvan crkve održane su jedna ili dvije napovijedi, a tek su u 29,11% vjenčanja prethodile svečane najave. Sukladno navedenom možemo zaključiti da su, iako izrijeком nije naveden razlog, brakovi sklopljeni izvan crkve imali predznak hitnosti te su mladenci u brak ulazili bez svečanih crkvenih najava.

IV. 2. Godišnja, mjesečna i dnevna raspodjela sklapanja brakova

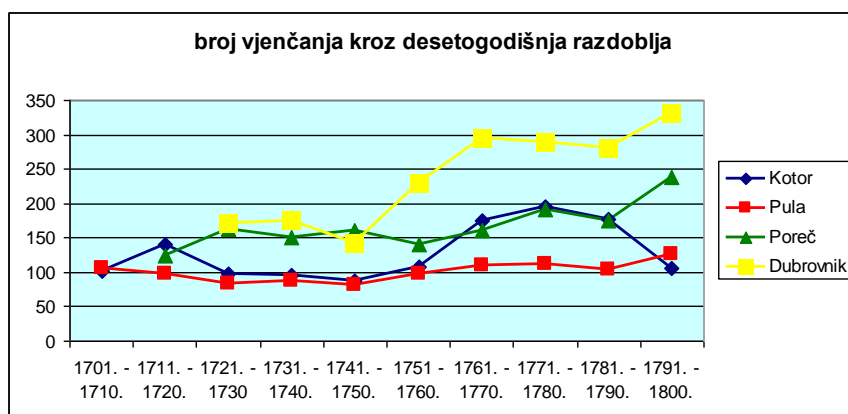
Kao što je već spomenuto, kotorske matične knjige vjenčanih cjelovito su sačuvane kroz cijelo 18. stoljeće, a brakovi su se u Kotoru sklapali svake godine. Ukupan prosječan broj sklopljenih brakova po godini je 12,92 – u prvoj polovici stoljeća 10,4 dok je u drugoj polovici stoljeća prosječno godišnje sklopljeno 15,5 brakova.²¹⁹

Promatrajući broj sklopljenih brakova u Kotoru kroz desetogodišnja razdoblja možemo zaključiti, kao što je razvidno i iz grafikona 13, da su sedamdesete godine 18. stoljeća doba s najviše sklopljenih brakova (196), dok brojem neznatno zaostaju razdoblja prije i nakon navedenog vrhunca – šezdesetih godina 18. stoljeća sklopljeno je 175 brakova, a osamdesetih godina njih 177. Kako je u priloženom grafikonu prikazano, iako se krivulja sklopljenih brakova u Kotoru prema kraju stoljeća kreće uzlaznom putanjom, razvidna su i dva pada. Opadanje broja sklopljenih brakova započelo je u dvadesetim godinama i svoj je minimum doseglo četrdesetih godina 18. stoljeća, kada je ukupno sklopljeno svega 87 brakova. Također, i na samom kraju stoljeća bilježimo smanjen broj vjenčanja, koji je u posljednjem desetljeću iznosio 106. Promatrajući kretanje broja sklopljenih brakova u drugim gradovima na istočnojadranskoj obali – Puli, Poreču i Dubrovniku – mogu se uočiti neke slične tendencije rasta i pada, ali, i poneke različitosti.

²¹⁸ Nažalost, osim uobičajenih formula, kotorske matice vjenčanih ne sadrže detaljnije razloge oslobađanja od napovijedi. *Per motiui a lui noti; per motiui mouenti l'animo* samo su primjer formulacija korištenih u kotorskim maticama. Više primjera formula oslobađanja od napovijedi navodi S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*, str. 58.

²¹⁹ Tendencija rasta prosjeka broja sklopljenih brakova zabilježena je i u drugim gradovima. U Puli je prosjek sklapanja braka u 18. stoljeću bio 10,12 – prva polovica 9,35, a druga 10,91, dok je u Dubrovniku sa 16,3, koliko je bio prosjek sklapanja brakova u prvoj polovici 18. stoljeća, u drugoj polovici porastao na 28 (prosjeak za cijelo stoljeće je 22,47). Izračuni za Pulu i Dubrovnik napravljeni su prema tabelarnim podacima preuzetih iz: S. Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika*, str. 168.-170.; S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*, str. 349.-353.

Grafikon 13. Broj vjenčanja u Kotoru, Puli i Poreču kroz desetogodišnja razdoblja

Za razliku od Kotora, koji je u posljednjem desetljeću 18. stoljeća bilježio pad broja vjenčanja, u sva tri preostala grada broj vjenčanja je rastao, to jest dostigao je svoj maksimum. Međutim, ako promatramo preostala desetogodišnja razdoblja, sva četiri grada najviše vjenčanja bilježe na prijelazu šezdesetih te u sedamdesetim godinama 18. stoljeća. Također, kao i u kotorskom primjeru, Pula i Dubrovnik imali su najmanje vjenčanja četrdesetih godina 18. stoljeća, dočim je Poreč svoj minimum broja sklopljenih brakova imao u razdoblju od 1711. do 1720. godine.

Ako promatramo pojedine godine unutar stoljeća, u Kotoru je najmanje sklopljenih brakova zabilježeno 1732. godine kada su održana samo četiri vjenčanja, dočim je 1722., 1724., 1740., 1745. i 1750. godine sklopljeno po pet brakova. Najviše bračnih zavjeta položeno je 1769. godine – njih 32, a potom slijede 1770. godina s 29 vjenčanja, 1777. godina s 26 te 1718. godina s 24 sklopljena braka.²²⁰

²²⁰ Najmanji broj zabilježenih vjenčanja u Puli je četiri (1726., 1740., 1741., 1744., 1752. godine), a najveći 19 (1797.). U Dubrovniku je najmanje zabilježenih vjenčanja u 18. stoljeću devet i to 1710., 1712., 1733., 1745., 1747. godine, a najviše ih je (41 brak) sklopljeno 1762., 1776. i 1788. godine. Usp. S. Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika*, str. 168.-169.; S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*, str. 351.-352.

IV. 2.1. Ratne godine i godine gladi u kotorskim matičnim knjigama vjenčanih

Cilj narednih redaka odgovoriti je na pitanje jesu li i u kojoj mjeri političko-društveni događaji te gospodarski čimbenici utjecali na broj sklopljenih brakova tijekom godine. Za ovu priliku izdvojili smo dva događaja – rat i glad odnosno nestašicu hrane – za koje smo pretpostavili da su utjecali na demografska kretanja te ćemo o svakom navedenom čimbeniku u daljnjem tekstu reći nešto više.

Naime, krenuli smo od pretpostavke da navedeni događaji, u prvom razmatranom primjeru rat, karakteriziraju neizvjesnost i nesigurnost za svoju, ali i budućnost svojih najbližih. Jednostavnije rečeno, to su odmaci od uobičajenih i svakodnevnih životnih radnji i situacija. Također, pretpostavili smo da zbog mobilizacije dolazi do smanjenja broja potencijalnih ženika te da će se zbog ratnog stanja, uz koje se često veže i nestašica prehrambenih artikala, vjenčanja odgoditi do nekih “sretnijih” vremena. Na pitanje utječu li rat i ratne prilike na broj sklopljenih brakova odgovor će nam pružiti analiza ratnih 1714. – 1718. godina, kojima smo pridružili prijeratnu (1713.) i poslijeratnu (1719.) godinu.²²¹

U navedenom razdoblju u Kotoru je ukupno sklopljeno 112 brakova, što u prosjeku čini 16 brakova po godini. Ako promatramo sedmogodišnje razdoblje prije rata (1706. – 1712.) ukupan broj sklopljenih brakova bio je manji (73 braka, odnosno prosječno 10,42) i kretao se unutar prosjeka 18. stoljeća. Nasuprot tomu, sedmogodišnje razdoblje koje je slijedilo nakon rata, s ukupno 66 sklopljenih brakova, odnosno 9,42 u godišnjem prosjeku, ispod je prosjeka broja vjenčanja 18. stoljeća.

²²¹ Iako se demografska kretanja metodološki promatraju kroz petogodišta ili desetogodišta u ovom smo se slučaju odlučili ratnom petogodištu dodati jednu prijeratnu te jednu poslijeratnu godinu. Pri tome smo poglavito krenuli od pretpostavke da će na broj sklopljenih brakova utjecati broj vojnika i njihova prijeratna, ratna i poslijeratna mobilnost te osjećaj ratne (prijeratne) nesigurnosti, ali i poslijeratnog (demografskog) olakšanja.

Tablica 6. Usporedba broja sklopljenih brakova u predratno, ratno i poslijeratno doba

vremensko razdoblje	broj brakova	prosječan broj brakova
1706. – 1712.	73	10,42
1713. – 1719.	112	16,00
1720. – 1726.	66	9,42

Dakle, suprotno očekivanome, za ratnog razdoblja 1713. – 1719. u Kotoru je zabilježeno povećanje broja vjenčanja – čak 39 vjenčanja više nego u prethodnom razdoblju.

Ako promotrimo strukturu muškaraca koji su u ratno doba sklapali brakove u Kotoru, doći ćemo do zaključka koji će opravdati razmjerno velik broj vjenčanja, kao i povećanje broja vjenčanja s obzirom na razdoblje prije i razdoblje poslije rata. Naime, od 112 vjenčanja čak 49,10% muškaraca kao mjesto podrijetla navode mjesta izvan bokeljskog zaljeva; kod 14,28% nije moguće na temelju prezimena utvrditi podrijetlo, dočim je 36,60% muškaraca podrijetlom iz Boke.²²² Za razliku od navedenog, u razdoblju od 1706. do 1712. godine čak je 65,27% tada oženjenih muškaraca podrijetlom iz Boke, nasuprot 31,94% došljaka. Slični se omjeri bilježe i u razdoblju 1720. – 1726. godine, kada je od ukupnog broja vjenčanih muškaraca 38,46% podrijetlom Bokelja, a samo je 33,84% stranaca. Nadalje, u razdoblju 1713. – 1719. većina muškaraca koji dolaze izvan bokeljskog prostora, a naznačeno im je zanimanje, bilježe se kao vojnici, časnici i vojni dužnosnici. Prikazano u brojkama: od 112 sklopljenih brakova uz 47 muškaraca navedena su zanimanja, a među njima čak ih je 39 povezano s vojskom.

Također, u ratno doba fluktuacija stanovništva i priljev stranaca u Kotor bili su izraženi i u kontekstu udjela mladenki koje nisu podrijetlom iz Boke. Naime, u sedmogodišnjem predratnom razdoblju izvori bilježe 12 udanih žena koje podrijetlom nisu iz Boke, a u poslijeratnom periodu svega ih je šest. Kao mjesto podrijetla žena većinom se

²²² Točno podrijetlo naznačeno je kod 67,85% muškaraca, a konačna brojka dobivena je analizom prezimena muškaraca kod kojih nije naznačeno podrijetlo.

spominje prostor Dubrovačke Republike te se njihova pojava u Kotoru može smatrati dijelom redovitih i uobičajenih migracija stanovništva. S druge strane, u ratnom periodu, kao i u slučaju muškaraca, u matičnim se knjigama vjenčanih spominje osjetno veći broj žena podrijetlom izvan bokeljskih granica – njih čak 29. Iako se ne može isključiti mogućnost da su se mladenci upoznali u samom Kotoru te su se sukladno tome u Kotoru i vjenčali, s obzirom na široku lepezu mjesta podrijetla žena (Senj, Rijeka, Zadar, Cres, Padova, Pijemont, Bavarska) može se pretpostaviti da su te žene bile sastavni dio “ratnih migracija.”²²³

Također, u ratnom je periodu značajan porast udaje udovica – zabilježeno ih je čak 26. Najveći je broj upisan 1716. godine, kada je od ukupno 18 udanih žena njih šest već ranije bilo u braku. Ako raščlanimo “ratne brakove” udovica dobit ćemo podatke koji također potvrđuju zaključak o povećanju brakova u Kotoru kao posljedice ratnih prilika. Od 26 žena koje su pri vjenčanju navedene kao udovice, njih se 16 udaje za muškarce koji podrijetlom nisu iz Boke te je njihov boravak u Kotoru vrlo vjerojatno povezan s ratnom situacijom. Nadalje, zamjetan broj udovica životnim je okolnostima povezan s vojskom – bilo da potječu iz vojničkih obitelji te se navode kao kćeri vojnika, bilo da su u prvom braku udane za muškarce koji su profesionalnom djelatnošću vezani uz vojsku. Rečeno potvrđuju i brojke. Sedam je udovica u prvom braku udano za vojnike, a zamjetan se broj njih (10) u drugom braku, zabilježenom u kotorskim maticama, također udaje za vojne osobe.²²⁴

Zaključno, iako je početnom hipotezom pretpostavljano da će se rat i ratna opasnost odraziti u matičnim knjigama kao negativan čimbenik, raščlamba upisa u matičnu knjigu vjenčanih pokazala je upravo suprotno. Naime, pretpostavilo se da je mobilizacijom muškaraca za potrebe rata broj potencijalnih ženika u Kotoru bio sužen, a sukladno tome vjerojatno su se neka ranije ugovorena vjenčanja zbog ratnih prilika morala odgoditi. No nasuprot tome valja istaknuti da je Kotor kao geografski posljednje veće mletačko uporište, smješten gotovo na samoj granici prema Osmanskom Carstvu, služio mletačkoj središnjici kao svojevrsna vojarna, sabirno mjesto (za ljudstvo, oružje i brodove) i ishodište za daljnje akcije. Upravo je taj strateški značaj Kotora rezultirao dolaskom velikog broja vojnika u grad. Budući da sam grad tijekom rata nije bio u izravnoj opasnosti te se u okolici nisu vodile veće i

²²³ Vrlo je zanimljivo da su se u ratnom periodu u Kotoru vjenčale četiri žene podrijetlom iz njemačkih zemalja, koje su u matičnim knjigama označene kao *Tedesca cattolica* ili *luterana*. Sve se one udaju za vojne osobe (strance) što nameće zaključak da su i supruge, odnosno zaručnice putovale s vojnicima u vrijeme njihovih vojnih obveza.

²²⁴ Primjerice, Josipa, udovica Jurja Siletića, narednika (*sargente*) u satniji kojom je zapovijedao Luca Macedonia, udala se (15. I. 1714.) za Tomasa Soriana iz Palmanove, vojnika koji je služio u spomenutoj satniji.

značajnije bitke, vojnici su se imali vremena uključiti se i u razne aspekte kotorske svakodnevice, a to je među ostalim bio i bračni život. Također, pojačana mobilnost koju je prouzrokovalo ratno stanje, nije uključivala samo vojnike. Ona je uključivala dolazak popratne vojne logistike, ali i ljudi drugih zanimanja, kao i njihovih obitelji. Brojne kćeri i supruge pratile su očeve i muževe na nova mjesta službe, ondje su zasnivale svoje obitelji te život nastavljale u tim sredinama ili su zajedno s obiteljima pratile supruge na nova mjesta njihovih dužnosti.

Oskudica prehrambenih namirnica i glad kao njezina krajnja posljedica bili su sastavni dio svakodnevlja ranonovovjekovnog društva. Razlozi nestašice hrane i pojave gladi kao njene krajnje posljedice bili su razni, od primjerice klimatskih i meteoroloških uvjeta, bolesti bilja i životinja, neplodnog tla, nedostatka ekonomskog kontinuiteta uzrokovanog ratovima, do nemogućnosti potpunoga i primjerenog iskorištavanja zemlje te baziranja prehrane na žitaricama i proizvodima od ugljikohidrata.

Kao i u ostatku Europe, oskudica hrane te glad većega ili manjeg intenziteta nisu bili nepoznanica ni u Mletačkoj Dalmaciji, gdje se u jednom desetljeću šest do sedam godina mogu smatrati gladnim godinama. Najčešće pojave gladi vezane su uz proljeće kada su prošlogodišnje zalihe na izmaku, a do nove žetve trebalo je proći još dosta mjeseci.²²⁵

Iako je potreban veliki oprez prilikom stvaranja uzročno-posljedičnog niza, kao i izvođenja zaključaka o teoriji utjecaja oskudica na demografska kretanja, glad kao posljedica oskudice poljoprivrednih proizvoda može se promatrati kroz kretanje nupcijaliteta. U vrijeme loše žetve i nestašice hrane dolazi do odlaganja sklapanja brakova, a sukladno tomu i pada broj vjenčanja. Nakon završetka krize dolazi period "nadoknade" te se tada bilježi nagli porast vjenčanja, a potom dolazi do stabilizacije vraćanjem u stanje prosjeka.²²⁶ Odgoda vjenčanja u godinama oskudice bila je posljedica i velike rastrošnosti u vrijeme svadbenih svečanosti, koje su, uz obilje jela i pića, znale potrajati i po nekoliko dana.²²⁷ Vjenčanja su se odgađala i

²²⁵ Fernand Braudel, *Struktura svakidašnjice, materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća*, Zagreb, 1992., str. 67.; Danica Božić Bužančić, Glad, prosjaci, epidemije, higijenske i zdravstvene prilike u Dalmaciji krajem 18. i početkom 19. stoljeća, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 29., 1996., str. 138.

²²⁶ Usp. M. Bertoša, Glad i »kriza mortaliteta« godine 1817., str. 11.; S. Krivošić, Promjene u kretanju godišnjeg broja vjenčanja, str. 17.

²²⁷ S. Krivošić, Promjene u kretanju godišnjeg broja vjenčanja, str. 18.

zbog opće neimaštine jer pojedinci nisu imali mogućnost osamostaljenja i osnivanja vlastitih kućanstava, kao i realizacije punog bračnog života i zasnivanja obitelji.

Dosadašnji istraživači bokeljske povijesti nisu se u svojim istraživanjima (osim pokojim usputnim spomenom) bavili problemom prehrane, opskrbe stanovništva hranom te periodima gladi. Također, struktura arhivskog gradiva korištenog u ovoj radnji ne omogućava točno definiranje perioda gladi, sustava i načina opskrbe žitom, kao ni utvrđivanja cijene žitarica i drugih prehrambenih proizvoda u Kotoru. Nadalje, u promatranom razdoblju nije bilo sustavnih meteoroloških mjerenja i praćenja klime što nam onemogućava povezivanje prirodnih elemenata i gospodarskih zbivanja u Kotoru, kao i njihovog međusobnog prožimanja.

Stoga je problemu gladnih godina na bokeljskom prostoru potrebno pristupiti motreći širu sliku, odnosno doba nestašice i gladnih godina sagledavati iz vizure čitavog područja Mletačke Dalmacije. Uzevši u obzir mogućnost pojave “lokalnih gladi”, odnosno nestašica vezanih uz ograničen geografski prostor, pri istraživanju problema promatrane su samo godine gladi koje su imale šire geografske razmjere te su zahvaćale čitav istočnojadranski prostor, dalmatinske gradove, otoke i zaleđe. Upravo zbog toga što nemamo pouzdanih potvrda da su navedene godine – iako su nestašica namirnica i glad poprimale šire razmjere, uistinu bile godine gladi u Boki, dobivene rezultate treba prihvatiti s istraživačkim odmakom.

Prva zabilježena velika glad u mletačkom dijelu Dalmacije nastupila je tijekom mletačko-osmanskog rata (1714. – 1718.). Prouzročilo ju je ratno pustošenje, ali i suša 1715. godine, a teško gospodarsko stanje i nestašica osnovnih prehrambenih proizvoda, poglavito žita, zabilježeni su i u Boki.²²⁸ U prethodnim redcima prikazani su vojni i migracijski razlozi koji su rezultirali pozitivnim trendom rasta broja vjenčanja te zbog navedenih vanjskih utjecaja u rečenom periodu ne možemo prikazati vezu gladi i nupcijaliteta. Zbog toga se prvo promatrano razdoblje gladi odnosi na tridesete godine 18. stoljeća. Sušni periodi uzrokovali su oskudicu hrane 1722. i 1725. godine, a velika glad u Boki uzrokovana nestašicom hrane uslijed pomora stoke i slabog ulova ribe javila se ponovno 1728. – 1729. godine.²²⁹ Već godinu dana kasnije jaka zima i suša (popraćena kužnom epidemijom) rezultirali su velikom gladu u zimi 1731. – 1732. godine. Sljedeći “gladni” period zbio se 1737. – 1738. godine, a mraz i suša uzrokovali su slabu ljetinu i 1740. – 1742. godine. Nije proteklo puno vremena i

²²⁸ M. Milošević, *Nosioci pomorske privrede Kotora*, str. 105.-106.

²²⁹ *Isti*, nav. dj., str. 119.

već je 1746. i 1747. godine loša ljetina i stočna pošast ponovno rezultirala glađu, koja se ponovila i 1750. te 1752. godine. Novi val oskudice nastupio je 1763. godine, pa ponovno deset godina kasnije 1772. kada je oskudica hrane (žita, ulja, vina) potrajala sve do 1775. godine. Time nije završilo teško gospodarsko stanje sedamdesetih godina, jer je suša 1777. godine ponovno uzrokovala glad i nerodicu koja je potrajala do 1779. godine. Nerodica i oskudica nastavljene su i sljedećih godina, a velika glad 1782. – 1783. godine zahvatila je čitavu Mletačku Dalmaciju. Do kraja stoljeća gospodarske prilike u Mletačkoj Dalmaciji bile su, barem po pitanju oskudice prehrambenih proizvoda, nešto povoljnije te se nerodica ljetine spominje još 1788. – 1789. godine i 1794. godine.²³⁰

Nakon što su u prethodnom odlomku naznačeni vremenski periodi u kojima su zabilježeni nestašica, veća ili manja glad te krize uzrokovane nedostatkom prehrambenih proizvoda, preostaje nam prikazati jesu li se “krizne” godine odrazile u kotorskim matičnim knjigama.

Kao što je ranije napomenuto, pri promatranju sveze gladnih godina i nupcijaliteta primjenjiv je sljedeći uzročno-posljedični slijed: godina gladi – odgoda vjenčanja i pad broja vjenčanja; gospodarski oporavak – nadoknada i nagli porast broja vjenčanja. Ako promatramo broj kotorskih vjenčanja prije, u vrijeme i nakon krize može se uočiti ranije navedeni uzorak. Naime, kao što je prikazano u tablici 7, u godinama koje prethode gladnoj/gladnim godini/godinama broj vjenčanja kreće se u razini prosjeka (u ponekim slučajevima i iznad prosječnog broja vjenčanja).

²³⁰ O gladnim godinama 18. stoljeća usp. Đ. Milović, Glad u Boki i susjednim krajevima 1782 godine i njene političke posljedice, *Istorijski zapisi*, god. 9., knj. 12., br. 1.-2., 1956., str. 133.-142.; Š. Peričić, Gladne godine u Mletačkoj Dalmaciji XVIII. stoljeća, *Radovi Zavoda JAZU u Zadru*, sv. 27.-28., 1981., str. 182.-189.; D. Božić-Bužančić, Glad, prosjaci, epidemije, higijenske i zdravstvene prilike u Dalmaciji, str. 141.

Tablica br. 7. Broj vjenčanja prije, u vrijeme i nakon gladnih godina

godina gladi	broj vjenčanja prije gladi godine	broj vjenčanja u godini gladi	broj vjenčanja nakon godine gladi
1722.	7	5	16
1724.	16	5	11
1728. – 1729.	12	6 – 6	13
1732.	15	4	11
1738.	11	6	12
1740. – 1741.	12	5 – 7	11
1750.	10	5	10
1755.	11	7	13
1764.	19	10	13
1774.	18	16	23
1778.	26	13	20
1782.	17	9	15
1788. – 1789.	18	19 – 23	14
1794.	13	13	12

U godinama kada je u Boki ili na širem mletačkom prostoru zabilježena glad bilježi se osjetno smanjenje broja vjenčanja. U ponekim je primjerima zabilježen osjetan pad broja vjenčanja – primjerice 1723. godine zabilježeno je 16 vjenčanja, a samo godinu dana kasnije broj vjenčanja pao je na pet. Slično je bilo i 1778. godine, kada je broj vjenčanja pao na 13, za razliku od njih 26 zabilježenih godinu ranije. Nakon završetka “krizne godine” broj vjenčanja raste, štoviše u mnogim se slučajevima odmah u idućoj godini udvostručuje. Najveći je rast zabilježen 1733. godine kada je broj vjenčanja s četiri prethodne godine porastao na 11, a veći porast broja vjenčanja zabilježen je i 1756. i 1775. godine. U posljednjim desetljećima, točnije u posljednja dva promatrana perioda, nije uočena sveza gladnih godina i nupcijaliteta. Štoviše, broj vjenčanih 1789. godine iznadprosječnih je 23, a okolnih je godina u skladu s prosjekom broja vjenčanja u drugoj polovici 18. stoljeća.

IV. 2.2. Sezonsko kretanje broja vjenčanja

Prema katoličkom crkvenom pravu brakovi su se mogli sklapati tijekom čitave liturgijske godine, uz izuzetke vremena Došašća (od prve nedjelje Došašća do Božića) te Korizme (od Pepelnice do Uskrsne nedjelje).²³¹ U “zabranjenom” razdoblju vjenčanje se moglo održati samo u posebnim slučajevima, držeći se liturgijskih propisa. Sukladno crkvenim običajima oblikovala se i narodna tradicija te su prosinac i ožujak tradicionalno bili mjeseci s najmanje vjenčanja. Takav je pokazatelj minimuma vjenčanja zabilježen na cijelom prostoru današnje Hrvatske (vidi tablicu 8).

Tablica 8. Broj vjenčanja održanih u ožujku i prosincu izražen u postocima²³²

	ožujak	prosincu
Kotor	4,65	5,90
Pula	3,83	3,72
Poreč	3,45	4,31
Dubrovnik	4,16	9,87
Komin	4,68	5,72
Brdovec	1,36	1,24
Varaždin	1,45	0,42
Križevci	0,58	0,15
Ludbreg	0,72	0,11

Iz tablice je razvidno da su se sezonski minimumi sklapanja brakova poklapali s crkvenom godinom kako na istočnojadranskom jugu, tako i na kontinentu.²³³ Također, iako je u navedenim mjesecima u svim dijelovima Hrvatske bilo najmanje vjenčanja, ako se

²³¹ N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, str. 51.

²³² Izračuni napravljeni prema podacima iz: A. Gabričević, *Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida u Brdovcu*, str. 290.-291.; S. Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika*, str. 100.; Isti, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, str. 249.-255.; E. Ivetic, *La popolazione dell'Istria nell'età moderna*, str. 367.; S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*, str. 48.-49.; A. Gabričević, *Stanovništvo Varaždina tijekom minulih stoljeća*, str. 170.; Maja Šunjić, *Prirodno kretanje stanovništva Komina na kraju 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća*, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 50., 2012., str. 367.

²³³ Minimum vjenčanja kao posljedica crkvenih zabrana razvidan je i u drugim europskim zemljama. Primjerice, u talijanskoj provinciji Teramo minimum vjenčanja bio u ožujku te srpnju, dočim je u Engleskoj bio u ožujku i prosincu. Za razliku od toga, u primjerice luteranskim zemljama, u kojima nije bilo zabrane vjenčanja u Korizmi i Adventu, minimum vjenčanja bilježi se u kolovozu i rujnu, a maksimum u prosincu. Usp. Ann Kussmaul, *Time and Space, Hoofs and Grain: The Seasonality of Marriage in England*, *Journal of Interdisciplinary History*, god. 15., sv. 4., 1985., str. 756.; Martin Dribe – Bart Van de Putte, *Marriage seasonality and the industrious revolution: Southern Sweden 1690 – 1895*, *The Economic History Review*, sv. 65., 2012., str.1123.-1146.

uspoređuju “sjever” i “jug” razvidno je da su se sjeverniji krajevi striktnije držali crkvenih normi, dok se na jugu lakše i češće odstupalo od crkvenih zabrana.²³⁴ Slična se razmišljanja mogu primijeniti i na primjeru Kotora. Ožujak sa 60 i prosinac sa 76 sklopljenih brakova bili su sezonski minimum, ali razlike u odnosu na druge mjesece nisu izražene kao u slučaju kontinentalnih gradova i župa.²³⁵

Za razliku od sezonskih minimuma, maksimumi vjenčanja nisu izravno ovisili o liturgijskoj godini i crkvenim propisima. Doduše, budući da se kroz godinu bilježe dva sezonska maksimuma – zimski (siječanj-veljača) i jesenski (studen) koji kalendarski slijede odnosno prethode mjesecima “zabrane” – isti se mogu protumačiti kao svojevrsna “nadoknada” vjenčanja iz zabranjenih mjeseci.²³⁶ Jesenski svadbeni maksimum ukorijenjen je i u hrvatskoj tradicijskoj kulturi i folkloru te se sv. Katarina (25. studenog) i sv. Andrija (30. studenoga) uzimaju kao dani kada su se obično sklapali brakovi, dočim nakon tih datuma prestaju svadbene svečanosti.²³⁷ Zimski i jesenski maksimum vjenčanja povezan je i s gospodarskom aktivnošću tijekom godine. To su razdoblja neaktivnoga agrarnog ciklusa te pogodna za sklapanje brakova. Također, jesensko je vrijeme karakteriziralo obilje nakon završetka žetve, berbe i drugih poljodjelno-stočarskih aktivnosti što je samim time pogodno za slavlja. S druge strane, kasno proljeće, ljeto i rana jesen razdoblja su najintenzivnije gospodarske aktivnosti (sjetve, berbe, žetve, košnje) te tako manje prikladni za održavanje svadbenih svečanosti.

Imajući u obzir navedeno možemo zaključiti da su sezonska kolebanja vjenčanja osim o crkvenim normama (povezana poglavito za sezonske minimume) ovisila i o dominantnim gospodarskim zanimanjima (profesionalnoj strukturi) te o mijenama u gospodarskim aktivnostima (primjerice prijelaz s ratarstva na stočarstvo).²³⁸

Dva sezonska maksimuma – zimski i/ili kasnojesenski karakteristični su za cijelu predindustrijsku Europu. Primjerice, u Švedskoj se u 18. stoljeću bilježi kasnojesenski

²³⁴ Prema brojčanim podacima koje donosi S. Krivošić, prosinac je u Dubrovniku po prosjeku sklopljenih brakova u 18. stoljeću bliži maksimumu nego minimumu.

²³⁵ Ukupno je u travnju sklopljeno 80, u svibnju 89, a u srpnju 83 brakova.

²³⁶ A. Kussmaul, *Time and Space, Hoofs and Grain*, str. 756.-766.

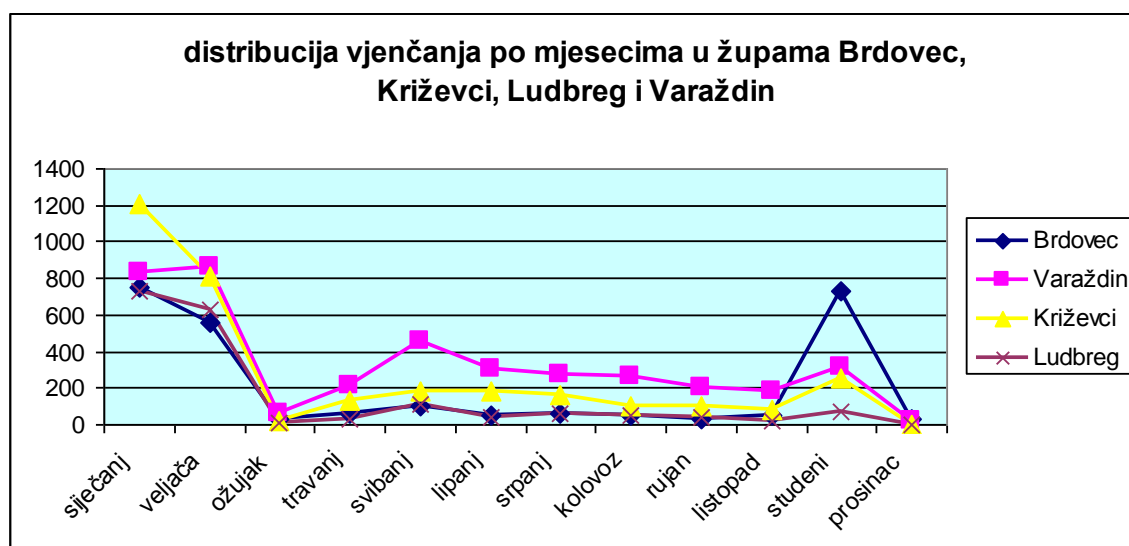
²³⁷ *Došla jesen i kiselo vino, ajde lolo, da se oženimo; Sveti Andrija svadbe zatvara; Sveta Kata zastave zamata*, samo su neki od folklorističkih posvjedočenja (sakupljeni na prostoru od Slavonije do Bosne i Hercegovine) tradicije završetka svadbenih svečanosti u studenom. J. Čapo, *Sezonske varijacije vjenčanih u sjevernoj Hrvatskoj*, str. 5., 8.

²³⁸ A. Kussmaul, *Time and Space, Hoofs and Grain*, str. 757.; Alfredo Coppa – Lorenzo di Donato – Francesco Vecchi – Mario Enrico Danubio, *Seasonality of Marriages and Ecological Context in Rural Communities of Central-Southern Italy (Abruzzo), 1500-1871*, *Collegium Antropologicum*, sv. 25., 2001., str. 408., 410.

maksimum vjenčanja, a u Engleskoj potkraj 17. i na početku 18. stoljeća dolazi do pomaka s jesenskog na proljetni i rano ljetni maksimum.²³⁹ Središnja Italija (Teramo) maksimum vjenčanja u 18. stoljeću imala je u zimskim i proljetnim mjesecima, dok su se brakovi u Francuskoj i Španjolskoj podjednako sklapali i u jesen i u zimu.²⁴⁰

Hrvatski primjeri također potvrđuju europske trendove. Uvidom u brojčane pokazatelje sklopljenih brakova kroz 18. stoljeće može se zaključiti da su na hrvatskom sjeveru i jugu postojala dva sezonska maksimuma. Primarni je maksimum onaj zimski povezan uz siječanj i veljaču. Više je zimskih vjenčanja zabilježeno u Međimurju, Podravini, Hrvatskom zagorju, zagrebačkom Gradecu te Zagrebačkoj županiji (vidi grafikon 14).

Grafikon 14. Mjesečna distribucija vjenčanja u kontinentalnoj Hrvatskoj

Prikazom postotaka dobiti ćemo jasniju sliku sezonskih maksimuma: u siječnju i veljači u Križevcima je održano 62,22% ukupnog broja vjenčanja, u Varaždinu 42,42%, u Brdovcu 52,38%, dočim je u Ludbregu sklopljeno čak 75,37% brakova. Iz grafikona je vidljivo da je od navedenih župa samo brdovečka imala dva jasno izražena maksimuma, spomenuti zimski i jesenski (studeni) koji je uključivao ukupno 29,25% vjenčanja. Ostali

²³⁹ A. Kussmaul, *Time and Space, Hoofs and Grain*, str. 763.; M. Dribe – B. Van de Putte, *Marriage seasonality and the industrious revolution: Southern Sweden 1690 – 1895*, str.1123.-1146.

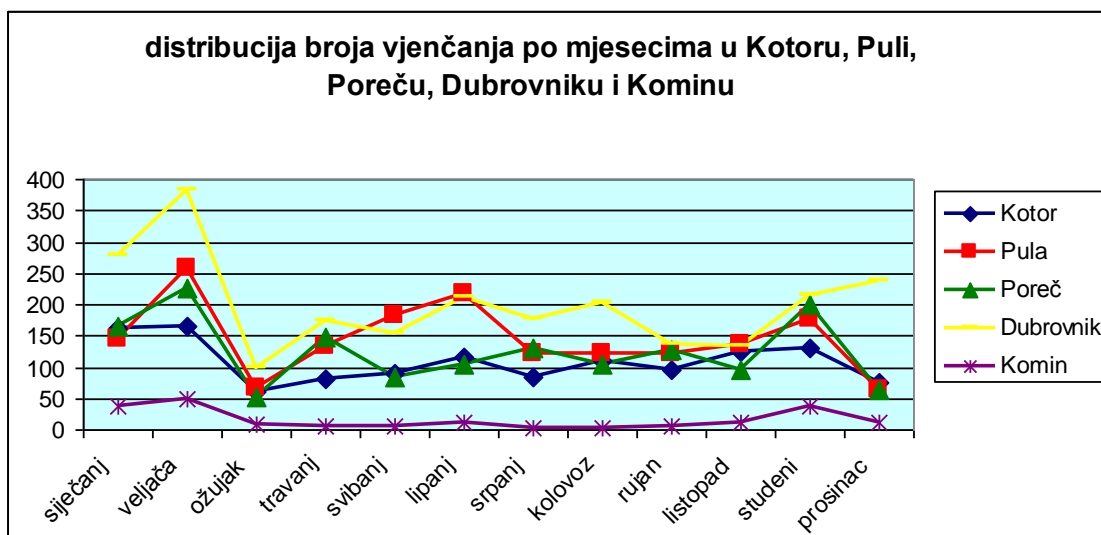
²⁴⁰ J. Čapo, *Sezonske varijacije vjenčanih u sjevernoj Hrvatskoj*, str. 9.; Ista, *Sezonske varijacije demografskih pokazatelja u sjevernoj Hrvatskoj u 18. i 19. stoljeću*, u: *Slavonija, Srijem, Baranja i Bačka*, Zbornik radova (uredio Ante Sekulić), Zagreb, 1993., str. 122.; A. Coppa – L. di Donato – F. Vecchi – M. E. Danubio, *Seasonality of Marriages and Ecological Context in Rural Communities of Central-Southern Italy (Abruzzo)*, str. 407.-408.

analizirani krajevi također su imali mjesec s izraženijim brojem vjenčanja – Križevci studeni, Ludbreg i Varaždin svibanj, no razlike nisu tako jasno izražene kao u slučaju Brdovca.

Za razliku od sjeverozapada Hrvatske, Posavina i Vojna krajina maksimum su vjenčanja imali su u studenom.²⁴¹ J. Čapo razlike u sezonskim maksimumima u sjevernoj Hrvatskoj ne pripisuje vjerskim odredbama niti gospodarskim čimbenicima (zbog sličnosti u razvoju stočarstva i ratarskih kultura), nego jesenski maksimum na području Posavine opravdava utjecajem useljenika iz južnih krajeva, pretežito Bosne i Hercegovine.²⁴² Zaključke temelji na etnografskim zapisima iz sjeverozapadne, zapadne i istočne Bosne te zapadne i istočne Hercegovine. Nažalost, povijesno-demografska slika navedenog prostora nije istražena te pretpostavku J. Čapo ne možemo ni potvrditi niti odbaciti.

Preostaje nam prikazati sezonske varijacije broja vjenčanja u Kotoru te podatke usporediti s drugim istočnojadranskim prostorima. Kao i u slučaju sezonskog minimuma, amplitude vezane uz maksimalan broj vjenčanja kroz godinu na istočnojadranskom prostoru nisu izražene kao na sjeveru (vidi grafikon 15).

Grafikon 15. Mjesečna distribucija vjenčanja na istočnoj obali Jadrana

²⁴¹ Davorin Hrkać, *Brod u demografskim*, str. 137.

²⁴² J. Čapo, *Sezonske varijacije vjenčanih u sjevernoj Hrvatskoj*, str. 11.-14.; *Ista, Sezonske varijacije demografskih pokazatelja u sjevernoj Hrvatskoj u 18. i 19. stoljeću*, str. 131.-132.

Iz grafikona je razvidno da je diljem istočnojadranske obale sezonski maksimum u broju vjenčanja u siječnju i veljači. U Kotoru je u zimski maksimum ulazilo 25,31% sklopljenih brakova, u Puli 23,02%, u Poreču 25,98%, a u Dubrovniku je na zimska vjenčanja otpalo 27,58%. U naselju Kominu u siječnju i veljači sklopljeno je 44,79% brakova.²⁴³ Za razliku od kontinentalnih uzoraka, u slučaju jadranskog prostora amplitude ne bilježe velike padove i rast te se uz zimski maksimum naziru i još neki intervali s povećanim brojem ženidbi. U Kotoru je s gotovo 20% (točnije 19,64%) zastupljen i jesenski period koji obuhvaća listopad i studeni, a brojem vjenčanja ističe se još i kolovoz. I kod drugih promatranih gradova ističu se mjeseci sa značajnim brojem vjenčanja (Pula – lipanj i studeni; Poreč – studeni i travanj; Dubrovnik – lipanj i kolovoz) ali u trenutnoj fazi istraživanja s neprepoznatljivim zajedničkim nazivnikom.

Uzimajući u obzir sezonska kolebanja na cjelokupnom hrvatskom prostoru te određivanjem sezonskih minimuma i maksimuma, mogu se donijeti određeni zaključci. Sezonski minimumi, karakteristični za cjelokupni hrvatski prostor, povezani su uz crkvenu liturgijsku godinu i kršćansku tradiciju adventskoga i korizmenog doba i pozivanja na skromnost, odricanje te suzdržavanje od svih oblika slavlja. S druge strane, sezonske maksimume, iako su i tu vidljivi istovjetni obrasci, možemo povezati s gospodarskim aktivnostima i profesionalnom strukturom stanovništva određenog područja. To je poglavito razvidno ako se podatci promatraju s obzirom na gradsku i seosku sredinu.²⁴⁴ Gradske sredine, iako zavise o poljoprivrednim aktivnostima, nisu u tolikoj mjeri ovisne o njima kao one seoske. Gradsko se stanovništvo bavilo i brojnim drugim zanimanjima – obrtima, administrativnim djelatnostima i trgovinom, koja nisu u tolikoj mjeri zavisila o prirodnim ciklusima. Obrtnici, trgovci i službenici mogli su zbog toga lakše osigurati sredstva za vjenčanje što im je pružilo mogućnost ženidbe tijekom čitave godine. S druge strane, seosko je stanovništvo moralo podmiriti troškove iz vlastitih poljoprivrednih resursa te im je vrijeme

²⁴³ Podatci o sezonskoj distribuciji vjenčanja za konavosku župu Pridvorje izračunati su za period 1831. – 1918. kada su sezonski maksimumi bili u studenom (20,54%) i veljači (13,03%), dok je najmanje vjenčanja održano u ožujku (2,08%). Ostali su mjeseci kao mjeseci održavanja vjenčanja zastupljeni u podjednakom postotku od 5% do 10% ukupnog broja vjenčanja. Na Murteru je najviše vjenčanih bilo u studenom (26,2%) i u veljači (20,9%), a najmanje u travnju (2,2%) i ožujku (3,2%). Podatci izračunati na temelju podataka iznesenih u tablici 88. u: N. Kapetanić – N. Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, sv. 1., str. 308. Usp. i K. Juran, *Stanovništvo Murtera* u 18. stoljeću, str. 276.

²⁴⁴ Ponajbolja potvrda toj tezi izražena je kroz usporedbu sezonskih kolebanja u Brodu i okolnim selima u 19. stoljeću. Sam Brod maksimum sklopljenih brakova imao je u veljači, dok su okolna sela najviše vjenčanja imala u studenom. Usp. D. Hrkać, *Brod u demografskim izvorima*, str. 138.-139.

prije, a posebice nakon završetka poljodjelnih radova i obilja ljetine, bilo pogodnije za svadbene svečanosti.

Kotorske sezonske varijacije vjenčanja uklapaju se u tu sliku te su minimumi i maksimumi broja sklopljenih brakova sukladni s mjesečnim kolebanjima u drugim promatranim prostorima. Osim izraženih maksimuma (siječanj-veljača) i minimuma (studeni) u Kotoru je tijekom čitave godine broj vjenčanja konstantan i u okviru prosjeka.²⁴⁵ Prisutnost vjenčanja tijekom cijele godine može se pripisati gradskom društvu i njegovim profesionalnim djelatnostima koje nije u tolikoj mjeri zavisilo o poljodjelnim ciklusima. Također, ravnopravnoj raspodjeli broja vjenčanja kroz godinu zasigurno su doprinijele migracije te velika fluktuacija stanovništva koja je, kao što će pokazati iduća poglavlja, bila jedna od glavnih obilježja kotorske svagdašnjice u 18. stoljeću.

IV. 2.3. Dnevna raspodjela vjenčanja

Nakon što smo utvrdili godine i mjesece s najviše sklopljenih brakova postavlja se pitanje koji su se dan u tjednu u Kotoru održavala vjenčanja. U dosadašnjem istraživanju nismo za Kotor, kao ni za druge dalmatinske gradove, pronašli odredbe koje bi propisivale dane u tjednu pogodne ili nepogodne za vjenčanje.²⁴⁶ Kao dan “nepogodan” za sklapanje brakova smatrala se nedjelja, jer je bila dan Gospodnji, te petak, dan Muke Kristove.²⁴⁷ Propisani dani vjenčanja zabilježeni su samo na području Vojne krajine, gdje se katoličko stanovništvo ženilo srijedom, a pravoslavno ponedjeljkom, a same svadbene svečanosti nisu smjele trajati dulje od dana.²⁴⁸ Ako pitanje dnevne raspodjele sklapanja brakova u Kotoru promatramo kroz čitavo stoljeće, dobit ćemo podatke prikazane u grafikonu 16.

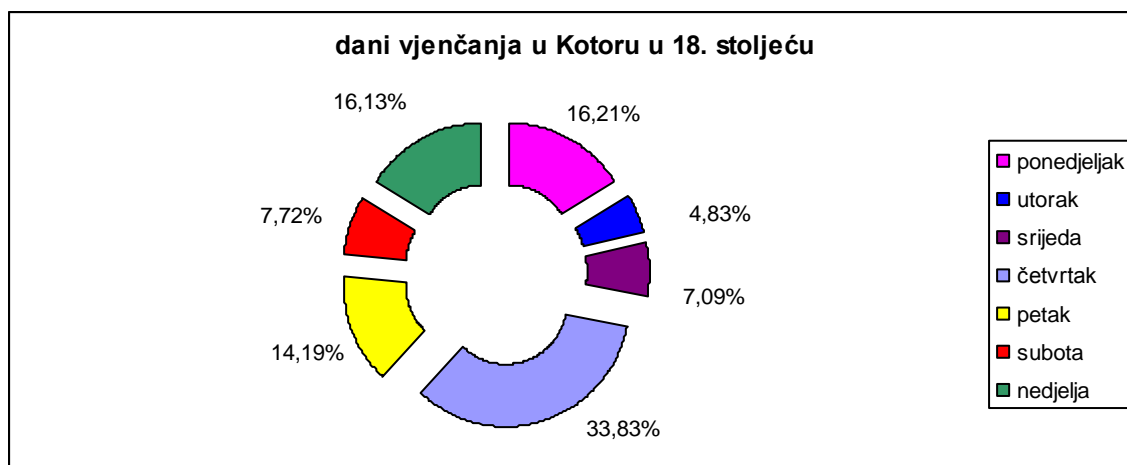
²⁴⁵ Ako se promatra razdoblje od travnja do rujna prosječan broj sklopljenih brakova u to vrijeme bio je 95 (travanj 80, svibanj 89, lipanj 115, srpanj 83, kolovoz 111, rujanj 95).

²⁴⁶ R. Schofield, 'Monday's child is fair of face': favoured days for baptism, marriage and burial in pre-industrial England, *Continuity and Change*, sv. 20., br. 1., 2005., str. 103.

²⁴⁷ M. Šunjić, *Prirodno kretanje stanovništva Komina*, str. 369.

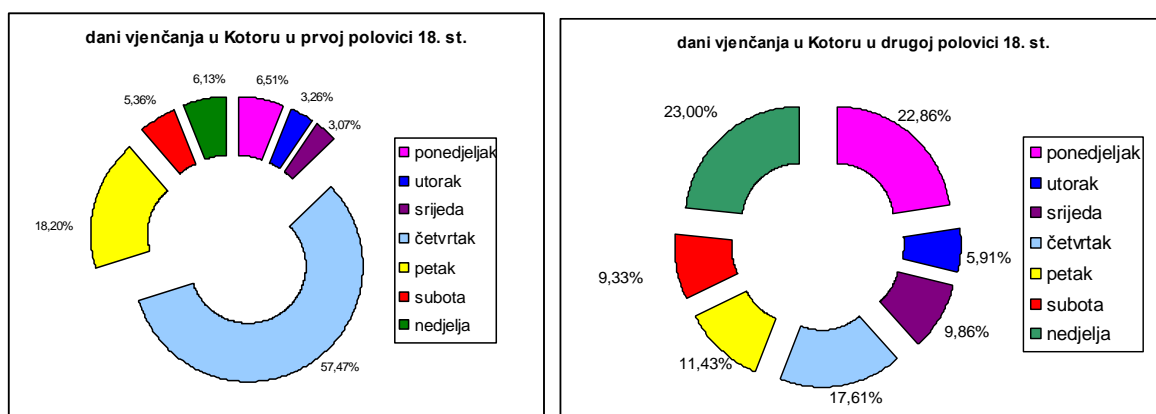
²⁴⁸ D. Hrkać, *Brod u demografskim izvorima*, str. 141.-142.

Grafikon 16. Dnevna raspodjela vjenčanja u Kotoru

Najzastupljeniji dan sklapanja brakova u 18. stoljeću bio je četvrtak s 33,83%, odnosno 434 sklopljena braka, a nakon njega postotkom su izjednačeni nedjelja i ponedjeljak (16,13% i 16,21% to jest 207 i 208 sklopljenih brakova). U 18. stoljeću Kotorani su se najmanje ženili utorkom (samo 62 sklopljena braka odnosno 4,83%), a manje popularna je bila i srijeda sa 91 sklopljenim brakom, što preračunato u postotke iznosi 7,09% ukupnog broja sklopljenih brakova.

Grafikon 17. i 18. Dnevna raspodjela vjenčanja u Kotoru u prvoj i drugoj polovici 18. stoljeća

Ako podatke promatramo kroz pedesetogodišnje periode (vidi grafikone 17 i 18), uočit ćemo promjene u zastupljenosti pojedinih dana prema kraju stoljeća. Već na prvi pogled uočljiv je pad “popularnosti” četvrtka kao dana održavanja vjenčanja. Naime, četvrtak je u prvoj polovici stoljeća daleko najzastupljeniji s 57,47% odnosno ukupno 300 vjenčanja,

dočim je u drugoj polovici pao tek na treće mjesto sa 17,61% vjenčanja. Sličnu “sudbinu” doživio je i petak koji s 18,20% broja brakova pada na 11,43%. Nasuprot tome, ponedjeljak bilježi rast popularnosti kao svadbeni dan te – dok su ga u prvoj polovici 18. stoljeća samo 34 para odabrala kao dan vjenčanja (6,51%) – u drugoj polovici uz nedjelju postaje najzastupljeniji dan sa ukupno 174 vjenčanja (22,86%). Utorak, srijeda i subota kroz cijelo su stoljeće slabije zastupljeni kao dani u kojima su se sklapali brakovi, premda u drugoj polovici stoljeća raste i njihova zastupljenost (poglavito se to odnosi na srijedu koja je s 3,07% zastupljenosti u prvoj polovici narasla na 9,86% u drugoj polovici stoljeća).

Izbor dana vjenčanja kod Kotorana možemo usporediti s danima vjenčanja kod stanovnika Komina, doduše krajem 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća. Kominjani i Kominjanke su se pretežito ženili ponedjeljkom (54,45%) i nedjeljom (23,56%) te za te dane, kao i u kotorskom slučaju, možemo reći da su ondje najpopularniji dani za ženidbu. Ostali dani u kominskim su matičnim knjigama zastupljeni s manje od 10% od ukupnog broja vjenčanja, a malim se brojem vjenčanja ističu petak (dva vjenčanja) i subota (sa četiri vjenčanja).²⁴⁹

Usporedbe radi, u Engleskoj također nije bilo propisanog dana za sklapanje brakova. U razdoblju 1658. – 1780. najzastupljeniji dani sklapanja brakova bili su ponedjeljak (30%), nedjelja (16%) i četvrtak (14%), dočim se krajem 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća subota istaknula kao dan s najviše sklopljenih vjenčanja.²⁵⁰

Kroz dosadašnja istraživanja nije razvidno zašto su pojedini dani u tjednu bili popularniji ili manje popularni kao dani svadbenih svečanosti. Uzrok se možda može potražiti u crkvenim preporukama i/ili tradicijskim običajima. S druge strane, moguće je da je dan vjenčanja ovisio o odredbama trenutnog biskupa, ali ne treba izostaviti i sasvim prozaične razloge, kao što su primjerice druge obveze svećenika ili ženika.

²⁴⁹ M. Šunjić, *Prirodno kretanje broja stanovnika Komina*, str. 368.-369.

²⁵⁰ U prethodnom razdoblju (1575. – 1658.) četvrtak je bio najzastupljeniji dan s 32%. R. Schofield, 'Monday's child is fair of face', str. 104.

IV. 3. Prosječna dob zaručnika

Odluka o sklapanju braka, u ovom slučaju promatrana kroz problematiku starosti ženika, uvjetovana je brojnim čimbenicima – biološkim, gospodarsko-socijalnim, kulturološko-tradicijskim te psihološkim. Ti su čimbenici bili međusobno povezani i protkani, a sam intenzitet utjecaja pojedinih bio je posljedica specifičnih okolnosti i stupnja razvoja promatrane sredine. Prema katoličkom nauku brak su sklapali supružnici na temelju slobodne odluke, odnosno brakovi su trebali počivati na obostranoj volji supružnika.²⁵¹ Kako je brak imao i gospodarsku funkciju osiguranja prenošenja nasljedstva muškim potomcima, supružnički sporazum nije isključivao utjecaj obitelji i suglasnost roditelja pri izboru bračnog partnera. Brakovi su većinom dogovarani (pogotovo u plemićkim krugovima), što se odnosilo podjednako na mladiće i djevojke. Želeći izbjeći mogućnost slobodnog izbora bračnog partnera mimo volje obitelji, roditelji su zaključivali bračne ugovore godinama unaprijed, dok su budući supružnici bili u dječjoj dobi.

Prema crkvenom pravu zaruke su mogle biti sklopljene kada su djeca napunila sedam godina.²⁵² Djevojke su se u pravilu vjerile vrlo mlade (s oko 10 – 12 godina) jer se smatralo da žena može lakše “postati žrtvom svoje osjećajnosti” te ju je stoga trebalo od najranijeg doba imati pod nadzorom.²⁵³ Prema kotorskom statutu roditelji (ponajprije otac) su imali pravo oženiti maloljetne sinove i kćeri, štoviše imali su pravo uzimati patronat nad mirazom (budućih) nevjesta.²⁵⁴ Zaručnički period trajao je, u pravilu, oko 4-5 godina, tijekom kojeg su djevojke postajale i tjelesno zrele za brak.²⁵⁵ Donja dobna granica sklapanja braka bila je punoljetnost, u slučaju mladića navršениh 14 godina, a djevojaka 12 godina.²⁵⁶

Stupanje u brak može se motriti i kao iskaz samostalnosti, ponajprije ekonomske, ali i kao oslobađanje od roditeljskih spona. U brojnim je slučajevima ekonomska samostalnost podrazumijevala osnivanje novog kućanstva (ili pridruživanje postojećem). To je iziskivalo iznimne trenutne troškove koji su se odnosili na opremanje kućanstva, ali i na one

²⁵¹ Zdenka Janeković Römer, *Rod i grad, dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*, Dubrovnik, 1994., str. 57.; Lenka Blehova Čelebić, *Žene srednjovjekovnog Kotora*, Podgorica, 2002., str. 10.; Marija Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, Zagreb, 2006., str. 39.

²⁵² Z. Janeković Römer, *Rod i grad*, str. 65.

²⁵³ M. Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, str. 48.

²⁵⁴ *Kotorski statut*, glava 203, str. 234. Zanimljiva je i statutarna odluka koja se odnosila na redoslijed udaje kćeri. Prema glavi 145 prvo su se trebale udati kćeri iz prvog braka, a potom one iz drugog i to *časno prema svojim mogućnostima*. Usp. *Kotorski statut*, str. 208.

²⁵⁵ Z. Janeković Römer, *Rod i grad*, str. 65.

²⁵⁶ *Kotorski statut*, str. 228.

kontinuirane troškove života. Da bi se osamostalio pojedinac je morao steći određene vještine, što je za muškarce značilo usavršavanje na poslovnom planu, dok su žene prije stupanja u brak morale savladati brojne vještine vezane uz vođenje kućanstva.

Matične knjige vjenčanih iz 18. stoljeća nisu bilježile starost zaručnika pri sklapanju braka. No, nju je moguće izračunati uvidom u matične knjige rođenih i vjenčanih, pod uvjetom da je pojedina osoba zabilježena u obje matične knjige. Primjenom metode rekonstrukcije prosječna dob ulaska u brak izračunata je na uzorku od 182 žene i 69 muškaraca.²⁵⁷

Tablica 9. Prosječna dob pri sklapanju braka

	žene	muškarci	razlika
Kotor	22,11	28,86	6,75
Pula	22,5	24,9	2,4
Lastovo (1691. – 1710.)	22,85	26,89	4,04
Dubrovnik (1741. – 1770.)	26,33	30,19	3,86
Poreč	21,75	25,02	3,27
Komin	23,74	27,2	3,46
Križevci (1851. – 1857.)	21,75	24,6	2,85
Ludbreg (1790. – 1794.)	20,4	23,2	2,8

Prema provedenim analizama, žene su se u Kotoru u prosjeku prvi puta udavale u dobi od 22, a muškarci u dobi od 28 godina. Ako promatramo druge hrvatske obalne i kontinentalne gradove doći ćemo do sličnih prosjeka, a Kotoru su najbliži primjeri Lastova i Pule. Djevojke iz Ludbrega udavale su se vrlo rano (prosječno s 20 godina), a i ludbreški mladići su najranije ulazili u brak i to s 23 godine. S druge strane, Dubrovčani su se ženili

²⁵⁷ Zbog neusustavljenog načina navođenja i vrlo često neujednačene identifikacije osoba mogućnosti povezivanja podataka iz matične knjige rođenih s onima iz drugih matičnih knjiga su sužene. Osobe se često navode bez prezimena, navođenja imena oca ili se u maticama vjenčanih identificiraju drugim ili čak trećim imenom navedenim kod krštenja. Te okolnosti, kao i sužen imenski fond koji se koristi u Kotoru, bitno otežava identifikaciju osoba kroz sve matične knjige.

najkasnije, djevojke u prosjeku s 26, a mladići s 30 godina.²⁵⁸ Iz prikazanih je podataka razvidno da su mladići u pravilu u brak ulazili stariji. To potvrđuje tezu da su žene u brak ulazile kada bi fizički stasale za udaju, dok je ulazak muškaraca u brak povezan s egzistencionalnim pitanjima. Dobna razlika između mladića i djevojaka koji ulaze u brak najveća je u Kotoru (šest godina), a u Puli su mladići i djevojke koji sklapaju brak gotovo vršnjaci.

Kada prikazujemo i uspoređujemo petogodišnja starosna razdoblja sklapanja braka u Kotoru vidljivo je da je 36,66% djevojaka sklapalo brak između 20. i 24. godine, a postotkom (33,88%) je značajan i udio vrlo mladih djevojaka (između 14. i 19. godine) koje su sklapale brakove. Kod muškaraca dobna se granica diže te je najveći broj njih (35,29%) sklapao brakove između 25. i 29. godine. Gotovo podjednak postotak (23,52% naspram 22,05%) mladića skapalo je brak između 20. i 24. te 30. i 34. godine. S druge strane u Poreču su se djevojke udavale još mlađe, čak 44% njih u dobi mlađoj od 20 godina, a 40% u dobi između 21. i 25. godine. I porečki mladići ženili su se ranije, 56% prije 25. godine, dočim se između 26. i 30. godine ženilo njih 21%.

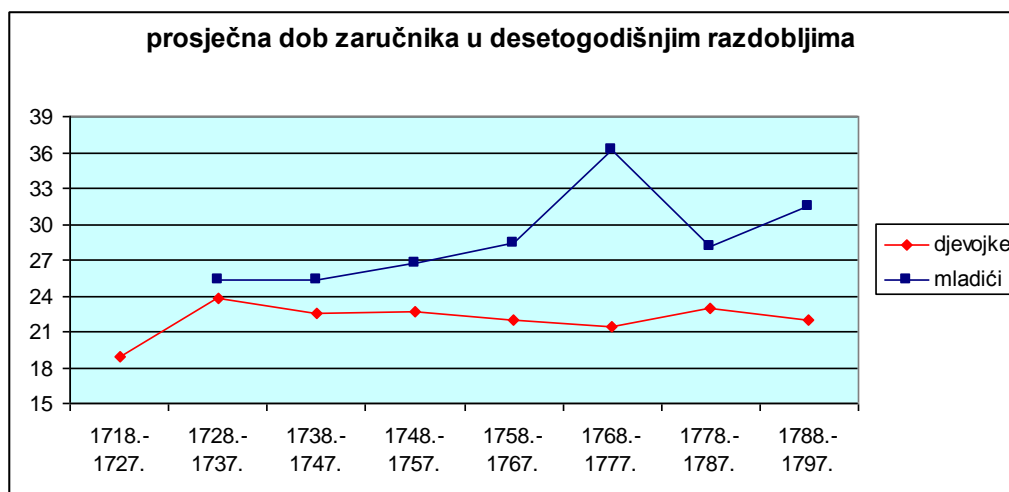
Tablica 10. Starost pri vjenčanju prikazana kroz dobne kategorije (u postotcima)

dob	žene		muškarci	
	broj	postotak	broj	postotak
do 19	61	33,88	2	2,94
20 – 24	66	36,66	16	23,52
25 – 29	42	23,33	24	35,29
30 – 34	7	3,88	15	22,05
35 – 39	4	2,22	5	7,35
40 – 44	/	/	6	8,82

Ako promatramo prosječnu dob kotorskih zaručnika kroz desetogodišnja razdoblja uočiti ćemo trendove prikazane u grafikonu 19.

²⁵⁸ U Konavlima je dobna razlika između supružnika bila u prosjeku četiri godine (u korist muškarca), dočim je na Pelješcu bila veća i u prosjeku je iznosila 5,7 godina (podatci se odnose na razdoblje od 17. do 19. stoljeća). Usp. N. Kapetanić – N. Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, sv. 1., str. 311.

Grafikon 19. Prosječna dob zaručnika u Kotoru kroz desetogodišnja razdoblja

Starost mladića koji ulaze u brak s vremenom se povećavala. Tako je u prvoj polovici 18. stoljeća dob ženika iznosila između 25-26 godina, a u drugoj je polovici porasla (u sedamdesetim godinama iznosila je čak 36 godina) te u prosjeku iznosila oko 28 godina. S druge strane, dob djevojaka je kroz cijelo stoljeće bila razmjerno konstantna (oko 22 godine). Zanimljivo je zapaziti da je u vrijeme starosnog maksimuma za mladiće starost djevojaka bila na gotovo najnižim razinama – prosječna dob mladića iznosila je 36, a djevojaka samo 21 godinu.

Ako promatramo prosječne godine ulaska u brak u zapadnoj Europi dobit ćemo nešto više dobne prosjeke. Primjerice, na francuskom selu mladići su sredinom 18. stoljeća u brak ulazili s 27,4 godine, a djevojke (u prvoj polovici stoljeća) s 25,1 godinom. Također, u Engleskoj je prosjek stupanja u brak za mladiće 25-27 godina, a za djevojke 23-25 godina.²⁵⁹

Prema tezama J. Hajnala, koje prenose i Wrigley, Schofield te Vekarić, dob sklapanja braka smanjivala se u geografskom smislu od zapada prema istoku Europe te od sjevera prema jugu. U zapadnoj Europi i muškarci su se ženili kasnije, razmak između godina žene i muža bio je manji, a nisu rijetki ni primjeri da je žena bila starija od supruga. S druge strane,

²⁵⁹ N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, str. 32.; E. A. Wrigley – R. S. Davies – J. E. Oeppen – R. S. Schofield, *English population History from Family Reconstitution*, str. 135.

za sredozemni krug karakteristična je kasnija ženidbena dob muškarca, vrlo mlada dob udaje žene te sukladno tome i velika dobna razlika između supružnika.²⁶⁰

Nadalje, raspravu o dobi mladenaca prilikom sklapanja braka Vekarić zaključuje s nekoliko teza koje u slučaju Kotora, zbog ograničenog kotorskog uzorka upisa i vremenskog raspona obrađenih matica, nije moguće primijeniti. Ponajprije, prema Vekariću, ženidbena dob ovisila je o tipu obitelji. Kod inokosnih obitelji, koje nisu imale toliko gospodarskog potencijala kao proširene obitelji, muškarci su imali jaču želju za osamostaljivanjem te su ranije sklapali brakove. Nadalje, Vekarić dob pri sklapanju braka povezuje s trenutnim gospodarskim stanjem područja odnosno demografskim kretanjima – u kriznim godinama dob pri ženidbi opada, dok se u vrijeme pozitivnih demografskih kretanja dob povećavala. Naposljetku, razdoblje demografske tranzicije koje je (ovisno o područjima) započelo potkraj 18. i na početku 19. stoljeća, izazvalo je trend porasta dobi u kojoj su se sklapali brakovi.²⁶¹

IV. 4. Ponovno sklopljeni brakovi

U ranonovovjekovlju brak je pretežito prestajao smrću jednog od supružnika. Splet raznih okolnosti, u prvom redu gospodarsko-socijalnih, rezultiralo je ponovnim sklapanjem bračne zajednice. Smrću majke djeca su ostajala bez skrbi, a smrću oca bila je ugrožena njihova financijska egzistencija. Ponovna ženidba ovisila je i o tipu obiteljske strukture. Smrću supružnika iz inokosne obitelji, zbog suženog kruga ljudi koji su mogli preuzeti “muška” odnosno “ženska” zaduženja, ponovna ženidba logičan je i prirodan slijed događaja. U složenim obiteljima, gdje je drugi član obitelji mogao preuzeti zaduženja preminulog nije bilo potrebe za žurnom ženidbom. Zbog kraćeg životnog vijeka muškaraca te činjenice da su u brak ulazili stariji, brak je češće završavao smrću supruga. Uz to, muškarci su češće, radi profesionalne orijentacije i stila života, umirali nasilnom smrću ili su stradavali zbog nezgoda, što je povećavalo broj muške smrtnosti u vitalnoj dobi.²⁶²

²⁶⁰ E. A. Wrigley – R. S. Davies – J. E. Oeppen – R. S. Schofield, *English population History from Family Reconstitution*, str. 122.; N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, str. 32.; M. Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, str. 48.

²⁶¹ Primjerice, dob ženika u Finskoj je rasla u periodu od početka 18. do početka 19. stoljeća s 22,7 do 27,3 za mladiće, a s 21,6 do 27 za djevojke. U slovenskom Velenju se ženidbena dob muškaraca povisila sa 27 do 32 u 19. stoljeću, a za djevojke od 23 do 27. Usp. N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, str. 37.-38., bilješka 53.

²⁶² N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, str. 59.-60.

Analiza ponovljenih brakova temeljenih na upisima u kotorsku matičnu knjigu vjenčanih zbog brojnih je metodoloških ograničenja vrlo sužena. Prva metodološka prepreka analizi udovaca/udovica jest nesustavan i podacima manjkav način njihova navođenja. Naime, u matičnoj knjizi vjenčanih samo je jedan upis u kojem se izričito spominje udovac (*vedovo*). To je Iseppo Giurato pokojnog Dimitrija s Krete koji se 25. listopada 1788. godine oženio udovicom Anom Marijom Segati s Krfa. Imena prijašnjih supružnika, kao ni drugi podatci nisu navedeni. Budući da u matici nijedan drugi muškarac nije izričito naveden kao udovac, do podataka o udovcima i njihovim ponovnim ženidbama moglo se doći jedino metodom rekonstrukcije. Provedbu te metode otežalo je neujednačeno navođenje osobnih identifikacijskih podataka (poglavito nesustavno bilježenje imena oca), kao i sužen imenski fond u kotorskim maticama. Primjerice, u razdoblju od 1735. do 1752. godine kao ženik se u tri navrata spominje Lovro Reggio. Od toga je samo u jednom unosu zabilježeno očevo ime, dok kod druga dva upisa ime oca nije navedeno. Stoga, budući da je prezime Reggio u Kotoru učestalo, nije pouzdano da li je riječ o jednoj, dvije ili tri osobe istog imena.²⁶³

S druge strane, sistem navođenja udovica je bio posve drugačiji. One se u upisima redovito navode kao udovice (*relita*). Međutim, podatci o njihovim prethodnim brakovima, osim imena i prezimena pokojnog supruga (ponegdje i zanimanja), ne navode se (godina sklapanja braka, starosna dob ili slično), pa je vrlo vjerojatno da brak uopće nije sklopljen u Kotoru. Čak 78 žena koje se navode kao udovice nisu identificirane prezimenom već samo imenom oca te je za njih vrlo teško odrediti rođenje, a sukladno tome i daljnje izračune. Također, ne navode se podatci o broju prijašnjih brakova (*secondo, terzo voto*). Uz to, brojne su udovice prilikom druge udaje navedene prezimenom prvog muža, a ne djevojačkim, što smanjuje mogućnosti identifikacije u matičnim knjigama rođenih.

Naposljetku, budući da matična knjiga umrlih iz 18. stoljeća nije sačuvana u cjelosti, nije moguće rekonstruirati brojne podatke bitne za raščlanjivanje ove teme, kao što su primjerice intervali između ponovnog sklapanja braka, te godine smrti supružnika.

Uz sva navedena ograničenja, od ukupno 256 uočenih upisa o ponovljenim brakovima, 22,26% činili su ponovljeni brakovi muškaraca, dok su ostalo brakovi udovica. U 11 brakova i muškarac i žena bili su već ranije u braku te u upisani brak ulaze kao udovci.

²⁶³ U matici krštenih spominje se krštenje samo jednog Lovra Reggie i to 27. VII. 1758. godine.

Razloge smanjene mogućnosti izračuna raznih sastavnica vezanih uz ponovljene brakove možemo dijelom opravdati i kroz raščlambu mjesta podrijetla udovice i udovaca. Naime, kod čak 40,35% udovaca kao mjesto podrijetla zabilježeno je područje izvan granica Boke, za 8,77% udovaca ne možemo odrediti podrijetlo, a preostalih 47,36% otpada na Bokelje. Određen postotak Bokelja mjestom podrijetla potječe iz vankotorskih naselja, kao što su primjerice Stoliv, Škaljari, Lepetane i druga, a za neka prezimena možemo sa sigurnošću utvrditi bokeljsko podrijetlo, ali ne i kotorsko.²⁶⁴ Za sve navedene smanjena je mogućnost provođenja genealoške metode, jer njihovi vitalni podatci nisu nužno morali biti zabilježeni u kotorskim maticama. Kod udovica, zbog česte osobne identifikacije samo muževim prezimenom, teško je samo na temelju prezimena pouzdano utvrditi podrijetlo. Međutim, za 23,67% udovica može se potvrditi da podrijetlom nisu iz Boke i Kotora (kao mjesta podrijetla spominju se Hvar, Split, Zadar, Kopar, Krf, Kefalonija i druga). Ako raščlanjujemo navedena zanimanja supružnika udovice, točnije buduće udovice, u 40 primjera (od 45 navedenih zanimanja) u prvom su braku udane za muškaraca vojnog zanimanja. U drugom braku čak je 71 suprug udovice (od 80 navedenih zanimanja) bio vojnik. Ako promatramo oba braka, 25 žena je bilo udano za vojnike. Upravo navedena profesionalna struktura pokojnih i budućih supružnika, kojoj je jedna od glavnih karakteristika bila mobilnost, onemogućuje provedbu detaljnijih izračuna vezanih uz ponovljene brakove.

Nakon prikaza odabranih tema koje nam pruža analiza matičnih knjiga vjenčanih mogu se stvoriti određeni zaključci. Kao što je u prethodnim redcima prikazano, utjecaj na izbor partnera, sklapanje zaruka te u konačnici na ulazak u brak imali su brojni čimbenici. Kao prvo, na ritam vjenčanja utjecali su vanjski čimbenici – između ostalog i ovdje promatrani rat, nestašica hrane i glad kao njezina posljedica. Vanjski čimbenici odražavali su se na sva demografska kretanja, a po pitanju nupcijaliteta očitovali su se na broj sklopljenih brakova, odgodu ili žurnost pri sklapanju braka, izbor bračnog partnera, starost pri ulasku u brak i drugo. Nadalje, na ritam vjenčanja, poglavito na sezonsku raspodjelu, utjecao je i način ostvarivanja egzistencije pojedinca koji u gradskim sredinama, zbog raznovrsnijih mogućnosti privređivanja nije u tolikoj mjeri ovisio o godišnjim ciklusima. Pri raspravljanju o zarukama i vjenčanjima važnu ulogu imala je i sama obitelj, napose i tip obiteljske strukture i njezin

²⁶⁴ Primjerice, prezime Zmajević potječe iz Perasta, ali su odvjeteći obitelji živjeli i u Kotoru, a isti je slučaj s dobrotskim i kotorskim Kamenarovićima.

gospodarski potencijal. Naposljetku valja spomenuti i običaje, tradiciju te crkvene norme kojima su bile protkane sve sfere života, pa je tako zamjetan njihov utjecaj i na zaruke te na samo vjenčanje.

V. ZAČEĆA, ROĐENJA I KRŠTENJA U KOTORU 18. STOLJEĆA

Matične knjige krštenih najstarije su kotorske matične knjige, a njihovo vođenje počelo je 1640. godine.²⁶⁵ Matice krštenih koje se vremenski odnose na 18. stoljeće sadržane su u četiri knjige. U knjizi numeriranoj brojem dva nalaze se upisi koji se vremenski odnose na razdoblje do siječnja 1701. godine, u trećoj knjizi nalaze se upisi od 19. veljače 1701. do 18. veljače 1722. godine, u četvrtoj su zapisani kršteni od 12. listopada 1724. do 20. kolovoza 1775. godine, a peta knjiga sadrži upise od 24. kolovoza do 1824. godine. Također, na kraju četvrte knjige “redovnim” su upisima priloženi i listovi na kojima su upisana krštenja nezakonite djece, a ti se upisi odnose na razdoblje od 1792. godine nadalje.²⁶⁶ Matični upisi krštenih pisani su talijanskih jezikom, a kvaliteta upisa, za razliku od prethodno analiziranih matičnih upisa vjenčanih, varira od godine do godine. Kao što je navedeno ranije, upisi krštenika nisu sačuvani za razdoblje koje se poklapa s prijelazom iz treće u četvrtu knjigu, točnije nedostaju upisi od kraja veljače 1722. godine, do početka listopada 1724. godine. Također, upisi od 1719. pa sve do 1722. godine izuzetno su loše kvalitete i gotovo nečitki (stranice su mjestimično pokidane, a rukopis je posve izbljedio), što otežava točnu i cjelovitu transkripciju pojedinih upisa te određuje kasniju kvalitetu uzorka.

Osim podataka o datumu krštenja, upisi su sadržavali ime i spol krštenika (*figlio, figlia, figliolo, figliola, fantolino, fantolina*). Ukoliko je riječ o zakonitom djetetu, upis je sadržavao i ime roditelja, prezime oca (70,85%),²⁶⁷ podrijetlo (53,24%), zanimanje oca (20,72%), dočim su podatci o majci, osim imena, rijede zabilježeni. Gotovo svaki matični upis sadržavao je i podatke o svećeniku koji je krstio dijete te o kumovima. Kumovi su u pravilu dvije osobe, najčešće muškarac i žena. Ukoliko kum ili kuma nisu mogli biti prisutni na krštenju, mogli su ovlastiti nekoga da u njihovo ime nazoči obredu. Primjerice, Pavla, kći Tripa Vickova sa Mua i njegove žene Ane, krštena je 24. siječnja 1709. godine. Kumovi su bili Ana, supruga Vicka Zmajevića, a u ime (*a nome di*) Ivana Buharina činu krštenja nazočio

²⁶⁵ Prema inventaru gradiva bokeljskih arhiva najstarije matične knjige u Boki kotorskoj su matične knjige krštenih (vođene neredovito od 1604. godine) i vjenčanih (vođene neredovito od 1605. godine) crkve sv. Nikole u Perastu. Usp. *Vodič kroz arhivsku građu*, str. 374.

²⁶⁶ Prije toga vremena nezakonita djeca upisivala su se zajedno sa ostalom krštenom djecom.

²⁶⁷ Preostali postotni udio odnosi se na upise nezakonite i djece bez oca, kao i na upise s nerazvijenom prezimskom formulom, u kojima su se osobe definirale imenom oca i imenom djeda. Primjerice, 20. II. 1701. godine krštena je Katarina, kći Mata Ivanova iz Dobrote i supruge mu Ane.

je parun Antun Pauličijević. Status nezakonite, izvanbračne ili pak djece nepoznatog statusa naglašavan je sintagmama – *illegitmo, padre e madre incognito, naturale* ili pak *trovato*.

U matičnoj knjizi krštenih – osim krštenja djece – bilježila su se i krštenja odraslih osoba. Najčešće se radilo o prelasku na kršćanstvo, a u kotorskim su maticama zabilježena krštenja osoba muslimanske vjeroispovjesti i Židova. Navedenih je primjera u kotorskim matičnim knjigama zabilježeno svega nekoliko, a ilustracije radi prikazat ćemo upis o krštenju iz 8. siječnja 1721. godine. Naime, tada je kanonik Marko Buća, dozvolom kotorskog biskupa Giacinta Zanobettija, imenom Ivan Krstitelj krstio Ali Mustafu *Turco*, sina Mustafe bega i vojnika u četi pukovnika Tirahija, koji je u trenutku krštenja imao 38 godina.²⁶⁸ Nadalje, zanimljiv je upis zapisan i 12. siječnja 1768. godine. Tada je u Kotoru kršten dvadesetosmogodišnji *Dacilo Roza Erbeo di Getto di Venezia retento della galera a beneplacito del Nobil Uomo Mattio Pizzamano sopracomito*, koji se u trenutku krštenja nalazio u bolnici za osuđenike (*ospedale per li condanati*), a kršten je imenom Ivan Krstitelj.

Prije analize demografskih pokazatelja potrebno je istaknuti nekoliko metodoloških ograničenja vezanih uz maticu krštenih. U kotorske se matične knjige poglavito početkom 18. stoljeća i u prvoj polovici istoga stoljeća upisivao samo datum krštenja, dok je datum rođenja izostavljen. Iako je razlika između rođenja i krštenja bila mala (prema kotorskim maticama djeca su u pravilu krštena u prvih deset dana života),²⁶⁹ nepostojanje podataka o danima rođenja utjecalo je na kvalitetu uzorka, a sukladno tome i na točnost samih izračuna. Također, iako su sva rođena djeca – zakonita i nezakonita – krštena, problem su predstavljala mrtvorodena i djeca umrla odmah po rođenju, koja često nisu upisivana u matice.²⁷⁰ Metodološku prepreku pri analizi upisa predstavljaju i dvostruki upisi krštenja, za koje je u nekim slučajevima teško odrediti radi li se o krštenju dva djeteta istog imena ili je riječ o tzv.

²⁶⁸ Također, 30. IX. 1717. u kotorskoj prvostolnici je kršten *Turco* Ahmet iz Trebinja, a mjesec dana kasnije (31. X.) u katedrali sv. Tripuna krstio se i tridesetčetverogodišnji *Giorgio de Lucerno*.

²⁶⁹ Iako su djeca najčešće krštena u prvih desetak dana života, postoje i zapisi krštenja nekoliko godina nakon rođenja. Primjerice, Pavao, sin Andrije Angelija i Vicke, rođen je 29. VI. 1730., a kršten 26. III. 1732. godine. Zanimljiv je i upis o krštenju Antonije Vicke, kéeri paruna Tome Capile s Hvara i Perine, rođene 14. X. 1762. godine i *per imminente pericolo battezzata in casa*. Dana 21. XII. 1783. krštenje je obavljeno i u kotorskoj katedrali. Sličan je i upis o krštenju Vicka Stjepana, sina kapetana Ivana Zarbarinija i Antonije, rođenog 25. XII. 1775. godine te isti dan krštenog u kući. Tri godine kasnije (12. VIII. 1778.) ponovljeno je krštenje u crkvi, a isti je dan kršten i Vickov mlađi brat Ignacije, rođen 31. VII. 1778. godine.

²⁷⁰ M. Andreis, *Stanovništvo Šolte*, str. 191. U kotorskim matičnim knjigama krštenih pronađeno je samo nekoliko upisa smrti djece odmah po rođenju. Primjerice, 14. V. 1711. rođena je Marija, kći Jurja Ivanova Tomasetića i supruge mu Ane. Djevojčicu je odmah po rođenju krstila babica (*balia*) Pavla, udovica Menega Ripe, ali je djevojčica uskoro umrla (*fra pochi momenti rese l'anima*). Iste godine (28. IX. 1711.) Marija, kći Antuna pokojnog Frana Pezzija i Marije, krštena je nakon rođenja, ali je odmah nakon toga i preminula (*subito mori*).

nadopuni krštenja. Naime, kada je postojao strah od smrti djeteta, ono je kršteno u kući neposredno nakon rođenja, a najčešće ga je krstila sama babica ili svećenik. Nakon nekog vremena (a moglo je – kao što je razvidno iz primjera u bilješkama 269 i 270 – proći i više mjeseci), dijete je, nakon što je ojačalo, ponovno kršteno u crkvi, što je također upisano u matičnu knjigu.²⁷¹

V. 1. Godišnja i mjesečna raspodjela rođenja

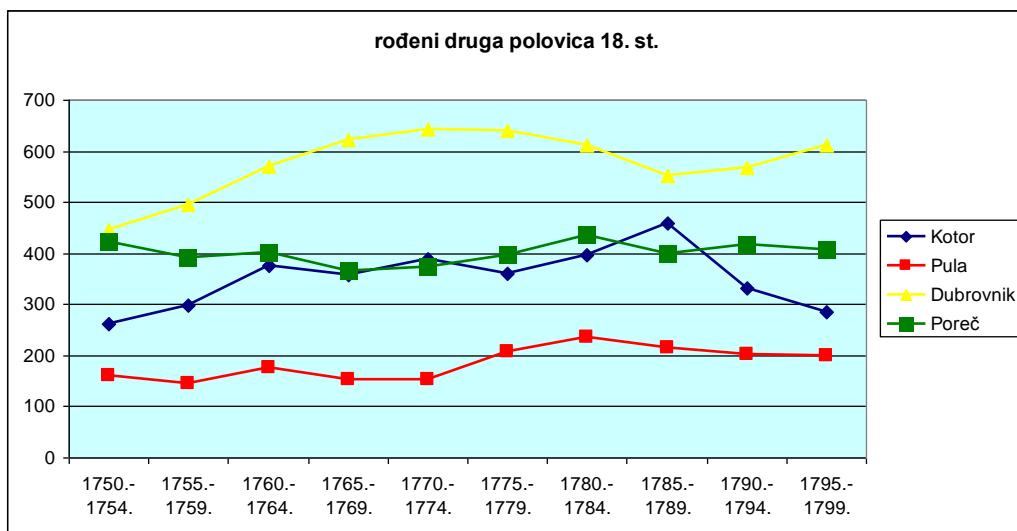
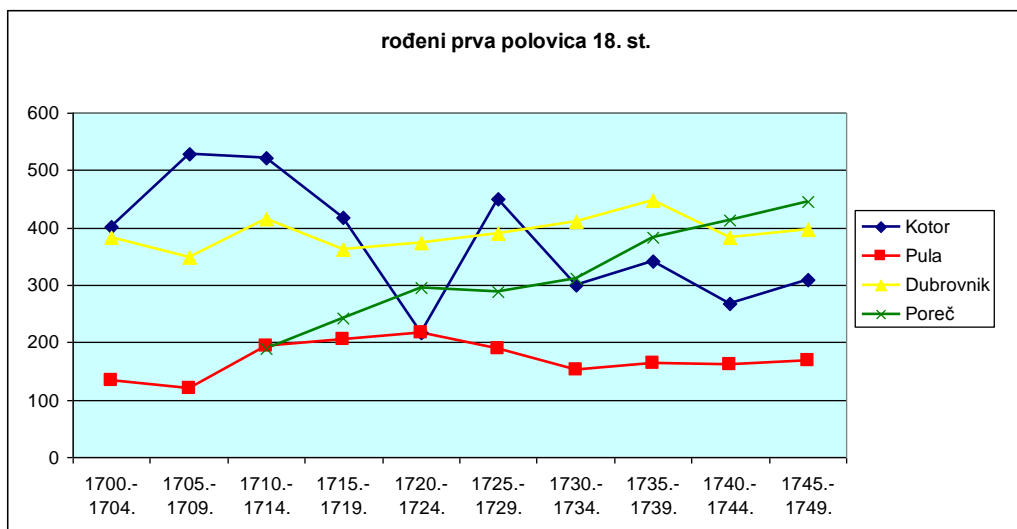
U kotorskim je matičnim knjigama u 18. stoljeću ukupno zabilježeno oko 7000 upisa krštenja/rođenja, što je u prosjeku godišnje iznosilo 75,27 upisa. Ako broj rođenih promatramo kroz prvu i drugu polovicu stoljeća, nismo uočili značajniju razliku. U prvoj polovici stoljeća rođeno je oko 3800 djece (80,54 rođenih po godini), a u drugoj polovici nešto manje, oko 3500, što po godini iznosi 70,42 rođenja.

Promatrajući petogodišnja razdoblja rođenih već na prvi pogled možemo uočiti jednu posebitost. Za razliku od prikaza broja vjenčanih (u petogodišnjim razdobljima, ali i kroz pojedine godine) u Kotoru, Puli, Dubrovniku i Poreču (što je prikazano u prethodnom poglavlju), kod kojih su krivulje rasta i pada vrlo slične, ako ne i istovjetne, krivulje broja rođenih u promatranim gradovima prikazuju različite razvojne specifikume (vidi grafikone 20. i 21).²⁷²

²⁷¹ Primjerice 7. VI. 1794. kršten je Bastian Marco Luigi Rosa Maria, sin soprakomita Zan Francesca Cornera. Zbog straha od smrti krštenje je obavljeno u kući, a isto je dijete 9. X. 1794. godine kršteno u crkvi (kada je upisano samo imenom Bastian). Ivan Marko Nikola, sin kotorskog plemića Nikole Bolice i supruge mu Apolonije, kršten je u kući 17. XII. 1739., a krštenje je potom ponovljeno u crkvi 5. V. 1740. godine.

²⁷² Bitno je napomenuti da je izraziti pad u kotorskoj krivulji posljedica nesačuvanih podataka za polovicu 1722., 1723. i polovicu 1724. godine.

Grafikoni 20 i 21. Godišnja raspodjela rođenih u Kotoru, Puli, Dubrovniku i Poreču

Različitost maksimuma i minimuma rođenih u promatranim gradovima jasnije će od samih grafikona prikazati tablica 11.

Tablica 11. Maksimumi i minimumi rođenih u Kotoru, Puli, Dubrovniku i Poreču²⁷³

	maksimum rođenih		minimum rođenih	
Kotor	1705.-1709.	528	1750.-1754.	263
	1710.-1714.	522	1795.-1799.	286
Pula	1780.-1784.	235	1705.-1709.	120
	1720.-1724.	217	1700.-1704.	134
Dubrovnik	1770.-1774.	642	1705.-1709.	348
	1775.-1779.	641	1720.-1724.	373
Poreč	1745.-1749.	446	1715.-1719.	243
	1780.-1784.	436	1725.-1729.	289

Iz priloženog je razvidno da je Kotor maksimum rođenih imao početkom stoljeća, dočim je od tridesetih pa do konca pedesetih godina 18. stoljeća broj rođenih blago ispod prosjeka. U drugoj polovici stoljeća broj rođenih se stabilizirao te – osim razdoblja 1785. – 1789. godine kada je zabilježeno povećanje broja rođenih – krivulja ne bilježi veće oscilacije.

Ako broj rođenih promatramo kroz pojedinačne godine, dobit ćemo slične krivulje kretanja. Na taj način nije zabilježena niti jedna godina s dvostruko većim ili dvostruko manjim brojem rođenih od prosjeka. Godine s iznadprosječnim brojem rođenih većim se dijelom odnose na prvu polovicu stoljeća, kada je za ukupno 27 godina zabilježen broj rođenih veći od prosjeka. U drugoj polovici stoljeća iznadprosječan broj umrlih zabilježen je u primjerima 17 godina. Najviše rođenih u Kotoru upisano je 1712. godine, kada je ukupno upisano 135 rođenih, a kontinuiranim velikim brojem rođenih ističe se i razdoblje od 1707. do 1710. godine, kada je rođeno 442. djece.

²⁷³ Izračuni su napravljeni na temelju tabelarnih podataka preuzetih iz: S. Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika*, str. 124.-125. (podatci za Dubrovnik); E. Ivetic, *La popolazione dell'Istria*, str. 351.-353. (podatci za Poreč); S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*, str. 345.-347. (podatci za Pulu). Zbog nedostatka podataka za 1706. (Dubrovnik) te 1700. – 1711. godinu (Poreč) navedeni periodi za te gradove nisu razmatrani.

Tablica 12. Godine s maksimalnim brojem rođenih u Kotoru

godina	1703.	1704.	1707.	1708.	1709.	1710.	1712.	1726.	1770.	1786.
broj rođenih	122	101	113	119	110	100	135	106	103	102

S druge strane, najmanje je rođenih bilo početkom tridesetih, početkom četrdesetih i početkom pedesetih godina.

Tablica 13. Godine s minimalnim brojem rođenih u Kotoru

godina	1732.	1733.	1741.	1743.	1744.	1751.	1758.
broj rođenih	44	45	48	47	49	44	46

Najmanje rođenih zabilježeno je u periodu od 1732. do 1734. godine, ukupno 144, a smanjen broj upisa bio je i polovicom stoljeća, s minimumom u 1751. godini, nakon koje su slijedile još tri godine s manjim brojem rođenih – 1752. s 55, 1753. s 51 i 1754. godina s 55 rođenih.

V. 1.1. Ratne godine i godine gladi u kotorskim matičnim knjigama rođenih

Razina i kretanje nataliteta nekog društva odlučujuća je sastavnica reprodukcije stanovništva. Razinu nataliteta stanovništva određuju brojni čimbenici koji se mogu razvrstati u tri skupine. Prvu skupinu čimbenika čine biološke (ili biološko-medicinske) odrednice koje u prvom redu utječu na začeće, tijekom trudnoće i uspješnost poroda, a među njima valja istaknuti dobnu strukturu stanovništva (osobito ženskog), sterilitet, prosječnu dob stupanja u brak, razdoblje laktacije, razdoblje između sukcesivnih trudnoća, nasljedne bolesti te utvrđivanje fekunditeta stanovništva (fiziološka sposobnost sudjelovanja u reprodukciji stanovništva). Drugu skupinu čine gospodarski i društveni čimbenici kojima pripadaju dostignuta razina gospodarskog razvoja, materijalni uvjeti za osnivanje novih obitelji, uloga

djece u obitelji, položaj žene u društvu, razina obrazovanja, razina mortaliteta u društvu (posebice dječjeg) te kontrola rađanja. Naposljetku, treću skupinu čine psihološki čimbenici. Njihov utjecaj na natalitet vrlo je složen poglavito jer su oni dijelom i odraz zasebnih karaktera svakog pojedinca, a to je znanstveno teško mjerljiv kriterij. Psihološke čimbenike možemo podijeliti u dvije podskupine. Prva je skupina povezana s normama reprodukcije koje određuje sama zajednica (utjecaj na stavove pojedinca i obitelji), a drugu čine psihološke odlike samog pojedinca (stav prema rađanju, jačina želje za potomstvom, osjećaj životne sigurnosti i drugo).²⁷⁴

Dosadašnja istraživanja utjecaja pojedinih čimbenika na natalitet/fertilitet nisu podjednako obuhvaćala sve navedene čimbenike. Kada se promatra njihova primjenjivost na ranomoderna društva, istraživač se u prvom redu susreće s brojnim metodološkim preprekama koje se podjednako odnose na sačuvanost, strukturu i kvalitetu vrela, što u konačnici oblikuje i same rezultate istraživanja. Iz tog će razloga u poglavljima koja slijede biti, u mjeri u kojoj dopuštaju prikupljeni podaci, obrađeni samo neki segmenti i teme, koji su, iako ne definitivni, ipak dovoljni da prikažu razvojne odrednice promatranog kraja i stanovništva koje u njemu živi.

Jedna od tema vezanih uz demografsko kretanje stanovništva, u ovom slučaju nataliteta, jest utvrđivanje dinamike istih, poglavito u odnosu na političke i gospodarske krize – ratove, nestašicu hrane, glad kao njezinu posljedicu te bolesti i epidemije. Kretanje nataliteta i njegova međudnosa s navedenim kompleksno je pitanje koje je vrlo teško promatrati izvan konteksta cjelokupnih razvojnih sastavnica područja. Također, uzevši u obzir ranije navedene čimbenike koji su utjecali na dinamiku društvenih kretanja i ponajviše na njihovo međusobno prožimanje, vrlo je teško izdvojiti jedan segment ili jedan događaj kao isključiv pokretač demografskih kolebanja. Imajući u vidu navedeno, ipak je zanimljivo sagledati jesu li i u kojoj su mjeri demografska kretanja odraz značajnijih onovremenih političkih i društvenih događaja. U prethodnom poglavlju prikazano je kretanje broja vjenčanih u razdoblju mletačko-osmanskog rata 1714. – 1718. te je, imajući u vidu rezultate toga istraživanja, zanimljivo promatrati i broj rođenih u istome periodu.

²⁷⁴ A. Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, str. 210.-222.

Tablica 14. Usporedba broja rođenih u predratno, ratno i poslijeratno doba

razdoblje	broj rođenih	prosječan broj rođenih
1706. – 1712.	769	109,9
1713. – 1719.	606	86,57
1720. – 1726.	357	89,25

Za razliku od broja vjenčanih, koji je u Kotoru u ratnom razdoblju veći nego u dva promatrana mirnodopska razdoblja, prosječan broj rođenih 1713. – 1719. manji je nego u razdobljima prije i nakon rata.²⁷⁵ Ako promatramo samo ratne godine, najviše je rođene djece u početnim godinama rata – 1714. godine 97 djece i 1715. godine 91 dijete. Najmanji broj djece rodio se u 1716. godini (71), dočim je 1717. rođeno njih 77. Takvi rezultati posve su logični budući da kod promatranja dinamike rađanja u obzir valja uzeti i postojanje predporođajnog intervala od samog začeća do rođenja djeteta te je sukladno tome velik broj djece rođene 1714. godine začet prije rata.

Iz aspekta proučavanja kretanja stanovništva u prošlosti posebno je važno i pitanje utjecaja kriza nestašice prehrambenih proizvoda i gladi na dinamiku rođenja. U tim se okolnostima, vrlo pojednostavljeno rečeno, mehanizam demografskih kretanja može prikazati shematizirano: u vremenu velikih kriza ili neposredno nakon njih dolazi do naglog povećanja broja umrlih, smanjenja nataliteta i nupcijaliteta, a prestankom krize slijedi rast broja vjenčanja i začeća te nakon nekog vremena i rođenja.²⁷⁶

²⁷⁵ Podatke za treće promatrano razdoblje 1720. – 1726. treba uzeti s odmakom jer je dvostruko manji broj rođenih posljedica nesačuvanih matičnih knjiga za 1722. – 1724. godinu.

²⁷⁶ M. Bertoša, Glad i »kriza mortaliteta«, str. 32.

Tablica 15. Broj rođenih prije, u vrijeme i nakon godina gladi

godina gladi	broj rođenih prije gladi	broj rođenih u godini gladi	broj rođenih poslije gladi
1728. – 1729.	99	84-80	80-75
1732.	75	44	45-55
1738.	70	68	65-58
1740. – 1741.	65	58-48	66-47
1750.	54	58	44-55
1755.	55	62	68-61
1764.	81	66	60-70
1774.	67	74	66-74
1778.	66	77	78-72
1782.	73	88	79-87
1788. – 1789.	91	96-83	70-55
1794.	66	61	89-65

Tablica 15 prikazuje broj rođenih u periodima u kojima je na području Boke kotorske zabilježena nestašica hrane i glad većih ili manjih razmjera. Uzevši u obzir i period trajanja trudnoće u analizu su, osim gladne godine, uključene i dvije godine koje su slijedile nakon gladi. Za razliku od nupcijaliteta, gdje je gotovo u svim godinama gladi zabilježen manji broj vjenčanja od prijašnjih i godina koje slijede, kod prikaza broja rođenih nije vidljiv takav jedinstven uzorak. Od 15 promatranih godina za njih je devet zabilježen manji broj rođenih, ali velikim padom broja rođenih izdvaja se tek 1732. godina. Još je manje vidljiv pretpostavljan oporavak u godinama koje slijede nakon krize – on se ili događa vrlo sporo ili je u potpunosti izostao. Povijesni demografi koji su proučavali svezu nataliteta i kriza gladi jedinstveni su u spoznaji o vezi pada nataliteta u kriznim godinama. Međutim, kod određivanja čimbenika koji su imali odlučujući utjecaj na taj proces vrlo je teško izdvojiti jedan. Na smanjenje broja rođene djece utjecao je povećan rizik kojemu je bila izložena ženska populacija zbog pothranjenosti ili lošeg zdravstvenog stanja. Točnije, uzrok manjeg

broja rođenja treba tražiti u visokoj smrtnosti trudnih žena u vrijeme kriznih situacija. Nadalje, smanjen broj rođenih može se pripisati i padu bračnog fekonditeta (plodnosti), uzrokovanog povećanom pojavom spontanih pobačaja i nezavršenih trudnoća ili steriliteta kao posljedice nedovoljne prehrane ili loših zdravstvenih uvjeta. S druge strane, manji broj rođenih posljedica je smanjenja seksualne aktivnosti bračnih partnera zbog bolesti te voljne kontrole začeca. Također, zbog smanjenog broja vjenčanja smanjen je i broj žena koje su se mogle naći u mogućnosti začeti dijete.²⁷⁷

Iznesene teorije vrlo je teško primijeniti na kotorskim matičnim knjigama, ali i općenito na maticama protostatističkog razdoblja. Konkretno u samom Kotoru, iako je u nekim kriznim godinama zabilježeno smanjenje broja rođenih, taj pad nije, kao u slučaju nupcijaliteta, dosljedan kroz sve promatrane godine, niti je izražen u velikim omjerima. Upravo nepostojanje standardnog i postojanog uzusa događaja: krizna godina – pad nataliteta, prestanak krize – oporavak, onemogućava nam detaljniju i konkretniju analizu povezanosti nataliteta i kriznih godina, kao i mogućnost donošenja konkretnijih zaključaka.

V. 1.2. Sezonsko kretanje broja rođenih

Sezonske varijacije broja rođenih, odnosno broja začeca, ovisile su također o nekoliko čimbenika. U prvom redu to se odnosilo na gospodarske aktivnosti podneblja, na sezonske varijacije seksualnih poriva (doba seksualnog buđenja u proljeće) te na crkveno-društvene norme.²⁷⁸ Nadalje, sezonske varijacije broja rođenih mogu se tumačiti i meteorološkim čimbenicima²⁷⁹ (neposredno na natalitet, posredno putem mortaliteta), sezonskim epidemijama koje su negativno utjecale na plodnost, a J. Čapo jesenski maksimum tumači uz pomoć dvije varijable – jesenskim maksimumom sklapanja braka te božićnim blagdanskim raspoloženjem, a zimskom su maksimumu prema istoj autorici razlog već ranije spomenuti klimatsko-temperaturni čimbenici.²⁸⁰

²⁷⁷ M. Bertoša, Glad i »kriza mortaliteta«, str. 32.-36.

²⁷⁸ N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, str. 84.

²⁷⁹ Ljetne vrućine imale su negativan odraz na natalitet sljedećeg proljeća, kao i visok mortalitet zimi na natalitet sljedeće jeseni. Usp. S. Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, str. 49.

²⁸⁰ J. Čapo, Sezonske varijacije demografskih pokazatelja u sjevernoj Hrvatskoj u 18. i 19. stoljeću, str. 124.-125., 132.

Prema dosadašnjim istraživanjima maksimumi sezonskog broja rođenih bili su u kasnu zimu i u proljeće (veljača-travanj) te u kasno ljeto i jesen (rujan-listopad).²⁸¹ Takve trendove prikazuje i analiza sezonskih kolebanja vjenčanih u kontinentalnoj Hrvatskoj.

Brdovec:²⁸² maksimum → siječanj, ožujak, veljača, listopad

minimum → lipanj, srpanj

Brod:²⁸³ maksimum → ožujak, siječanj, veljača, listopad

minimum → lipanj, svibanj

Gradec:²⁸⁴ maksimum → veljača, listopad, ožujak, siječanj

minimum → lipanj, srpanj

Križevci: maksimum → veljača, studeni, listopad, rujan

minimum → svibanj, lipanj

Ludbreg: maksimum → listopad, veljača, studeni, ožujak

minimum → lipanj, srpanj

Kao što je razvidno iz gore prikazanog, u kontinentalnoj Hrvatskoj maksimumi i minimumi vrlo su ujednačeni, a brojem rođenih ističe se zimski period (siječanj-ožujak) te jesenski mjeseci rujan, listopad i studeni. Minimumi rođenja još su ujednačeniji te su povezani uz kasno proljetni svibanj te lipanj i srpanj. Sukladno navedenome i sezonsko kretanje začeca u kontinentalnoj Hrvatskoj u skladu je s europskim trendovima – travanj i svibanj kao mjeseci proljetnog buđenja i blagdanski prosinac mjeseci su s najviše začeca, a kolovoz i rujan kao mjeseci intenzivnih poljodjelnih radova vrijeme su s najmanje začeca.²⁸⁵

²⁸¹ Zimsko-proljetni maksimumi zabilježeni su u Engleskoj, Danskoj, Francuskoj, Njemačkoj, Nizozemskoj, Belgiji i Švedskoj. J. Čapo, *Sezonske varijacije demografskih pokazatelja u sjevernoj Hrvatskoj u 18. i 19. stoljeću*, str. 124.

²⁸² A. Gabričević, *Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida*, str. 239. Mjeseci su poredani po broju umrlih u godini počevši od najvećeg za maksimume i najmanjeg za minimume.

²⁸³ D. Hrkać, *Brod u demografskim izvorima*, str. 74.

²⁸⁴ Podatci za Gradec, Ludbreg i Križevce preuzeti su iz: S. Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, str. 47.

²⁸⁵ N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, str. 84.

Kotor i drugi gradovi i mjesta na istočnojadranskoj obali također su bilježili slične maksimume i minimume.

Kotor: maksimum → veljača, ožujak, siječanj, listopad, studeni

minimum → lipanj, srpanj, rujan

Pula:²⁸⁶ maksimum → siječanj, rujan, prosinac, studeni, veljača

minimum → lipanj, svibanj, srpanj

Poreč:²⁸⁷ maksimum → prosinac, siječanj, studeni, veljača

minimum → lipanj, srpanj, travanj

Dubrovnik:²⁸⁸ maksimum → ožujak, svibanj, studeni, listopad

minimum → rujan, kolovoz, veljača

Murter:²⁸⁹ maksimum → rujan, siječanj, kolovoz, studeni, prosinac

minimum → lipanj, srpanj, ožujak

Komin:²⁹⁰ maksimum → studeni, veljača, siječanj, ožujak

minimum → srpanj, kolovoz, listopad

Na području istočnog Jadrana mjeseci s najviše rođenih bili su studeni i siječanj, a zimski period od prosinca do veljače prednjačio je pred jesenskim. Drugim riječima, najviše je djece u promatranim gradovima i mjestima istočnog Jadrana začeto u proljetnim mjesecima. S druge strane, najmanje je djece rođeno u ljetnim mjesecima, što se poklapa s jesenskim minimumom začeca. Za razliku od kontinentalnih primjera, kod kojih su sezonski jasno odvojeni maksimumi i minimumi, u obalnom su području – kao i na prethodno prikazanom primjeru nupcijaliteta – zabilježene manje oscilacije unutar mjesečnih distribucija, ali i veće različitosti između promatranih uzoraka. Drugim riječima, razlike od mjeseca s najviše i

²⁸⁶ S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*, str. 32., 345.-347.

²⁸⁷ E. Ivetic, *La poplazione dell'Istria*, str. 366.

²⁸⁸ S. Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika*, str. 124.-125.

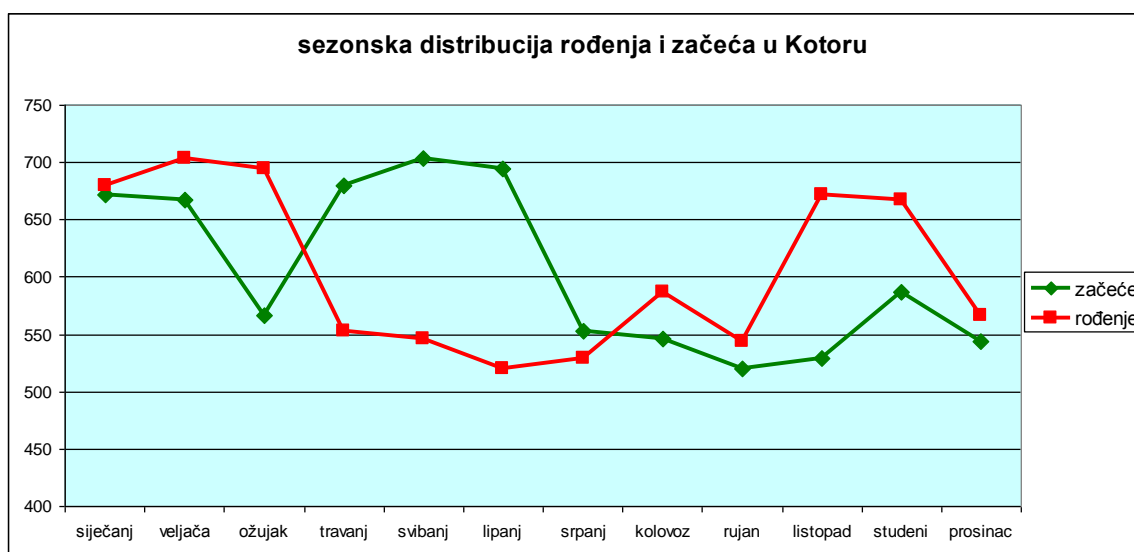
²⁸⁹ K. Juran, *Stanovništvo Murtera u 18. st.*, str. 236.

²⁹⁰ M. Šunjić, *Prirodno kretanje stanovništva Komina*, str. 375.

mjeseca s najmanje rođenih su male, a mjeseci s zabilježenim maksimumima i minimumima nisu toliko jednoobrazni kao što je zabilježeno u kontinentalnoj Hrvatskoj. To se poglavito odnosi na urbana središta u kojima gradski način života smanjuje utjecaj godišnjih doba na vrijeme reprodukcije.

Sezonska kolebanja rođenih u Kotoru u potpunosti slijede gore navedene uzuse. Zimski siječanj (9,36%), veljača (9,69%) i rano proljetni ožujak (9,56%) mjeseci su s najviše rođenih, a nakon njih slijede listopad (9,25%) i studeni (9,18%) (vidi grafikon 22).

Grafikon 22. Sezonska distribucija začeca i rođenja u Kotoru

Navedeni maksimumi povezani su s maksimumom travanjskih, svibanjskih i lipanjskih začeca. S druge strane, najmanje je djece rođeno u lipnju (7,16%), srpnju (7,28%), rujnu (7,49%) i svibnju (7,51%), čija se začeca vezuju uz gospodarski aktivni rujnan, listopad i kolovoz. Mjeseci crkvenih zabrana, kao i preporuke suzdržanja od seksualnih aktivnosti, u Kotoru su se tek djelomično poštivale. Naime, upravo su djeca rođena u rujnu posljedica prosinačkih začeca, ali s druge strane djeca rođena u prosincu (7,79%), dakle začeta u “korizmenom” ožujku, nisu u sezonskim minimumima.

U konačnici, upravo na temelju male postotne razlike maksimuma i minimuma – maksimumi rođenih kretali su se oko 9% od ukupnog broja, a minimumi rođenih oko 7%, možemo zaključiti da velike sezonske oscilacije u broju rođenih u Kotoru nisu postojale, što u prvom redu možemo pripisati gradskoj strukturi stanovništva koja ne ovisi u tolikoj mjeri o

prirodnim mijenama, kao i o velikoj fluktuaciji stanovništva koje samo privremeno boravi u gradu.

V. 2. Spolna i imenska struktura rođenih

U svim se konzultiranim istraživanjima o spolnoj raspodjeli rođenih rađalo više muške u odnosu na žensku djecu.²⁹¹ Spolna struktura rođenih na nekom području prikazuje se koeficijentima maskuliniteta i feminiteta – broj muške rođene djece na 1000 ženske te broj ženske rođene na 1000 muške djece. Primjerice, u Križevcima je u razdoblju 1690. – 1857. godine koeficijent maskuliniteta iznosio 1065, a feminiteta 938 (na 24083 djece), u Ludbregu u razdoblju 1730. – 1857. maskulinitet je 1064, a koeficijent feminiteta 939, dok je u Brodu maskulinitet u razdoblju 1781. – 1785. godine iznosio 1057, 1786. – 1790. godine je 966, a 1791. – 1795. godine čak 1247.²⁹²

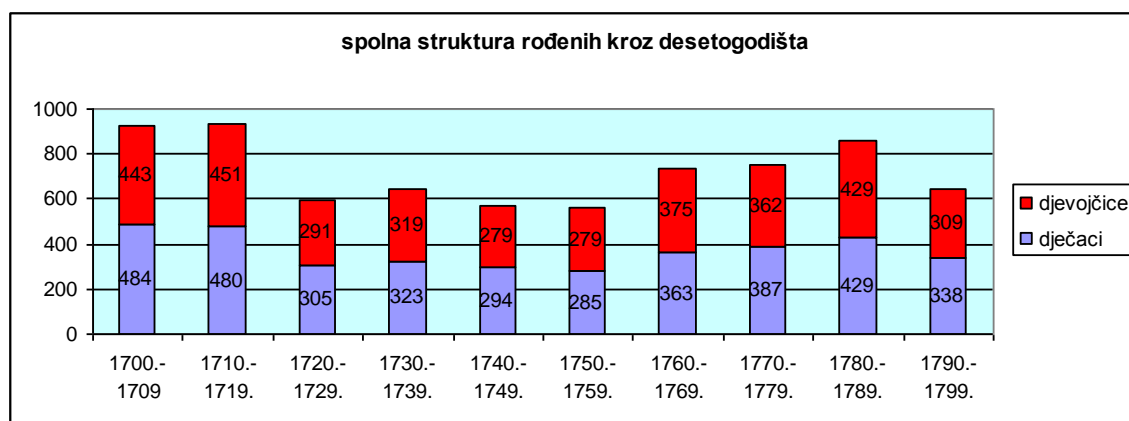
Spolna struktura rođenih u Kotoru također prati navedene razvojnice. U 18. stoljeću rođeno je ukupno 3688 dječaka i 3560 djevojčica, dok su ostali upisi ostali nerazjašnjeni.²⁹³ Prikazano u koeficijentima, koeficijent maskuliniteta iznosio je 1035, a koeficijent feminiteta 967. Promatrajući spolnu strukturu rođenih kroz desetogodišta, razvidno je da broj rođenih dječaka prevladava u većini razdoblja (vidi grafikon 23) – više je djevojčica rođeno samo u desetogodištu 1760. – 1769., dočim je u desetogodištu 1780. – 1789. rođeno podjednako dječaka i djevojčica.

²⁹¹ Usp. A. Gabričević, Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida, str. 233.-234.; S. Krivošić, Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, str. 45.-46.; D. Hrkać, Brod u demografskim izvorima, str. 70.

²⁹² S. Krivošić, Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, str. 45.-46.; D. Hrkać, Brod u demografskim izvorima, str. 71.-72.

²⁹³ Neki upisi se zbog oštećenja nisu mogli sa sigurnošću transkribirati, negdje je umjesto spola i imena djeteta upisan općenit pojam *creatura*, a u nekoliko je slučajeva za upis spola i imena ostavljena praznina, a upis kasnije nije doraden.

Grafikon 23. Spolna struktura rođenih kroz desetogodišta

Brojčani podaci preračunati u koeficijente maskuliniteta i koeficijente feminiteta prikazani su u tablici 16.

Tablica 16. Koeficijenti maskuliniteta i feminiteta

desetogodište	k. maskuliniteta	k. feminiteta
1700. – 1709.	109	91
1710. – 1719.	106	93
1720. – 1729.	104	95
1730. – 1739.	101	98
1740. – 1749.	105	94
1750. – 1759.	102	97
1760. – 1769.	96	103
1770. – 1779.	106	93
1780. – 1789.	100	100
1790. – 1799.	109	91

Nadalje, sukladno rečenom, prevaga muške djece očitavala se i u prosječnom broju rođenih po godini. Godišnje se prosječno rađalo 38,41 dječaka i 36,84 djevojčica. Promatrano kroz polovice stoljeća, u prvih se 50 godina 18. stoljeća prosječno rađao 41 dječak i 38,76 djevojčica, a u drugoj polovici stoljeća prosječan broj rođenih dječaka i djevojčica još se više

približio – 36,04 dječaka i 35,08 djevojčica. Brojem rođenih dječaka ističu se 1707. godina sa 61,94% dječaka, 1713. godina sa 61,95% te 1795. godina sa 62,06% rođene muške djece.

Također, iako je u Kotoru prosječno rođeno više dječaka, u čak 39 godina 18. stoljeća rođeno je više djevojčica. Po broju rođenih djevojčica poglavito se ističu 1715. godina kada je rođeno 59,34% djevojčica, 1741. godina sa čak 61,70% te 1767. godina sa 60,97% rođene ženske djece.

Prema odredbama Tridentskog koncila svećenici su u svojim župama bili dužni brinuti se da djeca na krštenju dobivaju kršćanska, odnosno svetačka i biblijska imena.²⁹⁴ Uz to, veliki utjecaj na strukturu imenskog fonda imao je i običaj nasljeđivanja osobnih imena – najstariji sin nasljeđuje ime očeva oca, drugi sin ime majčina oca, prva kći ime očeve majke, druga kći ime majčine majke, sljedeći sin ime strica i tako dalje.²⁹⁵ Analizu, a poglavito pripremu podataka za obradu imenskog fonda u Kotoru, otežava nekoliko čimbenika. U prvom redu to se odnosi na višeznačnost prijevoda imena s talijanskog na hrvatski jezik – primjerice ime *Alvise* koje je istovjetno imenu *Luigi* može se prevoditi kao *Alojz*, *Vjekoslav*, *Ludovik*, *Lajoš*, *Lujo* i drugo, a s druge strane, hrvatskom imenu *Srećko* odgovaraju talijanski *Felice* i *Fortunato*. Također, u matičnim se knjigama podjednako često koristila hrvatska i talijanska verzija istog imena – u kotorskim je maticama podjednako korištena talijanska inačica *Nadal* i hrvatska *Božo*, kao i *Luppo* i hrvatska inačica *Vuko*. Uz to, kod uporabe hipokoristika (ime od milja) katkad nije sasvim razvidno o kojem je punom imenu riječ – primjerice *Stana* je hipokoristik i imena *Stanislava* i *Anastazija*.²⁹⁶ Naposljetku, neka imena imaju brojne izvedenice koje su u prikazanoj analizi smatrane jednom onomastičkom jedinicom. Ponajbolji primjer za to jest ime *Josip* koji su u kotorskim maticama pojavljuje u verzijama: *Giuseppe*, *Beppo* (*Bepo*), *Ioseph*, *Gioseph*, *Josip*, *Joso*, *Jozo*.

Imenska formula u kotorskim matičnim knjigama sastojala se najčešće od jednog imena. Čak je 72,66% djevojčica u maticu krštenih upisano jednim imenom, a broj dječaka s jednim imenom nešto je manji – 51,47%. Dječaci navedeni s dva imena zastupljeni su s 34,74%, a s

²⁹⁴ K. Juran, *Stanovništvo Murtera u 18. st.*, str. 260.

²⁹⁵ M. Andreis, *Stanovništvo otoka Šolte*, str. 105.

²⁹⁶ Isti, nav. dj., str. 101.

tri 12,96%. Četiri imena imalo je ukupno 29 dječaka (0,78%), a pet imena samo dvojica.²⁹⁷ S druge strane, djevojčice s dva imena zastupljene su 23,43%, s tri imena 3,82%, a četiri su imena imale tek dvije djevojčice.²⁹⁸

Kao što je ranije naznačeno, najčešća muška i ženska imena povezana su s kršćanskim svecima i biblijskim imenima. Najučestalije muško ime bilo je Ivan (11,33%), a potom očekivano slijedi Tripun, po svecu zaštitniku grada (8,62%), a vrlo popularno muško ime bilo je i ime “pomorskog” sveca Nikole (5,94%). Potom slijede i druga kršćanska imena kao što su primjerice Antun, Petar, Josip, Marko, Luka, Pavao. U nešto manjem broju zastupljena su imena Juraj, Luka, Matej, Ilija, Stjepan, Andrija i Mihovil. Osim tih, “uobičajenih” imena, u Kotoru su kršteni i manje popularni Barnaba, Hanibal, Ciprijan, Hijacint, Diodat, Pankracije kao i jedan Hermenegild (nepoznatih roditelja). Zanimljivo je da su u drugoj polovici stoljeća krštena i tri dječaka s trostrukim imenom – Baltazar Melkior Gašpar.²⁹⁹

Kod djevojčica najčešće je ime očekivano bila Marija (16,77%), a nakon nje najviše se djevojčica zvalo Ana (13,09%) i Katarina (10,56%). Anastazija, Anđa, Frana, Lucija, Vicka, Jelena, Dominika također su bila popularna ženska imena. Manje popularna imena, koja se spominju samo nekoliko puta, bila su Agata, Doroteja, Faustina, Eufemija, Gašparina, Hipolita, Marcela, Matilda, a najneobičnije žensko ime svakako je Salabergia (nepoznati roditelji).³⁰⁰ Ozana, po istoimenoj kotorskoj blaženici, nije bilo popularno ime u 18. stoljeću – tek je nekolicina djevojčica nosila to ime.

Kao što je ranije naglašeno, katolički kalendar bio je bitna poveznica prilikom odabira imena djetetu. U analizu ove postavke uključeno je deset najzastupljenijih muških i ženskih imena (vidi tablice 17 i 18).

²⁹⁷ Tako je 7. VI. 1794. kršten Bastian Marco Luigi Rosa Maria, sin Zan Francesca Cornera i Elizabette Soranzo, a sin Gierolima Albrizzia i Marine Morer, kršten 24. XI. 1763., nazvan je Giovanni Battista Nicolò Bartolo Benedetto.

²⁹⁸ Zastavnik Marko Grančić (*Grancich*) i supruga mu Katarina kćer su krštenu 28. VIII. 1790. nazvali Anđelika Vicka Marija Margareta, a Giovanni Battista Salasi i Marija, kćer su, krštenu 30. III. 1788. nazvali Lucia Maria Felicitta Elizabetta.

²⁹⁹ Gašpar Melkior Baltazar Milanović kršten je 14. VIII. 1781.; Gašpar Melkior Baltazar Drusco 9. XI. 1788., a Gašpar Melkior Baltazar Furlaković 18. VIII. 1795.

³⁰⁰ O najpopularnijim imenima u drugim hrvatskim krajevima usp. S. Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, str. 111.-115.; K. Juran, *Stanovništvo Murtera u 18. st.*, str. 260.-262.; M. Andreis, *Stanovništvo otoka Šolte*, str. 99.-108.; D. Božić Bogović, *Osobna imena u matičnoj knjizi krštenih župna matice Luč krajem 18. stoljeća*, str. 62.-65.; R. Skenderović, *Najstarija matična knjiga brodske župe Presvetog Trojstva (1701. – 1735.)*, str. 239.-242.; Zoran Ladić – Goran Budeč, *O nekim aspektima demografske, društvene i obiteljske povijesti Pićna u drugoj polovici 17. stoljeća prema matičnim knjigama krštenih (rođenih), Pićanska biskupija i Pićanština*, Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog 23. i 24. listopada 2008. godine, Pazin, 2012., str. 99.-101.

Tablica 17. Imena muške krštene djece po mjesecima (u postocima)

osobno ime	blagdan	siječanj	veljača	ožujak	travanj	svibanj	lipanj	srpanj	kolovoz	rujan	listopad	studenj	prosinac
Antun	17.I./13.VI.	9,62	6,18	6,52	7,56	6,18	14,77	7,90	8,24	8,59	7,56	8,24	7,90
Frano	4. X.	8,46	10,76	6,15	9,23	5,38	10,76	5,38	7,69	6,15	16,15	7,69	5,38
Ivan	24.VI./27.XII.	8,61	6,45	8,85	5,50	7,17	9,80	7,65	10,76	8,37	9,09	9,09	8,37
Josip	19.III.	6,84	8,21	40,41	8,90	4,79	2,74	2,74	4,11	4,11	6,84	6,84	3,42
Marko	25.IV.	5,61	9,69	8,67	16,83	19,89	7,14	7,14	6,12	4,59	6,12	5,61	2,55
Matija	24.II.	6,16	32,19	12,32	3,42	2,05	2,74	4,79	5,47	13,69	10,27	4,11	2,74
Nikola	6.XII.	7,69	11,31	9,05	6,33	7,24	5,43	4,52	6,78	4,97	5,88	15,83	14,93
Petar	29.VI.	5,97	7,96	6,37	5,97	5,97	13,54	15,93	9,16	3,98	10,75	8,76	5,17
Tripun	3.II.	15,72	22,64	5,66	7,54	5,03	2,83	3,14	6,91	2,83	6,28	16,35	4,71
Vicko	22.I.	8,39	7,63	6,87	12,97	6,10	8,39	6,10	10,68	9,92	12,97	4,58	5,34

Tablica s prikazom deset najzastupljenijih muških imena i njihova mjesečna distribucija zorno prikazuje povezanost davanja imena pri krštenju i sveca koji se u mjesecu krštenja slavi. Najbolji primjer jest ime Josip, koje je u ožujku, u mjesecu u kojem se slavi sv. Josip, kao krsno ime zastupljeno s čak 40,41%. U veljači su dječaci često kršteni imenima Tripun (22,64%) i Matija (32,19%) čiji su spomendani i vezani uz mjesec veljaču. Sveci koji spomendane imaju krajem ili početkom mjeseca često su bili vrlo popularni u sljedećem i prethodnom mjesecu. Navedeno ponajbolje opisuju spomendani sv. Marka i sv. Nikole. Sveti Marko slavi se u posljednjim danima travnja te je kao krsno ime podjednako zastupljen i u travnju i u svibnju. Isto tako, po sv. Nikoli, čiji se spomendan obilježava 6. prosinaca, najviše je bilo krštenih Nikola u prosincu (14,93%), ali i u studenom (15,83%). Antun Padovanski (13. lipnja) bio je u Kotoru štovani od Antuna Pustinjaka te je 14,77% Antuna kršteno upravo u lipnju, dočim je u siječnju kršteno 9,62%. Naposljetku, zanimljivo je napomenuti da je ime Ivan kao najzastupljenije ime u kotorskim maticama bilo podjednako rašireno kroz sve mjesece.

Kod imena djevojčica povezanost sa svetačkim blagdanima i spomendanima nije toliko uočljiva. Kao što je vidljivo iz tablice 18, tek se nekolicina ženskih krsnih imena podudara s katoličkim kalendarom. Antonija je kao krsno ime bila najzastupljenija u siječnju i lipnju (15,44%), Lucija u listopadu (14,28%) i prosincu (11,56%), dočim su djevojčice ime Pavla najviše dobivale u siječnju (15,96%).

Tablica 18. Imena ženske krštene djece po mjesecima (u postotcima)

osobno ime	blagdan	siječanj	veljača	ožujak	travanj	svibanj	lipanj	srpanj	kolovoz	rujan	listopad	studen	prosinac
Ana	26.VII.	7,08	8,79	10,51	5,79	7,72	9,65	9,22	8,58	7,29	5,79	8,15	11,15
Anastazija	25.XII.	4,76	10,71	14,88	6,54	8,92	4,16	1,78	11,90	11,90	5,95	12,50	5,95
Anđa	2.X.	10,08	7,89	9,21	7,45	10,52	4,38	11,40	6,57	8,33	8,33	7,89	8,33
Antonija	17.I./13.VI.	15,44	4,41	10,29	5,14	6,61	15,44	7,35	4,41	5,88	9,55	11,76	4,41
Frana	4.X.	8,54	9,40	11,96	4,27	9,40	10,25	5,12	9,40	7,69	9,40	8,54	5,98
Katarina	25.XI.	6,91	10,10	11,70	9,30	7,44	8,51	8,24	5,85	8,51	9,04	7,97	6,11
Lucija	31.X/13.XII.	6,12	6,80	19,04	6,12	4,08	2,04	4,08	10,88	8,16	14,28	7,48	11,56
Marija		9,38	10,21	9,71	7,53	10,21	6,19	8,71	6,53	7,53	9,04	8,20	6,53
Pavla	15.I/29.VI.	15,96	10,32	8,45	4,69	10,32	7,04	4,69	11,26	5,63	5,63	8,45	7,51
Vicka	22.I.	7,93	7,14	7,93	10,31	8,73	11,11	6,34	7,93	7,14	7,93	9,52	7,93

Razloge u nepoklapanju nominacije krštene djece s katoličkim kalendarom valja potražiti u drugim čimbenicima koji su utjecali na strukturu imenskog fonda. U tablici 19 na primjeru djece rođene u braku Bože (Nadala) Eugena Gregorine (sina Marka Gregorine i Marije Zifre) i Viktorije Bembo (kćeri Francesca Bemba), sklopljenog 1734. godine, prikazat ćemo moguće motivacije djetetova imena.

Tablica 19. Nadijevanje osobnih imena u Kotoru

ime djeteta	datum krštenja	motivacija djetetova imena
Marko Antun	13. X. 1735.	djed po ocu
Marija	21. I. 1737.	majka po ocu
Frano Fedrigo Felice Marko	8. X. 1739.	djed po majci
Aleksandar Marko	9. X. 1742.	stric
Tripun Matija Marko	26. II. 1745.	pradjed po ocu/sv. Tripun, 3. II.
Josip Maksimilijan Marin Marko	8. XI. 1747.	stric
Julija Marija	19. I. 1748.	sv. Julijan?, 9. I.
Julija Marija	26. X. 1748.	ime pokojne (?) sestre
Cecilija Marija Tereza	3. VII. 1753.	?
Vicko Bonifacije	21. V. 1755.	sv. Bonifacije ?, 5. VI.
Viktorija Lukrecija	13. II. 1757.	majka

U primjeru djece rođene u braku Boža Eugena Gregorine i Viktorije Bembo može se primijetiti različita motivacija nominacije djeteta. U prvom redu prisutan je obiteljski običaj u kojem najstariji sin nasljeđuje ime djeda po ocu, sljedeći sin ime djeda po majci, a potom se nasljeđuju imena stričeva i pradjedova. U slučaju dječaka Tripuna nije sasvim razvidno je li ime dobio po pradjedu Tripunu Gregorini ili po zaštitniku grada sv. Tripunu koji se slavi u veljači, mjesecu dječakova rođenja. Prvorođena djevojčica dobila je ime po baki s očeve strane; posljednje rođeno dijete dobilo je ime po majci, a jedna je djevojčica naslijedila ime svoje preminule sestre. S druge strane motivacija za neka imena (primjerice Cecilija Marija

Terezija) nije sasvim razvidna te je moguće da je ime naslijeđeno iz obitelji Bembo čija nam genealogija nije poznata.

V. 3. Broj djece i ritam poroda

Metodom rekonstrukcije obitelji, temeljem uzorka od 150 brakova, utvrdili smo prosječan broj djece u kotorskim brakovima koji je iznosio 4,8.³⁰¹ Također, u relativno je malom broju brakova zabilježeno rođenje više od desetero djece. Primjerice, Jerolim Gratis i supruga mu Vicka Trojan (vjenčani 1758. godine) zajedno su u razdoblju od 1758. do 1779. godine imali trinaestero djece – deset sinova i tri kćeri, a osam dječaka i pet djevojčica rodilo se 1720. – 1740. godine u braku Nikole i Katarine Paskvali (vjenčani 1719. godine). Ako promatramo analizirane druge brakove, više je djece rođeno u drugom braku, koji je u pravilu i vremenski duže trajao. Točnije, u samo 12,32% prvih brakova rođeno je više djece nego u drugom braku.³⁰²

U ranom novom vijeku, ali i ranije, kao i sve do početka korištenja kontracepcijskih sredstava i metoda, reproduktivno razdoblje počinjalo je (najčešće) ulaskom u brak, a završavalo je krajem ženinog biološkog fertilnog razdoblja. Fertilno razdoblje žene kreće se u prosjeku od 15. do 50. godine života, dočim je kod muškaraca u prosjeku dulje i kreće se između 15. i 64. godine. Fiziološka sposobnost za rađanje najviša je između 22. i 27. godine, zatim postepeno slabi te u starosti potpuno nestaje.³⁰³ Osim biološke uvjetovanosti, na trajanje reproduktivnog razdoblja utjecale su i društvene norme, u prvom redu institucija braka te demografski trendovi. Naime, kao što je naznačeno, reproduktivno razdoblje uvjetovano je ulaskom u brak, a sama duljina reproduktivnog razdoblja ovisila je o dobi supružnika prilikom ženidbe. Također, reproduktivno razdoblje u promatranom razdoblju često je prekinuto smrću jednog od supružnika.

Na reproduktivno su razdoblje utjecali demografski trendovi stalno, dugoročno i nikad jednoobrazno te je po tom pitanju vrlo teško usustaviti uzročno-posljedični slijed. Prema Vekariću, u razdobljima je krize, s jedne strane visoki mortalitet smanjivao prosječnu duljinu

³⁰¹ Broj poroda u drugim promatranim gradovima i područjima kretao se između tri i pet. U 18. stoljeću na Lastovu iznosio je 4,35, u Dubrovniku 3,95 (vlastela) i 4,6 (puk), u Kominu 4,51, u Ludbregu 3,3, u Brodu 4,02. Usp. N. Vekarić i dr., *Ritam ženidbe i ritam poroda*, str. 139.; M. Šunjić, *Prirodno kretanje stanovništva Komina*, str. 377.; D. Hrkać, *Brod u demografskim izvorima*, str. 163.

³⁰² Ako promatramo prosječan broj rođene djece, u prvom braku rođeno je 2,8 djece, a u drugom braku 4 djece.

³⁰³ A. Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, str. 209., 213.

braka, a s druge je strane smrt roditelja rezultirala ubrzanom ženidbom njihove djece te produljenjem reproduktivnog razdoblja.³⁰⁴

Prema analizi kotorskih matičnih knjiga prosječno je reproduktivno razdoblje kotorskih žena trajalo oko 10 godina.³⁰⁵ Žene su u prosjeku prvo dijete rađale između 20-24 godine (46,51%). U mlađem kontingentu (15-19 godina) 20,93% ih je rodilo prvo dijete, a najstarije prvorotkinje obuhvaćene analizom imale su 31 godinu. Prosjek godina žena prilikom posljednjeg poroda bio je 33, a promatrano kroz dobne kontingente najviše je žena posljednje dijete rađalo u dobnim kontingentima 30.-34. i 35.-39. – za svaku skupinu po 26,19%. Najstarija zabilježena rotkinja imala je 46 godina.

Ako promatramo fekunditet žena raspoređenih kroz dobe kontingente – 15.-19., 20.-24. te 25.-29. godine dobit ćemo rezultate koji su u skladu s prethodno iznesenim tezama. Naime, osim što su bile brojčano najzastupljenije, žene koje su prvo dijete rodile između 20. i 24. godine u prosjeku su imale najduže reproduktivno razdoblje (11 godina) u kojem su prosječno rađale 5,5 djece. S druge strane, kod mlađih prvorotkinja, iako su prosječno rađale više djece (5,8), zabilježeno je više ekstremnih slučajeva. Naime, u tom je dobnom razredu bilo najviše žena koje su rodile više od petero djece, ali i najviše žena koje su rodile samo jedno dijete. Kod potonjih reproduktivno razdoblje vrlo je vjerojatno prekinuto smrću, što pokazuje kako mlade djevojke još uvijek nisu bile u punini životne snage, pa su češće i podljevale bolestima i komplikacijama pri porodu. Žene koje su se udale u starijoj životnoj dobi imale su kraće fertilno razdoblje (9,7 godina), ali su i tom kraćem periodu rađale gotovo podjednak broj djece. Navedeno se može protumačiti tezom o nadoknadi propuštenog.³⁰⁶

Sam tempo rađanja također je ovisio o nekoliko faktora. Uz već ranije spomenute biološke (sterilitet, mortalitet) i društvene (ponovljen brak) čimbenike, na intervale između dva poroda utjecali su i drugi razlozi. Primjerice, na tempo rađanja utjecao je period laktacije odnosno dojenja jer je produljivanje dojenja odgađalo sljedeći porod. Na tempo rađanja, odnosno na njegovo ubrzanje, utjecala je i smrt prethodno rođenog djeteta. Također, u Kotoru kao pomorskom mjestu, na tempo poroda mogla je utjecati u odsutnost supruga-pomoraca. Proučavajući tempo rađanja, odnosno vremenske intervale između pojedinih poroda možemo

³⁰⁴ N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, str. 72.

³⁰⁵ Reproductivno razdoblje u Kotoru bilo je nešto dulje od onog u Brodu. Naime, u Brodu je ono iznosilo 8,5 godina, a u okolnim selima 9,9 godina. D. Hrkać, *Brod u demografskim izvorima*, str. 168.

³⁰⁶ N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, str. 77.

zaključiti da su se povećavanjem broja djece povećavali i intervali između poroda (vidi tablicu 20).

Tablica 20. Tempo rađanja djece

vremenski razmak	prosječan interval u mjesecima
vjenčanje i 1. dijete	23
1. i 2. dijete	28
2. i 3. dijete	27
3. i 4. dijete	27
4. i 5. dijete	29
5. i 6. dijete	30
6. i 7. dijete	34
7. i 8. dijete	26
8. i 9. dijete	25
9. i 10. dijete	30

Kao što je razvidno iz tablice, najmanji vremenski period protekao je između vjenčanja i rođenja prvog djeteta – 23 mjeseca, što znači da je od sklapanja braka do začeca prolazilo u prosjeku više od godine dana. Analiza je također pokazala da je 8,27% prvorođene djece začeto prije braka, što je relativno mali postotak ako se usporedi s 13,64% predbračnih začeca zabilježenih u Dubrovniku.³⁰⁷

Prvi porođajni intervali (između prvog i drugog djeteta) iznosili su 28 mjeseci, što se poklapa sa sličnim istraživanjima u kontinentalnoj Hrvatskoj.³⁰⁸ Između drugog i trećeg i trećeg i četvrtog djeteta zabilježen je sličan porođajni interval od 27 mjeseci, a nakon toga vremenski se intervali između rođenja djece produljuju. Primjerice, između rođenja petog i šestog djeteta u pravilu je prolazilo 30 mjeseci, a između šestog i sedmog čak 34 mjeseca. Produljivanje vremena između rođenja djece može se opravdati i biološkim predispozicijama i

³⁰⁷ N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, str. 99.

³⁰⁸ U Ludbregu je također iznosio 28 mjeseci. Usp. S. Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, str. 84.

opadanjem fekunditeta, ali i mogućim pokušajima kontroliranja broja djece jer je postignuta željena veličina obitelji. S druge strane, nakon rođenja sedmog djeteta ponovno se smanjuje interval između poroda, ali u ovoj fazi istraživanja nije razvidno je li riječ o trendu ili je u istraživanju korišten premali uzorak – između osmog i devetog djeteta analizirano je 13 poroda, a između devetog i 10. samo devet poroda.

V. 4. Blizanci

U kotorskim matičnim knjigama 18. stoljeća zabilježeno je rođenje 59 para blizanaca. Blizanci su se u maticu rođenih obično zapisivani u jedan upis, a tek je u nekoliko slučajeva zabilježen njihov odvojen upis. Primjerice, 2. lipnja 1729. godine rođene su blizanke doktora Antuna Valerija i supruge mu Vicke Giurillo. Prva je u matičnu knjigu upisana prvorodena *primogenita* Frana, a potom u zasebnu maticu upisana *secongenita gemella* Marija. Što se tiče rodne strukture, u blizanačkim porodicama rođeno je više djevojčica. Čak 21 blizanačkih parova činile su dvije djevojčice (primjerice Elena i Katarina Bolica, 20. svibnja 1798. godine, Frana i Tripuna Lazari, 31. srpnja 1739. godine), a 26 blizanačkih parova bili su dječak i djevojčica (primjerice, Antun i Antonija Babić, 12. lipnja 1748., Antun Inocent i Katarina Inocenta Đurović, 29. prosinca 1746. godine). S druge strane samo su 11 blizanačkih parova činila dva dječaka (primjerice, Antun i Tripun Pasković, 20. kolovoza 1737., Antun i Vuko Tripković, 14. lipnja 1713. godine). Uz navedeno, kod jednog je upisa, točnije kod rođenja Josipa Raškovića 20. ožujka 1710. godine, navedeno da je Josip rođen kao blizanac, ali podatci o drugom blizancu nisu navedeni. Zanimljiv je i upis o rođenju blizanki Antonija Stovara 21. listopada 1761. godine. Kao i u prethodnom primjeru, navedeno je ime jedne blizanke (Ana), dočim je za drugu neimenovanu blizanku (*altra fantolina*) naznačeno da je umrla netom po rođenju i krštenju u kući.

Kada govorimo o upisima blizanaca u kotorsku maticu rođenih, valja spomenuti još neke zanimljive primjere. Vicka i Katarina Drusco, blizanke Marina i supruge mu Anđele, nisu u matičnu knjigu krštenih upisane isti dan. Katarina je upisana 28. listopada 1762. godine, a njezina sestra Vicka dan kasnije.

Također, zabilježena su i dva rođenja blizanaca nakon smrti oca – *gemelli postumi*. Leonardo Carlo i Antonio Forti zabilježeni su u matici krštenih 6. siječnja 1748. godine, a pri tome se upisu njihov otac Leonardo navodi kao pokojni. Isto tako, Marija Pavla i Katarina

posthumne su kćeri Vuka Radova, rođene 16. srpnja 1731., a krštene 1. listopada 1731. godine.

Kotorska matična knjiga krštenih, kao uostalom i druge matične knjige, ne donosi nam podatke o tome jesu li blizanci bili jednojajčani i dvojajčani, ali generalno gledano porođaji dvojajčanih blizanaca bili su učestaliji i iznosili su od 5‰ do 49‰, dok je samo 3,5‰ poroda bilo jednojajčanih blizanaca.³⁰⁹ Na rođenje dvojajčanih blizanaca utječu brojni čimbenici, kao što su dob majke (stopa doseže maksimum u dobi majke oko 37 godina), utjecaj obiteljske povijesti rađanja blizanaca, kao i činjenica da višestruke rodilje imaju veću sklonost rađanja blizanaca od prvorotkinja.³¹⁰

Navedene čimbenike, radi ograničenih mogućnosti analize, nismo mogli primijeniti na kotorskim maticama. Naime, tek smo za nekolicinu majki koje su rađale blizance uspjeli utvrditi točnu starost, a ona se u kotorskim slučajevima odnosila na rane tridesete godina. Također, većinu blizanačkih poroda nosile su višerotkinje, primjerice Anđelika Gregorina, udana Babić, rodila je blizance u osmom porodu, a Klara Petrović je prije rođenja blizanaca rodila pet puta. S druge strane, zabilježeni su i porodi blizanaca kod prvorotkinja – tako je Barbara Rossi, udana Lorenzini, u prvom porodu rodila blizance, a nakon toga je rodila još sedmero djece. U samo jednom slučaju zabilježeno je rođenje dva para blizanaca od istih roditelja. Marko Indiotto i njegova supruga Tripuna u četvrtom su porodu dobili blizance (Josip i Silvestar, 30. prosinca 1709.), te ponovno u šestom porodu Jerolima i Mariju 1. listopada 1713. godine. Najviše spomena rođenja blizanaca ujedno su i jedini spomen rođenja djece toga para, ali iz dosadašnje analize nije sasvim razvidno jesu li to jedina djeca rođena u tim brakovima ili je došlo do prekida braka uslijed smrti jednog od supružnika ili je postojao neki drugi razlog nespominjanja dotičnih u matičnim knjigama.

V. 5. Djeca rođena nakon smrti oca

U kotorskoj matičnoj knjizi rođenih zabilježeno je i oko tridesetak upisa djece koja su rođena i krštena nakon smrti oca, a nazivala su se posmrče – *nato postumo*, *figlio/figlia postumo/a*. Većina od 80,55% djece rođene nakon smrti oca zabilježena je u prvoj polovici

³⁰⁹ N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, str. 70.

³¹⁰ N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda* str. 70.; D. Hrkać, *Brod u demografskim izvorima*, str. 77.

stoljeća, a unutar toga razdoblja čak je 72,41% djece upisano u tridesetim i četrdesetim godinama promatranog stoljeća. U rodnoj strukturi posthumne djece nije zabilježena prevaga jednog spola te su dječaci (19) i djevojčice (17) podjednako zastupljeni. Među posthumnom djecom zabilježeno je i dvoje blizanaca – u prethodnom poglavlju spomenuti Marija Pavla i Katarina pokojnog Vuka Radova i Tripune, te Antonio i Leonardo Carlo pokojnog Leonarda Fortija i Klare rođene Petrović. Kao posmrče je 6. rujna 1729. kršten i Marko pokojnog kotorskog plemića Marka Paskvalija i Marije Bolice. Nažalost, kod većine upisa nisu naznačeni nikakvi detaljniji podaci o ocu (osim podatka da je pokojan) – zanimanje, mjesto ili način smrti, a koji bi mogli upotpuniti ovu istraživačku temu.

V. 6. Nezakonita djeca

U matične knjige krštenih upisivana su sva krštena djeca, pa tako i nezakonita, odnosno djeca rođena izvan braka, kao i ona kojoj su roditelji bili nepoznati. U skupnu kategoriju nezakonitih ubrojili smo uz nezakonitu (*illegitimi*) i pronađenu (izloženu) djecu (*trouati, esposti*) koja su najčešće ostavljena ispred crkve ili neke druge dobrotvorne ustanove.³¹¹

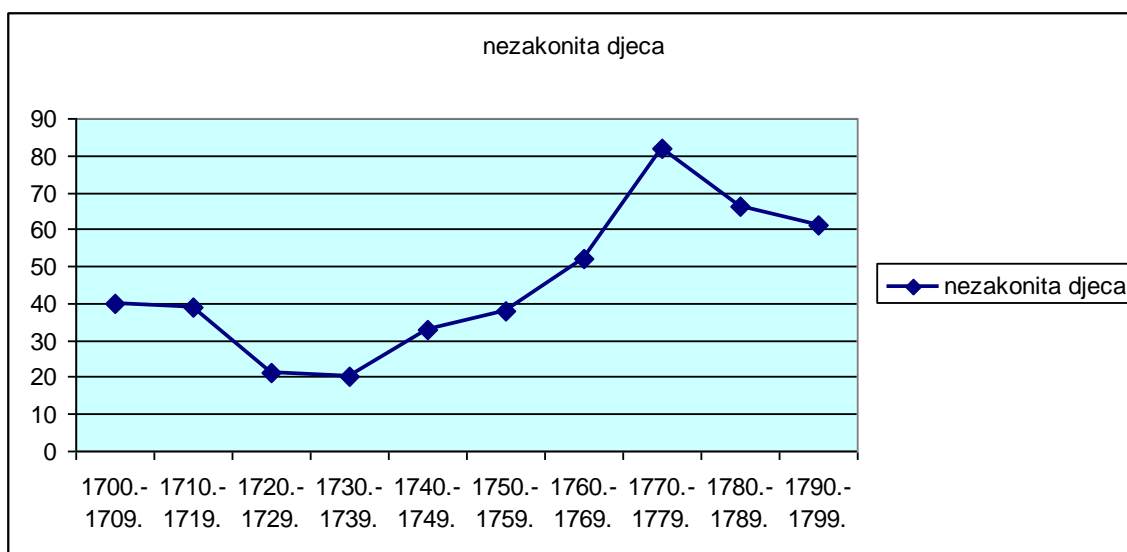
Nezakonita djeca u matične su knjige redovito upisivana kroz cijelo stoljeće. Upisi nezakonite djece nisu zabilježeni samo 1723. (nije sačuvana), 1728., 1762., 1789. – 1791. te 1794. godine. Vrlo je vjerojatno da se tijekom 18. stoljeća vodila zasebna knjiga nezakonite djece, o čemu svjedoče i istrgnuti listovi koji se nalaze umetnuti u četvrtu matičnu knjigu rođenih. Umetnuto je ukupno deset listova koji sadrže upise krštenje nezakonite djece od 1792. do 25. veljače 1802. godine.³¹² U analiziranim matičnim knjigama ukupno je zabilježeno oko 450 nezakonite djece što prosječno po godini čini 4,91 upis. Više je upisa nezakonite djece zabilježeno u drugoj polovici stoljeća – u prvoj polovici bilo ih je 35,17% od ukupnog broja nezakonite djece (što čini 3,31 upis po godini), dočim je u drugoj polovici upisano 64,82% od ukupnog broja nezakonite djece (odnosno 6,65 upisa po godini).³¹³ Grafikon 24 prikazuje broj nezakonite djece kroz desetogodišnja razdoblja. Kao što je razvidno, vidljiv je rast broja upisane nezakonite djece od dvadesetih godina do konca osamdesetih godina 18. stoljeća. Isto tako, najviše nezakonite djece – njih 82 – zabilježeno je u osmom desetljeću 18. stoljeća, da bi broj istih prema koncu stoljeća blago opadao.

³¹¹ S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*, str. 204.-205.

³¹² Kod svih je upisa riječ o djeci nepoznatih roditelja (*ignoti parenti*) koja su *ritrouato al luogo solito della Pietà*.

³¹³ O broju nezakonite djece u Puli u 17. stoljeću usp. S. Bertoša, Nezakonita djeca u pulskim matičnim knjigama krštenih od 1613. do 1678., *Croatica christiana periodica*, god. 22., 1998., br. 42., str. 39.-40.

Grafikon 24. Nezakonita djeca kroz desetogodišnja razdoblja

Ako promatramo godine s najviše zabilježenih upisa nezakonite djece, sve se godine odnose na posljednja tri desetljeća 18. stoljeća (vidi tablicu 21).

Tablica 21. Godine s najviše upisane nezakonite djece (u postocima)

godina	1770.	1772.	1773.	1774.	1778.	1795.	1796.	1797.
nezakonita djeca	11,65	12,50	14,92	13,51	14,28	14,60	18,46	19,60

Najvišim postotnim udjelom nezakonite djece, s obzirom na broj rođene djece te godine, izdvaja se 1797. godina. Tada je od 51 zabilježenog rođenja njih deset bilo nezakonito. Godinu dana ranije također je zabilježen zamjetan broj nezakonite djece, čak 12 od ukupno 65 upisanih rođenih, a 1773. godine deset od 67 upisanih.

Mjesečna distribucija rođenja nezakonite djece tek djelomično slijedi mjesečna kolebanja na razini svih rođenih. Naime, sezonski se minimumi rođenja nezakonite djece poklapaju s minimumima sve rođene djece, a odnose se na srpanj (5,08%), lipanj (5,53%) i svibanj (5,97%), što znači da je najmanji broj začeca nezakonite djece bio u rujnu, listopadu i kolovozu. S druge strane, maksimumi rođenja nezakonite djece nisu u očekivanom razdoblju siječanj-ožujak, već u kolovozu (11,28%), listopadu (10,84%) i studenom (9,07%), što se odnosi na zimska začeca. Tek nakon ovih mjeseci slijede siječanj i ožujak, dok je generalno

gledano “maksimalna” veljača s 8,40% – kada promatramo nezakonitu djecu – više bliža sezonskim minimumima nego maksimumima.

Također, rodna struktura ne pokazuje veću prevagu određenog spola među nezakonitom djecom. U upisima je zabilježeno dvadesetak djevojčica više od dječaka, a to u postocima znači 52,66% djevojčica i 47,33% dječaka.

Naposljetku je preostalo prikazati koji su načini bilježenja nezakonite djece u kotorskim matičnim knjigama. Kao prvo, zabilježeni su slučajevi nezakonite djece, točnije djece rođene izvan braka, kojima su prilikom krštenja navedena oba roditelja. Dva su načina bilježenja takve djece – *illegitimo/a* i *figlio/figlia naturale*. Pojmom *illegitimo* prilikom krštenja zabilježeno je samo troje djece i to dvoje 1759. te jedno 1760. godine. Primjerice, riječ je o krštenju (23. veljače 1759. godine) Antuna Matije *illegitimo* Šimuna Marcelića podrijetlom sa zadarskog područja, vojnika u satniji kapetana Petra Markovića i Marije, kćeri Jakova *Simato*. Vrlo je zanimljiv i zapis o krštenju Tripuna (24. kolovoza 1759. godine), nezakonitog sina kotorskog rektora i providura Antonia da Rive i Rosalte Franceschetti, koji je zbog straha od smrti kršten u kući.

Drugi, češći način navođenja nezakonite djece bio je *figlio/figlia naturale*. Kao i u prethodnom slučaju, i u ovim je upisima zabilježeno ime i prezime oba roditelja. Izuzetak su dva primjera u kojima je kod navođenja imena oca ostavljena praznina, a ime kasnije nikada nije nadopunjeno. Ti su upisi odnose na krštenje Antonije, *figlie naturale* Ane Blaženove 2. rujna 1748. godine te Ivana, sina Marije, kćeri Boška Jakobova iz Dubrovačke Republike 2. lipnja 1755. godine. U ovim se upisima, kao majke nezakonite djece izdvajaju žene podrijetlom iz Dubrovačke Republike (od 15 upisa čak šest). Primjerice, 1. listopada 1754. godine kršten je Frano, sin Francesca Vechia iz Milana i Ane Franičeve iz Dubrovnika. Iz Dubrovačke Republike bile su Marija, kći Ilije Duperovića, Katarina, kći Petra Cika i Katarina, kći Marka *Russcize* – sve majke nezakonite djece.³¹⁴ Razlog tome možda možemo tražiti u činjenici da su se navedene Dubrovkinje, održavajući vezu prije ili van braka, bježeći od osude obitelji i okoline sklonile u susjedni Kotor. Naposljetku valja istaknuti i upis o krštenju Marije Anđele (20. lipnja 1778.) kojoj su roditelji bili *Zuanne Guscelli* i *donna Fiorina della Pietà di Venezia*.

³¹⁴ Ana, rođena 29. XI. 1750. godine bila je *figlia naturale* vojnika Urbana Pirića i Marije, kćeri Ilije Duperovića; Elizabeta, rođena 19. XII. 1777. godine, bila je kći Antonija Gambatte i *donne* Katarine, kćeri Petra Cika, a Julijana, rođena 17. XI. 1777. godine, bila je kći Andrea Merlotta i Katarine, kćeri Marka *Russciza*.

Dvostruko više upisa od onih u kojima se navodi očevo ime kod nezakonite djece bilo je onih s upisom *padre incognito, padre ignoto, pater ignoratus* – nepoznati otac. Takva su djeca prilikom krštenja identificirana majčnim imenom, prezimenom ili imenom oca te podrijetlom. Primjerice, 16. kolovoza 1765. godine kršten je Antun, sin Ane, kćeri Andrije Markove iz Lepetana i nepoznatog oca, a 28. siječnja 1710. godine krštena je Dominika, kći nepoznatog oca i Magdalene Zulian. I u ovoj kategoriji nalaze se brojni primjeri vrijedni spomena. Zanimljiv je upis krštenja Tripuna Antuna 7. ožujka 1775. godine kome se uz nepoznatog oca navodi majka Ana, tada supruga Bortola Bastarlina. Nadalje, Marija, kći pokojnog Marka Stijepanova, čak je dva puta rodila dijete nepoznatog oca. Prvo je, 12. studenog 1775. godine, upisano krštenje sina Petra, a 22. listopada iduće godine krštenje sina Antuna. Vrlo su zanimljivi i primjeri u kojima su kao mjesto podrijetla majki navedena kotorska bliža i šira okolica, ali i udaljeniji gradovi i mjesta u Dalmaciji. Nažalost motive dolaska tih žena u Kotor možemo samo pretpostaviti, jer njihovu zasigurno u većini slučajeva ne lijepu životnu priču ova vrela – osim šturog upisa o krštenju djeteta – ne donose. Kate s Hvara majka je Ane Marije (*nata illegitima*), krštene 28. ožujka 1767. godine; Marija Petrina iz Rijeke u Kotoru je rodila kćer Katarinu (krštena 5. ožujka 1774. godine); Ivana, krštena 16. lipnja 1770. godine, kći je Magdalene Tomić iz Splita i *padre ignoto*, a Antun Lovro sin je Katarine Nikolić iz Šibenika i nepoznatog oca (kršten 9. kolovoza 1786. godine).

Treću, najzastupljeniju skupinu nezakonite djece čine napuštena, odnosno nađena djeca. Od nezakonite za ovu je djecu točniji naziv napuštena djeca, odnosno siročad, jer su uz njih osim pridjevka nađen (*trouato*) i izložen (*esposto*) u matičnim upisima korištene i sintagme *cuius parentes ignoratus, de ignoti parenti, padre e madre incogniti, ignoti genitori*.

Nahodište za napuštenu i djecu bez roditelja u Kotoru se prvi puta spominje početkom 16. stoljeća. Krajem istog stoljeća spominje se *hospitale puerorum expositorum*, ali nije utvrđeno gdje se točno nalazilo. Za jedno se nahodište zna da se polovicom 17. stoljeća nalazilo ispred crkve i hospitala sv. Križa, a novo je sagrađeno, vjerojatno na istom mjestu, 1769. godine.³¹⁵

³¹⁵ I. Stijepčević, Katorsko nahodište, *Glasnik Narodnog univerziteta Boke Katorske*, br. 2.-3., 1936., str. 10.-11.; R. Kovijanić – I. Stijepčević, *Kulturni život staroga Kotora*, str. 195.; M. Milošević, *Pomorski trgovci, ratnici i meceni*, str. 253.; Jelena Antović donosi podatak o prvom spomenu kotorskog nahodišta 1414. godine. Usp. J. Antović, Značajnija dokumenta iz istorije zdravstvene kulture Boke Katorske sa posebnim osvrtom na istoriju veterinarstva kao primjer njihove popularizacije, prezentacije i uključivanja Istorijskog arhiva Kotor u turističku ponudu grada, *Arhivski zapisi*, god. 8., br. 1.-2., 2001., str. 408.

Kotorska su siročad prema nepisanom običaju ostavljana (*ritrouato*) *alla solita bussola della Pietà* ili *al solito luogo della Pietà* – na uobičajenom mjestu milosrđa, kod vrata crkve sv. Tripuna.³¹⁶ Primjerice, *Angelica Fortunata Antonia cuius parentes ignoratus, hoggi ritrouato nel luogo solito della Pietà*, 22. travnja 1727. godine. Međutim, neželjena djeca ostavljana su i na drugim mjestima u gradu. Najčešće su djeca ostavljana ispred gradskih vrata, što otvara mogućnost da su ih pred vrata donosile osobe koje nisu stanovale u gradu, a ostavljajući dijete pred ulazom u grad, gdje će sigurno biti uočeno, osiguravale su im barem malu šansu za život. *Una fantolina*, pri krštenju nazvana Ana (9. prosinca 1781. godine), pronađena je na ulici u Gurdiću (*nella strada pubblica di Gordichio*) *e presentata al solito luogo della Pietà*, a ispred vrata Gurdića pronađen je dječak Mihovil (18. prosinca 1774. godine). Ispred Lučkih vrata (*fuori della porta di marina*) nađeni su dječak *de ignoti parenti* koji je pri krštenju nazvan Stjepan (2. rujna 1784. godine) i djevojčica krštena isti dan imenom Tripuna. Također, u Kotor su dolazila i djeca nađena u okolnim mjestima. Tripuna je (kršten 21. siječnja 1732. godine) pronašla *una donna da Scagliari* u svom selu i donijela ga u katedralu, a u listopadu 1774. godine doneseni su Ivan i Katarina koji su pronađeni u Tivtu kod kapele sv. Roka (gdje su i kršteni). U Lepetanima je pronađena djevojčica Marija koje je krštena u katedrali 27. rujna 1778. godine, dječak iz Herceg Novog kršten je u Kotoru 10. rujna 1781. godine kada je dobio ime Bernard, a u Perastu je pronađen dječak koji je potom donesen u Kotor i kršten imenom Andrija (1. prosinca 1743. godine).

U nekim je slučajevima uz dijete je pronađen papirić ili poruka (*biglietto*) na kojoj je naznačeno je li dijete već kršteno.³¹⁷ Primjerice, djevojčica nepoznatih roditelja pronađena je *col biglietto attaccato alle fascie* s napomenom da je rođena 11. studenog 1742. godine te da je krštena. Krštenje je ponovljeno 4. veljače 1744. godine kada je djevojčica dobila ime Marija. *Alla Pietà* je pronađena *una creatura d'età pochi giorni* s porukom *contenente questa precisa espressione, questo pullo e battezzato ... io canonico Radouani attual curato ho notato tal biglietto in questo libro delli battezzati* i ponovno krstio dječaka koji je dobio ime Pantaleone.

Naposljetku, samo kratka napomena u vezi rodne strukture siročadi. Analizom upisa nije pronađena značajnija razlika u spolnoj strukturi ostavljene djece, točnije podjednako su neželjeni bili i dječaci i djevojčice. Mala prevaga ipak je na strani djevojčica koje su zastupljene s 52,84% naspram 47,90% dječaka.

³¹⁶ Gracijela Čulić, Sociolingvistički apsketi nominacija nahočadi u Kotoru od XVII do kraja XIX vijeka, *Hrvatsko-crnogorski dodiri*, str. 373., 375.

³¹⁷ S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*, str. 207.

Natalitet je pozitivna sastavnica prirodnog kretanja stanovništva, koja djeluje na porast stanovništva nekog područja. Natalitet (rodnost) i fertilitet (plodnost) određuju brojne odrednice – biološke, psihološke te vanjski, političko-gospodarski činitelji. Njihov je utjecaj na demografska kretanja promatranog društva kompleksan i nikad jednoobrazan i ponajviše međuovisan o razvojnim specifikumima samog društva. Zbog strukture analiziranog izvora u obrađenim je temama naglasak stavljen na utjecaj vanjskih odrednica na demografske trendove, a dijelom su razrađeni i drugi navedeni čimbenici. Osim demografskih kretanja, matična knjiga rođenih prvorazredan je izvor za antroponimijska istraživanja, a ovom prilikom naglasak je stavljen na analizu osobnih imena. Naposljetku, brojne su mogućnosti analize matičnih knjiga iz perspektive društvene povijesti ovom prilikom prikazane kroz teme o nezakonitoj djeci i siročadi.

VI. SMRT I SMRTNOST U KOTORU 18. STOLJEĆA

Tri godine nakon početka evidentiranja krštenih, svećenici kotorske župe započeli su 1643. godine s vođenjem matične knjige umrlih, odnosno pokopanih.³¹⁸ Upisi o umrlim osobama koji se vremenski odnose na 18. stoljeće sakupljeni su u ukupno tri matične knjige. Budući da druga matična knjiga umrlih nije sačuvana, u ovom će se poglavlju analizirati podatci iz prve i treće matične knjige koje se vremenski odnose na razdoblje od 1700. do travnja 1731. godine te od svibnja 1775. do 1800. godine. Kao i u prethodna dva slučaja, i matice umrlih pisane su talijanskim jezikom, a većina je upisa uredna i čitka. Iako je u pravilu svaka umrla, odnosno pokopana osoba navedena u zaseban matični upis, zabilježeno je nekoliko primjera “grupnog” upisivanja. Kod “grupnog” upisivanja, kao i u slučaju krštenih, najčešće je riječ o blizancima, koji su, prema do sada neutvrđenom principu upisivani u jedan ili u dva upisa.³¹⁹ Osim blizanaca, u matičnoj knjizi umrlih zabilježeni su primjeri “grupnog” upisivanja vojnika. Pronađeni primjeri jedinstvenog upisa vojnika odnose se na ratno i poratno doba te se razlog takvih upisa treba pripisati ratnom stanju te tada velikom broju preminulih osoba.³²⁰

Također, u matičnoj su knjizi umrlih, osim “standardnih” upisa pronadjeni i oni u kojima je istodobno zabilježeno rođenje, krštenje i smrt djece (najčešće dojenčadi). Takvi su upisi gotovo redovito jedini spomeni te djece, jer potvrde o njihovu rođenju/krštenju nisu pronadjeni u odgovarajućoj matičnoj knjizi.³²¹

³¹⁸ U matičnu knjigu umrlih upisane su i osobe koje su umrle izvan granica kotorske župe, ali su nakon smrti njihovi posmrtni ostatci dopremljeni u Kotor. Stoga bi ispravnije bilo navedenu knjigu nazivati matična knjiga pokopanih. Primjerice, Bernard Giurillo *è stato amazato dai Turchi* na području Albanije 13. XII. 1701. godine. Njegovo je tijelo dopremljeno u Kotor te je 22. XII. iste godine sahranjen u crkvi sv. Frana. Iz Padove je dopremljeno tijelo Jerolima Buće pokojnog Marina te je sahranjeno 10. III. 1722. godine u kotorskoj crkvi sv. Klare. Još je zanimljiviji slučaj Petra Smeće pokojnog Antuna, koji je umro u Zadru 4. VIII. 1722., a tek je sedam godina kasnije dopremljen u Kotor i pokopan 26. VII. 1729. godine.

³¹⁹ Primjerice, 17. IV. 1718. godine umrle su *due creature gemelle* majstora Lovra Reggije koje su na navedeni dan rođene i krštene. Ovaj upis u maticu umrlih jedini je spomen blizanaca Lovra Reggije, budući da njihovo krštenje matičnoj knjizi krštenih nije zabilježeno. Stoga ovaj upis predstavlja ujedno i maticu krštenih i umrlih. Sličan je upis zabilježen 30. VII. 1730. godine kada su od posljedica požara u kući poginule *due creature tenere* – djeca Nikola Zule.

³²⁰ Primjerice, jednim je upisom (30. X. 1717.) zabilježena smrt dvojice vojnika iz satnije Grimaldi – Giorgia Forlana i Battiste Moretta, koji su preminuli *in publico ospedale*. Zanimljiv je i slučaj jedinstvenog upisa iz 12. V. 1719. godine kada su pokopani Giorgio Ormasel i Francesco Guardo, vojnici iz satnije Stjepana Vračena, koji su nađeni mrtvi ispod gradskih zidina, a uzrok njihove smrti nije razvidan iz dostupnih izvora.

³²¹ Primjerice, 31. I. 1777. godine Giovanni, sin Pietra Palettia, preminuo je *appena nato e battezzato* u kući, ali njegovo krštenje nije zabilježeno u matičnoj knjizi krštenih. Usp. primjere iz bilješke 319.

Uz navedeno, budući da u promatranom razdoblju upisi u matice nisu sustavni, kvaliteta upisa, a sukladno tome i mogućnost provedbe daljnjih analiza, ovisila je o marljivosti samog svećenika-upisivača. Upisi u knjigu umrlih sadržavali su, osim datuma, osnovne podatke o preminulom – osobno ime, prezime (85,77%), ime oca (47,8%), ime majke (2,54%), podrijetlo (28,24%), dob (84,81%),³²² zanimanje (31,19%), uzrok smrti (5,89%),³²³ mjesto smrti (61,62%) te mjesto pokopa (78,58%). Nadalje, vrlo se često (poglavito prema kraju stoljeća) navode datum i vrijeme smrti, kao i podatak o primljenim sakramentima preminule osobe. Za razliku od matice vjenčanih i rođenih, podaci o svećeniku koji je vodio pogreb i/ili izvršio upis, vrlo su rijetko zabilježeni.

VI. 1. Godišnja i mjesečna raspodjela umrlih

U analiziranim matičnim knjigama umrlih zabilježeno je ukupno oko 4000 upisa, što prosječno godišnje čini 70,26 umrlih. Ako podatke prikazujemo kroz dva vremenska razdoblja, u prvom razdoblju (1700. – 1730.) prosječno je godišnje bilo 63,74 umrlih, dok je u drugom razdoblju (1775. – 1779.) umrlih bilo nešto više – 78,36.³²⁴

Promatrajući navedena razdoblja kroz petogodišta, najviše je umrlih u Kotoru u razdoblju 1715. – 1719. godine, kada je u matičnu knjigu upisano 560 preminulih osoba.³²⁵ Osim navedenog, izrazitog povećanja broja umrlih osoba, u prvom promatranom periodu prosječan broj umrlih po petogodištu bio je oko 250 (vidi grafikon 25).

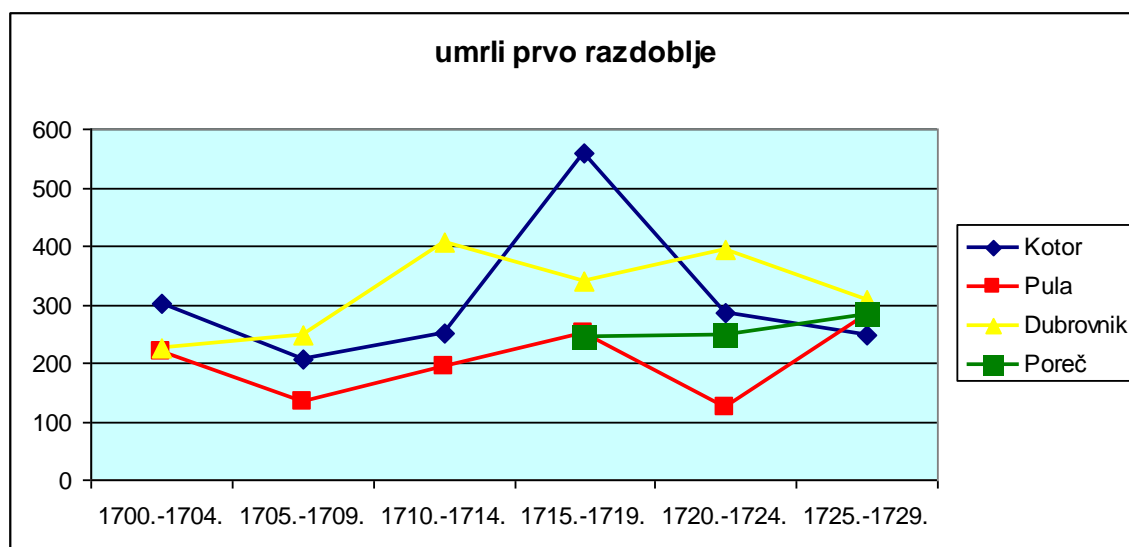
³²² U postotak je uračunato i opisno određivanje starosti pojmovima *minore* i *tenera*.

³²³ U ovoj su kategoriji zastupljeni svi zabilježeni uzroci smrti od ubojstva, utapanja, padova do smrtnog slučaja kao posljedica bolesti. Također, u navedeni su postotak uračunate i smrti dojenčadi, odnosno smrti koje su uslijedile odmah po rođenju.

³²⁴ U Puli je u istim vremenskim intervalima umrlo oko 2800 ljudi, što prosječno čini 41,29 umrlih u prvom razdoblju i 58,88 umrlih u drugom razdoblju. U Dubrovniku je prosjek umrlih iznosio 70,75 umrlih u prvom razdoblju i 117 umrlih godišnje u drugom razdoblju. Izračuni su napravljeni na temelju tabelarnih prikaza preuzetih iz: S. Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika*, str. 137.-142.; S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*, str. 353.-357.

³²⁵ Od ukupnog broja umrlih (u razdoblju 1700. – 1729.) u petogodištu 1715. – 1719. upisano je 30,22% umrlih.

Grafikon 25. Krivulja broja umrlih u Kotoru, Puli, Poreču i Dubrovniku (prvo razdoblje)

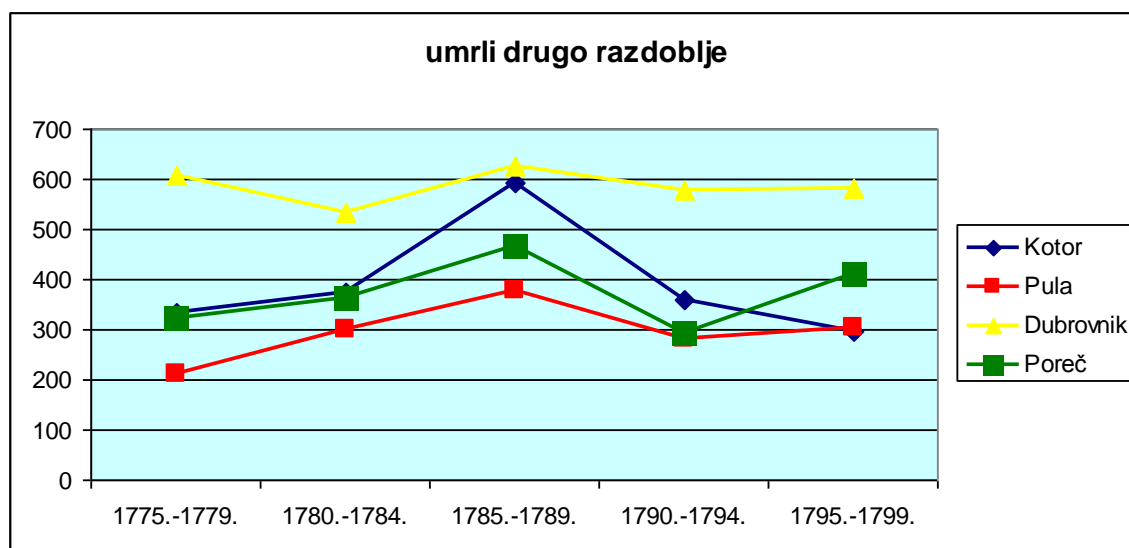
Kada uspoređujemo krivulje mortaliteta u Kotoru, Puli, Poreču i Dubrovniku možemo uočiti gotovo istovjetan razvoj kotorskih i pulskih krivulja.³²⁶ Kao što je ranije prikazano na kotorskom primjeru, i u Puli se u periodu 1715. – 1719. bilježi povećan broj umrlih osoba, premda je pulski vrhunac broja umrlih ipak nešto kasnije, odnosno u razdoblju od 1725. do 1729. godine (ukupno 282 umrla). Za razliku od maksimuma, minimumi broja umrlih različiti su za svaki analizirani grad, a u Kotoru su zabilježeni za petogodište 1705. – 1709., kada je upisano 207 umrlih (11,17%).³²⁷

U drugom analiziranom razdoblju najviše je umrlih osoba zabilježeno u periodu 1785. – 1789. U Kotoru taj broj iznosi 593, što u postotku predstavlja 30,27% umrlih, dočim je najmanje umrlih (296, gledano u postotcima 15,11%) bilo u zadnjem petogodištu 18. stoljeća. Gotovo se istovjetna krivulja maksimuma mortaliteta u drugom razdoblju može pratiti i na primjeru preostala tri grada – Pule, Poreča i Dubrovnika (vidi grafikon 26).

³²⁶ Podatci iz matičnih knjiga umrlih Poreča započinju tek 1711. godinom te u prvom periodu nisu bili dostatni za izradu cijele krivulje.

³²⁷ U cijelom promatranom razdoblju najmanje je umrlih zabilježeno u Puli 1705. – 1709. godine, kada su u matičnoj knjizi zabilježene 134 preminule osobe.

Grafikon 26. Krivulja broja umrlih u Kotoru, Puli, Poreču i Dubrovniku (drugo razdoblje)

U periodu 1785. – 1789. u svim je promatranim gradovima zamjetan porast broja umrlih. U Kotoru je taj rast najizraženiji, s čak 219 umrlih više nego u prijašnjem petogodištu. Iako i ostali gradovi bilježe porast broja umrlih, razlike između minimuma i maksimuma ipak su manje izražene. Tako je u Puli zabilježeno 77 osoba više nego u prethodnom petogodištu, u Poreču 106 osoba, a u Dubrovniku 94 osobe više nego u ranijem petogodišnjem razdoblju. S druge strane, razdoblje minimuma umrlih bilo je različito za sve gradove, a u Kotoru je to posljednje petogodište u promatranom stoljeću (296 umrlih, odnosno 15,11%).

Kada promatramo pojedine godine s najviše umrlih, također dolazimo do zanimljivih saznanja. Ako krizom mortaliteta definiramo razdoblje kada broj umrlih iznosi najmanje dvostruko više od prosjeka za neko razdoblje, u kotorskim matičnim knjigama možemo istaknuti nekoliko takvih kriznih razdoblja.³²⁸ Najviše umrlih zabilježeno je 1716. godine, kada je u maticu upisana 301 osoba, što je čak 430% više od godišnjeg prosjeka. Unutar te godine najviše je upisa u razdoblju srpanj-rujan, ukupno njih 147. U prvom promatranom razdoblju još je samo 1704. godina s 142 upisa, godina s dvostruko više upisa od prosjeka, a od navedenog broja čak je 95 osoba te godine umrlo između kolovoza i listopada. U drugom razdoblju kvantitativno se također mogu izdvojiti dvije godine – 1786. godina sa 149 i 1787. godina sa 155 upisa. Uz to, u godinama prije i nakon navedenih zabilježen je povećan broj

³²⁸ M. Bertoša, Glad i »kriza mortaliteta«, str. 8.; K. Juran, Stanovništvo Murtera u 18. st., str. 251.

upisa, točnije 1785. godine upisana je 101 osoba, a isti broj umrlih je i 1788. godine. Prezentirajući brojke na taj način možemo zaključiti da je kriza mortaliteta zahvatila Kotor u osmom desetljeću 18. stoljeća, kada je broj umrlih u većini godina iznad prosjeka te je smrtnost najizraženija u razdoblju od 1785. – 1788. godine kada je ukupan broj zapisanih umrlih 506. U tom su razdoblju periodi s najviše umrlih rujan-studeni 1785. godine sa 44 umrla, srpanj-kolovoz 1786. godine sa 32 umrla, siječanj-veljača 1787. godine³²⁹ sa 44 umrla te studeni-prosinac 1788. godine sa 27 umrlih. Naposljetku, pred sam kraj stoljeća – 1795. godine – umrlo je 131 osoba.

Tablica 22. Broj upisa u matičnu knjigu umrlih osamdesetih godina 18. stoljeća

godina	1780.	1781.	1782.	1783.	1784.	1785.	1786.	1787.	1788.	1789.
umrli	81	84	63	98	50	101	149	155	101	87

Ako pogled usmjerimo k stabilnim godinama i razdobljima, kada je broj upisa ispod prosjeka, u prvom je razdoblju čak 21 godina s ispodprosječnim brojem umrlih. Ako izdvojimo godine koje su imale dvostruko manje umrlih od prosjeka, dobit ćemo ukupno četiri godine – 1702. sa 32 upisa, 1706. sa 26 upisa, 1714. sa 21 upisom te 1720. godine sa 28 upisa umrlih osoba. Za razliku od navedenog, drugo je razdoblje uravnoteženije te nisu zabilježene izrazitije oscilacije. U posljednja tri desetljeća 18. stoljeća u 15 je godina broj umrlih manji od prosjeka, ali su samo dvije godine imale dvostruko manji broj upisa od prosjeka. Riječ je o završnim godinama 18. stoljeća – 1798. sa samo 27 te 1799. sa 32 umrle osobe.

VI. 1.1. Ratne godine i godine gladi u kotorskim matičnim knjigama umrlih

Mortalitet na nekom području zbroj je kompleksnih djelovanja bioloških i gospodarsko-društvenih čimbenika. Skupini bioloških čimbenika u prvome redu pripada dobna struktura stanovništva, jer je razina mortaliteta funkcija starosti stanovništva. Nadalje, među biološke čimbenike mogu se svrstati neka individualna obilježja i zdravstveno stanje

³²⁹ Samo je u siječnju 1787. godine umrlo 26 osoba.

pojedince – genetska predispozicija za neke bolesti, unutarnji i vanjski uvjeti za pojavu određene bolesti, tijek razvoja pojedine bolesti i slično. Gospodarsko-društveni čimbenici odnose se u prvom redu na životni standard, stupanj obrazovanja stanovništva, higijensko-sanitarne prilike, dostupnost zdravstvenih usluga, tehnologiju proizvodnje hrane, povezanost tržišta i razvijenost mreže putova i na niz drugih okolnosti.³³⁰

Premda se mortalitet na nekome području povećavao uslijed političkih i gospodarskih kriza, ratova, epidemija i gladi, prave i neposredne uzroke povećane smrtnosti vrlo je teško odrediti. Drugim riječima, neosporna je povezanost i međusobno prožimanje epidemija, ratova, nestašice prehrambenih proizvoda, odnosno gladi i visokih cijena istih s povećanom smrtnosti. Međutim, s obzirom na razvojne specifikume svakog pojedinog kraja i stanovništva koje u njemu živi nije moguće razviti apsolutni model-uzorak kriza mortaliteta. Epidemije i bolesti najčešće izbijaju slučajno i njihovo djelovanje na smrtnost nekog područja ovisi o rasprostranjenosti, učestalosti i intenzitetu same bolesti, a ne o cijeni prehrambenih namirnica ili o ratnim prilikama. S druge strane, ponekad se bolest javlja upravo kao posljedica nestašice hrane, loše ishrane, pothranjenosti i gladi te je širenje zaraze neodvojivo od teškog stanja koje ne izaziva samo niz raznih bolesti već pridonosi i širenju istih. Također, induciranje bolesti bilo je potaknuto i migracijama, a razne su zaraze, uz trgovce i druge namjernike, dijelom prenosili i vojnici.³³¹ Stoga je teško moguće, poglavito ako se u obzir uzme nedostatak i neistraženost vrela, razlučiti primjere smrtnosti kao posljedice nestašice hrane i gladi, od primjera smrtnosti prouzročenih zarazom i bolesti koje izaziva neimaština.³³²

Potreban je, kako je već naglašeno, veliki oprez prilikom zaključivanja o uzrocima krize mortaliteta. Međutim, sagledavajući demografske krize u općem crtama mogu se izdvojiti dvije razvojne smjernice. Prva je povezana s epidemijama i bolestima koje se pojavljuju periodički i neredovito, a druga je povezana s nestašicom proizvoda koja je najčešće uzrokovana meteorološkim neprilikama (mraz, suša, snijeg, jaka kiša, poplava), a posljedica joj je bila visoka cijena prehrambenih namirnica te u ekstremnim uvjetima i glad.

³³⁰ A. Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, str. 239.-240.; J. Čapo, Sezonske varijacije demografskih pokazatelja, str. 127.

³³¹ M. Bertoša, Glad i »kriza mortaliteta«, str. 8.-9.; Eugene A. Hammel – Patrick R. Galloway, Utjecaj strukturalnih čimbenika na kratkoročne promjene mortaliteta u Hrvatskoj, Slavoniji i Srijemu u XVIII. i XIX. stoljeću, *Narodna umjetnost*, god. 34., br. 2., 1997., str. 126.

³³² Istraživači koji proučavaju problem gladi dokazali su da je stanovništvo više od same gladi i/ili pothranjenosti pogađalo opće siromaštvo i bijeda, točnije nemogućnost zadovoljavanja osnovnih ljudskih potreba – pitke vode, stalne prehrane, adekvatne odjeće i obuće, suhog i zaštićenog životnog prostora. E. A. Wrigley – R. S. Davies – J. E. Oeppen – R. S. Schofield, *English population History from Family Reconstitution*, str. 200.-203.

Prva razvojnica najviše utječe na krivulju mortaliteta, a tek potom na nupcijalitet i natalitet, dočim se druga (poglavito kratkoročno) ponajprije očituje krizom nupcijaliteta i fertiliteta.³³³

Kvalitativna i kvantitativna razmatranja o demografskim krizama – uzročno-posljedičnim sljedovima i međuodnosu mortaliteta, nataliteta i nupcijaliteta – u protostatističkom razdoblju nailaze na mnoga metodološka ograničenja. Ponajprije, u matične se knjige protostatističkog razdoblja, u ovom slučaju u kotorske matice, najčešće nisu upisivali uzroci smrti te stoga razloge umiranja nije moguće sa sigurnošću utvrditi.³³⁴ Nadalje, nesačuvanost kotorskih matičnih knjiga umrlih za gotovo pola 18. stoljeća onemogućava detaljniju, sveobuhvatniju i sadržajnu analizu demografskih kriza kako samog mortaliteta, tako i međuodnosa mortaliteta, nataliteta i nupcijaliteta. Uz to, međusobno djelovanje kriznih nestašica namirnica, epidemija i bolesti na demografska kretanja nemoguće je pratiti bez adekvatnih podataka o godinama nestašica i gladi, o cijeni namirnica u Boki te opisa meteoroloških prilika u Boki, kao ni bez detaljnijih podataka o bolestima i epidemijama.³³⁵ Budući da navedeni aspekti gospodarske i društvene prošlosti Boke u 18. stoljeću nisu do sada detaljnije istraživani, kako bi se dobila potpunija slika potrebno je izvršiti zahtjevna i dugotrajna arhivska istraživanja, poglavito kotorskog i venecijanskog arhiva.³³⁶

Zbog navedenih metodoloških i faktografskih ograničenja te na temelju učinjenih analiza u ovoj se fazi istraživanja mogu, bez nuđenja konkretnih odgovora, samo prikazati godine koje brojem umrlih osoba mogu naznačiti krizno stanje na kotorskom području. Godine kada je u kotorskim matičnim knjigama zabilježeno dvostruko više umrlih od prosjeka već smo prikazali nekoliko paragrafa ranije, ali uz te je godine kriznog mortaliteta potrebno izdvojiti još neke, koje kvantitetom matičnih upisa naznačuju mogućnost postojanja krize u kotorskoj komuni (vidi tablicu 23).

³³³ M. Bertoša, Glad i »kriza mortaliteta«, str. 10.-11.

³³⁴ Uzroci smrti prije 1830. godine vrlo su rijetko zabilježeni (uz iznimku nasilne smrti ili smrti uzrokovane nesretnim slučajevima) i u matičnim knjigama Broda, Murtera, Konavala, Šolte. Usp. Tatjana Buklijaš – N. Vekarić, Mortalitet u Cavtatu, str. 319.; K. Juran, Stanovništvo Murtera u 18. st., str. 247.; M. Andreis, Uzroci smrti na otoku Šolti, str. 115.; D. Hrkać, *Brod u demografskim izvorima*, str. 94.

³³⁵ U dosadašnjim istraživanjima godine uz koje se izrijekom vežu epidemije u Kotoru u 18. stoljeću bile su 1736. i 1738., kada je gradu prijetila kuga te 1743. godina, kada je u gradu zabilježena *maligna influenza*.

³³⁶ U prvom redu to se odnosi na fond Upravno-politički spisi vanrednih providura Mletačke Republike koji se čuva u IAK i fondove ASV, Capi del Consiglio dei Dieci: Lettere di Rettori e di altre cariche, b. 276., Cattaro (1602. – 1792.); Inquisitori di Stato, b. 36., Lettere ai Rettori di Castelbaldo (1772. – 1796.), Castelfranco (1743. – 1795.) e Cattaro (1591. – 1782.); Inquisitori di Stato, b. 258., Dispacci dai Rettori di Cattaro (1612. – 1767.) i druge.

Tablica 23. Godine s iznadprosječnim brojem umrlih u Kotoru

godina	1704.	1713.	1715.	1716.	1722.	1776.	1783.	1785.	1786.	1787.	1788.	1795.
umrli	142	89	92	301	89	95	96	101	149	155	101	131

Kada je riječ o uzrocima povećane smrtnosti za 1715. i 1716. godinu, možemo pouzdano konstatirati da je povezana s ratnim zbivanjima. Navedenu tvrdnju potvrđuje nam uvid u spolnu strukturu umrlih. Dok je 1715. godine spolna struktura umrlih u vrlo malom postotku bila u korist muškaraca (56,52%), 1716. godine situacija se drastično mijenja. Naime, od ukupnog broja upisanih u matičnu knjigu čak je 80,39% muškaraca, a od toga broja 82,23% povezano je s nekim vojnim zanimanjem. Za razliku od tih godina, za ostala razdoblja vrlo je teško utvrditi stvaran uzrok povećanog broja umrlih.

Budući da smo u prethodnim poglavljima promatrali demografske trendove na temelju sakupljenih podataka o godinama gladi koje su zahvatile širi prostor Mletačke Dalmacije, navedene se godine mogu promatrati i kroz broj umrlih na kotorskom području.

Tablica 24. Broj umrlih prije, u vrijeme i nakon gladnih godina

godina gladi	broj umrlih prije gladi	broj umrlih u godini gladi	broj umrlih nakon gladi
1722.	55	89	52
1724.	52	61	53
1728. – 1729.	53	33 – 51	58
1778.	56	63	66
1782. – 1783.	84	63 – 96	50
1788. – 1789.	155	101 – 87	69
1794.	76	77	131

Sukladno ranije razloženoj činjenici da su na povećan broj umrlih osim gladi, utjecali i brojni drugi faktori, tablica 24 pokazuje oprečne rezultate. U ponekim primjerima kao što je 1722. godina broj umrlih u odnosu na prethodnu i sljedeću godinu osjetno je veći te povećan broj umrlih možemo povezati s gladnom godinom. Također, već je utvrđeno da je razdoblje 1785. – 1788. razdoblje krize mortaliteta koju je u određenoj mjeri uzrokovala i glad. To se poglavito odnosi na 1783. godinu kada je zabilježeno 96 umrlih osoba, što možemo tumačiti kao reakciju na kriznu 1782. godinu za koju imamo pouzdane podatke o nestašici žita i drugih prehrambenih proizvoda te gladi zabilježene na prostoru cijele Boke. Teza da su se godine nestašice mogle odražavati na mortalitet s vremenskim odmakom od godine ili više (što je ovisilo i intenzitetu krize) potvrđuje se i na primjeru 1794. godine. U toj je kriznoj godini zabilježen prosječan broj umrlih, no već je u sljedećoj godini mortalitet osjetno porastao. Ostale se godine gladi nisu odrazile na mortalitet u mjeri u kojoj se njihov odraz može pratiti kroz pitanje nupcijaliteta. To je s jedne strane i logično jer se kriza uzrokovana nestašicom hrane brže i jednostavnije može uočiti na prosjecima nupcijaliteta nego mortaliteta.³³⁷

VI. 1.2. Sezonsko kretanje broja umrlih

Mjesečni ciklusi unutar godine – poglavito uvjetovani ljudskom aktivnošću, klimatskim karakteristikama te dijelom i društvenim normama – utjecali su, kako je prikazano u ranijim poglavljima, na sveukupna demografska kretanja. Poveznicu između mjesečne distribucije umrlih i njezinih maksimuma i minimuma valja potražiti u međuodnosu klimatskih značajki pojedinih godišnjih doba, bolestima koji su za njih karakteristične te životnih uvjeta u ranonovovjekovnim društvima (prehrane, stanovanja, zdravstvene zaštite, opskrbe pitkom vodom i drugo), kao i biološkom otpornošću pojedinih skupina stanovništva i pojedinca. Hladnoća i vlaga u vremenu maksimuma umiranja zasigurno su jedan od istaknutijih uzroka oboljenja – u zimskom periodu karakteristične su bolesti povezane s dišnim putovima kao što su razna plućna oboljenja ili primjerice boginje. Ljeti su bila izražajnije crijevna oboljenja – kolera, dizenterija, dijareja, tifus, povezana s nedostatnom opskrbom pitke vode.³³⁸

³³⁷ Postoji nekoliko stupnjeva gladi i neishranjenosti, a sve gladi nužno ne rezultiraju smrtnim ishodom. Osim toga, smrtni ishod kao posljedica gladi nije trenutna, već je riječ o biološkom procesu, pa osoba od posljedica gladi može umrijeti i nakon nekoliko godina.

³³⁸ M. Andreis, Uzroci smrti na otoku Šolti, str. 115.; D. Hrkać, *Brod u demografskim izvorima*, str. 96.-97.

Mjesečnu distribuciju mortaliteta, gledano općenito, karakterizira zimski i ranoproljetni maksimum i ljetni minimum, što pokazuje i raščlamba dolje navedenih podataka.

Brdovec:³³⁹ maksimum → siječanj, ožujak, prosinac, travanj

minimum → lipanj, srpanj

Brod:³⁴⁰ maksimum → ožujak, prosinac, siječanj, veljača

minimum → lipanj, srpanj

Gradec: maksimum → ožujak, travanj, veljača, siječanj

minimum → srpanj, lipanj

Križevci:³⁴¹ maksimum → travanj, ožujak, veljača, rujan

minimum → lipanj, srpanj

Varaždin:³⁴² maksimum → ožujak, travanj, prosinac, siječanj

minimum → lipanj, srpanj

Kada promatramo župe kontinentalnog dijela Hrvatske u sezonske maksimume ulaze zimski i prijelazni ranoproljetni mjeseci. Mjeseci s najviše umrlih jesu klimatski vrlo nestabilan ožujak i travanj, a tek onda slijede hladniji (postojaniji) zimski prosinac i siječanj. Samo se u Križevcima brojem umrlih ističe i jesenski rujan. Minimumi su gotovo identično raspoređeni duž cijele Hrvatske te su mjeseci s najmanjim brojem umrlih u svim promatranim područjima bili lipanj i srpanj (samo u Gradecu srpanj prednjači lipnju).

Za razliku od kontinentalne Hrvatske, gradovi i mjesta na istočnoj obali Jadrana bilježe raznolikije maksimume sezonskih distribucija umrlih.

Kotor: maksimum → kolovoz, listopad, rujan, siječanj

³³⁹ A. Gabričević, *Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida*, str. 253.-254. Mjeseci su poredani po broju umrlih u godini počevši od najvećeg za maksimume i najmanjeg za minimume.

³⁴⁰ D. Hrkać, *Brod u demografskim izvorima*, str. 96.

³⁴¹ Podatci za Gradec i Križevci preuzeti iz: S. Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, str. 59.

³⁴² A. Gabričević, *Stanovništvo Varaždina*, str. 192.

minimum → lipanj, svibanj

Pula:³⁴³ maksimum → rujan, listopad, kolovoz, siječanj

minimum → lipanj, srpanj

Poreč: maksimum → listopad, siječanj, studeni, prosinac

minimum → srpanj, svibanj

Dubrovnik: maksimum → veljača, kolovoz, ožujak, srpanj

minimum → svibanj, studeni

Murter:³⁴⁴ maksimum → siječanj, studeni, listopad, ožujak

minimum → svibanj, lipanj

Komin:³⁴⁵ maksimum → ožujak, siječanj, studeni, kolovoz

minimum → lipanj, srpanj

Međutim, unatoč raznolikosti mjesečnih maksimuma (zastupljeno je čak devet mjeseci) može se primijetiti zajednički uzorak. Najviše umrlih bilježi se u tzv. prijelaznim periodima – listopad-studeni te ožujak, a značajnim su brojem zastupljeni i zimski siječanj i ljetni kolovoz. Za razliku od maksimuma, minimumi umrlih jednoličnije su raspoređeni među ljetne i proljetne mjesece – lipanj i svibanj. Mjesec s niskim mortalitetom bio je i srpanj, a u dubrovačke minimume pripadao je i studeni.

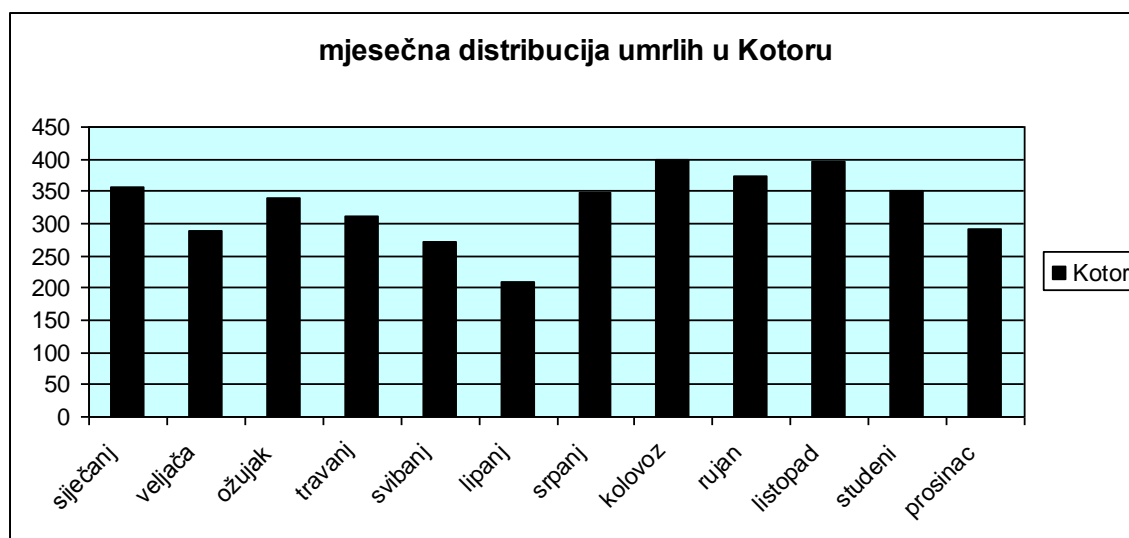
Što se tiče samog Kotora, nema izrazite kulminantne točke maksimuma već se maksimalne vrijednosti za nekoliko mjeseci nalaze na gotovo istoj razini (vidi grafikon 27).

³⁴³ Podatci za Pulu, Poreč i Dubrovnik izračunati su samo za periode za koje su sačuvane kotorske matice umrlih. Međutim, ako se promatra sveukupno razdoblje u kojem su obrađene matične knjige navedenih gradova, dolazi se do istovjetnih zaključaka. Primjerice, sezonski maksimumi u Puli u razdoblju 1625. – 1815. bili su rujan, listopad, kolovoz i siječanj, a najmanje je ljudi umrlo u lipnju i srpnju. Usp. S. Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika*, str. 138.-142.; E. Ivetic, *La popolazione dell'Istria nell'età moderna*, 366.; S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*, str. 65., 355.-357.

³⁴⁴ K. Juran, *Stanovništvo Murtera* u 18. st., str. 252.

³⁴⁵ M. Šunjić, *Prirodno kretanje stanovništva Komina*, str. 379.

Grafikon 27. Mjesečna distribucija umrlih u Kotoru

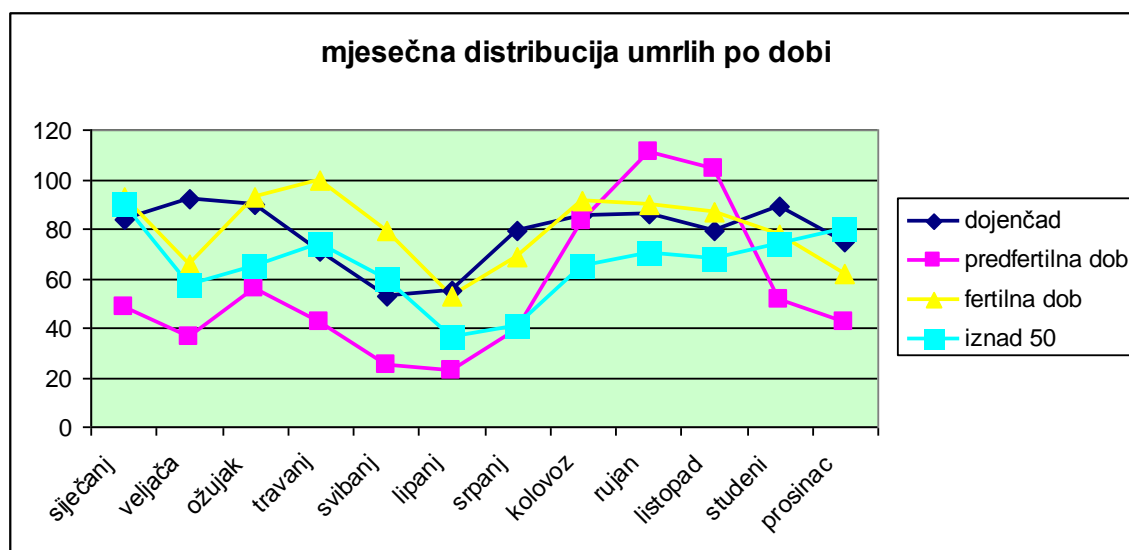

Iz priloženog je razvidno da je gotovo istovjetan broj umrlih zabilježen u razdoblju od kolovoza do studenog – kolovoz (398), rujan (375), listopad (397), studeni (350), što se u postotku prikazuje kao 10% u kolovozu (10,11%) i listopadu (10,08%), 9,52% u rujnu te 8,89% u studenom, a tek je neznatno manje zabilježeno i u siječnju (357; 9,07%), srpnju (348; 8,84%) i ožujku (341; 8,66%). Postotno je najmanjim brojem umrlih zastupljen lipanj sa 5,33% odnosno s 130 umrlih.

U povijesno-demografskim istraživanjima sezonske distribucije mortaliteta često se prikazuju u međuodnosu sa starosnom dobi stanovništva. Prema dosadašnjim istraživanjima ustanovljeno je nekoliko metodoloških obrazaca. Ponajprije, dojenačke smrti sukladno kolebanjima fertiliteta vrhunac dostižu zimi i u jesen, dok su starija djeca češće umirala ljeti. S druge strane, odrasle su osobe, kao i stariji ljudi, češće umirale zimi.³⁴⁶

³⁴⁶ J. Čapo, *Sezonske varijacije demografskih pokazatelja*, str. 126.; D. Hrkać, *Brod u demografskim izvorima*, str. 98.

Grafikon 28. Mjesečna distribucija umrlih po dobi u Kotoru

Kada govorimo konkretno o kotorskom primjeru trendovi umiranja u odnosu na starosne skupine pokazuju krivulje prikazane u grafikonu 28. Na sezonsku distribuciju umiranja dojenčadi najviše utječe vrijeme njihova dolaska na svijet, kada je i broj dojenačke smrti najviši. U Kotoru je to bio zimski i ranoproljetni period siječanj-ožujak te studeni. Najmanje dojenčadi umiralo je pred ljeto, to jest u svibnju i lipnju. Stanovništvo predfertilnog kontingenta koje obuhvaća populaciju do 15. godine najosjetljivije je bilo u ljetno i jesensko doba kada su mogućnosti obolijevanja (poglavito od raznih crijevnih bolesti) najveće. Najmanje umrle djece bilo je, kao i u dojenačkom slučaju, u svibnju i lipnju. Mortalitet fertilnog kontingenta izraženiji je u jesensko i zimsko doba od rujna do siječnja te u proljeće, dok su najniže krivulje umiranja ljeti. Naposljetku osobe starije životne dobi (iznad 50 godina) maksimum smrtnosti, sukladno uopćenom metodološkom obrascu, dostizale su u zimskom periodu od studenog do veljače, a kao i ostali kotorski stanovnici i stariji su najmanje umirali u svibnju i lipnju.

VI. 2. Spolna i starosna struktura umrlih

Pri raščlambi temeljnih odrednica vezanih uz spolnu i starosnu strukturu umrlih nailazimo na nekoliko metodoloških ograničenja. Prvo se ograničenje odnosi na spolnu strukturu, odnosno na zamjetan udio upisa osoba nepoznatog spola (vidi grafikon 29). Pridjevak “nepoznati” uglavnom se odnosi na upise predfertilnog kontingenta – kada se umjesto

osobnog imena identifikacija često bilježila pojmom *creatura*. Druga se metodološka ograničenja vezuju uz podatke o životnoj dobi umrlih, jer je starost umrlog često približno navedena (*circa*) i to s tendencijom zaokruživanja brojeva na desetice (40, 50, 60 godina). Također, djeca starosti do pet godina često se nisu, sve do polovice 18. stoljeća, upisivala u matične knjige.³⁴⁷

Kako bi se utvrdila stvarna životna dob umrlog potrebno je u matičnoj knjizi krštenih pronaći upis o njegovom/njezinom rođenju (češće krštenju) te na taj način izračunati starost pokojnika. Genealoška metoda kojom se dolazi do tih podataka često je onemogućena zbog suženog imenskog fonda, nestabilnosti prezimena, mogućnosti navođenja osoba drugim (ili trećim) imenom. Osobito veliki problem u kotorskom je slučaju predstavljala kombinacija suženog imenskog fonda i običaja nasljeđivanja imena – poglavito imena ranije preminulog potomka (brata ili sestre). Uz navedeno, u kotorskim se maticama kao dob umiranja predfertilnog kontingenta često navode i pojmovi *tenera* i *minore* na temelju kojih ne možemo sa sigurnošću utvrditi točnu starost, ali ni okvirnu pripadnost određenoj dobnoj kategoriji.

Kada se promatraju dosadašnja istraživanja dobne i spolne strukture umrlih može se iznijeti nekoliko zajedničkih uzusa. Prirodna regulacija viška rođenih muškaraca izjednačuje se njihovom povećanom smrtnosti u dojenačkoj dobi i ranom djetinjstvu. Uopćenito se uzima da je mortalitet muškaraca u svim dobima viši osim u fertilnom kontingentu, posebice između 20. i 30. godine kada je značajan broj žena umirao uslijed komplikacija pri porodu.³⁴⁸ Također, iako se rađalo više muškaraca, žene su u prosjeku živjele dulje.

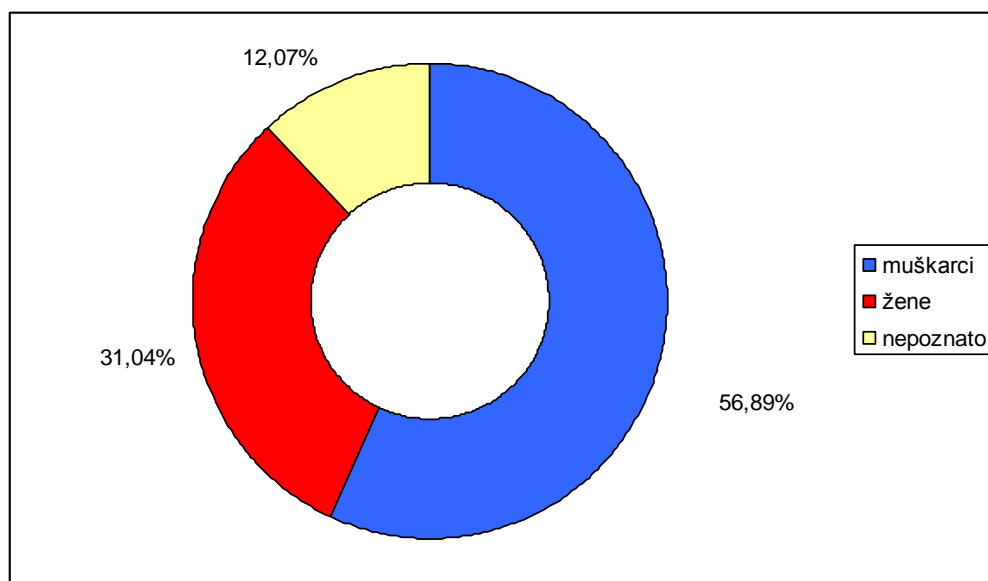
Prema analizi spolne strukture matičnih upisa u Kotoru je u promatranom razdoblju umiralo više muškaraca nego žena (vidi grafikon 29). Od ukupnog je broja upisanih 56,89% muškaraca, 31,04% žena te za 12,07% upisanih umrlih osoba nije moguće utvrditi spol.³⁴⁹ U prvom razdoblju (1700. – 1730.) postotni udio muškaraca također je veći – 48,76%, naspram 23,45% žena, dok je čak 27,79% upisa nepoznatog spola. Drugo razdoblje (1775. – 1799.) donosi još veću prevagu umrlih muškaraca, 65,31%, naspram 34,38% žena i samo osam upisa nepoznatog spola.

³⁴⁷ T. Buklijaš – N. Vekarić, *Mortalitet u Cavtatu*, str. 306.; M. Andreis, *Stanovništvo otoka Šolte*, str. 165.

³⁴⁸ D. Hrkać, *Brod u demografskim izvorima*, str. 89.-91.

³⁴⁹ Kategorija nepoznatog spola odnosila se na osobe upisane odnosno opisane pojmom *creatura*.

Grafikon 29. Spolna struktura umrlih u Kotoru

Prosječna doživljena dob u Kotoru bila je 29,71 godina.³⁵⁰ Početkom 18. stoljeća stanovništvo je u prosjeku živjelo 33,38 godina, dočim je u posljednjih trideset godina 18. stoljeća doživljena dob pokojnika bila niža – 27,49 godina. Raščlanjeno prema spolu prosjek životne dobi muškaraca bio je 31,01 godina, dočim su žene, suprotno ranije postavljenoj tezi, živjele nešto kraće – 30,82 godine.³⁵¹ Niska životna dob u prvom je redu posljedica visoke smrtnosti ženske djece do pet godina starosti te ako se iz izračuna izdvoji najmlađa kategorija umrlih od 0-12 mjeseci prosječna se životna dob povećava na 34,9 godina za muškarce i čak 38,62 godine za žene.

Kada se usporede dobni razredi te postotni udio zastupljenosti smrti muškaraca i žena u određenom dobnom kontingentu dobit će se podatci iskazani u tablici 25. Iz priloženog je razvidno da je najveća smrtnost bila u dojenačkoj dobi – 14,79%. Da je dojenčad u ranom novom vijeku bila najosjetljivija dobna skupina potvrđuju istovjetni podatci za Dubrovnik, konavosku župu Pridvorje, Komin, Murter, Brdovec, Brod i Varaždin. Za razliku od

³⁵⁰ Prosječna životna dob stanovnika Pule bila je još manja te je za razdoblje 1675. – 1724. iznosila 24,88 godina, 1725. – 1774. 26,46 te 1775. – 1815. 23,21 godinu. U Dubrovniku u 19. stoljeću prosječno se živjelo 39,3 godine, muškarci su umirali s 37,7, a žene prosječno s 44,3 godine. Prosječna životna dob u Kominu na kraju 18. i 19. stoljeću bila je 28,8 godina, muškarci su prosječno živjeli 27,46 godina, a žene 30,16 godina. Usp. S. Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika*, str. 89.; S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*, str. 68.; M. Šunjić, *Prirodno kretanje stanovništva Komina*, str. 380.

³⁵¹ Prosječna životna dob u Engleskoj u 18. stoljeću bila je viša i iznosila je između 32 i 36 godina. Usp. David Kerzer – P. Laslett, *Aging in the Past: Demography, Society and Old Age*, University of California Press, 1995. (tablica 1.3. str. 19.-20.).

Dubrovnika, Komina, Brdovca i Broda u kojima je umiralo više muške dojenčadi, u Kotoru su u većem broju umirala dojenčad ženskog spola (20,47% od ukupnog broja umrle ženske populacije).³⁵² Nadalje, u druga dva predfertilna razdoblja u Kotoru je postotno također umiralo više ženske djece. Od razdoblja kasnog djetinjstva pa sve do kasne zrelosti mijenja se spolna struktura umrlih te postotnim udjelom muškarci postaju zastupljeniji. Iako su žene u fertilnoj dobi bile osjetljivije i smrtno ugroženije (zbog brojnih trudnoća i često rizičnih poroda), u kotorskim je maticama prevladao udio muškaraca. Veći postotak umrlih muškaraca fertilne dobi u odnosu na žensku populaciju može se pripisati snažnim migracijskim procesima u kojima su u osjetno većem broju bili zastupljeni muškarci – poglavito ako se pitanje sagledava kroz profesionalnu djelatnost mobilnog stanovništva (vojna djelatnost, pomorci, trgovci, obrtnici).³⁵³ Naposljetku u dobnim skupinama zrele dobi (iznad 60 godina) žene su zastupljenije u svim dobnim razredima, što koincidira s tezom o dugovječnosti žena.

³⁵² Usp. tabelarne prikaze strukture umrlih po dobi i spolu za Dubrovnik (S. Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika*, str. 90., podatci za 1638. – 1807.), Pridvorje (T. Buklijaš – N. Vekarić, *Mortalitet u Cavtatu*, str. 314., podatci za 1831. – 1918.), Komin (M. Šunjić, *Prirodno kretanje stanovništva Komina*, str. 381., podatci za 1796. – 1874.), Murter (K. Juran, *Stanovništvo Murtera u 18. st.*, str. 251., podatci za 1718. – 1815.), Brdovec (A. Gabričević, *Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida*, str. 257., podatci za 1801. – 1857.), Brod (D. Hrkać, *Brod u demografskim izvorima*, str. 93., podatci za 1781. – 1800.), Varaždin (A. Gabričević, *Stanovništvo Varaždina*, str. 197., podatci za 1771. – 1857.).

³⁵³ Tezu potvrđuju i istraživanja D. Hrkaća prema kojem zatvorenije seoske populacije bilježe viši udio umrlih žena u fertilnoj dobi, dočim u urbanim sredinama, zahvaljujući priljevu radne snage, prednjači udio muškaraca. Usp. D. Hrkać, *Brod u demografskim izvorima*, str. 91.

Tablica 25. Struktura umrlih po dobi i spolu

dobni razredi	muškarci		žene		ukupno	
	broj	%	broj	%	broj	%
< 1	191	11,35	209	20,47	400	14,79
1-4	191	11,35	165	13,73	356	13,17
5-9	94	5,58	61	5,97	155	5,73
10-14	48	2,85	27	2,64	75	2,77
15-19	41	2,43	22	2,15	63	2,33
20-24	116	6,89	33	3,23	149	5,51
25-29	104	6,18	19	1,86	123	4,55
30-34	153	9,09	41	4,01	194	7,17
35-39	87	5,17	24	2,35	111	4,10
40-44	157	9,33	42	4,11	199	7,36
45-49	90	5,35	20	1,95	110	7,04
50-54	110	6,54	51	4,99	161	5,95
55-59	48	2,85	19	1,86	67	2,47
60-64	101	6,00	100	9,79	201	7,43
65-69	29	1,72	38	3,72	67	2,47
70-74	39	2,31	44	4,31	83	3,07
75-79	24	1,42	21	2,05	45	1,66
80-84	27	1,60	42	4,11	69	2,55
85-89	20	1,18	22	2,15	42	1,55
90-100	12	0,71	21	2,05	33	1,22
	1682		1021		2703	

VI. 3. Smrtnost dojenčadi i djece

Smrtnost dojenčadi (do jedne godine starosti) vrlo je važna sastavnica pri proučavanju demografskih karakteristika nekog područja. Visoka smrtnost najmlađih pripadnika populacije svojevrsni je indikator socioekonomskog razvitka koji svjedoči o dostignutom stupnju životnog standarda promatranog područja.³⁵⁴

³⁵⁴ S. Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, str. 61.; Nikola Anušić, "Rajna smrt" – prilog istraživanju smrtnosti djece u Makarskoj u 19. stoljeću, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 38., 2006., str. 160.

Na smrtnost dojenčadi utječu biološki (endogeni) čimbenici, kao što su prijevremeni porođaj ili druge komplikacije pri porodu, organske smetnje i drugo te socioekonomski (egzogeni) čimbenici – u koje se ubrajaju brojne sastavnice koje utječu na kvalitetu životnog standarda.³⁵⁵

Analiza dojenačke smrtnosti promatra se prema uobičajenoj klasifikaciji kroz tri skupine – rana neonatalna smrtnost (do sedmog dana starosti), kasna neonatalna smrtnost (od sedmog do 28. dana) te postneonatalna smrtnost (od 28 do 365 dana starosti).³⁵⁶ Prema dosadašnjim istraživanjima na sve dobne dojenačke skupine utječu i endogeni i egzogeni čimbenici. Za razliku od postneonatalnog mortaliteta na koji direktno utječu egzogeni čimbenici, odnosno životni standard te socioekonomsko okružje u kojem dijete dolazi na svijet, isti na neonatalni mortalitet utječu manje direktno, odnosno promatra ih se kao odraz zdravstvenog i fizičkog stanja majke.³⁵⁷

Određivanje fertilnog mortaliteta u protostatističko doba također ima svoje metodološke nedostatke. Što se tiče kotorskih matičnih knjiga, oni se u prvom redu odnose na pojavu razmjerno velikog broja nedefinirane starosne oznake *età tenera* (nježna dob) i *età minore* (maloljetan). Naime, dojenčad je (bez obzira na spol)³⁵⁸ činila 12,12% upisa umrlih s naznačenom starosnom kategorijom, a uz njih još je 13,55% upisa označeno “opisnom” starosnom oznakom *tenera* ili *minore*. Samo je u tri slučaja opisni pojam *tenera* popraćen i brojčanim podatkom o starosti – jedan dan, 26 dana te dvije godine i tri mjeseca. Iako je razvidno da su se navedenim pojmovima opisivala vrlo mala djeca, ne možemo ih sa sigurnošću svrstati u niti jednu kategoriju. Vjerojatnija je mogućnost da su djeca starosno opisana s *tenera* i *minore* pripadala dojenčadi nego dobnoj kategoriji od jedne do četiri godine. Međutim, u ovom istraživanju promatrat ćemo ih kao izdvojenu skupinu te ih zasebno analizirati u nastavku poglavlja. Budući da poglavito u prvom promatranom razdoblju u upisima krštenih nije naveden datum rođenja, metodom rekonstrukcije ne može se precizno

³⁵⁵ D. Hrkać, *Brod u demografskim izvorima*, str. 92.

³⁵⁶ Klasifikacije preuzeta iz: Diane L. Rowley – Solomon Iyasu – Marian F. MacDorman – Hani K. Atrash, *Neonatal and Postneonatal Mortality*, Reproductive Health: Publications and Products: From Data to Action, Atlanta, 1994., str. 251. Ponekad se prve dvije grupe promatraju zajedno te se za njih koristi naziv neonatalna smrtnost.

³⁵⁷ Jona Schellekens, Economic Change and Infant Mortality in England, 1580 – 1837, *The Journal of Interdisciplinary History*, vol. 32., br. 1, 2001., str. 2.-3.

³⁵⁸ U izračun je uračunata i dojenčad nepoznatog spola (*creature*).

odrediti starost takve djece – poglavito se to odnosi na djecu čija se dob definira u mjesecima.³⁵⁹

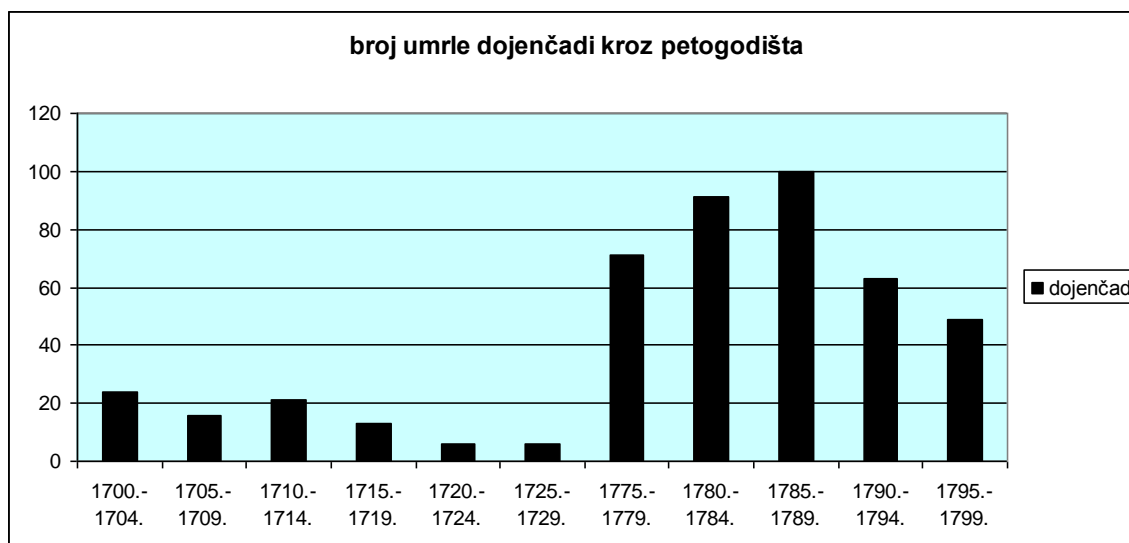
Drugu metodološku prepreku, poglavito pri razmatranju rodne strukture dojenčadi, činila je kategorija “nepoznatog” spola. Riječ je o već ranije spomenutom pojmu *creatura* – dijete. *Creature* su činile čak 13,02% ukupnog upisa u matične knjige i pripadale su različitim dobnim razredima, a analiza tih upisa bit će prikazana u zasebnom poglavlju.

Uz već ranije napomenutu činjenicu da se vrlo često djeca mlađa od pet godina nisu upisivala u matičnu knjigu, razvidno je da analizirajući demografska kretanja u Kotoru kroz pitanje dojenačkog mortaliteta ne možemo težiti apsolutnim izračunima, već analizu podataka koja slijedi promatrati kao pokazatelj nekih pojava i naznaka nekih trendova.

Tezu o izostanku upisivanja dojenčadi i male djece u maticu umrlih potvrđuje i grafikon 30. U njemu je prikazan broj umrle djece po petogodištima. I letimičan pogled na grafikon ukazuje na veliki nerazmjer u broju umrle dojenčadi u prvom promatranom razdoblju, naspram posljednjih trideset godina 18. stoljeća. Posebice valja istaknuti dva petogodišta 1720. – 1724. i 1725. – 1729. kada je zabilježeno samo po šest dojenačkih smrti. Ako promatramo prosjeke petogodišta, u prvom je razdoblju prosječno umiralo 14,33 dojenčadi, a u drugom razdoblju po petogodištu je umiralo 74,8 dojenčadi. Uzevši u obzir da se za određen broj upisa u matičnu knjigu temeljem metode rekonstrukcije nije mogla utvrditi točna dob prilikom smrti (ili potvrditi upis) ipak možemo zaključiti da se, poglavito u prvih trideset godina 18. stoljeća, smrt male djece nije redovito upisivala.

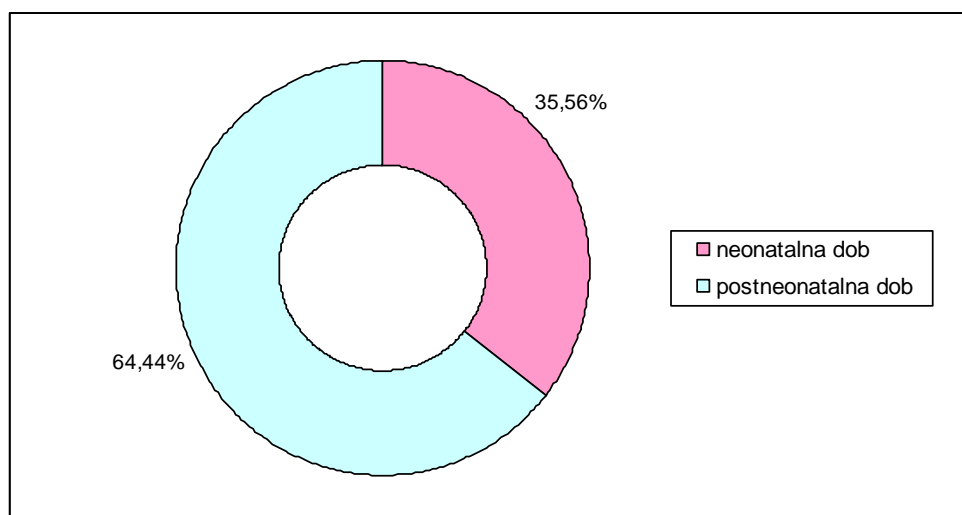
³⁵⁹ U matičnu knjigu starost se upisivala na razne načine. Primjerice, Giuseppe Griffoni umro je (21. X. 1781.) sa jednom godinom i devet mjeseci. U nekim se slučajevima upisivao sat smrti – Ivan Bogopanović umro je 6. I. 1797. godine tri sata nakon rođenja. U matičnu knjigu pronađeni su (uz *tenera* i *minore*) i drugi opisni načina bilježenja kojima možemo potvrditi starosnu dob – primjerice *pochi giorni* i *appena nato*.

Grafikon 30. Smrtnost dojenčadi kroz petogodišta

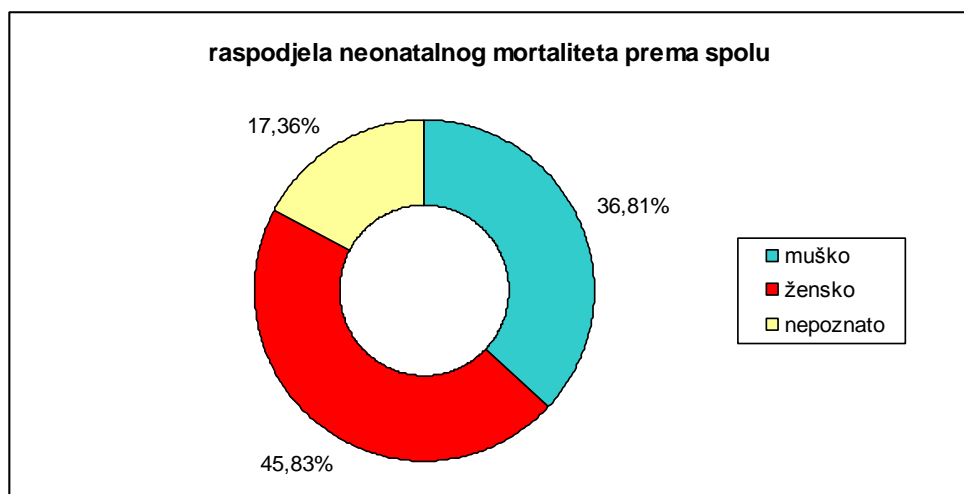
Ako raščlanimo dojenačke smrti na neonatalnu i postneonatalnu skupinu, više je zabilježeno umrlih u postneonatalnoj dobi (29 do 365 dana), a promatrano u postotcima 64,44% prema 35,56% neonatalnih smrti (vidi grafikon 31).

Grafikon 31. Udio neonatalne i postneonatalne skupine kod dojenčadi

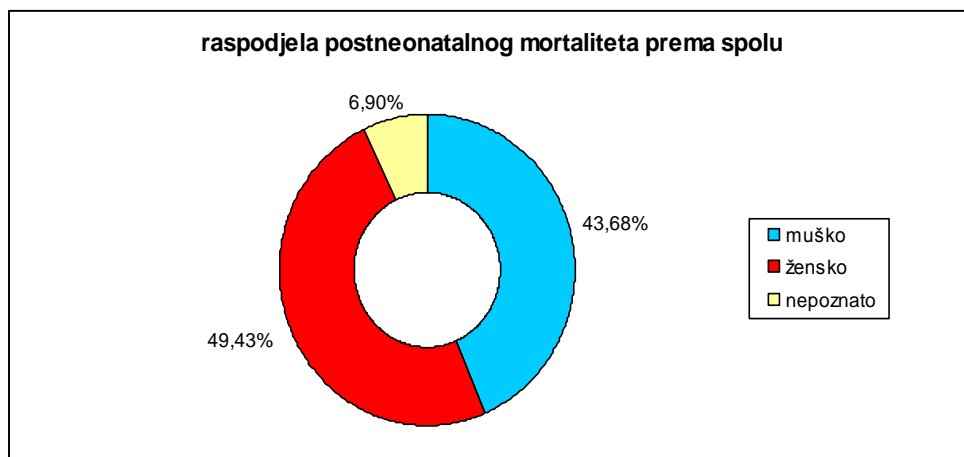
Postneonatalni mortalitet u ukupnom je promatranom udjelu svih dobnih skupina zastupljen sa 7,81%, dočim je udio umrlih najmlađih stanovnika Kotora 4,31%. Udio ženske djece bio je zastupljeniji u obje skupine dojenačkog mortaliteta. U neonatalnom mortalitetu njihova je zastupljenost 45,83%, dok su dječaci u najmlađoj dobi otporniji i time zastupljeni s 36,81% (vidi grafikon 32).

Grafikon 32. Raspodjela neonatalnog mortaliteta prema spolu

Nešto je manja razlika u spolnoj zastupljenosti umrlih bila izražena u postneonatalnoj dobi (vidi grafikon 33).

Grafikon 33. Raspodjela postneonatalnog mortaliteta prema spolu

Djevojčice su činile 49,43% umrle dojenčadi od 29 do 365 dana starosti, a muška su djeca zastupljena s 43,68%. Ako usporedimo spolnu strukturu umrle dojenčadi u Kotoru s nekim drugim promatranim područjima nećemo dobiti jednoobrazne podatke na temelju kojih bi mogli donijeti neki uopćeni zaključak. Naime, u Kominu je kao i u Kotoru u neonatalnom periodu umiralo više djevojčica, ali je u postneonatalnom razdoblju zastupljenost muške djece veća.³⁶⁰ Za razliku od navedenog, u konavoskoj župi Pridvorje više je dječaka umiralo u

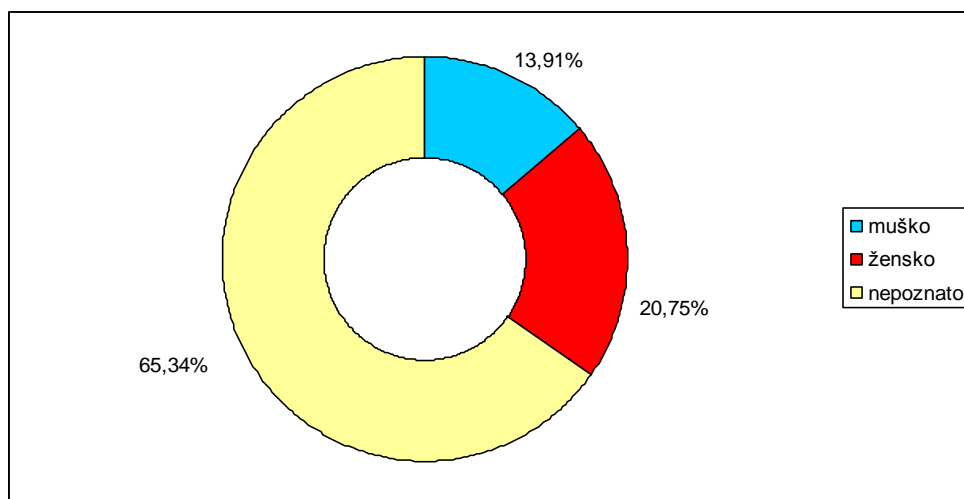
³⁶⁰ M. Šunjić, Prirodno kretanje stanovništva Komina, str. 382.

neonatalnoj dobi, dočim je u postneonatalnom periodu prevladala zastupljenost djevojčica.³⁶¹ Slično je bilo i u Križevcima i Brodu – više je dječaka umiralo u najranijem periodu, dok su djevojčice zastupljenije je postneonatalnom razdoblju.³⁶²

U sklopu proučavanje mortaliteta najmlađe kotorske populacije valja istaknuti i djecu čija se starost definirala opisnim kategorijama *età tenera* i *età minore*. U dosadašnjem istraživanju nije sasvim razvidno kojem bi točno dobnom kontingentu pripadali ti upisi – dojenačkom ili u dobu najranijeg djetinjstva te smo stoga upise izdvojili u zasebnu kategoriju. Kao što je ranije naglašeno, ta je skupina brojčano zapažena te je obuhvaćala 13,55% ukupnog broja upisa s naznačenom starosti. Budući da su takvi upisi karakteristični za prva desetljeća 18. stoljeća, njihovu pojavu možemo pripisati lošijoj kvaliteti matičnih upisa u tom razdoblju. Rečeno potvrđuju i brojke, jer je čak 98,45% upisa definiranih navedenim dobnim oznakama zabilježeno u razdoblju od 1700. – 1730. godine.

Također, daljnju analizu rečene skupine otežava i rodna raspodjela upisa (vidi grafikon 34). Naime, čak je 65,34% upisa dobno definiranih kao *età tenera* i *età minore* i prema spolnoj strukturi ne(određena) – jer je definirana pojmom *creatura*.

Grafikon 34. Spolna struktura skupine definirane pojmovima *età tenera* i *età minore*

Preostali postotni udio raspodijeljen je na djevojčice (20,75%) i dječake (13,91%). Naposljetku, kod ovih razmatranja valja istaknuti još jednu zanimljivu poveznicu. Vrlo se

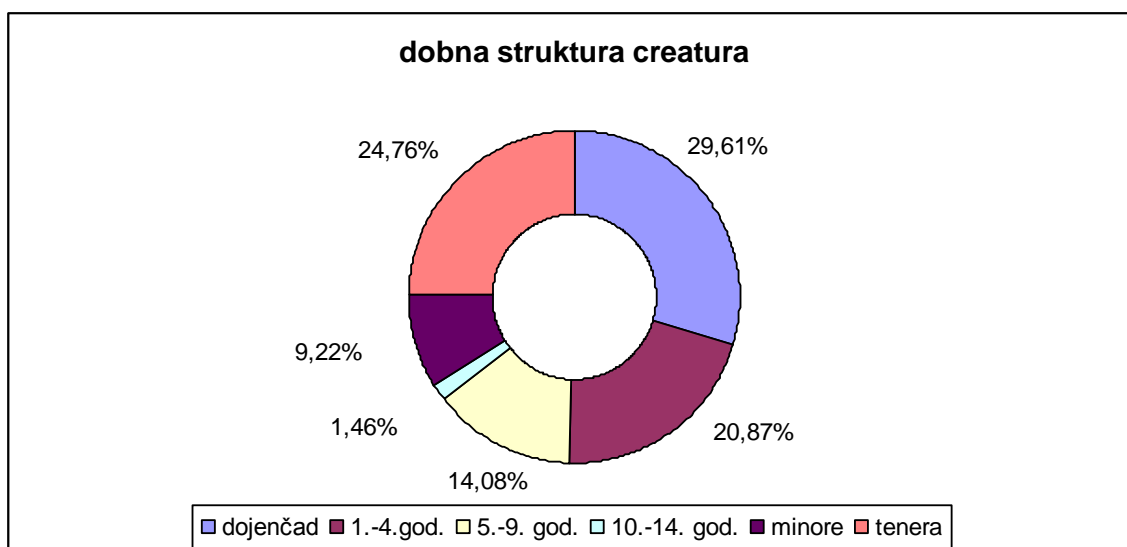
³⁶¹ T. Buklijaš – N. Vekarić, *Mortalitet u Cavtatu*, str. 314.

³⁶² S. Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, str. 62.; D. Hrkać, *Brod u demografskim izvorima*, 93.-94.

često upisi dobne kategorije *età tenera* i *età minore* povezuju s “nađenom” djecom – *ritrovato della Pietà*. Nadalje, sva navedena djeca *della Pietà* ujedno su i opisana pojmom *creatura*. Srećom, kod 26 upisa uz pojam *creatura della Pietà* navedeno je i osobno ime te raščlambom po spolu imamo ubilježbu 13 dječaka (21,31%) i isto toliko djevojčica. Kada se navedena umrla djeca usporede s upisima u matičnoj knjizi krštenih, mogu se dobiti dodatni podatci o dobi te djece. Sva pronađena siročad koju smo uspjeli identificirati u matici krštenih doživjela je tek dojenačku dob, s time da su češće umirala u neonatalnom periodu i to najčešće već nakon nekoliko dana.

Preostaje nam još analizirati pojavnost upisa *creatura* u matičnoj knjizi umrlih. Od ukupnog broja upisa, *creature* su zastupljene s značajnim postotkom od 13,02%. Kao i opisna dobna kategorija *età tenera* i *età minore*, i *creature* se u 98,63% slučajeva pojavljuju u upisima iz prvih desetljeća 18. stoljeća, što valja pripisati tadašnjem nemarnijem vođenju matičnih knjiga. Proučavanje pojave pojma *creatura* u matičnoj knjizi umrlih vrlo je kompleksno pitanje, poglavito zbog njegove sadržajne širine. Mogućnost korištenja metode rekonstrukcije pri proučavanju pojma *creatura* vrlo je sužena zbog nepostojanja detaljnije identifikacije tih upisa. Kao prvo, kao što je već ranije navedeno, pojmom *creatura* označavala su se nezakonita djeca i nahočad koja su činila 11,50% upisa. Nadalje, u 19,10% osim podatka da je umrla, *creatura* ne sadrži nikakve druge identifikacijske podatke, dočim njih 8,38% u identifikaciji ima samo osobno ime. Najviše je *creatura* (75,24%) zastupljeno samo prezimenom. Upravo zbog navedenih oskudnih podataka identifikacija takvih upisa u preostalim maticama vrlo je teška. Naime, bez podataka o osobnom imenu ne možemo sa sigurnošću odrediti ni spol *creature*. Situaciju dodatno otežava i analiza dobi takvih upisa, jer su se *creaturom* prema kotorskim upisima označavala djeca svih uzrasta (vidi grafikon 35).

Grafikon 35. Struktura *creatura* prema dobi

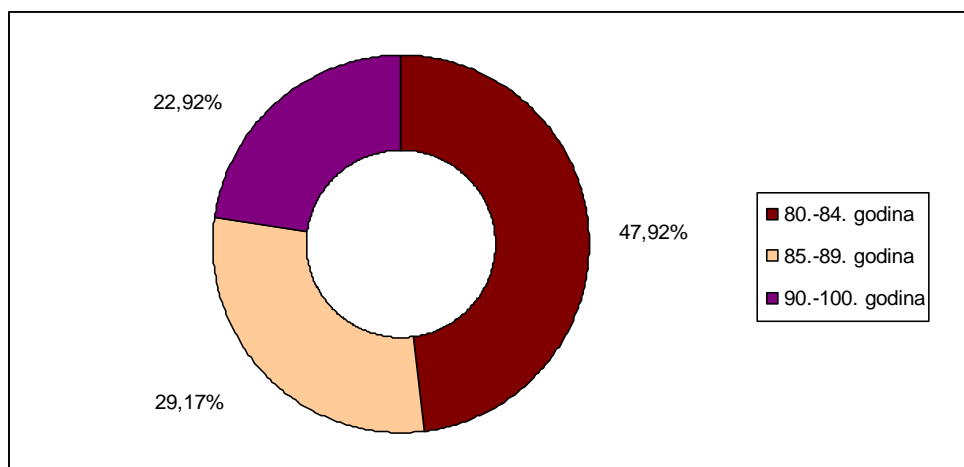

Najzastupljenija je najranija životna dob – dojenčad s 29,61%, a potom slijedi opisna dobna kategorije *tenera* (24,75%) i najranije djetinjstvo (1.-4. godine) s 20,87%. Djeca do devet godina zastupljena su s 14,08%, a potom slijede opisna dob *minore* s 9,22% te najkasnije djetinjstvo (10.-14. godina) s 1,46% upisa.

VI. 4. Dugovječni Kotorani

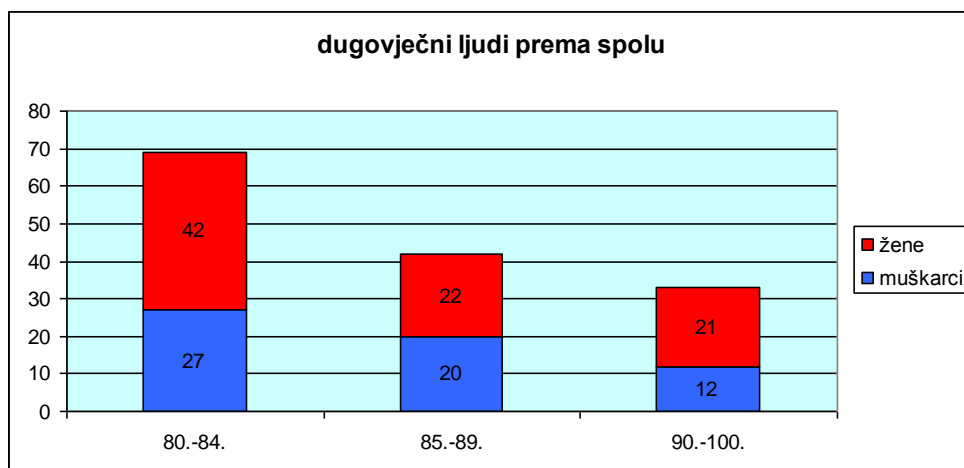
Analizu mortaliteta prema dobnim kontingentima završit ćemo prikazom dugovječnih ljudi. Kao što i sam pridjev u naslovu govori, zbog dugovječnosti ove dobne kategorije, a u odnosu na relativno kratak promatrani vremenski period u ovoj radnji, ovom je poglavlju mogućnost provedbe metode rekonstrukcije svedena na minimum. Stoga se u rekonstrukciji dugovječnih ljudi u Kotoru oslanjamo na zabilježbe njihove približne dobi upisane u matici umrlih. Od ukupnog broja umrlih s naznačenom dobi (uključivo i opisnu dob) dugovječni su ljudi obuhvaćali 4,31% upisa. Najviše dugovječnih ljudi zabilježeno je u “najmlađoj” kategoriji od 80. do 84. godine (47,92%), a najmanje u (22,92%) umrlo je u devedesetim godinama (vidi grafikon 36).

Grafikon 36. Dugovječni ljudi u Kotoru

Kada govorimo o spolnoj strukturi dugovječnih ljudi, već je ranije istaknuto, a sada potvrđeno da su žene činile većinu od 61,68% starih ljudi, dočim je na muškarce otpadao ostatak od 38,31%. Također, razvidno je i da su žene činile većinu u svim dobnim kategorijama dugovječnosti (vidi grafikon 37).

Grafikon 37. Dugovječni ljudi prema spolu

Štoviše, svih pet upisa stogodišnjaka odnosi se upravo na žene. Kronološkim redom to su bile:

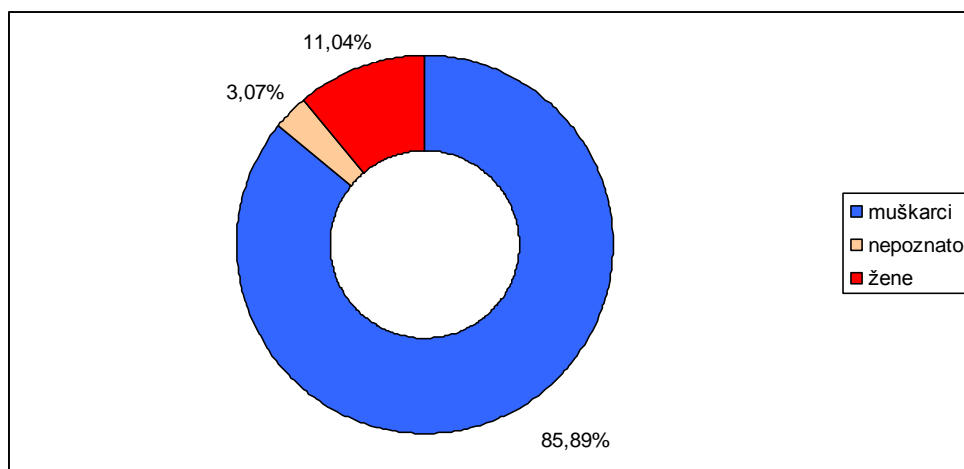
- Katarina iz Grblja (Župa), sluškinja Josipa Buće (umrla 28. kolovoza 1727. godine)
- Stana Grando (umrla 12. svibnja 1729. godine)
- Mare Đivova (umrla 15. studenog 1730. godine)

- Beatrice iz Zadra (umrla 19. kolovoza 1790. godine)
- Anzola Feretti kći pokojnog Ivana (umrla 5. svibnja 1793. godine).

VI. 5. Uzroci smrti u kotorskim matičnim knjigama

Uzrok smrti kao relevantan podatak u matičnim knjigama počinje se bilježiti tek od 19. stoljeća (1817. godine), kada je jedan stupac u novom tabelarnom obrascu posvećen upravo uzrocima smrti.³⁶³ Prije navedenog svećenici su uzroke smrti navodili tek sporadično i to najčešće ukoliko je došlo do nesretnog slučaja ili nasilne smrti. U kotorskim matičnim knjigama uzroci smrti navođeni su vrlo rijetko, tek u 5,66% upisa, a češće su se navodili u drugom promatranom razdoblju (69,95%, naspram 30,04% u prvom razdoblju). S obzirom da su uzroci smrti zabilježeni samo u slučajevima nasilne ili smrti uzrokovane nesrećom, u spolnoj strukturi osoba uz koje se vežu opisi smrti prevladavaju muškarci (vidi grafikon 38).

Grafikon 38. Uzroci smrti prema spolnoj strukturi

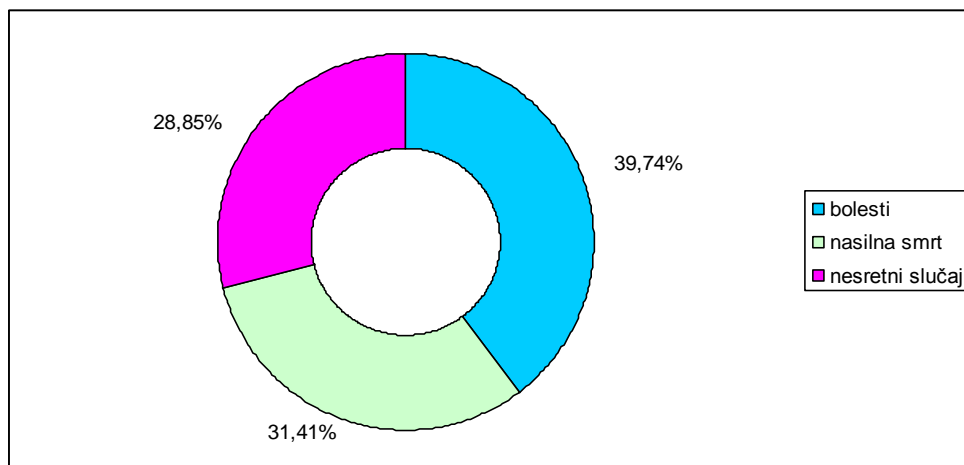
S obzirom da je muška populacija društveno uvjetovanim normama ponašanja i “stilom života” bila izloženija situacijama koje su mogle rezultirati nasilnom smrću, njihov je postotni udio od 85,89% upisa s navedenim uzrokom smrti sasvim opravdan. Također, profesionalne djelatnosti (vojnici, mornari i fizički radnici općenito) povećavali su mogućnost ozljede na radu s nesretnim završnim ishodom. S druge strane, žene zastupljene sa 11,04% u

³⁶³ I. Ficović, Zbirka matičnih knjiga Historijskog arhiva u Dubrovniku, str. 17.

uzrocima smrti povezane su ponajviše s bolestima, dočim se treća kategorija – nepoznato – odnosi se na djecu-*creature*.

Uzroke smrti u kotorskim matičnim knjigama možemo raščlaniti na tri temeljne skupine – bolesti, nasilne smrti i nesretni slučajevi (vidi grafikon 39).

Grafikon 39. Uzroci smrti u Kotoru

Kada govorimo o klasifikaciji bolesti u matičnim knjigama protostatističkog doba, važno je napomenuti da se, zbog naglog razvoja medicinskih znanosti u posljednjih stotinjak godina, ondašnja dijagnostika bitno razlikovala od današnje. To se u prvom redu odnosilo na izmijenjeno medicinsko nazivlje i zastarjele medicinske tehnologije. Također, na umu valja imati i činjenicu da je upise u matičnu knjigu obično vršila medicinski neobrazovana osoba, što je svakako jedan od razloga vrlo nedefiniranog navođenja bolesti. Osim nedefiniranog navođenja bolesti, najveći problem u klasifikaciji predstavlja činjenica da su se bolesti kao uzrok smrti često bilježile prema simptomima same bolesti, a ne prema stvarnom imenu. Upravo su takvi nejasni i medicinski nedefinirani uzroci bolesti zabilježeni u kotorskim matičnim knjigama. Od ukupnog broja opisa smrti uzrokovanih bolestima najčešće su korišteni vrlo općeniti opisi te iznenadne smrti – *morte improvisa*, *morte repelentia*, *dal male*, *dal mal grave*. Uz njih najviše je ljudi umiralo od moždanog udara (*apoplezia*, *colpo apopletico*); po jedan je zabilježen slučaj smrti od astme (*mal d'asmo*), malaksalosti (*ipostenia*), a za jednu se ženu navodi da je umrla nakon poroda.³⁶⁴ Što je tiče spolne

³⁶⁴ Primjerice, 12. VII. 1780. (upis dan kasnije) iznenada je u bolnici za osuđenike umro Mate Klunić (*Clunich*) iz Istre, vojnik u satniji kapetana Nicolòda Michielija, pukovnika Petra Alačevića, u 60. godini. Anastazija, supruga Luka Lukina, umrla je 8. IV. 1793. godine *di mal d'asmo* u 60. godini. Plemkinja Katarina, supruga *conte*-a Jerolima Bizantija, umrla je (*assalita dal mal apopletico*) u svojoj kući u 15 sati 1. V. 1794. godine (upis

raspodjele, od navedenih bolesti više su umirali muškarci (72,58%), a od toga broja 35,55% ih je umrlo od moždanog udara. Također, za 56,52% muškaraca kao uzrok smrti navedena je iznenadna smrt (u bolnici za osuđenike, na galiji, u kući, u biskupovoj palači i drugdje). Žene su također najčešće umirale od moždanog udara (43,75%), a kao što je već ranije spomenuto, zabilježen je i jedan smrt nakon poroda te astma.

S druge strane, nasilnom su smrću umirali su samo muškarci. Ako raščlanimo njihova profesionalna zanimanja gotovo sva navedena ubojstva vezana su uz vojnu djelatnost – od 34 navedena zanimanja 30 je vojnika i časnika te po dva osuđenika (veslača na galiji) i mornara. Prosječna dob (prema matičnoj knjizi umrlih) ubijenih muškaraca bila je 31 godina. Kao i kod bolesti, većina nasilnih smrti opisana je vrlo općenito pojmom *morte violenta*, smrtno ranjen (*morte a ferito*), ubijen (*ammazzato, ucciso*).³⁶⁵ Neke su smrti detaljnije opisane te se navodi oružje i način ranjavanja. Primjerice, Carlo Costamar iz Pijemonta, vojnik u satniji kapetana Alessandra Zurle, *interfetto da una baiunetta* te je umro u bolnici 1. siječnja 1777. godine. Matija Stanza iz Ljubljane, također vojnik (satnija kapetana Petra Gicce), ubijen je puškom 30. ožujka iste godine.³⁶⁶ Neki opisi ubojstava navode i mjesta ubojstva (ulice i trgove u Kotoru),³⁶⁷ a zanimljivi su i upisi koji navode i počinitelje djela.³⁶⁸ Naposljetku, među ubojstvima je zabilježeno i jedno slučajno ubojstvo, ali nam nažalost matični upis ne nudi detaljnije razrješenje okolnosti događaja.³⁶⁹

Treća skupina kojoj su naznačeni uzroci smrti, bili su nesretni slučajevi. Za razliku od prethodne skupine, pod nesretnim su okolnostima umirali i muškarci i žene. Točnije, u kotorskim je maticama zabilježena smrt nesretnim slučajem jedne žene i četiri osobe nepoznata spola. Potonje dvije vezane su uz veliki požar koji je buknuo u Kotoru u noći 29.

iz 2. V. 1794.). Isti je uzrok smrti bio i u primjeru Marka Lukovića iz Prčanja, koji je preminuo također u svojoj kući 19. VIII. 1797. u 15 sati. Pavla, supruga Ivana Frana Smeće, umrla je 8. X. 1721. *dopo hauer un fanincullo*.

³⁶⁵ *Nobile di Budua è monzioner in questa città* Antun Antonioli *passo a miglior uita di morte violente sotto il posto della Trinità* 30. X. 1787. Sedmogodišnji Ivan, sin Marka Gregorinija, *è ammazzato d'una schiopetata* 17. IX. 1711., kao i Antun Elegia 23. XI. 1709.

³⁶⁶ *Colpito di una schiopettata resto morto*.

³⁶⁷ Primjerice, Andrija Spetić (28 godina), vojnik u satniji Vuka Mitrovića, ubijen je u Risnu 27. IX. 1722. godine (upis 28. IX.). Giovanni Battista iz Verone, vojnik u satniji Domenica Misanda, *rese l'anima ad una ora*, a ubijen je na trgu ispred katedrale sv. Tripuna (13. VI. 1778.). Godinu dana ranije (5. II. 1777.) Giacomo de Santi Romano, vojnik u satniji Antonija Giouanellija, ubijen je na Trgu od oružja (*ammazzato nella piazza del armi*).

³⁶⁸ Francesca, sina Giovannija Battiste Tibaldija iz Pijemonta, veslača-kažnjenika na galiji kapetana mora Anzola Mema, ubila je ispred gradskih vrata *di Fiumera* neimenovana osoba iz Crne Gore (*da un di Monte Negro*).

³⁶⁹ Naime, 4. IX. 1781. slučajno je ubijen (*casualmente ucciso*) Ivan Oparenović (umjesto imena oca ostavljena je praznina) iz Dobrote. Ubojstvo se desilo na obali mora (*alla ripa del mare*).

srpnja 1730. godine.³⁷⁰ Do požara je došlo uslijed udara groma u skladište baruta, koji se onda proširio po cijelom gradu. I sam upis u matičnu knjigu vrlo slično opisuje te događaje.³⁷¹ Iako izvještaj koji objavljuje K. Stošić govori o trideset umrlih i 200 ranjenih, u matičnoj je knjizi umrlih vezano uz taj događaj navedena smrt tek sedam osoba.³⁷² Poginuo je Petar iz Trstena, sluga braće Kosović, *creatura* Andrije Stefaninija, dvije *creature* Nikole Zula, đakon Damjan Lazari, Lucija, kći Petra Supera, a sedam dana kasnije od smrtnih rana zadobivenih u požaru umrla je *creatura*, također dijete Petra Supera.

Osim požara, zabilježene su još i smrti nesretnim slučajem u mlinu³⁷³ te na stepeništu iznad javnog hospitala.³⁷⁴ Ostale zabilježene smrti nesretnim slučajem mogu se podijeliti u dvije kategorije – pad i utapanje. Navedene su smrti vezane uz profesionalnu djelatnost te su sve osobe umrle nesretnim slučajem (kojima je navedeno zanimanje) bili vojni djelatnici, mornari, radnici (*publica maestranza*) te kažnjenici na galijama. Vojnici su pretežito padali s gradskih zidina, s brda gdje se nalazila tvrđava i sa same tvrđave,³⁷⁵ ali i s drugih mjesta. Primjerice, Dominik Scarpa strovalio se s zvonika crkve sv. Dominika 31. siječnja 1778. godine, kroz prozor su pali (*precipitati da una finestra*) vojnik Antonio Spinger *Tedesco* (23. srpnja 1776. godine) i neimenovani pripadnik obitelji Brkanović iz Bogdašića (4. veljače 1707. godine), a sa tornja sa satom pao je Giovanni Steffani iz Brescie (31. srpnja 1797.).

Zabilježena utapanja također su povezana s vojnicima i mornarima, a navedeni su se najčešće utapali u moru i to u luci ili u blizini rive.³⁷⁶ Vrlo su česte zabilježbe smrti u kojima su pad i utapanje međusobno povezani. Primjerice, vojnik Alvise Peretti pao je 19. svibnja 1781. godine navečer s broda u more (*cadi dal bastimento in mar*), a njegovo su tijelo pronašli tek dan kasnije. Slična sudbina zadesila je i vojnika Andriju Zakovića *Vngaro* koji je 24. studenog 1780. godine u jedan sat iza ponoći pao u more s zapovjedne galije (*Capitania*).

³⁷⁰ Krsto Stošić, Eksplozija barutane u Kotoru 1730. godine, *Narodna starina*, sv. 11., br. 28., 1932., str. 134.-135. Autor u ovom radu donosi izvještaj izvanrednog providura Sebastijana Vedramina, ali je događaj pogrešno datiran u lipanj 1730. godine. Do pogreške je očito došlo u transkripciji zbog vrlo slične grafije za mjesec lipanj i srpanj, ali je iz upisa u matičnu knjigu sasvim razvidno da se događaj zbilo u srpnju.

³⁷¹ Kao uzroke smrti svih tada zabilježenih osoba navodi: *ucciso delle ruine dell'incendio del publico deposito di poluere sotto il monte del Castello*.

³⁷² K. Stošić, nav. dj., str. 134.

³⁷³ Četnaestogodišnji Tripun Rafaelli umro je nesretnim slučajem u mlinu Petra Vračena (28. I. 1728.), a u svom mlinu stradao je 1. XII. 1704. i kotorski plemić Ivan Drago.

³⁷⁴ Miho pokojnog Josipa Pranjica iz Vrgorca, vojnik u satniji Petra Rado, umro je *insperato da un accidente sopra le scale del publico ospedale* (18. XI. 1778.).

³⁷⁵ Primjerice, vojnik Pavao Ridolfi pao je s brda iznad tvrđave (26. II. 1707.), vojnik Martin Miler pao je 25. XI. 1711. sa kaštela, a vojnik Luigi Macucheli strovalio se s brda zazivajući *li sanctissimi nomi di Giesù e Maria*.

³⁷⁶ Primjerice, Giuseppe Losca osuđenik na galiji *Rosa* utopio se (*annegatosi*) u moru 3. IV. 1778. godine. Augustin, sin kapetana Santa Massona, utopio se u moru u blizini fontane Imperator 11. VIII. 1775. godine.

Slična je bila i sudbina Giovannija Battiste Vetorilla koji je pao s vrata od Gurdića i strovalio se u more. Naposljetku, vrlo je zanimljiv primjer matični upis zabilježen 27. travnja 1727. godine. Naime, tada je na rivi u luci pronađeno tijelo Francesca Balsona. Svećenik izrijeком ne navodi razlog smrti, već ponukan glasnima nudi dvije moguće “dijagnoze.” Prema jednom svjedočanstvu pokojnik je bio ubijen (*esser stato uciso*), a drugi su govorili da je pao u more (*che sia caduto in mare*).

Uz to zabilježeno je još i šest osoba za koje uzroci smrti nisu direktno navedeni, ali se mogu svrstati u jednu od tri navedene skupine. Zajednički nazivnik za ove upise jest riječ *ritrovato*. Upravo mjesto gdje su pronađeni može nam sugerirati gore navedenu tvrdnju. Primjerice, 12. svibnja 1719. nađeni su mrtvi ispod gradskih zidina dvojica vojnika – Giorgio Ormasel i Francesco Guardo. Mihovil *Vngaro* pronađen je nađen mrtav ispred ulaza u biskupsku palaču (15. III. 1778.), dok je vojnik Grgur Dumbrić iz Kopra nađen mrtav u konobi obitelji Paskvali (31. srpnja 1786.).

Uz navedene opise koji se mogu smatrati približnim opisom uzroka smrti mogu se smatrati i oni karakteristični za dojenačku smrtnost, a odnose se na smrti koje su nastupile odmah po rođenju. Formalno gledajući ovi upisi ne navode uzrok ili specifičan simptom već samo uobičajenu formulu koja označava da je do smrti došlo odmah po porođaju – *appena nato* te nešto specifičniju *per imminente pericolo*, kojom se potvrđuje i krštenje odmah po rođenju upravo zbog straha od smrti.

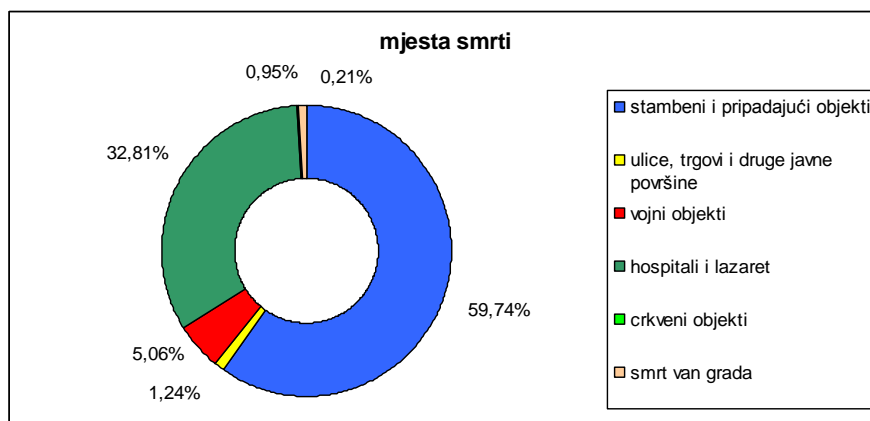
VI. 6. Mjesta smrti

Za razliku od uzroka smrti koji su u kotorskim matičnim knjigama navedeni u vrlo malom postotnom broju, mjesta umiranja zabilježena su u 61,97% upisa. Radi lakše analize, u prvom redu zbog velikih brojčanih nerazmjera u pojedinim primjerima,³⁷⁷ zabilježena mjesta smrti grupirana su u nekoliko skupina – stambeni i pripadajući objekti, ulice, trgovi i druge javne površine, vojni objekti, hospitali i lazaret, crkveni objekti te smrti izvan grada.³⁷⁸

³⁷⁷ Primjerice, smrti u kući zabilježene su 1309 puta, a samo su jednim ili dva primjera zabilježene smrti u mlinu, tornju, ulici, tvrđavi, vrtu, trgu, skladištu, rivi, kaštelu i drugo.

³⁷⁸ Podjela u navedene skupine odabrana je samo za potrebe ovog istraživanja te se stoga ne podudara sa uobičajenom podjelom na javni i privatni prostor grada.

Grafikon 40. Mjesta smrti u kotorskim matičnim knjigama

Kao što je razvidno iz grafikona 40, najviše je ljudi umiralo u prostorima stanovanja (59,74%), a to se u prvom redu odnosilo na kuće.³⁷⁹ Prilikom opisa vlasništva kuća najčešće korištena formulacija bila je *nella casa della sua abitazione, nella sua propria casa*.³⁸⁰ Često se za kuću navodi i da je u vlasništvu obitelji – *casa paterna*, a u brojnim primjerima umrle osobe nisu bile u vlasništvu nekretnine u kojoj su umrle.³⁸¹ Osim kuća, u skupinu stambenih prostora ubrojili smo i palače (biskupska palača, palače plemića i drugo). U kotorskim je maticama umrlih u 18. stoljeću zabilježena smrt dvojice kotorskih biskupa *nel palazzo episcopale* – 4. srpnja 1715. godine umro je kotorski biskup Frano Parčić, a 26. lipnja 1788. godine u biskupskoj je palači umro kotorski biskup Stjepan Oglio.

Sastavni dio stambenih jedinica koje su se najčešće nalazile u prizemnim dijelovima kuća bile su i konobe (*caneua*) i dućani (*bottega, bothega, botegha*) te je u njima zabilježeno ukupno 27 smrti. U ovim se upisima konobe i dućani spominju uz detaljnije poveznice vlasništva, među kojima se najčešće spominju kotorske plemićke i pomorske obitelji iz kotorske okolice – *in caneua del sargente maggior di battaglia Bucchia* umrli su 15. rujna 1730. godine Antun Resi, a 8. siječnja 1731. godine Anastazija, udovica Valentina Rupija; Tomas Capri umro je 29. studenog 1794. godine *in una bottega del Signor conte Bolizza*, dočim je Antonio Ratanzi umro 16. ožujka 1799. *in bothega del Signor Lazari*. Dvije smrti zabilježene su i dvorišnim prostorima plemićkih kuća – Giuseppe Rapati umro je 30. studenog

³⁷⁹ Kuće su općenito bile najzastupljenije mjesto smrti te su u ukupnom broju navedenih mjesta zauzimale 53,62%.

³⁸⁰ Elizabeta, kći pokojnog Francesca Spagnolla, umrla je *nella casa della sua abitazione* 31. VIII. 1783. godine.

³⁸¹ Nikola, sin Jerolima Gratisa, umro je 19. VIII. 1785. godine *nella casa paterna*. Kaplar Nikola Ivanović iz Crne Gore umro je 13. VII. 1786. godine u kući čiji je vlasnik bio Antun Rossi, dočim je Matija, sin pokojnog Nadala (Bože) *Obuchienouich*, umro 7. XI. 1796. godine u kući obitelji Luković.

1717. godine *nel cortiuo fratelli Bisanti*, a Francesco Eficci iz Verone umro je 10. travnja 1796. godine *nel corte delli Nobili Signori Conti Gregorina*. U skupinu stambenih objekata pripada i pojam *catoio*, koji je označavao prizemnu prostoriju koja je služila za stanovanje, ali i kao svojevrsno skladište. U *catoiou* je prema matičnim upisima umrlo 6,82% osoba iz ove kategorije, a promatrano kroz rodnu strukturu, malu brojčanu prevagu imale su žene – 56,43% naspram 43,56% muškaraca. Ako analiziramo način zabilježbe pojma *catoio* možemo zaključiti da su te podrumске ili prizemne prostorije bile karakteristične za plemićke i bogatije građanske kuće i palače, a zabilježene su i u blizini crkava.³⁸²

Druga kvantitetom zastupljena skupina mjesta smrti s 33,81% upisa su hospitali i lazareti. Prvi hospitali – prihvatista za bolesne, strance, siromaše ili strance u Kotoru se spominju u 14. stoljeću i to poimence hospital siromaha sv. Križa, podignut pri istoimenoj crkvi 1372. godine, hospital sv. Duha (ili sv. Spasa) koji se spominje 1399. godine, dočim je u 16. stoljeću osnovan hospital sv. Roka.³⁸³ Uz hospitale je od druge polovice 17. stoljeća pored civilne bolnice u Kotoru postojala i vojna bolnica (*ospitale militie*) koja se prvi puta spominje 1668. godine, a nova zgrada bolnice sagrađena je 1769. godine.³⁸⁴ Također, 1776. godine u luci je sagrađena bolnica za osuđenike (*ospital de condannati*).³⁸⁵ U matičnim knjigama kao mjesta smrti navodi se nekoliko bolnica i hospitala, koje možemo sa sigurnošću identificirati. Primjerice, u periodu od 1777. do 1795. godine kao mjesto smrti navodi se bolnica za osuđenike – *ospedale de condannati a marina*.³⁸⁶ Početkom stoljeća, točnije 1716. godine, u nekoliko se upisa spominje i hospital za žene (*ospital delle donne sotto il conuento di San Giuseppe*) koji se nalazio u sklopu samostana sv. Josipa. U njemu je zabilježena smrt Mare Franove (3. studenog 1716. godine) i Adrijane Miletine iz Dubrovnika (6. rujna 1716.

³⁸² Katarina Jelić umrla je 21. VIII. 1790. *nel catoio del Signor Buchia*; Matija Fabiani umro je 14. II. 1791. godine *nel catoio delli Signori Pasquali*; Perina *de ignoti parenti* umrla je 23. X. 1785. godine *nel catoio del Signor Adam Drusco*; Marija nepoznatih roditelja umrla je 10. IX. 1785. *nel catoio dietro la chiesa di San Lucha*; Ivan Krstitelj Janšić (*Jansich*) umro je 22. VI. 1788. godine *nel catoio sotto la casa del Signor Conte Serafin Drago Buchia*; Beatrica (prezime prekriziženo i nejasno napisano) umrla je 3. III. 1795. *in un cattoio sotto il palazzo episcopale*.

³⁸³ R. Kovijanić – I. Stjepčević, *Kulturni život staroga Kotora*, str. 192.-193.; M. Milošević, *Pomorski trgovci, ratnici i mecene*, str. 252.

³⁸⁴ G. Stanojević, Popis građevina Boke Kotorske iz 1788. godine, *Spomenik SANU*, sv. 127., 1986., str. 144., 163.; R. Kovijanić – I. Stjepčević, *Kulturni život staroga Kotora*, str. 193.; M. Milošević, *Pomorski trgovci, ratnici i mecene*, str. 253.; J. Antović, Značajnija dokumenta iz istorije zdravstvene kulture Boke Kotorske, str. 408.

³⁸⁵ G. Stanojević, Popis građevina Boke Kotorske iz 1788. godine, str. 141., 155.-156.

³⁸⁶ David Sartoli, osuđenik na galiji *Colomba* kojom je upravljao Agostin Soranzo, umro je 23. III. 1779. godine *nel ospedale de condanati a marina*. U istoj su bolnici primjerice preminuli i veslač-kažnjenik s galera *Cauval Marin* Agostin Fenzi iz Brescie (26. IV. 1785.) i veslač-kažnjenik s galije *Fenicia* Bortolo Venier iz Udina (10. XII. 1787.).

godine). Potvrdu o postojanju hospitala sv. Križa krajem 18. stoljeća donose nam dva upisa o smrti. Prvi se odnosi na smrt Ane (nepoznatih roditelja) koja je preminula 26. rujna 1789. godine u *ospital dell pouerette sotto la chiesa di san Croce*, a *una pouera* Marija iz Župe Dubrovačke umrla je na istom mjestu 1. listopada 1799. godine. Hospital za siromašne žene bio je i *hospitale di san Lazaro (de pouere donne)*, a u njemu je zabilježena smrt Katarine, udovice Boža Neneše (*Nenesa*) (10. ožujka 1728.) i Lucije Raguseo (26. travnja 1729.). Također, osamdesetih godina 18. stoljeća zabilježeno je postojanje hospitala u kotorskom predgrađu Muo (*ospitale di Mulla*), u kojemu je 1786. i 1787. godine zabilježena smrt dvadesetak vojnika.³⁸⁷ U isto je vrijeme u kotorskim matičnim knjigama kao mjesto smrti zabilježen i *ospital delli bastardelli*, o kojem detaljniji podatci u literaturi i do sada obavljenim istraživanjima nisu poznati. Uvidom u upise jedino možemo zaključiti da su u njemu umirale i osobe starije dobi (primjerice, Andrea Poletti iz Vicenze u sedamdesetoj godini, 25. siječnja 1792. godine) i djeca (Giulio, sin Giovannija Ginija u dobi od dvije godine i četiri mjeseca, 24. listopada 1789. godine). Ostali upisi koji se odnose na smrt u hospitalima i bolnicama vrlo su neodređeni, kao primjerice *ospital de pouerette*,³⁸⁸ *ospedale di marina*, za koji možemo vjerovati da je istovjetan ranije spomenutoj bolnici za osuđenike, a u prvoj polovici stoljeća vrlo je često korištena samo sintagma *ospedale* bez detaljnijeg objašnjenja. Uz sam pojam *ospedal*, najčešći korišteni izraz bio je *publico ospedale*. Budući da se uz gotovo sve upise smrti u *ospedale* i *publico ospedale* (a bilježimo ih preko 600) bilježe vojne osobe, možemo zaključiti da su ovi pojmovi označavali vojnu bolnicu.³⁸⁹

Kada govorimo o lazaretima kao zdravstvenim ustanovama koja se sprječavale širenje zaraznih bolesti, u Kotoru se u 16. stoljeću prvotno spominju dva manja lazareta – jedan se nalazio južno od grada kod vrata od Gurdića, a drugi sa sjeverne strane na području Dobrote. Zbog velikih kužnih epidemija i važnosti Kotora kao trgovačkog i tranzitnog grada u 17. stoljeću započinje se s gradnjom većeg lazareta koji se prvi put spominje 1622. godine i to kao *lazaret alla Fiumera*. Prema prvim opisima i prikazima nalazio se u samom pristaništu na ušću rijeke Škurde, a sastojao se od dvije stražarske kuće, od kojih je jedna služila za posrednu komunikaciju s brodovima, posadom i putnicima s brodova, a druga s istima koji su stizali kopnom. Uz stražarske kuće postojale su i upravne zgrade za održavanje karantene te

³⁸⁷ Primjerice, 1786. u hospitalu na Muo umrli su vojnici Francesco Lanzarini iz Verone (10. VIII. 1786.), a deset dana kasnije Grgur Varletta iz Trogira (20. VIII. 1786.).

³⁸⁸ U njemu su, primjerice, umrli Marija Lukova iz Dubrovačke Republike (9. V. 1793.) i Marijan Fabijani (21. II. 1794.).

³⁸⁹ Primjerice, 8. V. 1716. *nel hospitale* umrli su vojnici Francesco Solari, Domenico Scaniar, Antonio Rapagniano i Ercole Veratti.

zgrade koje su služile za prijem robe, a sastojala se od sedam soba u koje su moglo smjestiti oko četrdeset osoba.³⁹⁰ U kotorskom je lazaretu³⁹¹ prema matičnim knjigama umrlo oko tridesetak osoba, a preko šezdeset vojnika i osuđenika umrlo je *nel ospitale de lazareti*.³⁹² Budući da je čak 82,79% upisa ovih smrti vezano uz vojnike i ratne godine (1714. – 1718.), možemo zaključiti da je zbog velikog broja stradalih i pretpostavke o ograničenim smještajnim kapacitetima određen broj ranjenih i unesrećenih vojnika bio smještan i u zgrade kojima nije prvotna svrha bila liječenje vojnika.

Vojni objekti – utvrde, kaštel, stražarnice, fortifikacije, a ponajviše vojni kvartiri (vojarne), sastavni su dio treće skupine, koja je sačinjavala 5,06% ukupnog broja navedenih mjesta umrlih. Iako je za pretpostaviti da su ovu skupinu sačinjavali muškarci i to poglavito vojnih zanimanja, analiza upisa u matičnu knjigu ne pokazuje jednoobrazne podatke. Naime, 22,31% upisa smrti vezanih uz objekte vojne namjene odnosi se na žene, a čak je 26,01% umrlih, prema upisima u matičnu knjigu rođenih, bilo dječje dobi. Budući da su vojni kvartiri sadržavali i prostorije za boravak vojnika, možemo pretpostaviti da su navedene žene i djeca bili članovi vojnih obitelji.³⁹³ Smrtni slučajevi u vojnim objektima zabilježeni su u utvrdi, u kaštelu te u stražarnicama,³⁹⁴ a najviše upisa (preko 90) vezano je uz kvartire.³⁹⁵ Oni su se nalazili u kaštelu sv. Ivana iznad grada³⁹⁶ te u samom gradu, mahom duž gradskih zidina, a same matične knjige spominju nekoliko kotorskih kvartira. To su vojarna uz vrata od Rijeke (*quartier fiumera*), pomorska vojarna ili vojarna kod Lučkih vrata (*quartier di marina*,

³⁹⁰ Milivoj Š. Milošević, O pomorskozdravstvenim ustanovama Crnogorskog primorja, *GPMK*, sv. 6., 1956., str. 558.-560.; Isti, Lazareti na Crnogorskom primorju, *GPMK*, sv. 8., 1959., str. 57.-58.; G. Stanojević, Popis građevina Boke Kotorske iz 1788. godine, str. 141., 155.; M. Milošević, *Pomorski trgovci, ratnici i meceni*, str. 250.

³⁹¹ Osim općenitog pojma *de lazaretto*, u upisima se detaljnije naznačuje i gdje se lazaret nalazio. Tako se u upisu o smrti vojnika Tome Budanovića 9. XII. 1797. navodi da je umro u lazaretu u luci, a u lazaretu *fuori della città* umro je vojnik Carlo Burani 29. IX. 1716.

³⁹² *Nel hospital de lazareti* u lipnju 1716. godine umrli su vojnici: Antonio Batallin, Giuseppe Griponi, Domenico Teodoro, Zuanne Talson, Steffano Balarin, Lorenzo Scarauello, Bastian Costa. U lazaretu je, primjerice, 7. VII. 1786. umro i Ivan Perga iz Kaštel Novog, a 29. XII. 1797. Mattio Buchiera, vojnik iz Francuske.

³⁹³ G. Stanojević, Popis građevina Boke Kotorske iz 1788. godine, str. 156.-162.

³⁹⁴ Zastavnik Andrea Andrenni *rese l'anima al Signor il giorno d'hoggi in cittadella* 7. V. 1716. *Nel castel di marina* umrla je Anna dell'Osto, supruga Angela iz Vicenze (22. II. 1792.). U stražarnici na Gurdiću (*corpo di guardia a Gordichio*) umrla je 29. XII. 1776. Elena iz Rijeke, supruga Giusepea Piaze. U stražarnici, točnije *nella pregione della gran guardia delle porte di marina* umro je 1. X. 1780. Grgur Puhalo iz Makarske.

³⁹⁵ Giacomo Moderatto, vojnik u satniji Bos, umro je 28. XII. 1782. *nel quartier sopra le porte di marina*. Giovanni Battista Malipiero iz satnije Antonia Bertachinia umro je 30. IV. 1783. *nel quartier sopra le porte di Gordichio*. Narednik (*sargente*) Giovanni Battista Laueron u satniji Giovannia Battiste Benuenutia umro je 16. VII. 1783. *nel quartier di fiumera*. Trogodišnji dječak Antonio Pietro Colossi umro je 10. IV. 1786. *nel quartier di San Rocco*.

³⁹⁶ U kaštelu sv. Ivana nalazile su se vojarne, skladište baruta, stan za zapovjednika, natkriveni prostor za posadu i kapela. Usp. Svetislav Vučenović, *Graditeljstvo Kotora*, Kotor, 2012., str. 129.

quartier sopra le porte di marina), vojarna na trgu sv. Roka (*quartier san Rocco in piazza*) i vojarna kod vrata od Gurdića (*quartier di Gordichio, publico quartier sopra le porte di Gordichio*).³⁹⁷

S obzirom da je većina spomenutih galiija prevozila vojnike, za ovu smo priliku pod vojne objekte svrstali i brodove, koji se kao mjesta smrti navode 23 puta. Primjerice, 21. kolovoza 1712. godine umro je Pietro Fereti iz Modene, *galliotto della galera Sebastiano Vendramin*. Kormilar (*timonier*) Nicolò Mellanchi iz Roviga umro je 25. studenog 1775. godine na galiiji kojom je zapovijedao soprakomit Bernardin Soranzo. Na brodu soprakomita Ravagnina umro je 14. kolovoza 1781. godine Martin *Fiunich* iz Splita, a na galiiji *Colomba* 29. veljače 1776. godine preminuo je mornar Petar Spacher zvan *il Tedeschino*.

Četvrtu skupinu mjesta smrti čine ulice, trgovi, četvrti i drugi dijelovi grada, koji su u matičnim upisima zastupljeni sa samo 1,24%. Uz smrti na javnim površinama grada vežu se dvije zanimljive poveznice. Ponajprije, čak 72,72% smrti na gradskim ulicama povezano je uz nasilnu i/ili smrt uzrokovanu nesretnim slučajem, a svi su upisi vezani isključivo za muškarce. U ovoj je skupini najviše upisa vezano uz smrt u luci i na rivi te se one poglavito odnose, kao što je prikazano u prethodnom poglavlju, na utapanja ili nasilne i iznenadne smrti.³⁹⁸ Kao mjesto smrti u nekoliko se primjera navode i gradska vrata i okolni prostor. Primjerice, u jedan sat iz ponoći nasilnom je smrću *nel porte di Gordichio* umro kaplar Andrea Cela iz Cremona. Zanimljiv je, ali nažalost nedovoljno razjašnjen upis iz 13. listopada 1786. koji govori o smrti Giacoma Viglosila, preminulog *fuori di porte da marina alle ore due di notte*, a navodi se da je imao samo godinu i deset mjeseci. Od ostalih javnih površina tek se u pojedinim primjerima kao mjesta smrti spominju četvrt (*contrada*),³⁹⁹ ulica⁴⁰⁰ i trg.⁴⁰¹ Naposljetku, *nel forno publico di Gordichio* umrlo je (*rese l'anima al Signore*) 20. kolovoza 1730. godine neimenovano dijete (*creatura*) pekara Antuna Barbette.

³⁹⁷ Vojarne (kvartiri) sagrađene su pretežito u 18. stoljeću – *quartier di marina* 1763., *quartier di Gordichio* 1765., dočim je *quartier contiguo alla porta fiumera* obnovljen 1787. godine. Usp. G. Stanojević, Popis građevina Boke Kotorske iz 1788. godine, str. 142.-144., 145., 146., 156., 159.-162.; S. Vučenović, *Graditeljstvo Kotora*, str. 131., 140.-141.

³⁹⁸ Vojnik Nicolò Scamuzon iz Vicenze *annegatosi nella marina* 21. III. 1777. godine, dočim se vojnik Antun Zagorović utopio *nelle riue di marina* 8. VII. 1790. godine. Također, *armiraglio di Signor Capitano in Colfo Bernerdin Soranzo* Alivse Tesso umro je 14. IV. 1791. godine *alle riue di marina assalito di morte repentina*. Martin Borčić iz Dalmacije umro je 4. IX. 1796. godine nasilnom smrću *a marina*.

³⁹⁹ Za mjesto smrti Lorenza Bigattija zabilježna je *contrada delle Cattedrale* (17. VIII. 1727.).

⁴⁰⁰ *In strada* (neimenovana) umro je 27. X. 1729. Andrea Bogna.

⁴⁰¹ Šime Milovac, vojnik iz Kotora, umro je 14. VIII. 1779. godine nasilnom smrću na kotorskom Trgu od oružja.

Zasebnu skupinu upisa činile su osobe koje su umrle izvan Kotora, ali su unatoč tome upisane u matičnu knjigu umrlih. Analizom tih upisa možemo zaključiti da je najčešće riječ osobama koje su podrijetlom iz Kotora, ali su privremeno radi službe ili posjedovanja nekretnina živjele van grada. U velikom broju upisa riječ je o pripadnicima kotorskih plemićkih ili bogatijih građanskih obitelji. Primjerice, 7. kolovoza 1704. u Kotor je iz Tivta doneseno tijelo pokojnog Marina Buće i pokopano u crkvi sv. Klare. Van grada umro je još jedan Buća – u Risnu je preminuo tamošnji guvernador Frano, a 9. rujna 1727. godine donesen je u Kotor i pokopan u crkvi Gospe od Anđela. U Tivtu je 15. lipanja 1712. godine u kući umro i devedesetogodišnji Antun Elegija, čije je tijelo *portato a Cattaro e sepolto nella sua arca nella chiesa di Santa Maria del Fiume*. Koterski građanin Antun Pensierini ubijen je u Kličićima 5. prosinca 1793. godine, a naposljetku je u Kotor 13. svibnja 1710. godine dopremljeno i tijelo mletačkog viteza (kavaljera) *contea* Stjepana Rakovića i pokopano u crkvi sv. Josipa.

Najmanjim postotnim omjerom (0,21%) i u samo nekoliko primjera se kao mjesta smrti spominju crkve i samostani. Nikoleta, supruga Jurja iz Dubrovnika, umrla je 14. lipnja 1790. godine u kotorskoj crkvi franjevac konventualaca, a tri godine kasnije (22. rujna 1793. godine) u crkvi sv. Marije Magdalene zabilježena je smrt Marije Ivanove. U blizini navedene crkve nalazi se i crkva sv. Josipa na čijem je stepeništu 19. listopada umro Giovanni Battista Fenela iz Venecije. Naposljetku, plemkinja Vicka Vračen, kći pokojnog Alvisea Vračena i Marijete Buća, umrla je 21. rujna 1799. godine u dominikanskom samostanu sv. Pavla.

Kao i vjenčanje i rođenje, i umiranje je sastavni dio životnog ciklusa svakog pojedinca, te u demografskom smislu predstavlja negativnu komponentu prirodnog kretanja stanovništva. Pri proučavanju brojnih tema koje otvaraju upisi u matične knjige umrlih važno je imati na umu kompleksnost djelovanja bioloških i zdravstvenih čimbenika na društvo i pojedinca te utjecaj političkih i gospodarskih razvojnica – kao i u prethodnim poglavljima promatranih kroz odraz ratnih i gladnih godina na demografska kretanja. Navedeno je u ovom poglavlju prikazano kroz dobnu i spolnu strukturu preminulih osoba te sezonsku distribuciju umiranja. Pri tome je važno istaknuti i pitanje smrtnosti dojenčadi kao važnog i uporabljivog pokazatelja razine životnog i zdravstvenog standarda promatranog prostora. Mogućnosti

istraživanja društvenih sastavnica prošlosti na temelju matičnih knjiga prikazane su kroz teme o mjestima smrti te bolestima, nesrećama, kao i drugim zabilježenim uzrocima smrti.

VII. ZANIMANJA U KOTORU PREMA PODATCIMA IZ MATIČNIH KNJIGA

Uz ime, prezime i mjesto podrijetla, sastavni dio identifikacije pojedinca u matičnim knjigama bila su i zanimanja. Prije nego po tematskim skupinama predstavimo zanimanja koja se spominju u maticama, valja istaknuti limitiranost ovih izvora za proučavanje profesionalnih djelatnosti u Kotoru, poglavito sa šireg društvenog aspekta. Naime, i letimičnim uvidom u prikupljeno gradivo razvidno je da se zanimanja spominju uz relativno mali broj osoba. Točnije, ona se redovito navode samo kod stranaca, odnosno osoba koje nisu pripadale stalnom stanovništvu grada. U prvom redu to se odnosilo na brojne državne službenike koji su zbog mandatne ograničenosti svoje profesije često samo nekoliko godina boravili u gradu. Također, najvišim predstavnicima izvršne vlasti, koji su redovito bili pripadnici istaknutih mletačkih obitelji, titule i službe navodile su se iz poštovanja i velikog ugleda kojeg su imali u komuni, ali i šire. Nadalje, svećenici-upisivači vrlo su detaljno bilježili i pripadnike vojnih zanimanja. Slično kao i u primjeru državnih službenika, brojni su vojnici samo privremeno boravili u gradu te samim upisivačima i široj zajednici nisu bili poznati – stoga je kod upisa bila potrebna i njihova detaljnija identifikacija. Visoki vojni dužnosnici, najčešće nositelji vojnih činova, često su potjecali iz uglednih obitelji te su istaknute službe i podrijetlo bili podrobnije opisani i u maticama.

S druge strane, zanimanja koja su bila vezana uz stalno stanovništvo i osobe koje su dulje boravile i gradu, a zbog svoje su profesionalne djelatnosti bile u kontaktu s velikim brojem ljudi, rijetko su se navodila. Najbolji primjer za to jest rijetko spominjanje obrtnika, trgovaca i liječnika za koje pouzdano znamo da su živjeli i djelovali u gradu, ali zbog prepoznatljivosti u široj društvenoj zajednici dodatna identifikacija, osim imena i prezimena – nije bila potrebna.⁴⁰²

VII.1. Nosioci vlasti i službenici kotorske komune u 18. stoljeću

U kotorskim matičnim knjigama spominju se brojni predstavnici mletačke pokrajinske vlasti te službenici zaposleni u gradskoj upravi. U analiziranim se izvorima najčešće bilježe kao svjedoci i kumovi na vjenčanju i krštenju, dočim su u manjem broju zabilježeni kao

⁴⁰² Iz ove je analize izostavljeno svećenstvo jer se većina navođenja svećenika odnosi na same upisivače matica, a osim svjedočanstva pri sklapanju brakova te podataka o smrti, svećenici su se rijetko navodili.

mladoženje i očevi krštene djece. Također, najmanje je državnih službenika – svega nekoliko primjera – zabilježeno u matičnim knjigama umrlih.⁴⁰³ Primjerice, 10. kolovoza 1704. godine umro je rektor i providur Kotora Domenico Malipiero; u jeku ratne 1716. godine (19. srpnja) preminuo je rektor i providur Giuseppe Foscarini, a upis o smrti rektora Giovannija Antonija Dolfina zabilježen je 25. siječnja 1779. godine.⁴⁰⁴

Kvantitativno gledano, a poglavito uzimajući u obzir razgranatost mletačke činovničke strukture, broj zanimanja vezanih uz državnu službu koja se spominju u maticama relativno je malen te je za cijelo stoljeće izdvojeno tek petnaestak različitih zanimanja. S obzirom da matične knjige bilježe bitne, ali ujedno i selektivne događaje u životu pojedinca (rođenje, vjenčanje, smrt i pripadajuća kumstva), vrlo je vjerojatno da predstavnici državnih vlasti te činovnici u gradskoj upravi zbog kratkoće (pojedinih) mandata nisu uopće zabilježeni u matičnim knjigama. Isto tako, službe u koje je bilo uključeno kotorsko plemstvo, poglavito u predstavnička tijela vlasti (Malo i Vijeće umoljenih), trajale su većinom godinu dana, a to je uvelike smanjivalo mogućnost da pojedinac u matičnoj knjizi bude opisan i tim konkretnim zanimanjem. Primjerice, u službi komunalnih sudaca koji su birani u jednogodišnjem mandatu, spominje se tek pet kotorskih plemića – Frano Jakonja (1704.), Marko Paskvali (1707.), Marin Vračen (1707.), Nikola Bizanti (1712.) i Jakov Paskvali (1796.),⁴⁰⁵ a za kotorsku komunu značajna zanimanja carinik za sol i carinik za vino nisu uopće zabilježena u matičnim knjigama.

Raščlambu zanimanja vezanih uz državnu službu započet ćemo s najvišim predstavnicima izvršne vlasti.

Vrhovnu političku, vojnu i sudsku vlast na području mletačke Dalmacije i Albanije od 16. stoljeća imao je generalni providur. Biraog ga je mletački Senat na mandat od tri godine i to iz redova istaknutih mletačkih obitelji, a poželjno je bilo da tu službu vrši osoba istaknute vojne karijere. Generalni providur imao je sjedište u Zadru, odakle je nadgledao rad

⁴⁰³ Primjerice, 1709. godine umro je gradski rizničar (*camerlengo di questa città*) Lorenzo Sanudo; 1791. godine kancelar sanitetskog ureda Danijel Zifra; kancelar grada Antun Frusca umro je 1785. godine, a 1796. godine gradski sudac Jakov Paskvali.

⁴⁰⁴ Upis o smrti Giovannija Antonija Dolfina sadržajniji je od prethodna dva te se u njemu navodi da je rektor umro u 41. godini života u svojoj palači i da je pokopan u dominikanskoj crkvi sv. Nikole. Prva dva navedena rektora pokopana su u crkvi sv. Tripuna.

⁴⁰⁵ Zanimljivo je istaknuti da se, primjerice, kotorski plemić Marin Vračen (1738. – 1798.), koji je od 1764. godine pa sve do smrti 1798. obnašao službu arhivista u arhivu izvanrednog providura i djelovao kao *interprete della lingua slava*, u upisu koji bilježi njegovu smrti navodi samo titulom *dottor*. Usp. M. Milošević, Briga o arhivalijama Boke Kotorske u prošlosti, *Arhivist*, sv. 2., 1962., str. 172.-173.

predstavnik mletačke vlasti u drugim komunama te im redovito prosljeđivao upute upućene iz mletačke središnjice. Iako mu je sjedište bilo u Zadru, povremeno je obilazio i druge gradove i mjesta na istočnoj obali Jadrana, što nam potvrđuju i kotorski matični upisi.⁴⁰⁶ Primjerice, 1785. i početkom 1786. godine u Kotoru je boravio *Provveditore Generale di Dalmazia e Albania* Francesco Valier (1784. – 1786.), a svjedočanstvo o tome pružaju nam kumstva samog providura, kao i njegove pratnje. Sam generalni providur zabilježen je kao kum Laure, kćeri kapetana mora Giovannija Battiste Contarinija i Marije Scandali iz Venecije (21. prosinca 1785.). Isto tako, u razdoblju od rujna 1785. do siječnja 1786. godine kao kumovi su zabilježeni brojni članovi providurove pratnje: tajnik providura Angelo Maria Zucatto i nadzornik financija (*raggionato*) Leonardo Caramondani bili su kumovi Terezi Dijani, kćeri zastavnika Nikole Rosanija iz Trogira i Ane Baldissera iz Venecije (19. rujna 1785.), a providurov tumač (*dragomano*) Giovanni Maria Mascellini kum je Mariji, kćeri kaplara Marka Bjelopavlovića iz Makarske (14. studenog 1785.). Zanimljivo je i kumstvo Marije Dijane, kćeri *amministratora* na galiji *Caval Marin* Nicolò Manessija, kojoj je kuma bila Dijana Caramondani, supruga ranije spomenutog Leonarda (7. siječnja 1786.).⁴⁰⁷ Uz navedeno, službenici generalnog providura spominju se u maticama kroz cijelo stoljeće, ali iz samih upisa nije razvidno jesu li u Kotoru boravili kao dio providurove pratnje ili samostalno.⁴⁰⁸

Za razliku od generalnog providura, vrhovni eksponenti mletačke vlasti u Kotoru – rektor i izvanredni providur – češće su se bilježili u matičnim knjigama. Rektor je bio najviši službenik u gradu, a njegove su se ovlasti protezale i na šire administrativno područje od Herceg Novog i Kotora do Budve, Paštrovića, Crmnice i Grblja. Imao je upravnu, političku i sudsku vlast s ciljem osiguravanja provedbe odluka središnje mletačke vlasti. U Kotoru je boravio dvije godine, a sjedište mu se nalazilo u rektorovoj palači na trgu sv. Tripuna.⁴⁰⁹ Kotorski rektori bili su, kao i većina drugih državnih službenika stranci, ponajprije patriciji iz

⁴⁰⁶ Zabilježeno je i kumstvo generalnog providura Sebastijana Vedramina (1729. – 1731.) 13. VIII. 1730. godine na krštenju Sebastijana, sina admirala kotorske luke Nikole Šipčića.

⁴⁰⁷ Leonardo Caramondani bio je kum i Izabeli Anđeliki, kćeri kapetana Ivana Paravije i Ane Miserić iz Zadra.

⁴⁰⁸ Primjerice, kao svjedok na vjenčanju narednika Matije Grgurovića iz Šibenika i Marije Trevisan s Levanta spominje se (11. VIII. 1787.) tajnik generalnog providura Angela Mema (1787. – 1789.), a kao vjenčani kumovi Simona Xaga i Artimisije Marije Bonetti (10. IV. 1768.) spominju se službenici generalnog providura Antonija Veniera (1766. – 1768.) – tajnik Marco Paulucci i kancelar Francesco Ogitti.

⁴⁰⁹ A. Dabinović, *Kotor pod mletačkom upravom*, str. 113.-119.; M. Milošević, *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj*, str. 13., 84.-85.

uglednih mletačkih obitelji – Balbi, Barbaro, Dandolo, Dolfin, Soranzo i drugih.⁴¹⁰ Rektori se spominju u svim matičnim knjigama, a ponajviše kao svjedoci pri sklapanju brakova i to ponajprije drugih visokih državnih i vojnih službenika. Primjerice, rektor Nicolò Balbi zajedno s kapetanom mora Andreom Renierom bio je svjedok vjenčanja soprakomita Francesca Bragadina i Marije, kćeri izvanrednog providura Augustina Soranza (2. studenog 1779.), dočim su rektor Francesco Dandolo i izvanredni providur Marco Zorzi bili, 4. svibnja 1794. godine, svjedoci vjenčanja zastavnika Alessandra d'Antonia i Cattarine Gheltof. Zabilježeno je i nekoliko vjenčanja samih rektora. U pretorskoj palači (6. kolovoza 1704.) održano je vjenčanje kotorskog rektora Domenica Malipiera (1704. – 1706.) iz Venecije i Marije *Badelachina* s Krete. Tom su vjenčanju svjedočili rektorov kancelar Paulo Rosana i Domenico Tebochi. Tijekom mandata nekoliko je rektora zabilježeno u matičnim knjigama rođenih, a u razdoblju od 1707. do 1709. Nicolò Barbaro čak je tri puta postao otac.⁴¹¹ Zanimljivo je primijetiti da se kotorski rektori relativno rijetko pojavljuju kao krsni kumovi. Rektorova kumstva redovito su bila povezana s obiteljima istaknutijih državnih službenika, kao što je to bilo 13. siječnja 1704. godine, kada je rektor Francesco Dandolo zabilježen kao kum Elleni, kojoj je otac bio gradski liječnik Andrea Pozzi iz Trenta.⁴¹² Razlog maloj zastupljenosti kotorskih rektora kao krsnih kumova možemo potražiti u statutarnoj odredbi kojom je rektoru zabranjeno kumstvo kotorskim građanima.⁴¹³

Početak Morejskog rata (1684.) Kotor je dobio još jednu stalnu instancu izvršne vlasti – izvanrednog providura (*provveditore straordinario*). Izvanredni providur, kojeg je imenovao mletački senat, bio je nadređen rektoru, a ingerencije su mu bile vezane uz diplomatske i vojno-političke poslove, poglavito za korespondenciju s osmanskim vlastima. Imao je ovlasti i nad pograničnim područjima, kao i u sudstvu – kada su u sporove bile uključene vojne i diplomatske osobe.⁴¹⁴ Za razliku od rektora koji se u matičnim knjigama spominju u raznim ulogama – kao mladoženje, očevi rođene djece, svjedoci i (manje) kumovi te preminuli, izvanredni providuri jednoličnije su zastupljeni i to poglavito kao krsni kumovi i

⁴¹⁰ Francesco Dandolo (1702. – 1704.), Nicolò Barbaro (1707. – 1709.), Angelo Barbaro (1719. – 1721.), Giovanni Antonio Balbi (1725. – 1727.), Lodovico Balbi (1736. – 1738.), Ferigo Balbi (1759. – 1761.), Steffano Balbi (1761. – 1763.), Pier Alvise Barbaro (1769. – 1771.), Alvise Balbi (1775. – 1777.), Nicolò Balbi (1779. – 1781.), Alvise Soranzo (1780. – 1783.), Vincenzo Dolfin (1791. – 1793.) i Francesco Dandolo (1793. – 1795.).

⁴¹¹ Irena Felicita rođena je 11. VII. 1707., Triphone Marco 1. IX. 1708. i Ana Maria 6. XI. 1709. Kumovi su im bili visoki mletački državni službenici – providur Herceg Novog Angelo Celci i izvanredni providur Marin da Molin te rektor Pietro Donado (do smjene vlasti došlo je 1709. godine te je Barbara zamijenio Pietro Donado).

⁴¹² Također, 1705. godine krsni kumovi Zorzija, sina kotorskog rizničara Nicolòa Pizzamana, bili su izvanredni providur Francesco Donado i rektor Andrea Pasqualigo.

⁴¹³ *Statut grada Kotora*, glava 25., str. 152.

⁴¹⁴ *Vodič kroz arhivsku građu*, str. 25.-26.

svjedoci na vjenčanjima.⁴¹⁵ Primjerice, izvanredni providur Gabriel Boldù (1725. – 1727.) kroz 1726. i 1727. godinu spominje se kao krsni kum šestero djece: Josipu Tripunu (sin komunalnog računovođe Giacoma Cardinija, 14. veljače 1726.), Justini (kći kavaljera i *contea* Mihovila Rakovića, 10. ožujka 1726.), Perini (kći kotorskog plemića Frana Buće, 21. lipnja 1726.), Perini (kći zastavnika Lorenza Mazzorenija, 20. listopada 1726.), Elizabeti Terezi (kći kotorskog rektora Giovannija Antonija Balbija, 13. veljače 1727.) te Bartolomeju (sin natporučnika Giuseppea Aurare, 6. rujna 1727.).⁴¹⁶ Sličnu skupinu zanimanja i društvenih skupina obuhvaćala je i pojavnost izvanrednih providura kao ženidbenih svjedoka te se navedeni spominju na vjenčanjima pripadnika kotorskog plemstva, visokih vojnih dužnosnika te državnih službenika.⁴¹⁷

Najviši predstavnici vlasti u drugim bokeljskim gradovima – providur Herceg Novog i načelnik (*podestà*) Budve – također se spominju u kotorskim maticama i to u ulozi krsnih kumova. *Provveditore di Castel Nuovo* Angelo Celci (zajedno sa Elizabetom, suprugom Josipa Simonettija te *con assistenza* kotorskih sudaca Marina Vračena i Marka Paskvalija) naveden je kao krsni kum Irene Felicite, kćeri rektora Nicolòa Barbara i Angele Balbi (11. srpnja 1707.), a krštenju Elizabete, kćeri Anzola Macrija (administratora na galiji *Rosa*) prisustvovao je novljanski providur Zuanne Minio (16. kolovoza 1781.). S druge strane, 2. listopada 1766. godine u biskupovoj palači oženio se budvanski načelnik Antonio Bono iz Venecije Antonijom, kćerkom Antuna Barbette iz Kotora.

Navedeni primjeri, poglavito razgranate mreže kumstava, vrlo jasno prikazuju društveni krug u kojem su se kretala dva najviša predstavnika izvršne mletačke vlasti u kotorskoj komuni. To su u prvom redu bili drugi viši državni službenici, predstavnici kotorskog plemstva, osobe visokih vojnih činova, a često i stranci kojima u matičnim knjigama nije poblizje naznačeno zanimanje.

⁴¹⁵ Vrlo je malo zabilježenih upisa koji su izravno vezani uz izvanredne providure. Primjerice, 22. IX. 1721. godine rođena je Francesca Maria Camilla, kći izvanrednog providura Daniela Reniera i supruge mu Ane Marije Socerini.

⁴¹⁶ O istaknutoj ulozi gradskog liječnika (*medico fisico*) u životu grada svjedoče i “elitni” krsni kumovi djece liječnika Andree Pozzija iz Trenta – Elleni krštenoj (13. I. 1704.) i Anzolu Triphonu (6. IV. 1705.) krsni je kum bio izvanredni providur Francesco Donado, a Marinu (11. II. 1708.) Marino da Molin (1718. – 1719.).

⁴¹⁷ Svjedok vjenčanja Leonarda Rafa, narednika u satniji Stjepana Vračena i Ivane *fù Turca* (16. IV. 1719.) bio je izvanredni providur Marino da Molin; svjedok na vjenčanju plemića Jakova Arnerića (Arneri) s Korčule i Marine Gregorine (kćeri Boža Eugena) 26. III. 1775. bio je izvanredni providur Vincenzo Donà (1773. – 1776.); izvanredni providur Lorenzo Soranzo (1796. – 1797.) posvjedočio je vjenčanju zastavnika Spiridona Gianxicha sa Krfa i Viktorije Santini iz Zadra (9. VI. 1797.).

Uz navedene su u Kotoru, kao i u ostalim komunama pod mletačkom upravom, djelovali i drugi javni službenici. Sustav administrativnih službi, bilo da je riječ o službenicima u središnjim državnim uredima, bilo o službenicima u kancelarijama izvanrednog providura i rektora, bio je razgranat i njegova raščlamba prelazi tematske okvire rada te ćemo stoga ovom prilikom prikazati samo državne službe koje se spominju u matičnim knjigama.

Na čelu komunalne kancelarije nalazio se kancelar (*cancelliere di questa comunità*) koji se brinuo o pravilnom odvijanju tehničke strane komunalne uprave.⁴¹⁸ Vodio je komunalne knjige, sastavljao je komunalne isprave, razne ugovore i evidentirao komunalne spise te se brinuo za odašiljanje raznih pismenih poziva. Zajedno s kamerlengom brinuo se za imovinu, pa je vodio računa o svim prihodima i rashodima komune.⁴¹⁹ U matičnim se knjigama spominju i pretorski kancelari – kancelari rektorovog ureda⁴²⁰ (*cancelliere pretorio*) te kancelari u službi izvanrednog providura.⁴²¹ Kao razni pomoćni službenici u gradskim i providurskim kancelarijama spominju se tajnici (*segretario, vicesegretario*) i pomoćnici (*aiutante*). Od navedenih najveći su ugled u gradu imali tajnici, što posvjedočuje i mreža kumstava u kojoj se dotični spominju. Primjerice, Zuanne Vincenti Foscarini, tajnik generalnog providura Angela Mema, svjedok je na vjenčanju (11. kolovoza 1787.) narednika Matije Grgurovića iz Rogoznice i Anastasije Trevisan s Levanta, dočim je kum Eleonore Lucrezije (kći *conte*-a Giovannija Battiste Sanferma, tajnika izvanrednog providura Giustina Boldù) bio navedeni providur i to u ime generalnog providura Dalmacije i Albanije Francesca Grimanija (1754. – 1756.).⁴²² Pomoćnici, a u promatranim izvorima bilježe se

⁴¹⁸ *Cancelier di questa magnifica comunità* Giovanni Battista Semitecolo u matičnoj knjizi krštenih zabilježen je kao otac Antonije Marijette Orsole kojoj su krsni kumovi (10. V. 1704.) bili kotorski plemić i sudac Frano Jakonja i Andelika, supruga kotorskog plemića Josipa Paskvalija. Isti kancelar zabilježen je i kao krsni kum djece Mate Marasa i Tripune – Vicke (18. VI. 1709.) i Grgura Antuna (13. III. 1712.). Također, krsni kum Giovannija Battiste Marca Antonija, sina kotorskog kancelara Zorzija Alvisea Bottija (23. XII. 1766.), bio je rektor Marco da Riva (1765. – 1767.), a kuma Antonija, supruga kapetana Ercola Saponije.

⁴¹⁹ I. Cvitanić, *Iz dalmatinske pravne povijesti*, str. 457.-458.

⁴²⁰ S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*, str. 237.

⁴²¹ Krsni kumovi Leonide Elizabete (24. I. 1715.), kćeri pretorskog kancelara Marca Vasilica iz Venecije i supruge mu Angele Acqua iz Venecije, bili su izvanredni providur Sebastian Vedramin i Gineure, supruga rektora Girolama Loredana (1713. – 1715.). Kćer Giacoma Bonaciolija, Antonija Marija (15. III. 1704.), također, je imala istaknute kumove – Anzola Candida (kancelara izvanrednog providura Federiga Badoera) i Vicku, suprugu kotorskog plemića Marina Vračena. Naposljetku, svjedoci na vjenčanju Ottavija Zobettija iz Montagnana i Vicke, kćeri Krsta Žeravice iz Stoliva (12. VII. 1723.), bila su dva pretorska kancelara – Premuda (nije naznačeno ime) i Giovanni Cardilis.

⁴²² ... *come nella di lui procura de di 19 Agosto 1756 notata negli atti del notaio Antonio Ferrari da Zara.*

pomoćnici rektora i izvanrednog providura, spominju se kao kumovi i svjedoci niže pozicioniranim pojedincima, često vojnih zanimanja.⁴²³

Važnu službu vršili su i gradski rizničari (*camerlengo*), koji su bili zaduženi za prihode i rashode komune. Vodili su knjigu komunalnih primitaka i izdataka, bili su zaduženi za novčana potraživanja i naplatu svih podavanja komuni.⁴²⁴ Rizničari su pripadali krugu uglednijih kotorskih stanovnika, o čemu svjedoči i društveni kontekst u kojem se spominju u matičnim knjigama, a njihova prezimena potvrđuju pripadnost uglednim mletačkim obiteljima (Balbi, Pizzamano, Sanudo, Soranzo). Krsni kum Rose, kćeri rizničara Zuanna Balbija i Elizabete Soranzo (krštene 6. srpnja 1720. godine) bio je izvanredni providur Marco Flangini (1719. – 1721.); Doralici Mariji, kćeri Petra Soranza i Rose Francesce Bolani (krstio ju je sam biskup Zanobetti), kum je kapetan mora Gierolimo Marija Balbi (9. svibnja 1729.), a Gierolimu Mariji Mariju Melchioru (istih roditelja) krsni je kum (21. svibnja 1730.) pukovnik *conte* Zuanne Cittadela, *vice governadur dell'armi*.

Brojem upisa u kotorskim je matičnim knjigama vrlo često bilježeno zanimanje računovođe (*scontro*). Društveni status kojemu su pripadale računovođe prikazat ćemo kroz kumstva djece Giacomina Cardinija, koje je potonji imao u dva braka – s Marijom Dragà i Laurom nepoznatog djevojačkog prezimena (vidi tablicu 26).⁴²⁵

⁴²³ Kadet i pomoćnik rektora Gašpar Petrović zajedno sa kancelarom rektora Anzalom Montijem i zastavnikom Pietrom di Zui bio je svjedok na vjenčanju vojnika iz Trenta Bortola Fontane i Perine, podrijetlom iz Prusije, rođene na Levantu (29. VI. 1782.), dočim je Agostin Danielli, pomoćnik izvanrednog providura Donà, krsni kum Francesci, kćeri pukovnika Francesca Paskvalina (30. VI. 1734.).

⁴²⁴ I. Cvitanić, *Iz dalmatinske pravne povijesti*, str. 270., 458.

⁴²⁵ U prvom braku (supruga Marija) rođeno je četvero djece (dva dječaka po imenu Giuseppe Triphone i Giovanni Pietro Domenico), a s drugom suprugom Laurom ostala navedena djeca.

Tablica 26. Mreža kumstava prikazana na primjeru Giacoma Cardinija

datum krštenja	ime djeteta	krsni kum	zanimanje kuma	krsna kuma
23. III. 1721.	Giuseppe Triphone	Marco Flangini	izvanredni providur	Laura, supruga rektora Angela Barbara
14. II. 1726.	Giuseppe Triphone	Gabriel Boldù	izvanredni providur	
16. VIII. 1729.	Giovanni Pietro Domenico	Antonio Bembo	izvanredni providur	
15. III. 1740.	Teresia Francesca	Antonio Tonelli	medico fisico	Maria Galiazzi
(nema datuma) 1742.	Antonio Nicolò	Jerolim Bizanti	kotorski plemić	
10. VI. 1744.	Antonio	Zuanne Battista Albrizi	izvanredni providur	
18. VII. 1745.	Pietro Carlo Triphone	Marin Getholf	rektor	
6. VIII. 1755.	Spiridon	Giovanni Battista Sanfermo	tajnik izvanrednog providura Giustina Boldù	Barbara, supruga poručnika Petra Petrovića
27. I. 1759.	Anna Antonia Nicoletta	Andrija Davidović	zastavnik	Katarina Bizanti

Fiskalni odvjetnici (*avvocato fiscale*) koji su imenovani iz redova plemstva bili su savjetnici u financijskim pitanjima, zaduženi za zaštitu državnih interesa. Kotorske matične knjige zabilježile su nekoliko kotorskih plemića u trenutku obavljanja službe fiskalnog odvjetnika i to najviše iz obitelji Paskvali.⁴²⁶ Početkom 18. stoljeća na toj se dužnosti spominje Josip Paskvali; od 1714. godine Marko Paskvali;⁴²⁷ od 1727. godine Nikola

⁴²⁶ Tripun Paskvali imenovan je 8. II. 1785. u Zadru pokrajinskim fiskalnim odvjetnikom (*fiscale della Provinzia*). DAZd, Spisi Generalnih Providura (dalje: SGP), Paolo Boldù (1781. – 1783.), sv. I, kut. 194, fol. 51-51' i fol. 82'.

⁴²⁷ Marko Paskvali imenovan je odlukom generalnog providura Angela Mema od 1. XII. 1714. DAZd, SGP, Angelo Memo (1714. – 1717.), sv. III, kut. 81, fol. 35'-36.

Paskvali, dok je tridesetih godina tu dužnost obnašao kotorski plemić Božo Eugen Gregorina.⁴²⁸

Uz ranije spomenute gradske suce, u matičnim se knjigama spominju i drugi sudski službenici (*comandador, vice comandador*), dočim su *dragomano e publico interperete* vršili vrlo važnu službu tumača i prevoditelja za orijentalne jezike. Dragomani su bili zaduženi i za prevođenje dokumenata i korespondencije s Osmanlijama te su vodili i pregovore, posebice vezane uz pitanje razgraničenja.⁴²⁹ Godine 1714. (15. rujna) navodi se smrt dragomana Francesca *Richianouicha* te se nakon toga kao *publico interprete e dragomano* sve do tridesetih godina 18. stoljeća spominje Kotoranin Antun Valeri.⁴³⁰

U zanimanja koja su bila vezana uz funkcioniranje grada možemo svrstati i javne radnike (*maestranza publica*), kojima iz samog upisa ne možemo pobliže definirati službu, ali ih svakako možemo ubrojiti u niže rangirana zanimanja.⁴³¹

VII. 2. Vojnici i vojne službe u Kotoru

Zanimanja vezana uz vojsku najzastupljenija su profesionalna djelatnost u kotorskim matičnim knjigama. Navedeno prvenstveno posvjedočuje tezu o snažnom vojnom karakteru Kotora kao posljednjeg mletačkog centra na istočnoj obali Jadrana, čiji se gradski distrikt protezao do same granice s Osmanskim Carstvom. Iako se nakon 1718. godine vojne akcije na samom bokeljskom tlu nisu vodile, Kotor je služio kao svojevrsna vojarna iz koje su se postrojbe i ratne galije upućivale na konkretne akcije duž Jadranskog i Sredozemnog mora.

Također, često spominjanje i isticanje vojnih zanimanja u matičnim knjigama možemo sagledavati i kroz samu kvalitetu, strukturu i svrhu upisa u matične knjige. Naime, vojnici,

⁴²⁸ Doktorat obaju prava stekao je na Sveučilištu u Padovi 1726. godine. DAZd, SGP, Zorzi Grimani (1732. – 1735.), sv. I, kut. 106, fol. 285'-286.; Michele Pietro Ghezzi, I Dalmati all'Università di Padova dagli atti dei gradi accademici 1601-1800, *Atti e memorie della Società dalmata di storia patria*, sv. 21., 1992., str. 83.

⁴²⁹ I. Pederin, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji*, str. 49.-50.

⁴³⁰ Antun Valeri vjenčao se 26. II. 1718. s kotorskom građankom Vickom Giurillo i to pred svjedocima kavaljerom Mihovilom Rakovićem i Ivanom Zifrom. U periodu od 1719. do 1732. godine imali su šestero djece kojima su kumovi bili kotorski uglednici Mihovil Raković i Ana, supruga kavaljera Stjepana Rakovića (Ana, krštena 6. III. 1719. i Matija Zenon Anaklet, kršten 13. VII. 1721.), *conte Zorzi Lando* (Josip Celso Hilarion, 14. I. 1726.), plemić Nikola Paskvali (Frana, krštena 2. VI. 1729.), Marko Gregorina (Marija, 2. VI. 1729.) te Bernardo Forni i Vicka Zifra (Pavla, krštena 14. VII. 1732.).

⁴³¹ Javni radnici zabilježeni su u tri upisa u matičnu knjigu umrlih – 14. V. 1786. umro je u šezdesetoj godini Ventura Cronata; 9. VI. 1786. Domenico Cocon iz Venecije, a 3. IV. 1795. u šezdesetoj godini u bolnici u marini nesretnim je slučajem (*d'un accidente*) stradao Antonio Lazarini iz Venecije.

kao što će biti prikazano, velikim djelom nisu pripadali stalnom gradskom stanovništvu i gradu su vrlo često boravili privremeno te su svećenici-upisivači imali potrebu detaljnije odrediti identitet takvih pojedinaca.

Radi brojnosti upisa vezanih uz vojna zanimanja raščlambu njihova spominjanja u matičnim knjigama prikazat ćemo kroz dvije grane oružanih snaga – kopnene vojske i mornarice.

VII. 2.1. *Kopnena vojska*

Iako ih matične knjige izrijekom ne razdvajaju, kopnena se vojska u Kotoru može podijeliti na stalnu i privremenu. Prije same raščlambe podataka iz matičnih knjiga potrebno je navesti nekoliko metodoloških ograničenja koja se odnose na točno definiranje vojnih činova i službi, kao i na raspodjelu pojedinih vojnika na pripadnike stalnih ili privremenih vojnih jedinica. Kao prvo, vojnici se u velikom broju primjera spominju bez detaljnijeg navođenja satnije i pukovnije kojoj su pripadali ili službe koju su u skladu sa činom (eventualno) vršili.⁴³² Situacija je još kompliciranija kod funkcije kapetana (*capitano*), koja ujedno može označavati čin osobe koja se (često) nalazila na čelu satnije, na čelu ratnog broda, ali i kapetana – zapovjednika trgovačkog broda.⁴³³ Također, budući da je većina vojnih osoba bila definirana činovima koji nisu bili stalna kategorija, već su pojedinci tijekom godina napredovali, a uz to su brojne vojne službe bile mandatne, nemoguće je točnije govoriti o broju pojedinih činova i vojnih službi u gradu. Identifikaciju pojedinca često je otežavalo i njihovo prelaženje iz jedne satnije u drugu, kao što je to bio slučaj s Giovannijem Battistom Oriolijem iz Kalabrije, koji se prilikom vjenčanja 30. siječnja 1746. godine (s Katarinom

⁴³² U upisu u matičnu knjigu vjenčanih 26. VI. 1762. spominju se tri pukovnika – mladoženja pukovnik Giovanni Macedonia te svjedoci pukovnik Michiel Capadoca i pukovnik Nikola Barbarić, a uz njih se ne navode detaljniji podatci o dodatnoj vojnoj službi koju su vršili.

⁴³³ Određen broj kapetana svrstali smo u vojna ili pomorska zanimanja uvidom u prezimena i zanimanja koja se tradicionalno vežu uz pojedine obitelji. Primjerice, vrlo je izgledno da su pripadnici kotorskog plemstva bili vojni kapetani jer se uz kotorsko plemstvo uglavnom ne veže pomorska djelatnost, a bogatim su se vojnim obiteljskim historijatom odlikovale i obitelji Maina (Krapović), Alačević, Ljubotina, Mirdita i druge. S druge strane, bokeljske obitelji Luković, Pauličević (ogranak obitelji Lazari), Zmajević, Radimiri, Tripković stoljećima su se isticale brojnim pomorskim i trgovačkim uspjesima i njihovi se pripadnici vrlo rijetko nalaze u spisima vojne provenijencije. Određen broj kapetana, poglavito onih talijanskih prezimena, nije moguće sa sigurnošću svrstati u navedene kategorije, ali s obzirom na veliki broj vojske i gradu te uzimajući u obzir društveni krug u kojem su se kretali (poglavito mrežu kumstava koja je bila reducirana na vojne osobe) ovom smo ih prilikom svrstali u vojne kapetane. Uvidom u veći broj matičnih upisa možemo zaključiti da se uz većinu časničkih i dočasničkih činova ne bilježe detaljniji podatci o satnijama i pukovnijama u koje su bili raspoređeni, dočim se za obične vojnike redovito navodila satnija u kojoj su služili.

Čupić pokojnog Šimuna) spominje kao kaplar u postrojbi kapetana Agostina dell'Agnesa, a krajem iste godine (25. prosinca 1746.) prilikom krštenja kćeri Ane Marije navodi se kao kaplar u postrojbi Delango. Naposljetku, 29. lipnja 1748. godine, prilikom krštenja kćeri Marije Antonije, ponovno se navodi kao kaplar u postrojbi dell'Agnes.⁴³⁴ Također, točniji prikaz i analizu vojnih funkcija u komuni otežava nedefinirano i nejasno navođenje određenih službi, koje je teško sa sigurnošću jasno opisati. Tako se u matičnim knjigama osam osoba spominje kao *monizioneri* (*monicioner*, *munizioner*) – oružar, a riječ je o osobama zaduženim za opskrbu grada oružjem. Od navedenog broja za nekolicinu je naznačena točna služba – oružar Kotora (*monizioner di queste pubbliche monizioni*, *monizioner publico*), Herceg Novog (*monizioner di Castel Nuovo*), dočim je za većinu naznačen samo neodređen pojam *monizioner*.

Stalnu vojsku povezujemo uz redovnu posadu grada te onu koja se nalazila u kotorskom kaštelu. Vojnike koji su u Kotoru boravili dulje vrijeme možemo razlučiti kroz određene vojne službe bez kojih obrana grada ne bi mogla funkcionirati.⁴³⁵ U Kotoru je visoku vojnu funkciju obnašao zapovjednik gradske vojske (*gouernadur dell'armi*) te njegov zamjenik (*vice gouernadur dell'armi*).⁴³⁶ Redarstveni nadzor nad vojskom, njezinom disciplinom i opskrbom vršio je stražmeštar (*sargente maggiore di piazza/maggiore di piazza*).⁴³⁷ Navedenim vrhovnim zapovjednicima u efikasnijem obavljanju službe pomagali su

⁴³⁴ Kao kum prve kćeri Giovannija Battiste Oriolija spominje se Dominik Bubić, istaknuti vojni dužnosnik iz 18. stoljeća, podrijetlom iz okolice Budve (Maine). Dominik Bubić spominje se 1729. kao gubernadur budvanskog okružja, 1742. godine navodi se kao pukovnik i soprintendant Maina, Pobora i Braića, gdje se istaknuo u pregovorima sa zapovjednicima susjednih prostora pod osmanskom upravom. U ovom se matičnom upisu spominje kao zapovjednik vojne posade u Kotoru (*gouernadur dell'armi di questa piazza*), službe koju je obavljao sve do smrti 1775. godine. U vrijeme sastavljanja oporuke (1770.) obnašao je i dužnost pukovnika okružja (*colonnello di quel contado*). O Dominiku Bubiću usp. IAK, Sudsko notarski spisi, b. 165., Alvise Balbi (1773. – 1776.); *Pisma i poruke rektora Dalmacije i mletačke Albanije*, sv. 1., str. 148., 154., 155.; L. Čoralić – M. Katušić, *Od afričke obale do dalmatinske prijestolnice – mletački general Marko Antun Bubić (1735. – 1802.)*, *Zbornik odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu*, sv. 28., 2010., str. 142.-145.

⁴³⁵ U dosadašnjem istraživanju nismo pronašli podatak koji bi govorio o broju stalne vojske u Kotoru u 18. stoljeću. Iz ranijih razdoblja potječe podatak da su stalnu vojsku u gradu sačinjavale dvije postrojbe sa po 80 ljudi te još dvadesetak ljudi u kaštelu. M. Milošević, *Pomorski trgovci, ratnici i mecene*, str. 221.-222.

⁴³⁶ Početkom stoljeća (23. V. 1703.) zabilježena je smrt Constantina Mazarchija, *gouernadur dell'armi di questa piazza*. Zapovjednik vojske grada Gasparo Francansan svjedok je na vjenčanju narednika Luke Masečića i Ane Marije Gerardi, održanom 29. IV. 1749. godine. *Vice gouernadur dell'armi* Sigismundo Pazzmur bio je zajedno s rektorom Francescom Dandolom krsni kum Elleni, kćeri gradskog liječnika Pozzija (13. I. 1704.).

⁴³⁷ Primjerice, 12. IX. 1719. u Kotoru je preminuo Lorenzo Ferareze, *maggiore di piazza*, a 20. VI. 1765. kao svjedok na vjenčanju zastavnika Iseppa Salomona i Stelle Piatti spominju se *sargente maggiore di piazza* Andrea Emilio Bosio i Bartol Knapić. Francesco Bigatti, koji se kao stražmeštar spominje 28. X. 1725., bio je krsni kum Francescu, sinu zastavnika Giovannija Pozzija.

brojni pobočnici – *aiutante di questa piazza*,⁴³⁸ a za opskrbu grada streljivom i drugom municijom brinuo se ranije spomenuti *monizioner*.⁴³⁹

U obrani grada važnu je ulogu imala artiljerija, a sama artiljerijska obuka u Kotoru je imala dugu tradiciju, jer je artiljerijska škola – *Scuola de'Bombardieri* osnovana još 1545. godine.⁴⁴⁰ O tome, ali i o važnosti artiljerije u obrani grada, svjedoči i zabilježba brojnih topnika – *cannonier d'arteglieri*, ali i artiljerijskih satnija koje se spominju kroz cijelo stoljeće. U matičnoj knjizi umrlih zabilježena je smrt nekoliko zapovjednika topnika u kotorskoj utvrdi – 16. rujna 1716. umro je Francesco Tore (*capo de bombarideri*), a 25. studenog 1723. godine Nicolò Rossi. Također, zabilježeno je i nekoliko smrti “običnih” topnika – Antonio Parmesan preminuo je 31. prosinca 1775. godine; Andrea Giuli iz Verone *cannonier d'arteglieri* umro je 11. studenog 1786. godine, a Giovanni Bacchetti, topnik u satniji kapetana Girolama Armenija, 14. ožujka 1790. godine. Brojni su i zapisi o artiljerijskim satnijama u matičnoj knjizi vjenčanih. Angelo Steffanin iz Vicenze, kapetan u satniji kapetana Barban *d'artiglieri*, oženio se 13. kolovoza 1781. godine (pred svjedocima Ivanom Zarbarinijem i Petrom Angellijem iz Kotora) Anom Raičević (također iz Kotora), dočim se vojnik u postrojbi *Calisgum d'artiglieri* Nicolò Pavani iz Udina vjenčao 4. listopada 1783. godine sa Anom Salatini, udovicom Florijana Canala i to pred svjedocima Andreom Grimaldijem iz Verone i Matijom Coradinijem, građaninom Kotora. Nicolò Bianfetti, kaplar u topničkoj satniji koju je predvodio kapetan Giovanni Morari i Anđelika Tavella vjenčali su se 7. veljače 1774. godine, a kao svjedoci na vjenčanju zabilježeni su Francesco Martini *Veneziano* i Jerolim Gratis.

U Kotoru – upravnom, vojnom i administrativnom centru Boke – boravili su i obnašatelji vojnih službi čija se ingerencija odnosila na kotorski distrikt, ali i na širi bokeljski prostor. Zapovjednik vojske u kotorskom okružju (*capetano di contado*) bio je u pravilu kotorski plemić, a u 18. stoljeću na toj se dužnosti redovito spominju pripadnici obitelji

⁴³⁸ Primjerice, pobočnik zapovjednika u tvrđavi Antonio Nobile preminuo je 1. II. 1710., a Angelo Santo Pelosi iz Venecije vjenčao se 5. X. 1711. Jelenom Lužicom iz Rijeke i to u prisutnosti poručnika Pietra Antonija Bezija i Vuka Raičeva.

⁴³⁹ Lazaro Melchiori iz Venecije, *monizioner di queste pubbliche monizioni*, oženio se 10. IX. 1731. Vickom, kćerkom uglednog admirala kotorske luke Nikole Šipčića. Kumovi na vjenčanju bili su sakristan Nikola Campi i liječnik Zorzi Lucati. Nadalje, 5. VIII. 1701. preminuo je gradski oružar Carlo Andrea Pontini.

⁴⁴⁰ U 18. stoljeću ista je škola otvorena i u Herceg Novom, a kao i u Kotoru polaznici su bili oslobođeni fiskalnih davanja. M. Milošević, *Pomorski trgovci, ratnici i mecene*, str. 223.

Paskvali.⁴⁴¹ Osim kapetana okruga, kotorski su plemići obnašali i službu guvernadura Risna. Anzolo Buća na toj se funkciji spominje samo 1727. godine na krštenju sina Frana Karla Antuna, dok se već početkom 1729. (14. siječnja) na krštenju kćeri Marije više ne spominje kao obnašatelj te službe. Moguće da je Anzolo bio samo privremeni guvernadur koji je na toj funkciji zamijenio oca Frana koji je 9. rujna 1727. godine umro upravo u svojoj kući u Risnu. Guvernadur Risna nadgledao je sva poslovanja općine te osiguravao provedbu naloga izvanrednih providura, o čemu svjedoči i djelovanje samog Frana Buće.⁴⁴² Osim kotorskih plemića, kao guvernadur Risna u drugoj polovici tridesetih i početkom četrdesetih godina spominje se i Marko Rosa iz Budve.⁴⁴³

Naposljetku, potrebno je istaknuti još jednu službu koja se vezala uz granične krajeve mletačkih posjeda, a to je bila služba nadzornika pograničnog područja (*soprintendente ai confini del Montenegro*). Tu su službu vršile osobe istaknute vojne karijere i visokih vojnih činova, a tijekom prošlosti bila je nasljedna za neke kotorske plemićke obitelji (Bolica, Buća, Vračen).⁴⁴⁴ Prvi nadintendant koji se spominje u 18. stoljeću znameniti je kotorski plemić Ivan Antun Nikolin Bolica (oko 1666. – 1706.).⁴⁴⁵ U kotorskim matičnim knjigama Ivan Antun Bolica (poznat i kao Zane Grbičić) bilježi se na krštenju kćeri Dominike Marije Tripune Vicke (9. travnja 1703.) kojoj su kumovi bili kavaljer Ivan Bolica i supruga mu Vicka. Nekoliko godina kasnije kršten je i Boličin sin Ivan Nikola Petar Filip (30. studenog

⁴⁴¹ Primjerice, 15. VII. 1719. kapetan okruga Frano Paskvali oženio se Anđom Bubić. Kapetan okruga Antun Paskvali bio je, zajedno s *conte*-om Jerolimom Bizantijem, *conte*-om Andreom Landom i *sargente generale* Giovannijem Francescom Rossinijem, svjedok na vjenčanju *capitano tenente* inženjera Gierolima Albrizzija iz Venecije i Marine, kćeri inženjera Sigismunda Benedetta Mosera. Dvadesetih godina kao krsni se kumovi spominju Frano Hijacint Paskvali, kapetan okruga i supruga mu Anđelika.

⁴⁴² Rečeno je razvidno iz brojnih izvještaja vezanih uz sudske procese zbog neregularnog poslovanja Vicka Bujovića na posjedima koji su mu u Risnu dodijeljeni nakon oslobođenja od Osmanlija, a nakon Bujovićeve smrti i sporova oko naplate dugova koje je ostavio. Prije guvernadurstva Risna Frano Buća istaknuo se u drugoj polovici 17. stoljeća u ratnim pothvatima, a posebice u smirivanju stanja na granici uzrokovanog crnogorskim pljačkama i provalama na mletački teritorij. M. Milošević, *Pomorski trgovci, ratnici i meceni*, str. 340.-346.; L. Čoralić, *Iz prošlosti Boke*, str. 36.

⁴⁴³ U kotorskim se matičnim knjigama spominje u dva vjenčanja – prvi brak sklopio je 27. XI. 1735. s Marijom Frusca (s kojom je imao kćer Anđeliku i Franu), a 8. VII. 1742. sa Klarom Paskvali pokojnog Vicka.

⁴⁴⁴ Nakon oslobođenja Herceg Novog 1687. uspostavljena je služba nadintendanta hercegnovskog teritorija, a poseban nadintendant bio je i za područje Svetomiholjskog zbora. M. Milošević, *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj*, str. 30.-31.

⁴⁴⁵ Istaknuo se u protuosmanskim ratovima (Herceg Novi, Bar, Grahovo) te napose u pregovorima s crnogorskim vladikama oko suradnje i pridobivanja Crnogoraca za ratovanje protiv Osmanlija. Od 1688. do 1692. godine bio je guverner i zapovjednik mletačkih vojnih postrojbi na Cetinju, a 1693. imenovan je papinskim opunomoćenikom za misije u Albaniji, Srbiji i Makedoniji. Na samom kraju 17. stoljeća (1699.) imenovan je nadintendantom hercegovačkih plemena podložnih mletačkoj vlasti, a istaknutu ulogu imao je i u pregovorima oko razgraničenja nakon Karlovačkog mira. Tada je imenovan i zapovjednikom mletačkog područja prema Crnoj Gori. *Istorija Crne Gore*, sv. 3., Titograd, 1975., str. 207.-208., 325.-326., 332.-333., 368.-369.; Bolica, Ivan Antun, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 2., Zagreb, str. 110. (tekst Miljenko Foretić); L. Čoralić, *Iz prošlosti Boke*, str. 35.-36.

1706.) kojemu je kum bio izvanredni providur Francesco Donado (u ime generalnog providura), a dječaka je krstio znameniti barski (kasnije i zadarski) nadbiskup Vicko Zmajević.⁴⁴⁶ Datum smrti Ivana Antuna Bolice (19. prosinca 1706.) razvidan je iz upisa u matičnu knjigu, gdje se navodi da je umro u četrdesetoj godini te da je pokopan u crkvi sv. Nikole. *Soprintendente dei tutti confini* bila je titula i Jerolima Buće,⁴⁴⁷ čiji ugled potvrđuju i brojna kumstva – u matičnoj knjizi krštenih spominje se kao kum u više od 20 primjera.⁴⁴⁸

Vojska je u Kotoru živjela vrlo teško, poglavito ona čije je uzdržavanje financirala sama kotorska komuna. Iz izvještaja izvanrednih providura u 17. i 18. stoljeću razvidno je da vojnici nisu imali adekvatnu odjeću, obuću, krevete, oskudijevali su hranom te su brojni umirali od gladi i neimaštine.⁴⁴⁹ Plaće nisu bile redovite, pa su vojnici bili prisiljeni osnovne životne potrebe namiriti iz drugih sredstava – trgovinom i krijumčarenjem, iako su providuri pokušavali zaustaviti takve oblike ponašanja. Zanimljiva je bila i pojava “lažnih vojnika” – kada su se na vojne liste upisivali razni rođaci koji nisu bili vojnici, a po isplati se njihova plaća dijelila.⁴⁵⁰

Situaciju je dodatno pogoršavala brojna vojska koja je samo privremeno boravila u gradu te je u tim slučajevima Kotor bio samo usputna stanica prema konačnim odredištima.⁴⁵¹ Velik broj vojnika u gradu, koji osim što nisu redovito primali plaće, nisu imali zadovoljene osnovne životne i higijenske potrebe što je povlačio sa sobom i brojna nedolična ponašanja – krađe, tučnjave, pijanstva. Vojnici su svojim izgredima izazivali negodovanje i negativnu percepciju kod kotorskih stanovnika. To se poglavito odnosilo na pitanje smještaja jer sve do 18. stoljeća vojnici nisu imali adekvatne zgrade za život, već su boravili u privatnim

⁴⁴⁶ Ovo se prilikom Ivan Antun Bolica navodi kao *soprintendente* i *sargente maggiore di battaglia*.

⁴⁴⁷ Jerolim Buća bio je kapetan konjice i pukovnik u mletačkoj vojsci. U skladu s značajnom vojnom karijerom obnašao je i brojne službe: 1685. zapovjednik je straža između Tivta i Lepetana, od 1693. guvernadur je Grahova, a 1717. godine postaje *sargente maggiore di battaglia*. Istakao se i kao poticatelj katoličkih misija u unutrašnjosti Balkana. L. Čoralić, *Iz prošlosti Boke*, str. 36.; L. Čoralić – M. Katušić, *Kotorski plemići Frano Buća, Gabrijel Vračen i Nikola Paskvali – zapovjednici mletačkih prekomorskih vojnih postrojbi* (prva polovica XVIII. stoljeća), *Povijesni prilozi*, god. 31., br. 42., 2012., str. 254.

⁴⁴⁸ Najviše je kumstava bilo između 1726. i 1729. godine u kojima se navodi kao kavaljer, *sargente maggiore di battaglia* i *soprintendente* (Ivan Krstitelj, sin Matije Coradinija, 24. VII. 1727.; Cattarina, kći Antonija Gaflora, 24. X. 1727.; Jerolim Marija Antun Karlo, sin Mihovila Buće, 1. VI. 1729; Bernard Dominik Nadal, sin Tripuna Leonija, 29. XII. 1729.).

⁴⁴⁹ M. Milošević, *Pomorski trgovci, ratnici i mecene*, str. 228.; Tea Mayhew, *Mletački vojnik na istočnoj obali Jadrana*, u: *Spomenica Josipa Adamčeka*, uredili Drago Roksanđić i Damir Agičić, Zagreb, 2009., str. 246.-247.

⁴⁵⁰ M. Milošević, *Pomorski trgovci, ratnici i mecene*, str. 227.

⁴⁵¹ Primjerice, 1717. godine broj vojnika izjednačio se sa brojem stanovnika grada. M. Milošević, *Pomorski trgovci, ratnici i mecene*, str. 228.

objektima te ih time dodatno oštećivali.⁴⁵² Tek se u drugoj polovici 18. stoljeća situacija donekle popravila te su sagrađene ili obnovljene brojne zgrade koje su bile prenamijenjene za smještaj vojnika.⁴⁵³

Kao što je već naglašeno, točan broj vojske koja je stalno ili privremeno boravila u gradu teško je procijeniti na temelju primarnih i sekundarnih izvora korištenih u ovom radu. Dokaz o velikom broju vojnika koji su privremeno boravili u Kotoru pružit će nam podatci iz venecijanskog arhiva, točnije gradivo pohranjeno u fondu *Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli*, koji sadrži stotine svežnjeva s popisima unovačenih časnika i vojnika, raspoređenih u raznim jedinicama mletačke vojske.⁴⁵⁴ Djelatnost i putovi vojnih jedinica mogu se pratiti na temelju tih popisa koji su se vršili vrlo učestalo i detaljno prilikom svakog dolaska određene jedinice u neko od vojnih središta Republike.⁴⁵⁵ Analizom navedenog gradiva možemo dobiti uvid u veličinu, strukturu i kadar mletačkih borbenih jedinica, ali i pratiti njihovo kretanje.

Ovom ćemo prilikom, uvidom u sastav dvije pukovnije – jedne talijanskih pješaka (*Fanti Italiani*) i jedne hrvatskih konjanika (*Croati a cavallo*) – ilustrirati brojnost i pokretljivost onodobnih vojnih postrojbi. Pukovnja popunjena pretežito vojnicima s Apeninskog poluotoka (*Fanti Italiani*), kojom je zapovijedao pukovnik Andrea Toffeletti, od 1786. do 1789. godine kretala se na relaciji Zadar – Kotor.⁴⁵⁶ Sama pukovnja sastojala se od 12 satnija kojima su zapovijedali sam pukovnik Toffeletti, potpukovnik Paolo Soranzo, narednik Antonio Aran, narednik Antonio Gabrielli, kapetan Mattio Calergi, kapetan Zuanne Canavese, kapetan Giuseppe Zorzi Costalonga, kapetan Giovanni Battista Giuponni, kapetan Alessandro Luciani, kapetan Giuseppe Calcatoio, kapetan Francesco Furlani i kapetan Nicolò

⁴⁵² M. Milošević, *Pomorski trgovci, ratnici i meceni*, str. 228.

⁴⁵³ Vojarna kod marine izgrađena je 1763., vojarna *del maggior di piazza* sagrađena je 1764., a vojarna uz vrata od Rijeke obnovljena je 1787. godine, Usp. S. Vučenović, *Graditeljstvo Kotora*, str. 139.-141.

⁴⁵⁴ Uz navedene popise u tom se fondu čuvaju i razne dukale, terminacije i patenti koje je mletačka središnjica donosila u svezi reguliranja statusa i ustroja svojih vojnih snaga. Fond je podijeljen, s obzirom na vrstu vojnih jedinica, na talijanske postrojbe (*Reggimenti e compagnie italiane*, 1668. – 1797.), oltramarinske postrojbe (*Reggimenti e compagnie oltremarini*, 1604. – 1797.), hrvatske konjaničke postrojbe (*Cavalleria Croati*, 1700. – 1797.), postrojbe konjaničke garde (*Cavalleria corazzieri*, 1715. – 1797.), mješovite postrojbe (*Compagnie sciolte*, 1741. – 1795.), postrojbe lake konjice (*Cavalleria dragoni*, 1702. – 1797.) te topničke postrojbe (*Artiglieria*, 1652. – 1797.).

⁴⁵⁵ Popisi su bili vrlo tipizirani te su osim datuma i mjesta nastanka sadržavali ime, prezime, očevo ime, mjesto podrijetla dotičnog vojnika, a vrlo je često zabilježena i njihova starost, statura (visina), boja kose te – kod konjaničkih postrojbi – boja konja. Katkada su se u popisu navodile i plaće vojnog kadra.

⁴⁵⁶ Raščlambom datacija u popisima utvrđeno je da se pukovnja u Kotoru nalazila od 1. VII. 1786. do 15. VII. iste godine, 20. VI. 1788. također je popisana u Kotoru, dok se od 31. VII. do 20. VIII. 1789. zasigurno nalazila u Zadru, da bi naposljetku 1. XI. 1789. bila popisana u Kotoru. ASV, *Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli*, b. 286., *Fanti Italiani. Ruoli dell Compagnie Reggimento Anadrea Toffeletti 1786. – 1789.*

de Ponte. Kvantitativnom analizom pet popisa satnija načinjenih u Kotoru⁴⁵⁷ dobili smo podatke o broju vojnika, koji je prosječno iznosio 60 vojnika po satniji, odnosno oko 720 vojnika u cijeloj pukovniji. Navedeni broj nije sasvim egzaktan jer su u njega uračunati i prekriveni i nadopisani vojnici, odnosno vojnici koju su naknadno primljeni u satniju te oni koji su dezertirali ili umrli.⁴⁵⁸ U istom je vremenskom razdoblju u Kotoru privremeno boravila i konjanička pukovnja kojom je zapovijedao pukovnik Tripun Gregorina.⁴⁵⁹ Ona se u razdoblju 1783. – 1786. godine kretala na relaciji Split (popisi 16.-19. kolovoza 1783.), Kotor (30. siječnja 1785., 25. lipnja-1. kolovoza 1786.), Venecija (10.-24. rujna 1785., 10.-15. travnja 1786.) i Budva (26. svibnja-28. srpnja 1785.). Osim ove rute, satnija kojom je zapovijedao kapetan Jakov Bogetić izdvojila se iz pukovnije te je 1. kolovoza 1786. godine popisana u gradu Brescia.⁴⁶⁰ Pukovnja je ukupno bila sastavljena od osam satnija kojima su upravljali sam pukovnik Gregorina, kapetan Giovanni Antonio Carrara, potpukovnik Pietro Gregorio Carrara, narednik Angelo Emo, kapetan Jakov Bogetić, kapetan Aleksandar Duplančić i kapetan Antun Radnić. Satnije su u prosjeku brojale 53 časnika i vojnika, što znači da je Kotoru u kolovozu 1786. godine uz oko 720 vojnika iz pukovnije Toffeletti boravilo i 371 vojnika iz pukovnije Gregorina. Tome broju valja pribrojati i stalnu vojsku, a ne treba izostaviti i mogućnost boravka još neke pukovnije u gradu.

Kroz kotorske se matične knjige u 18. stoljeću u svojstvu mladenaca, očeva, svjedoka na vjenčanjima, kumova na krštenjima, kao i kroz upise o smrti, bilježi preko 2000 časnika, dočasnika i vojnika. Oni su pripadali raznim borbenim skupinama – konjaništvu, pješaštvu, artiljeriji i većini je Kotor bio tek usputna stanica u više ili manje uspješnoj vojnoj karijeri. S obzirom na podrijetlo ljudstva u vojnim jedinicama mletačka se vojska, kako je prethodno već ukratko naznačeno, dijelila na “nacionalne” postrojbe – *Fanti Italiani*, *Oltramontani* i *Oltramarini*. *Fanti Italiani* bile su postrojbe regrutirane vojnicima s Apeninskog poluotoka, *Oltramontani* su se novačili preko Alpa s prostora današnje Švicarske, Francuske, Njemačke i Nizozemske, dočim su *Oltramarini* bile vojne formacije koje su se mahom popunjavale

⁴⁵⁷ Satnija kapetana Giuseppea Calcatoja (20. VI. 1788.), satnija kapetana Francesca Furlanija (15. VIII. 1786.), satnija pukovnika Toffelettija (1. VIII. 1786.), satnija potpukovnika Paula Soranza (1. VIII. 1786.) te satnija kapetana Alessandra Lucianija (1. VIII. 1786.).

⁴⁵⁸ U matičnoj knjizi umrlih zabilježeno je nekoliko vojnika iz satnije pukovnika Toffelettija. To su: Santo Albertini iz Verone (1. V. 1789.), Giovanni Magri iz Verone (6. VI. 1789.), Vincenzo Cingaro iz Trevisa (26. VI. 1789.), Orazio Andrioli iz Verone (1. X. 1789.) te Giovanni Constantine iz Mestra (14. X. 1787.).

⁴⁵⁹ ASV, Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli, b. 817, Cavalleria Croati. Ruoli delle Compagnie del Reggimento Triffon Gregorina (1783. – 1786.).

⁴⁶⁰ Ostalih sedam satnija u tom su se razdoblju pouzdano nalazile u Kotoru.

vojnica podrijetlom s istočne obale Jadrana od Istre do Albanije.⁴⁶¹ Novačenja oltramarina započela su još početkom 16. stoljeća i odnosila su se na mornaričko pješništvo, da bi nakon Kandijskog rata uključivala i kopnenu vojsku, interventno i porezno redarstvo i tvrđavnu posadu. Unutar oltramarinskih postrojbi za ovu su temu značajne dvije konjaničke i pješačke jedinice – *Soldati Albanesi* koji su novačeni s područja Mletačke Albanije te *Croati a cavallo*, elitne mletačke postrojbe lake konjice.⁴⁶² Iako su navedene postrojbe imale nacionalan, odnosno regionalan karakter, okupljale su vojnike podrijetlom iz svih krajeva pod mletačkom upravom od Apeninskog poluotoka do grčkih otoka, ali i iz zemalja središnje Europe – iako potonji ipak sačinjavaju manjinski dio njihovog vojnog kadra.⁴⁶³

U formacijskom smislu te su vojne jedinice bile ustrojene u pukovnije (*reggimento*) kojima je zapovijedao pukovnik. Svaka pukovnija sastojala se od šest do deset satnija (*compagnia*) kojima su na čelu bili časnici u rangu natporučnika, kapetana ili bojnika. Ovisno o okolnostima, satnije su brojile od 40 do 50 časnika, dočasnika i vojnika.⁴⁶⁴

Točnu raspodjelu vojske koja se spominje u Kotoru prema pripradnosti određenim mletačkim vojnim formacijama (*Oltramarini, Fanti Italiani*) te prema pripadnosti određenom rodu vojske onemogućava kvaliteta samih upisa. Naime, upisi u kojima se spominju vojnici sadržavali su osim čina, samo pripadnost određenoj satniji (viši činovi često su naznačivani i bez toga), dok se pukovnija u čijem se sastavu satnija nalazila rijetko navodila. Iako su

⁴⁶¹ D. Madunić, *Defensiones Dalmatiae: governance and logistics of the Venetian defensive system in Dalmatia during the War of the Crete (1645 – 1699)*, doktorska radnja, Central European University, 2012., str. 141.-142.

⁴⁶² L. Čoralić – Nedjeljka Balić Nižić, Iz hrvatske vojne povijesti – *Croati a cavallo* i *Soldati Albanesi*, njihova bratovština i gradivo o njezinom djelovanju od 1675. godine do sredine XVIII. stoljeća, *Zbornik odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu*, sv. 24., 2006., str. 73.-75. O pojedinim istaknutim vojnim zaslužnicima vidi i druge autorske i koautorske radove L. Čoralić: Zadarski kapetan XVII. stoljeća – Ulcinjanin Dominik Katić, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu*, sv. 22., 2004., str. 213.-233., Ista, 'Benemerita nazione': albanski vojnici i časnici u Zadru (XVI.-XVIII. st.), *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu*, sv. 27., 2009., str. 121.-164.; L. Čoralić – M. Katušić, Andrija Mladinić i Mihovil Anđelo Filiberi – časnici postrojbe *Croati a cavallo* (iz društvene i vojne povijesti Dalmacije u XVIII. stoljeću), *Povijesni prilozi*, god. 28., sv. 37., 2009., str. 247.-282.; Iste, Crnogorac Rade Maina – mletački general u Zadru (druga polovica XVIII. st.), *Povijesni prilozi*, god. 29., sv. 39., 2010., str. 125.-152.; Iste, Od afričke obale do dalmatinske prijestolnice – mletački general Marko Antun Bubić (1735. – 1802.), str. 139.-172.

⁴⁶³ Vincenzo Berhat *da Hongaria* (umro 30. XII. 1708.) i Zuanne Vitich *da Ongaria* (preminuo 9. II. 1709.), vojnici su u satniji Antonija Garbina; Francesco Dotto *da Lion, Franza*, narednik u satniji Canaetti, preminuo je 4. V. 1709.; Andrea Luca *da Parigi*, vojnik u satniji potpukovnika Boretića, preminuo je 21. X. 1715.; Michiel Elinger *Tedesco*, vojnik u satniji kapetana Vuka Mitrovića, umro je 11. V. 1727.; Giovanni Chuler *Tedesco*, vojnik u satniji kapetana Mattia Calegija, preminuo je 2. III. 1793., a 31. X. 1784. zabilježena je smrt Iseppa, sina Battista *da Linz, Imperator Austriaco*.

⁴⁶⁴ Primjerice, 17. I. 1792. održano je vjenčanje Marina Antivarija iz Venecije, vojnika u satniji Francesca Antivarija (pukovnija Scutari) i Elizabete Corbolin iz Zadra i to pred svjedocima Jurjem Vučetićem i stražmešтром Ivanom Paravijom.

navedene formacije imale u svom imenu geografsku (“nacionalnu”) odrednicu, podrijetlo vojnika u njima nije bilo prostorno homogeno te sukladno tome ono ne može biti ključ raspodjele vojnika unutar pojedinih jedinica.⁴⁶⁵

U kotorskim matičnim knjigama kroz cijelo se stoljeće mogu pratiti vojne skupine *Fanti Italiani* i *Fanti Oltramarini*. Kao što je ranije rečeno, a potvrđeno i sljedećim primjerima, vojni kadar iz formacije *Fanti Italiani* regrutiran je s područja Apeninskog poluotoka, pri čemu prednjače vojnici podrijetlom s mletačke terraferme. Promatrana se skupina vojnika najčešće bilježi u matičnim knjigama vjenčanih i umrlih, što je i opravdano s obzirom na njihovu dob (mladići), profesiju, a rijeđe spominjanje u maticama krštenih (što bi značilo i boravak njihovih obitelji u gradu) potvrđuje tezu u privremenom boravku u Kotoru. Primjerice, Nadal Falconi iz Venecije (vojnik u satniji kapetana Girolima Capellazija iz pukovnije Despin *Fanti Italiani*) vjenčao se 2. svibnja 1793. godine Marijom Antonijom Bianchetti pokojnog kaplara Giuseppea, rođenom na Krfu, udovicom Luigija Ambonija. Giulio Fontanrin iz Verone, kaplar u istoj satniji, vjenčao se 29. siječnja 1792. godine Pavlom, kćerkom Pavla Pribića, kaplara *de Nazionali*. Iz Vojvodstva Este (Modena) podrijetlom je Antonio Ferrari, kaplar u satniji Giacomina Benonija (pukovnja *colonnella* Urbana Giansicha *de Fanti Italiani*) koji se 30. siječnja 1790. godine vjenčao s Angelom Martinelli, udovicom narednika Francesca Gerunzija, dočim je iz Parme Vincenzo Mezzotti, kaplar u satniji Paola Gera (pukovnja *Veneto de Fanti Italiani*) koji se 7. ožujka 1790. godine oženio Teresom, kćerkom bojnika Massimiliana Campolora i to uz svjedoke narednika Ivana Vidrića i narednika Ivana Grubića.⁴⁶⁶ Iz iznesenih je primjera razvidno da su se vojnici podrijetlom iz talijanskih zemalja ženili s djevojkama koje su (uvidom u prezimena) podrijetlom također pretežno bile s Apeninskog poluotoka, a često su preko preminulih supruga ili očeva povezane s vojnom djelatnošću.

Oltramarini koji se u matičnim knjigama još nazivaju i *de Nazionali*, najčešće se spominju u maticama vjenčanih i umrlih. Primjerice, 1775. i 1776. godine spominje se nekoliko vojnika iz satnije kapetana Cvjetka Miloševića *de Oltramarini*. To su bili vojnici

⁴⁶⁵ Iako su među oltramarinima prevladavali vojnici podrijetlom s istočnojadranske obale, u tim su postrojbama u manjem broju djelovali i vojnici iz habsburških zemalja, s Apeninskog poluotoka, grčkog arhipelaga. Podrijetlo i nacionalnu strukturu vojnika u oltramarinskim postrojbama vidi u: L. Čoralić – M. Katušić, *Kotorski plemići Frano Buća, Gabrijel Vračen i Nikola Paskvali*, str. 255.-272.; Iste, *Peraštanin Tripun Šukanović (+1769) – pukovnik mletačkih oltramarina*, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 50., 2012., str. 394.-399.

⁴⁶⁶ Svjedoci u ostalim primjerima nisu navedeni jer uz njihovo ime nije naznačeno zanimanje.

Matija Antičijević pokojnog Petra iz Poljica,⁴⁶⁷ vojnik Danijel Blasutić⁴⁶⁸ te kaplar Božo (Nadal) Kapović iz Makarske.⁴⁶⁹ Ženidbeni krug prekomorskih pješaka pokazuju i vjenčanja narednika Pavla Matutinovića,⁴⁷⁰ narednika Matije Bernovića,⁴⁷¹ vojnika Tome Pavića,⁴⁷² vojnika Nikole Paštrovića⁴⁷³ te vojnika Josipa Garganlora.⁴⁷⁴

Za razliku od navednih, u izvorima se u manjem broju spominju i artiljerijske postrojbe koje smo povezali i s kotorskom *Scuola de Bombardieri*, ali i s potrebama obrane grada te brojnim topničkim položajima u kaštelu sv. Ivana. U matičnim knjigama najspominjanija je topnička satnija bila pod zapovjedništvom kapetana Giovannija Calibure (Calisguro) koja se u Kotoru spominje 1784. i 1791. – 1793. godine.⁴⁷⁵

Compagne degl'artisti koje su bile zadužene za izgradnju i održavanje utvrda te artiljerijskih položaja spominju se u nekoliko desetaka primjera. Primjerice, Vincenzo Toschi, vojnik iz satnije *d'artisti*, oženio je 26. veljače 1770. godine Anu, kćer Francesca Gomesa, vojnika iz iste satnije. Također, 28. svibnja 1769. godine zabilježeno je vjenčanje Nikole Zuce iz Kopra, vojnika *in compagna degl'artisti muratori* i Uršule Brenković iz Goricije, a ono Ludovica Bellotta iz Coma, vojnika u satniji potpukovnika Riviere *degl'artisti* i Marije Depa iz Perasta, održano je 29. rujna 1766. godine.⁴⁷⁶

Naposljetku, u Kotoru su u 18. stoljeću zabilježene i černide, odnosno takozvane jedinice teritorijalne obrane. Černide su bile rezervna vojska koja se okupljala mobilizacijom domaćeg stanovništva, a služile su kao pojačanje postojećoj vojsci, a katkad i za popunjavanje

⁴⁶⁷ Oženio se 18. I. 1776. sa Marijom Milošević pokojnog Ivana, udovicom Jurja Vlatkovića iz Pule.

⁴⁶⁸ Oženio se Anastazijom Raičević iz Kotora 15. VI. 1775.

⁴⁶⁹ Oženio se Nadalinom Roščić, kćerkom Ivana iz Brgata u Dubrovačkoj Republici.

⁴⁷⁰ Pavao Matutinović, narednik u satniji Sudarević *de Oltramarini*, oženio se 6. III. 1727. Magdalenom Nikočević iz Grblja.

⁴⁷¹ Matija Bernović, narednik u satniji kapetana Nikole Maine *de Nazionali*, oženio se 1. VII. 1781. Kornelijom, kćerkom narednika Tome Batića iz Splita, uz svjedoke narednike Ivana Vidrića i Karla Juričića iz satnije pukovnika Alačevića.

⁴⁷² Toma Pavić iz Betine, vojnik u satniji Petrović *de Oltramarini*, oženio se 29. VII. 1781. Marijom *Chelusionich* iz Dubrovačke Republike.

⁴⁷³ Nikola Paštrović iz Nadina, vojnik u satniji Petra Gicce *de Nazionali*, oženio se (15. I. 1787.) Marijom Mizan iz Prčanja, uz svjedoka narednika Matiju Markovinu iz iste satnije.

⁴⁷⁴ Josip Garganlor iz Kaštel Štafilića, vojnik u satniji kapetana Nikole Michielija (pukovnja Petra Alačevića) *de Oltramarini*, oženio se 10. III. 1782. Petrunjelom Radičić s Hvara, uz svjedoke viceadmirala kotorske luke Antuna Rossija i vicekonzula Vincenza Cellu.

⁴⁷⁵ Iz navedene su satnije zabilježene smrti vojnika Giovannija Battiste Fenele iz Venecije (19. X. 1784.), vojnika Giuseppea di Battiste (31. X. 1784.), vojnika Francesca Lanzarina iz Verone (10. VIII. 1786.), kaplara Giuseppea Cavalarina sa Chioggie (3. II. 1791.), narednika Nicole Gatta iz Roviga (10. II. 1793.) te vojnika Giacomina Satalica (2. I. 1793.).

⁴⁷⁶ *Artisti* se spominju i u maticama umrlih, a ovo su samo neki primjeri: Michele Angelo Spagnolo (3. IX. 1716.), Bernard Bernardini (17. IX. 1716.), Giovanni Battista Gadolla (10. VIII. 1716.).

profesionalnih vojnih jedinica.⁴⁷⁷ S obzirom da je riječ o neprofesionalnim vojnicima, černide su često korištene i kao pomoć u utvrdama. U kotorskim se maticama pripadnici černida navode samo 1786. godine i to u osam upisa u matičnu knjigu umrlih. U svim se primjerima u sastavu černida ne spominju domaći ljudi, što je s obzirom na navedeno bilo očekivano, već im se podrijetlo veže uz dalmatinske krajeve – Zadar i okolicu, Sinj i Trogir. Također, uz svakog je vojnika iz černida kod točnijeg opisa zanimanja bila navedena i pripadnost nekoj od satnija.⁴⁷⁸ Iz navedenog možemo zaključiti da černide spomenute u ovim primjerima nisu bile dio domaćih teritorijalnih trupa, već su njihovi pripadnici novačeni u svrhu popunjavanja profesionalnih vojnih jedinica.

Raščlambu spominjanja vojnih djelatnika vezanih uz vojsku grada i drugu kopnenu vojsku završit ćemo s prikazom mreže kumstva nositelja časničkih i dočasničkih činova – pukovnika (*colonnello*), potpukovnika (*tenente colonnello*), poručnika (*tenente*) i narednika (*sargente*). Nositelji najviših vojnih činova koji se spominju u kotorskim matičnim knjigama – pukovnici ženili su se pripadnicama kotorskog plemstva i djevojkama iz bogatih građanskih obitelji. U skladu sa time je i krug njihovih svjedoka i kumova obuhvaćao brojne kotorske uglednike. Primjerice, pukovnik Mihovil Boretić ženio se dva puta i to u oba slučaja kotorskim plemkinjama. Prvi brak sklopio je 4. lipnja 1716. godine s Jerolimom, udovicom kavaljera Ivana Bolice (pred svjedocima plemićima Antunom Jakonjom i Jerolimom Bućom), a drugi brak sa Pavlom udovicom Paskvali sklopljen je 4. rujna 1727. godine pred svjedocima Franom Jakonjom i liječnikom Zorzijem Lucatijem. Pukovnik Antonio Muzio također se oženio kotorskom plemkinjom i to s Marijom Drago Buća, kćerkom Serafina Drago,⁴⁷⁹ a pukovnik Jerolim Simonetti vjenčao se s Anom, kćerkom uglednog kotorskog građanina

⁴⁷⁷ Iako su prvotno zamišljene kao teritorijalne jedinice sastavljene od domaćih ljudi, uslijed epidemija i pustošenja u vrijeme osmanskih ratova (Kandijski rat) i depopulacije stanovništva mletačka je vlast u dalmatinske krajeve počela slati černide sa terraferme i Istre. Ti su vojnici bili plaćeni u novcu i hrani, a razdoblje njihova boravka bilo je vremenski ograničeno od proljeća (ožujak-svibanj) do listopada. Tado Oršolić, Teritorijalne snage za francuske uprave u Dalmaciji (1806. – 1809.), *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 45., 2003., str. 271.-272., Tea Mayhew, Mletački vojnik na istočnoj obali Jadrana, str. 246.-247.; D. Madunić, *Defensiones Dalmatiae: governance and logistics of the Venetian defensive system in Dalmatia during the War of the Crete*, str. 154.-158.

⁴⁷⁸ Izrijeckom se spominju pripadnici černida: Ivan Vasević Matijin (satnija Giustinino, 7. IV. 1786.), Jure Cologna iz Dobropoljane *scogli di Zara* (satnija Alvise Rosani, 19. X. 1788.), Ivan Zahorić Stjepanov iz Zadra (satnija Loni, 1. XI. 1788.), Juraj Murat Jakovov iz Trogira (satnija Bečić, 7. XI. 1788.), Matija Vačić iz Trogira (satnija Giacomo Dandria, 17. XI. 1788.), Juraj Sindić sa Petrovog polja (satnija Zabohga, 27. XI. 1788.), Šime Schilich iz Zadra (satnija Petar Medin, 20. XII. 1788.) te Šime Varadin Petrov iz Sinja (satnija Marko Antivari, 20. XII. 1788.).

⁴⁷⁹ Vjenčanje je održano 9. VIII. 1788. pred svjedocima Nikolom Nassijem i potpukovnikom Vickom Michiellijem Vitturijem.

Tripuna Zifre.⁴⁸⁰ Upravo spomenut potpukovnik Vicko Michielli Vitturi i supruga mu Angela Muzio, kći pukovnika Francesca, zabilježeni su kao roditelji dvoje djece – Antonije Tereze (21. ožujka 1787.) kojoj je kum bio *dottor* Giovanni Macri te Šimuna Frana (13. veljače 1788.) kojem je kuma bila Ellena, supruga spomenutog Macrija.

Čin narednika i poručnika daleko se više spominje u matičnim knjigama i raščlambom njihovim ženidbi i kumstava možemo zaključiti da su navedeni vrlo često supruge nalazili u vojnim obiteljima, a i kumstva su bila vezana uz osobe vojne karijere, kao i državnih službenika.⁴⁸¹ Primjerice, Matija Grgurević iz Rogoznice, narednik u satniji Danijela Petrovića, vjenčao se 11. kolovoza 1787. godine Marijom Anastazijom Trevisan s Levanta, uz svjedoke Zuanna Foscarinija (tajnika generalnog providura Anzola Mema) i kapetana Ivana Mainu. Dana 6. veljače 1774. godine održano je vjenčanje Vincenza Bignonija iz Bologne, narednika u postrojbi kapetana Giovannija Morarija *d'arteglieri* i Marije, kćeri narednika Giacomina Venturinija, kojemu su svjedočili Tripun Vračen i pukovnik Antonio Bresil. Mreža kumstava ponajbolje se može prikazati na primjeru krštenja djece poručnika Antonija Morettija iz postrojbe Michiela Albertija (pukovnika Treviso) i supruge mu Lucije Cortese. Njihovo šestero djece imalo je impresivan popis kumova – Elizabeta (15. srpnja 1754.) kapetana Francesca Drago i Anu, suprugu pukovnika Bortola Morandija; Matildi Giovanni (14. srpnja 1755.) kum je bio Giovanni Battista Sanfermo, tajnik izvanrednog providura Giustina Boldù; Elleni Mariji (4. listopada 1757.) Emanuel Francescio, računovođa kapetana mora Civrana; Xaveriju (3. prosinca 1758.) kapetan mora Gierolim Gradenigo; Gierolimu Pietru (3. kolovoza 1761.) poručnik Giovanni Gradenigo i *alfiera* Rosa Gicca te Luciji Rosi (17. veljače 1763.) izvanredni providur Pietro Magno.

VII. 2.2. Mornarica

U Kotoru su, osim različitih vojnih formacija kopnene vojske, djelovale i mletačke mornaričke postrojbe – *Armata navale*. Mletačka ratna flota bila je podijeljena na dvije skupine. Prvu su činili veći brodovi – *Armata grossa* – jedrenjaci opremljeni brojnim

⁴⁸⁰ Vjenčanje je održano 4. XI. 1736. pred svjedocima *conte*-om Stanislavom Burovićem i komornikom Giuseppeom Zorzijem.

⁴⁸¹ Zanimljivo je i vjenčanje narednika Leonarda Rafa i Ivane *fù Turca* 16. VI. 1719. kojemu su prisustvovali izvanredni providur Marin da Molin, kamerlengo Zuanne Balbi i stražmeštar Jerolim Buća, a njihovom djetetu Mariji Magdaleni kumovi na krštenju 30. VIII. 1720. bili su kapetan Zorzi Antonio Mamani i Magdalena Morandi.

topovima, koji su zbog lakog uklapanje u formaciju (liniju) bili namijenjeni za ratove na otvorenom moru. Drugu skupinu činili su manji brodovi – *Armata sottile* – s manjim jedrima, koji su se kretali uz pomoć veslača. Zbog veličine bili su pogodniji za brzi manevar i djelovanje protiv okretnih gusarskih brodova.

Godine 1775., nakon što su se neki mletački ratni brodovi nesretnim slučajem nasukali na hridi kraj Kotora, dolazi do reorganizacije mletačke ratne mornarice te su tada brodovi grupirani u *Armata grossa* koju su činili brodovi prvog, drugog (velike fregate) i trećeg ranga (lakše fregate), dok su *Armata sottile* sačinjavale galiје. Osim u veličini i ratnoj spremi, razlika između *Armata grossa* i *Armata sottile* bila je i u broju i stručnosti posade.⁴⁸² Galiје su, iako staromodne, preživjele kao kombinacija vesla, jedra i topova sve do kraja Mletačke Republike, odupirući se učestalijoj gradnji suvremenih linijskih brodova bez vesala. Ipak, nakon Požarevačkog mira dominaciju u mletačkoj ratnoj floti preuzimaju – u konkretnom borbenom smislu – linijski brodovi *Armata grossa*, a *Armata sottile* definitivno pada u drugi plan te brodovi koji su joj pripadali sužavaju funkciju svog djelovanja na prijevoz borbenih jedinica, patroliranje i slično.⁴⁸³

Ratni brodovi koji se bilježe u Kotoru bile su galiје (*galere*), najrasprostranjeniji ratni brodovi duž cijelog Sredozemlja.⁴⁸⁴ Uz galiје u Kotoru se 1711. godine spominje i *nave Vittoria* koja je pripadala brodovima skupine *Armata grossa* trećeg ranga.⁴⁸⁵

⁴⁸² Posada brodova prvog ranga sastojala se od tridesetak časnika, dočasnika i obnašatelja specijaliziranih službi, oko 70 mornara prve klase i otprilike 70 mornara druge klase te desetak mornarskih pomoćnika. Velika galiја imala je preko 200 veslača i još tome dvjestotinjak drugih članova posade i vojnika te je ukupan broj ljudstva na brodu mogao dosezati i više od 400 ljudi.

⁴⁸³ O mletačkoj ratnoj floti, osobito u ranom novom vijeku usp. Cesare Augusto Levi, *Navi venete da codici marmi e dipinti con centosei disegni di G. Culluris*, Venezia, 1892. (ristampa: C. A. Levi, *Le navi della Serenissima*, Vittorio Veneto, 2011.); Vincenzo Marchesi, *La marina veneziana dal secolo XV alla rivoluzione del 1848, Atti e memorie dell'Accademia di agricoltura, scienze e lettere di Verona*, seria 4, sv. 20., 1919., str. 145.-175.; Mario Nani Mocenigo, *Storia della Marina Veneziana da Lepanto alla caduta della Repubblica*, Roma, 1935. (ristampa: Venezia, 1995.); Ferruccio Sassi, *La politica navale veneziana doppio Lepanto*, *Archivio veneto*, serie 5, sv. 38.-41., 1946.-1947.; Alberto Tenenti, *Cristoforo da Canal: La Marine Vénétienne avant Lépante*, Paris, 1962.; Frederic C. Lane, *Le navi di Venezia*, Torino, 1983.; Emilio Rossi – Mario Alberoni – Aldo M. Feller, *Le galee: Storia, tecnica, documenti*, Trento, 1990.; Francesco Paolo Favalaro, *L'Esercito Veneziano del '700: Ricerche e schizzi*, Venezia, 1995. (posebno na str. 121.-125.); Tullio Pizzetti, *Con la bandiera del protettor San Marco: la mariniera della Serenissima nel settecento e il contributo di Lusino*, sv. I.-III., Passian di Prato (UD), 1999.; Gilberto Penzo, *Navi veneziane*, Trieste, 2000.; Guido Ercole, *Duri i banchi! Le navi della Serenissima 421-1797*, Trento, 2006.; Frederic C. Lane, *Povijest Mletačke Republike* (s engleskog prevela Tihomira Mršić, stručna redakcija i pogovor L. Čoralić), Zagreb, 2007. (posebno str. 380.-401., 435.-444.); Guido Candiani, *I vascelli della Serenissima: Guerra, politica e costruzioni navali a Venezia in età moderna, 1650-1720*, Venezia, 2009.; G. Ercole, *Vascelli e fregate della Serenissima: Navi di linea della Marina veneziana 1652 – 1797*, Trento, 2011.

⁴⁸⁴ Većina galiја zabilježenih u kotorskim matičnim knjigama spominje se od osamdesetih godina pa do kraja stoljeća. Izrijeckom su to bile galiје: *Pace, Rosa, Venere, Fortuna, Colomba, Fenice, Nettuno* i *Aquila Nera*.

Zapovjednik galije bio je soprakomit (*sopracomito*). Njegova služba trajala je od tri do pet godina, a iako je to bio zapovjedni čin na galiji, on nije nužno povlačio usporedni vojni čin (pukovnika, bojnika).⁴⁸⁶ Uz soprakomita djeluje i komit (*comito*), dočasnik podređen soprakomitu koji upravlja i manevrira brodom. Bio je stručnjak za navigaciju, a bio je odgovoran i za provođenje reda na brodu.⁴⁸⁷ Ostala posada na ratnim brodovima bila je podijeljena na u četiri temeljne skupine – *Uffiziali e Titolati* (časnici, dočasnici i obnašatelji specijaliziranih službi na brodu), *Marineri prima classe* (mornari prve klase), *Marineri seconda classe* (mornari druge klase) i *Mozzi* (mornarski pomoćnici ili “mali od palube”).⁴⁸⁸ Ne ulazeći u detaljne analize strukture posade u sljedećim ćemo se redcima ograničiti samo na mornarička zanimanja koja se spominju u matičnim knjigama.

Zapovjednici galija – soprakomiti – redovito se spominju u matičnim knjigama i to vjenčanih i rođenih. Primjerice, soprakomit Francesco Bragadin oženio se 2. studenog 1779. godine Marijom Soranzo, kćerkom izvanrednog providura Agostina, a svjedoci su bili rektor Kotora Nicolò Balbi i kapetan mora Andrea Renier. Već je sljedeće godine 10. rujna kršten njihov sin Agostin kojemu je kum bio izvanredni providur Daniel Barbaro i *Alemanice* Zanetta de Mathei. U maticama vjenčanih soprakomiti se ponajprije spominju kao svjedoci na vjenčanju osoba vojnih zanimanja. Soprakomit Filip Ravagnin i rektor Pietro Orio bili su 21.

Također, u maticama se navode i *galera generalizia* – zapovjedna galija na kojoj se nalazi viši zapovjedni dužnosnik (obično *Capitan Generale di Mar*), dočim se na *galera capitana* nalazio zapovjednik skupine, odnosno eskadre galija. Osim galija koje su u matičnim knjigama navedene imenom, spominju se i one identificirane zapovjednicima galija, soprakomitima. Primjerice, galija *Gerolamo Morosini*, galija *Andrea Peruta*, galija *Marcantonio Diedo* i druge. *Dizionario enciclopedico marinaresco*, a cura di Memmo Caporilli, Roma, 1971., str. 250.; *Pomorska enciklopedija*, sv. II., Zagreb, 1975., str. 508. (tekst: Petar Mardešić); T. Pizzetti, *Con la bandiera del protettor San Marco: la marinaria della Serenissima nel settecento e il contributo di Lusino*, sv. II., str. 13.-24.

⁴⁸⁵ *Vittoria* je sagrađena 1687. godine, a prvi kapetan bio je Pietro Rosa. Godine 1717. kapetanom je imenovan Damjan Pendešić. Tijekom Drugog morejskog rata sudjelovala je u nekoliko pomorskih okršaja na grčkom bojištu. Dekretom iz 1719. demobilizirana je te je od tada izvan aktivne uporabe. U kotorskim matičnim knjigama spominje se 19. VII. 1711. Krstitelj Pendešić, poručnik na rečenom brodu, kao svjedok vjenčanja Domenica Beattija iz Venecije, bojnika u kotorskoj tvrđavi i Calideme Dragon, kćeri Carla Ottavija iz Brescije. Uz Pendešića drugi je svjedok bio Giovanni Francesco Rosa, poručnik u utvrdi na Korzici te u postrojbi *Cortichiaci*. G. Ercole, *Vascelli e fregate della Serenissima*, str. 228.

⁴⁸⁶ Za razliku od soprakomita, kapetan ratnog broda prvog i drugog ranga imao je čin koji bi u kopnoj vojsci odgovarao činu pukovnika. Kapetan fregate po činu bi odgovarao potpukovniku, a kapetan korvete činu bojnika. Usp. *Dizionario enciclopedico marinaresco*, str. 115.

⁴⁸⁷ S. Mijušković, *Iz zbirke 'Kotorski dukati i druge listine'*, str. 51.-52.

⁴⁸⁸ Navedena se podjela odnosila na sastav posada brodova prvog ranga, a detaljnije o djelatnosti svake skupine vidi: L. Čoralić – M. Katušić, *Peraštanin Josip Kolović Matikola – kapetan mletačkih ratnih brodova koncem 18. stoljeća*, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 52., 2014. (u postupku objavljivanja); Iste, *Bokelj Vicko Dabović – zapovjednik mletačkog ratnog broda Vittoria II u posljednjim godinama opstojanja Serenissime*, *Miscellanea Adriatica et Mediterranea Odjela za povijest Sveučilišta u Zadru*, sv. 1., 2012. (u postupku objavljivanja); Iste, *Peraštanin Ivan Mazarović – zapovjednik mletačkoga ratnog broda Galatea (1779. – 1792.)*, *Povijesni zbornik – godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe*, god. V., br. 6., 2013. (u postupku objavljivanja).

ožujka 1768. godine svjedoci vjenčanja kapetana Anzola Tofelettija i Cecilije, kćeri kapetana Mattija Balbija, dok je soprakomit Pietro Ravagnin zajedno s narednikom Donatom Clevom 6. svibnja 1782. godine bio svjedok vjenčanja zastavnika Jurja Vlasta iz Zadra i Antonije, kćeri kapetana Danijela Petrovića.

Komiti su brojčano manje zastupljeni u maticama od soprakomita. Primjerice, Mino Castriza, komit i administrator na galiji Marca Antonija Dieda, spominje se 2. veljače 1759. godine kao svjedok na vjenčanju Pietra Dinija iz Verna i Francesce Donado iz Venecije. Nadalje, Spiro Pocarotta, komit na galiji Pietra Balbija, bio je, zajedno s Nikolom Gratisom, 21. travnja 1751. godine kum na vjenčanju Stjepana Gobića iz Turnja i Ane Bonicelli iz Kotora. Naposljetku, Toma, sin Ivana Nikolinog Draškovića s Hvara (komit na galiji kapetana mora Vitturija) i Katarine, kćeri Angelina Vrianija s Hvara, kršten je 28. lipnja 1716., a njegov kum Nicolò Cainazzo iz Venecije obnašao je dužnost *capo di scala di galera*.

Uz gore navedenoga upravitelja na galiji (*amministratore della galera*) istog se zanimanja spominje i Nicolò Manessi s Krfa, administrator na galiji *Caval Marin*. On se 27. siječnja 1785. godine oženio kotorskom građankom Vickom Pezzi (svjedoci Nikola Bizanti i Lodovico Buffetti), a već 14. veljače 1785. godine rodila im se kćer Ellena (kuma Tripuna udovica Mattije Trecha).

Od specijaliziranih službi na brodu u kotorskim su se maticama spominjali kormilar (*timonier*),⁴⁸⁹ navigator na brodu (*peotta*),⁴⁹⁰ nadzornik broda (*custode*)⁴⁹¹ te nadzornik za jedra (*guardian*).⁴⁹² U svakoj je galiji koju su pokretala vesla značajna bila i uloga i nadzornika nad veslačima – *agozzina* koji se brinuo da veslači, najčešće kažnjenici, uvijek budu u okovima, da obavljaju svoj posao te osobito da ne pobjegnu. Birao ga je soprakomit, a imao je i dva pomoćnika (*agozzinotti*), najčešće novačenih među oslobođenim kažnjenicima.⁴⁹³ Dva su nadzornika nad veslačima zabilježena kao mladoženje u matičnoj knjizi vjenčanih. Prvo se 18. travnja 1781. godine oženio Mattio zvan Sminoto Cavararo iz

⁴⁸⁹ Nicolò Menachi umro je 25. XI. 1775., a Giovanni Calaborta 6. V. 1788.

⁴⁹⁰ Pietro Buchiich umro je 10. XI. 1721.

⁴⁹¹ Antonio Toffarin, *custode della galera Fortuna* i Anzolo Marchi, *custode della galera Rosa*, bili su svjedoci na vjenčanju kaplara Zuanna Monettija iz Venecije i Constantine Panaiotti, udovice Giuseppea Cavalarina, koje je održano 25. VI. 1791.

⁴⁹² Giovanni Battista, sin Tita Carubina, *guardiano della galera Rosa da Malamoco*, kršten je 13. VI. 1784. Kum mu je bio Zorzi Costachi, tada naveden kao administrator na galiji, a kuma Giulija, supruga komita Bogdana.

⁴⁹³ M. Nani Mocenigo, *Storia della marina veneziana*, str. 35.; *Dizionario enciclopedico marinaresco*, str. 12.; G. Boerio, *Dizionario del dialetto Veneziano*, str. 6.; S. Mijušković, Iz zbirke 'Kotorski dukati i druge listine', str. 54.

Padove, *agozzin* na galiji kojom je zapovijedao kapetan mora Zan Andrea Renier, i to sa Antonijom Kordić iz Zadra. Nadalje, Santo Chiodetto iz Padove, *agozzin* na galiji Bortola Cigogne, oženio se 16. travnja 1787. godine Antonijom Tavelli, udovicom Francesca Valote.⁴⁹⁴ Uz njih se na galijama bilježe i *credencieri* – oružari,⁴⁹⁵ *capo custode* – zapovjednik stražara,⁴⁹⁶ *sottoparon* – jedan od zapovjednika pomoćne barke⁴⁹⁷ te glavni intendant – *sopramaser*.⁴⁹⁸

Na galijama su se bilježila i nepomorska i nevojnička zanimanja bez kojih bi uobičajeni život posade teže funkcionirao, kao što su *celente* (brodski liječnik)⁴⁹⁹ te brodski pisar (*scrivano*). Primjerice, Anzolo Macri, *scrivan* na galiji Francesca Bragadina i Lucija, kći pukovnika Giacoma de Mathei, roditelji su blizanki krštenih 2. svibnja 1779. godine – Ellene (kum soprakomit Francesco Bragadin i Marija Soranzo) i Marije (kum Lodovico Buffetti, *raggionato*). Na galiji se nalazilo i pomoćno osoblje – *aiutanti* i radnici – *maestranza*.⁵⁰⁰

U matičnoj knjizi umrlih zabilježena je smrt dvadesetak mornara koji su najčešće umrli u vojnoj bolnici ili u bolnici za osuđenike.⁵⁰¹ Uz mornare koji se spominju u kotorskim vjenčanjima veže se jedna zanimljivost: od osam mornara zabilježenih među mladoženjama čak ih se četiri oženilo djevojkama s Hvara te jedan djevojkom s Korčule. Naime, Luigi Modesto iz Udina (mornar na galiji *Rosa*) oženio se 22. listopada 1780. Magdalenom Zaninović pokojnog Kuzme s Hvara; Antonio Podetto iz Padove (mornar na galiji *Venere*) oženio se 15. siječnja 1786. godine Margaretom Jelinović s Hvara, udovicom Francesca Crocea; Domenico Tina iz Vicenze (mornar na galiji Pizzamano) vjenčao se 21. kolovoza 1786. s Anom Marijom Trevisan s Hvara. Antonio Bonato, mornar na galiji *Pace* i Marija Kuničić iz Starigrada na Hvaru brak su sklopili 11. travnja 1792., dočim se Domenico

⁴⁹⁴ *Agozzin* Petar Bortoletti umro je 24. XI. 1795., a Francesco Croci 16. VI. 1787.

⁴⁹⁵ Giacomo Mansotto umro je 5. I. 1787.

⁴⁹⁶ Antonio Armeni, *capo custode della galera Venere*, umro je 23. IX. 1785. Iste godine (30. IX.) umro je Frano Misericic, a Nicolò Benzon je umro 4. XI. 1793.

⁴⁹⁷ Paolo Zanelli Agostinov s Krfa, *sottoparon della galera Angelo Memo*, oženio se 12. II. 1788. Teodorom, kćerkom Spiridona Potamicino.

⁴⁹⁸ Zorzi Costahci s Krete, *sopramaser* na galiji kapetana mora Reniera i Angiola Piciolatto iz Venecije oženili su se 1. I. 1781. uz svjedoke liječnika Horacija Pinellija i Constantina Vidizijana iz Kefalonije.

⁴⁹⁹ Giacomo Conti umro je 21. X. 1791.

⁵⁰⁰ Giovanni Tomasini (pomoćnik na galiji soprakomita Andrea Perute) je zajedno s zastavnikom Bartolom Knapićem bio 26. II. 1756. kum na vjenčanju Giovannija Fosera i Domenice Steffani. Radnik na galiji *Fortuna* Pietro Magrini iz Venecije oženio se 24. I. 1786. Marijom Jiričević iz Kaštel Kambelovca, koja je rođena u mletačkom lazaretu.

⁵⁰¹ Frano Bronchini s Hvara, mornar na galiji Anzola Mema, umro je 15. I. 1776.; Toma Lukašić s Pašmana, mornar na galiji *Rosa*, umro je 16. I. 1781.; Pietro Spaher *Tedesco*, mornar na galiji *Agostin Soranzo*, umro je 29. II. 1776.; Valentin Danielli iz Udina, mornar na galiji *Rosa*, umro je 24. IV. 1781.

Lazarini iz Venecije, mornar na galiji *Rosa*, oženio 30. travnja 1782. godine Marijom Zahnić s Korčule.

O važnosti Kotora u mletačkoj vojno-pomorskoj politici svjedoči i služba *Capitan in Golfo/Colfo* koji je u mirnodobsko doba nadgledao područje cjelokupnog Jadrana, a središte mu je bilo upravo u Kotoru. Osim toga, kapetan mora je bio i zapovjednik manjih mornaričkih snaga, uglavnom nekoliko brodova u *Armata sottile*. Bio je podložan generalnom providuru mora (*Provveditore generale da Mar; Provveditore Generale in Levante*), vrhovnom zapovjedniku mletačke mornarice u mirnodopsko vrijeme sa sjedištem na Krfu, dočim je u ratno vrijeme mornaricom zapovijedao *Capitano Generale da Mar*.⁵⁰²

Kao ugledni vojni djelatnici, kapetani mora bili su česti protagonisti matičnih knjiga, a kao što je već prikazano brojnim primjerima, poglavito su bili popularni kao kumovi i svjedoci na vjenčanjima. Primjerice, 21. travnja 1793. godine kapetan mora Bernardin Soranzo bio je svjedok na vjenčanju Martina Cherubina, vojnika u postrojbi Medin i Stane Radošević iz Tivta, a kapetan mora Lion Bembo prisustvovao je 26. ožujka 1789. godine vjenčanju zastavnika Iseppa Benonija i Eugenije, kćeri doktora Zorzija Turinija s Krfa. O ugledu kapetana mora posvjedočuje i brojna pratnja i zanimanja koja su se nalazila u njegovoj službi: Alvise Tesso (umro 14. travnja 1791.) navodi se kao admiral kapetana mora Bernardina Soranza; Spiridon Gilli bio je tajnik kapetana mora Giacomina Gradeniga;⁵⁰³ Emanuel Franceschi bio je nadzornik financija kapetana mora Civrana,⁵⁰⁴ dočim se Pietro Morer spominje kao oružar kapetana mora Contarinija.⁵⁰⁵

Naposljetku, prikaz vojnih zanimanja koja se spominju u Kotoru završit ćemo s jednim vrlo važnim i specifičnim zanimanjem – admirala luke. Samo po sebi zanimanje lučkog admirala ne pobuđuje mnogo istraživačke znatiželje, ali služba kotorskog lučkog admirala imala je zanimljiv povijesni razvoj. Naime, od 15. stoljeća u jednoj se osobi spaja funkcija kotorskog admirala i gastalda najveće i najutjecajnije kotorske bratovštine – bratovštine mornara sv. Nikole. Tim sjedinjenjem dolazi do neobične simbioze – vojni službenik podvrgnut mletačkom uredu *all'Armar* postaje gastald organizacije kojoj je jedno

⁵⁰² M. Nani Mocenigo, *Storia della Marina Veneziana*, str. 18.-19., 22.-23., 28.-29.; T. Pizzetti, *Con la bandiera del protettor San Marco*, sv. III., str. 13.-20.; G. Ercole, *Vascelli e fregate della Serenissima*, str. 168.-169.

⁵⁰³ Oženio se 25. X. 1761. Marijom Lambiri, a prisutni su bili kapetan mora Gradenigo i soprakomit Sebastian Morosin.

⁵⁰⁴ Franceschi se spominje kao svjedok na vjenčanju pukovnika Pietra Albrizzija i Francesce, kćeri kapetana Marca Jeghera, održanog 17. II. 1757.

⁵⁰⁵ Umro je 19. III. 1783.

od temeljnih načela bila *pia sodalitas*.⁵⁰⁶ U samom Statutu bratovštine iznesene su i zadaće koje su objedinjavanjem funkcije admirala i gastadla prešle pod njezine ovlasti: izrada i ažuriranje popisa mornara spremnih za vojne i trgovačke djelatnosti, vršenje uloge pomorske policije u Zaljevu, sudjelovanje u vojnim akcijama Mletačke Republike, sudjelovanje u sanitetskoj službi i kontroli brodova te u organizaciji pomorsko-poštanske službe. Uz to, važno je napomenuti da je admiral prilikom trodnevnih tripundanskih svečanosti sa Kotorskom mornaricom preuzimao vlast u gradu te organizirao svečanosti vezane uz taj događaj. Naposljetku, upravljajući najznamenitijom, najbogatijom i najvećom kotorskom bratovštinom, kotorski je admiral imao jednu od vodećih uloga i u pučkim kongregacijama, što ga svakako svrstava među istaknutije ljude u gradu.

U 18. stoljeću nekoliko je kotorskih građana vršilo dužnost admirala luke i svi se spominju u matičnim knjigama. Kronološkim redom to su bili: Petar Kalceta (1693. – 1710.), Nikola Šipčić (1714. – 16. veljače 1734.), Ivan Zifra (1734. – 1750.), Vicko Bukarin (1750. – 1793.) te Antun Rossi. Za prvog admirala kotorske luke u 18. stoljeću zabilježena je samo smrt – Petar Kalceta umro je 15. listopada 1710. godine. Admiral Nikola Šipčić ženio se dva puta. Prva supruga bila mu je Katarina, kći pokojnog Luka Marcelle, a vjenčali su se 12. siječnja 1727. godine uz prisustvo Tripuna Tavelle. Iz tog je braka u maticama krštenih zabilježeno troje djece – Tripun Ivan Antun (24. studenog 1727.) s kumovima zastavnikom Nikolom Dupilom i Vickom Šipčić; Sebastijan (13. kolovoza 1730.) kojem je kum bio generalni providur Sebastian Vedramin, a Veneranadi Francesci (3. prosinca 1731.) kumovi su bili Matija Marcella i Vicka Melchiori.

Admiral Ivan Zifra bilježi se kao svjedok na brojnim vjenčanjima, primjerice na onome paruna Vicka Pauličevića i Vicke Marcelle (14. kolovoza 1740.), Marka Radovanija i Vicke Parabuk (20. studenog 1741.) te na vjenčanju Dominika Rossija pokojnog Nikole i Vicke Lale (22. siječnja 1741.). Od 1712. do 1729. godine u matici krštenih spominje se Ivan Zifra Nikolin koji je u braku s Marijom Petrović iz Perasta imao šestoro djece: Jerolimu (8. ožujka 1712.), Vicka Antuna Tomu (23. rujna 1714.), Bernarda Tripuna (6. prosinca 1716.), Nikolu Josipa Dominika (12. veljače 1725.), Jerolimu (11. siječnja 1727.) te Frana Petra Justina (10. listopada 1729.). Zanimljivo je da se kao kum sve djece navodi Marko Tripunov Gregorina (građanin Kotora), dočim se kao kuma prvorodene Jerolime navodi sestra Ivana

⁵⁰⁶ Time, s obzirom da je lučki admiral pod svojom upravom imao i jednu postrojbu oružanih mornara, neizbježno dolazi do jačanja vojnog karaktera bratovštine.

Zifre Katarina (supruga Frana Frusce), a kuma sve druge djece bila im je druga teta Vicka Zifra, supruga Matija Giurille.

U istim se ulogama u matičnim knjigama spominje i admiral Vicko Bukarin. Kao svjedok prisustvovao je brojnim vjenčanjima, pretežito kotorskih građana – 8. lipnja 1749. godine svjedočio je vjenčanju Petra Tavelle i Marije Palme Vickove, zatim Matije Tripkovića iz Dobrote i Marije Škaljarin pokojnog Tripuna (20. siječnja 1754. godine) te Petra Angellija pokojnog Andrije i Antonije (kćer Tripuna Babića iz Kotora), održanog 18. prosinca 1763. godine. U matičnoj knjizi krštenih zabilježeno je krštenje petero djece Vicka Bukarina i supruge me Ane, ali ne i njihove kćeri Ane, koja se 17. veljače 1772. godine udala sa posljednjeg admirala kotorske luke u 18. stoljeću, Antuna Rossija.⁵⁰⁷

Admiral Rossi bio je, kao i ranije navedeni admirali, mrežom kumstava povezan s uglednim kotorskim građanskim pomorskim i trgovačkim obiteljima i pojedincima, kao i onim plemićkim. Primjerice, sa Stjepanom Vraćenom (kum sinu Tripunu, 5. listopada 1772.), Tripunom Vraćenom (kum sinu Dominiku Melkioru, 25. siječnja 1778.), *conte*-om Markom Lukovićem (kum sinu Josipu Spiridonu Dominiku, 21. ožujka 1774.), Josipom Lalom (kum kćeri Frani Dominiki, 12. kolovoza 1776.).

VII. 3. Pomorci i trgovci

Pomorstvo i trgovina bili su temelj svekolikih odrednica razvoja Boke kotorske u 18. stoljeću. Uloga Kotora kao centra toga dijela mletačkih prekojadranskih stečevina te udio kotorskih trgovaca i pomoraca u razvoju tih privrednih grana prikazana je u ranijim poglavljima rada. Stoga ćemo se u ovom poglavlju usredotočiti na prikaz obitelji i pojedinaca koji se u kotorskim matičnim knjigama definiraju zanimanjima vezanim uz pomorstvo i trgovinu. Prije svega važno je napomenuti da se u ovom prikazu pomorstvo i trgovina promatraju u jedinstvenom kontekstu jer su ovdje izdvojeni pomorci – paruni i kapetani brodova – povezani isključivo s djelatnošću na trgovačkim brodovima. Također, u analizu su uključeni svi kapetani i paruni koji se navode u kotorskim matičnim knjigama te stoga analiza

⁵⁰⁷ Krštenjem se spominju: Marija (11. X. 1734.) i Ivan Antun Frano (17. IX. 1736.) s kumovima parunom Jakovom Kamenarovićem i Katarinom dall'Oglio; Ivan Kajo Krstitelj (26. V. 1740.) s kumovima Giovannijem Vitturijem i Tripunom, suprugom Mihovila Rakovića; Vicka (28. VIII. 1741.) s kumovima Vickom Tripkovićem i Marijom Barisoni i Frana (1. XII. 1744.) s kumovima Giovannijem Battistom dall'Ogliom i Katarinom, suprugom Zorzija Landa.

uključuje i nekoliko vrlo istaknutih pomorskih obitelji koje potječu iz susjednih Dobrote, Prčanja i Perasta, a koje su po svemu sudeći živjele u Kotoru.

Prema analizi putnih isprava kotorskih pomoraca u razdoblju do 1735. godine najistaknutija kotorska pomorska obitelj bili su Petrovići. U navedenom periodu spominju se: Nikola Tripov (1705. – 1735.), Luka (1719. – 1734.), Andrija (1706. – 1720.), Matija Nikolin (1728. – 1735.), Ivan (1706. – 1720.), Tripo Nikolin (1711. – 1720.), Marko (1728. – 1729.), Nikola Ivanov (1705. – 1707.), Petar Lukin (1711. – 1715.), Marko Pavlov (1720.) i Pavao (1736.).⁵⁰⁸

Parun Luka Petrović, sin paruna Andrije, oženio se 18. studenog 1725. godine Margaretom, kćerkom pokojnog Marca Antonija Cardinija, a vjenčanju su nazočili sakristan Nikola Campi i Petar Petki. U maticama krštenih zabilježeno je krštenje njihovo petero djece. Ivanu (18. kolovoza 1727.) su kumovi bili kanonik Nikola Longo i Marija Cardini; Josipu Mariji (27. listopada 1729.) Pietro Cardini; Petru Mariji Antunu (2. lipnja 1732.) kao kumovi se navode Nikola Ivov Petrović i Marija Cardini; Andriji Ivanu (20. veljače 1735.) Jakov Kamenarović i Marija Cardini, a Marku Antunu (2. svibnja 1737.) kum je bio Luka Kamenarović.

Mrežu obiteljskih i “profesionalnih” kumstava potvrđuje i primjer paruna Matija Nikolina Petrovića.⁵⁰⁹ Kao kumovi njegove mnogobrojne djece spominju se paruni i rođaci: Luka Petrović (sinu Ivanu Antunu, 6. srpnja 1732.), Vicko Nadali (kćerki Ani, 18. veljače 1734. i sinu Tripunu Luku, 19. listopada 1735.), Jakov Kamenarović (kćerki Frani, 13. kolovoza 1737.) i Pavao Antunov Petrović (kćerki Vicki, 3. siječnja 1729.).⁵¹⁰

Nakon Petrovića, brojem paruna u matičnim se knjigama ističe i obitelj Škaljarin. Parun Josip Krstov Škaljarin zabilježen je 19. listopada 1727. godine prilikom vjenčanja sa Marijom Kink iz Kotora (svjedoci parun Petar Luković, sakristan Petar Forbini). Kao i u slučaju paruna Petrovića, obitelj Škaljarin sklapala je kumstva kroz obiteljske i profesionalne veze. Kumovi djeci paruna Tripuna i Marije Škaljarin bili su parun Stjepan Škaljarin (kći

⁵⁰⁸ M. Milošević, *Nosioci pomorske privrede Kotora*, str. 136.-138.

⁵⁰⁹ Rečeni se 8. II. 1728. oženio Anom, kćerkom Petra Zmajevića, uz svjedoke Andriju Petrovića i Nikolu Campija.

⁵¹⁰ Uz njih se spominju i drugi građani Kotora kojima nije navedeno zanimanje – Nikola Lazari (Frano, 23. V. 1740.), Petar Tavella (9. X. 1741.), Vicko Barisoni (Nikola Stjepan Nadal, 7. XI. 1753.) te Petar Giurillo (2. I. 1745.). Kao kume se spominju: Antonija Zmajević, Stanislava Petrović, Justina, udovica Matije Marcella, Justina Babić te Vicka, udovica Tripuna Zifre.

Ana, 1. veljače 1706.), parun Luka Kamenarović (sin Dominik Antun Petar, 15. veljače 1711.), Ana, supruga paruna Stjepana Rafaelovog (sin Ivan Stjepan, 28. prosinca 1701.) te kotorski građani Mario Forni (kćer Marija, 6. veljače 1716.) i Tripun Calzeta (sin Ivan Stjepan, 28. prosinca 1711.).

Ako promotrimo podrijetlo paruna, u matičnim se knjigama vrlo dobro ocrtava ondašnja slika bokeljskog pomorstva. Iako se uz ranije spomenute Petroviće i Škaljarine spominju i druge kotorske pomorske obitelji (Pensierini, Supero, Šipčić), u matičnim knjigama kao paruni prevladavaju pomorci iz Prčanja i Dobrote.⁵¹¹ Primjerice, samo se u matičnoj knjizi vjenčanih spominje osam paruna iz prčanjske obitelji Luković. Marko pokojnog kapetana Luka oženio se (2. kolovoza 1756.) Marijom Bukarin iz Kotora;⁵¹² Josip, sin kapetana Andrije, oženio se (17. listopada 1768.) Franom Vickovom Barisoni iz Kotora;⁵¹³ parun Matija Luković Mihovilov 25. rujna 1707. godine vjenčao se Dominikom Rossi, kćerkom kapetana Nikole;⁵¹⁴ Matija Luković, sin kapetana Andrije, 14. kolovoza 1774. godine sklopio je brak sa Franom Antuna Krivelije;⁵¹⁵ Nikola pokojnog kapetana Tripuna vjenčao se s Franom, kćerkom pokojnog Vicka Giurillo (13. studenog 1740.);⁵¹⁶ parun Petar oženio se Dominikom Tavellom iz Kotora (29. lipnja 1727.)⁵¹⁷ i naposljetku dva Tripuna Lukovića – jedan se 14. kolovoza 1707. oženio Katarinom Albertis iz Kotora,⁵¹⁸ a 1. rujna 1766. godine drugi je Tripun (pokojnog Nikole) sklopio brak s Katarinom Antunovom Krivelijom.⁵¹⁹

Od dobrotskih paruna najviše se spominju pripadnici obitelji Kamenarović. Početkom stoljeća kao svjedoci na vjenčanjima, krsni kumovi te očevi djece spominju se paruni Juraj, Ivan, Petar i Tripun Kamenarović, dvadesetih godina u kotorskim su matičnima knjigama ubilježeni paruni Josip, Luka, Marko te četrdesetih godina Stjepan Kamenarović. Po spominjanju je najdugovječniji bio parun Jakov pokojnog Ivana koji se bilježi s dva braka.

⁵¹¹ Paruni Perasta spominju se manje, ali s obzirom na nešto veću geografsku udaljenost to je i opravdano. Peraški parun Krsto Antunov Krilović spominje se kao svjedok na vjenčanju Ivana Carevića iz Herceg Novog i Marije, kćeri paruna Luka Raičevića iz Kotora (27. lipnja 1745.), dočim se parun Petar Čepalić iz Perasta 11. VIII. 1721. godine oženio Kotorankom Vickom Petrovom Barisoni i to pred peraškim svjedocima Ivanom Krušalom i Petrom Smeća.

⁵¹² Svjedoci Antun Jakonja i Ivan Krstitelj dall'Oglio.

⁵¹³ Svjedoci Antun Luković i Stjepan Pensierini.

⁵¹⁴ Svjedoci Antun Paltašić i Ivan Zifra.

⁵¹⁵ Svjedoci kapetan Nikola Luković i Ivan Luković pokojnog Matije.

⁵¹⁶ Svjedoci Mihovil Maras i Petar Luković.

⁵¹⁷ Svjedoci Petar Forbini i Antun Carlis.

⁵¹⁸ Svjedoci Antun Rossi i Antun Paltašić.

⁵¹⁹ Svjedoci kapetan Marko Luković i kapetan Andrija Luković.

Prvo je 25. listopada 1722. godine sklopio brak s Franom, kćerkom Tripuna Marka Škaljarina (među prisutnima je bio i parun Marko Jurjev Kamenarović), a drugi je brak sklopljen 3. lipnja 1742. godine s Dominikom, kćerkom Bernarda Buharina.

Navedeno je još jedna potvrda prevlasti prčanjskih i dobrotskih pomoraca nad kotorskim pomorskim nastojanjima koja su bila razvidna, ali nisu u 18. stoljeću mogla dostići visoke standarde koje su nametala mjesta iz okolice. S druge, prisutnost velikog broja pomoraca iz Dobrote i Prčanja u Kotoru, od kojih se neki spominju i kao građani, navodi na zaključak da je Kotor kao upravno-politički centar ipak bio poželjan kao mjesto življenja te u brojnim slučajevima nezaobilazna karika u gospodarskim pregnućima pojedinca.

VII. 4. Obrtnici

Iako je razvoj obrta u Kotoru tema koja je vrlo dobro, i kvalitetom i kvantitetom radova obrađena u historiografiji, broj istih koji govore o zanatima i obrtima u 18. stoljeću gotovo je zanemariv.⁵²⁰ Podatke o nekim obrtima, odnosno obrtnicima i sličnim uslužnim zanimanjima, možemo pronaći u matičnim knjigama, iako – kao kod pomoraca – matične knjige ne donose pouzdane ni kvantitativne ni kvalitativne podatke o navedenim profesijama. Naime, neka se zanimanja, čije potvrde imamo u drugim izvorima, uopće ne pojavljuju u matičnim knjigama. Primjerice, iako iz drugih izvora znamo za barem deset kotorskih krčmara (*bettolo, bettolier*) u 18. stoljeću, to se zanimanje ne spominje u matičnim knjigama. Naime, u izvještaju izvanrednog providura Vincenza Donà Vijeću deseterice iz 1775. godine, koji sadrži tužbe građana za nezakonite i neprimjerene postupke tadašnjeg kotorskog rektora Carla Zorzija, izrijeком se spominju: Giovanni Tibaldi, Bernardo Campestrini, Allessandro Pelucchi, Antonio Menon, Felice Somaraga, Spiridon Caraffa, Anzolo Pavese, Vid Bilušić, Anđa supruga Bože Kašića i Zuanne Kaluđerović *tutti esercenti bettole in Cattaro*.⁵²¹ Nekolicina navedenih uopće se ne spominje u Kotoru, dočim se uz prisutne u maticama ne navodi zanimanje.⁵²²

⁵²⁰ Razvoju zanata i obrta posvećen je dvobroj *Godišnjaka Pomorskog muzeja u Kotoru*, sv. 41.-42., 1993.-1994., koji sadrži i bibliografiju radova o tim zanimanjima. Usp. Snežana Pejović – Ruža Danilović, *Bibliografija o zanatima u Boki Kotorskoj*, str. 269.-304.

⁵²¹ *Pisma i poruke rektora Dalmacije i Mletačke Albanije*, sv. I., str. 233.

⁵²² Primjerice, 30. VII. 1761. zabilježena je ženidba Antonija Menona iz Venecije i Dominike Zabarini pokojnog Ivana uz prisutne Antuna Kriveliju i Nikolu Gratisa. Godina 1764. i 1769. rođena su njihova djeca Nikola Karlo Antun i Elizabeta Jerolima. Vid Bilušić vjenčao se 6. siječnja 1765. s Elizabetom Ugolini pokojnog Frane

S druge strane, zanimanja koja se spominju zastupljena su u vrlo malom broju. Primjerice, u 18. stoljeću u matičnim se knjigama spominje samo jedan krojač – Francesco Carpesani zvan Gasparin, a sasvim je razvidno sa ih je u Kotoru u 18. stoljeću djelovalo puno više.⁵²³

Kada izuzmemo sve navedeno, a poglavito uzevši u obzir broj znanstvenih radova i djela o zanatima i sličnim zanimanjima u osamnaestoljetnom Kotoru, podatci iz kotorskih matičnih knjiga bit će korisna nadogradnja budućim istraživanjima.

U kotorskim maticama obrtnici se najčešće navode općenitim nazivom majstor (*mistro*) bez pobliže oznake specifične djelatnosti. Rijetki su primjeri navođenja struke majstora, kao što je to bio majstor kovač (*fabro*) Jovo Tomašćević iz Krtola, koji se u matičnoj knjizi umrlih spominje 24. kolovoza 1724. godine u svezi smrti sina Luzata.

Osim *mistra*, uz obrte je povezan i općenit naziv protomajstor (*protto*). *Protto di marangon del Arsenal Nouo in Venezia* Carlo pokojnog Zuanna Novella i Lucrezija pokojnog Antonija Brunettija (rođena na Krfu) u Kotoru su krstili dvoje djece – Isabellu Joseffu (20. lipnja 1779.), kojoj je kum bio kapetan mora Zan Andrea Renier i Innocenta (23. srpnja 1781.), kojemu su kumovi bili oružar Felice Coda i Lucrezija Giuliani.

U kotorskom su arsenalu važnu ulogu u izgradnji i popravku brodova imali kalafati (šuperi, brodogradilišni majstori) i drvodjelci (*marangon*). Od navedenih su zanimanja u matičnoj knjizi umrlih navedeni kalafati Marin Raguseo (30. rujna 1704.) i Steffano Pirgio (15. veljače 1792.) te drvodjelac Ivan Vidov (31. listopada 1722.). Kalafat Luka Morer pokojnog Krsta zabilježen je pri vjenčanju s Katarinom Petka Mihova iz Škaljara 5. svibnja 1710. godine, kojemu su nazočili kapetan Domenico Bedolo i Vuko Raičev. Giuseppe Garbiza, kalafat iz Venecije, oženio se 28. siječnja 1788. godine Marijom Elizabetom Scalater, čiji je otac Andrea također bio kalafat. Svjedoci na vjenčanju bili su Venecijanci Angelo Maretto i Girolamo Mancega. Naposlijetku, veslar (*remar*) Ferdinand Croce spominje se 1779. godine (26. svibnja) pri krštenju kćeri Marine.

(svjedoci Josip Lala i Frano Napusa), a sam se Vid često spominje kao svjedok na vjenčanjima. Umro je 13. XI. 1787., a tom se prilikom kao mjesto njegova podrijetla navodi Dalmacija.

⁵²³ Francesco Carpesani zvan Gasparin, *sartore della Mirandola, habitator in questa città*, ženio se dva puta. Prvi put 22. V. 1721. sa Marijom, kćerkom zastavnika Ivana Kornajevića (svjedoci Nikola Vračen i Petar Petki), a drugi brak sklopio je 12. I. 1733. s Marijom, kćerkom Stipe Lušića s Korčule (svjedoci Nikola Campi i Marko Orlić). O zasigurno većem broju krojača svjedoči i postojanje Bratovštine krojača koja je osnovana 1528. godine, nakon toga neko vrijeme nije djelovala, da bi opet bila obnovljena upravo u 18. stoljeću – 1735. godine. Usp. M. Milošević, *Pomorski trgovci, ratnici i meceni*, str. 151.

Među obrtima neophodnima gradu bili su i kovači (*fabro, fauro*). S Hvara je podrijetlom kovač Antun Melada kojemu se u Kotoru rodilo dvoje djece – kćer Frana (2. lipnja 1776., kumovi soprakomit Gaspar Donà i Francesca, supruga rektora Alvisea Balbija) i sin Marko Antun (13. lipnja 1779., kumovi Ivan Zarbarini i Zaneta, supruga *protta* Marka Krošića). Matija Rosa iz Kotora također je bio kovač, a 22. srpnja 1737. oženio se, u prisutnosti Antuna Rote iz Dubrovnika i općinskog kancelara Giuseppea Nodra, Anom Matijašević iz Kotora.

Rafael Pensierini i Anđelika Paskvali Pima bili su kumovi Marku Mateju (29. travnja 1731.) i Nikoli (28. svibnja 1733.), djeci bačvara (*botter*) Ivana Matova iz Dubrovnika i supruge mu Ane. Izradom bačvi bavio se i Mattio Moretti, koji se tim zanimanjem spominje na krštenju sina Battiste 4. travnja 1712. godine.

U Kotoru je bilo i pekara i mlinara (*fornaio, molinaro*). Početkom stoljeća pri krštenju kćeri Katarine spominje se pekar Ivan Krstitelj Durasco (26. srpnja 1795.), a pekar Antun Barbeta navodi se u matičnoj knjizi krštenih kao otac čak trinaestero djece – Josipa Andrije (28. listopada 1727.), Petra Andrije (3. listopada 1729.), Domenika Alvisea (24. rujna 1731.), Marije Elizabete (15. prosinca 1732.), Nikole Inocenta (13. siječnja 1734.), Anđela (15. svibnja 1735.), Šimuna Jakova (21. studenog 1737.), Boža Andrije (13. veljače 1739.), Marije Magdalene (16. svibnja 1741.), Jakova (17. travnja 1742.), Anđelike Antonije (19. srpnja 1745.), Alvisea Roka (17. kolovoza 1748.) i Luigija Lovre (25. kolovoza 1750.). Mlinar Juraj Plesnizer iz Goricije oženio se 25. listopada 1722. godine Tripunom Luppi pokojnog Josipa, a svjedoci su bili Battista Erizzo i Petar Petki.

Postolar (*chaligner*) Francesco Michaeli početkom je stoljeća (24. veljače 1708.) krstio sina Dominika, a kao kumovi se spominju Lovro Albertis i Paulina Rizzo.

Naposljetku, u matičnim se knjigama spominju u svakom gradu nezaobilazni zidari (*morer, murer*). Zidar Petar Čudin umro je 28. svibnja 1715. godine, a zidar Matej 7. studenog 1730. godine. Protomajstor zidar Ivan Scarpa oženio je (27. rujna 1733. godine) kćer Katarinu za Antonija Albanija, narednika iz Rima. U kotorskim matičnim knjigama spominju se i zidari Frano Kroja⁵²⁴ i Luca Christophali.⁵²⁵

⁵²⁴ Bio je 29. VII. 1781. svjedok vjenčanja vojnika Tome Pavića iz Betine i Marije *Chelusionich* iz Župe Dubrovačke.

⁵²⁵ Pri krštenju sina Ivana Stanislava, 30. VIII. 1717.

VII. 5. Zdravstveni djelatnici

U kotorskim matičnim knjigama javlja se nekoliko kategorija zdravstvenih djelatnika koji su bili zaduženi za liječenje stanovništva te nabavku i opskrbu grada lijekovima. Najzastupljenije medicinsko zanimanje u kotorskim maticama bilo je ono liječnika fizika (*medico fisico*). To je bio komunalni liječnik, gradski službenik, kojeg je u Kotoru na Jurjevo zajedno s ostalim državnim službenicima biralo Malo vijeće. Liječio je sve stanovnike grada, a one van grada smio je liječiti uz novčanu naknadu. Mandat mu je u trajao između dvije i tri godine, a mogao se produžiti i po nekoliko puta.⁵²⁶ U Kotoru se u 18. stoljeću spominje ukupno 10 liječnika fizika. Razlog tom malom broju su vremenski duge službe nekoliko liječnika koje su trajale preko 15 godina. Liječnici fizici u Kotoru bili su stranci (vjerojatno Talijani), a iako u njihovoj identifikaciji u matičnim knjigama ne stoji izričito mjesto podrijetla, rečeno možemo zaključiti uvidom u prezimena.

Prvi liječnik fizik koji je službu obavljao na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće bio je Antonio Zulati. Matična knjiga krštenih bilježi ga pri krštenju sina Ricarda (6. svibnja 1702.), kojemu su kumovi bili Giorgio Turetta, tajnik rektora Dandola i Anđelika, supruga doktora Josipa Paskvalija. Krajem iste godine (10. prosinca) Zulati se spominje i na vjenčanju Ivana Pezzija i Anđe Vukadin te 2. srpnja 1703. godine na vjenčanju kaplara Vida Sansolina iz Barija i Lucije Valona iz Zadra.

Iste godine (1703.) za gradskog je liječnika izabran Andrea Pozzi, koji je u navedenoj službi zabilježen do 1708. godine. Kvaliteta matičnih upisa vezana u liječnika Pozzija raščlanjena je u ranijim poglavljima (vidi bilješku 416), a njegovim odlaskom dužnost gradskog liječnika privremeno je (do 1. srpnja 1709.) preuzeo ljekarnik Luiggi (Antonio) Cotroni.⁵²⁷ Nakon navedenog datuma liječničku je službu vršio Zorzi Lucati koji je u Kotoru službovao do smrti u rujnu 1732. godine, dakle gotovo 24 godine. O njegovom ugledu u gradu svjedoči oko dvadesetak upisa u matičnu knjigu vjenčanih, a prisustvovao je na vjenčanjima uglednih kotorskih građana (Nikola Petrov Babić i Anđa Gregorina, 27. veljače

⁵²⁶ Točnije, služba *medica fisica* bila je izglasavana na Malom vijeću, a potom i na Velikom vijeću. Usp. Relja V. Katić, Hirurzi staroga Kotora u vremenu od 1326. do 1779. godine, str. 8.; R. Kovijanić – I. Stjepčević, *Kulturni život staroga Kotora*, str. 225.-227.

⁵²⁷ Od 1699. godine bolesnike je smio liječiti samo stručni liječnik *medico fisico*, dok su za sve druge slučajeve zloruporabe položaja propisane novčane kazne. R. Kovijanić – I. Stjepčević, *Kulturni život staroga Kotora*, str. 225., 263.-265.

1729.), vojnih djelatnika (zastavnik Severin Bellini i Marija Simonetti, 23. travnja 1731.), kao i plemstva (Mihovil Marinov Buća i Palmina Tripunova Bizanti, 4. veljače 1720.).

Nakon Lucatijeve smrti, 1733. godine liječnikom fizikom imenovan je Francesco Antoni Forelli (Fonelli), koji se za razliku od svog prethodnika samo nekoliko puta spominje u maticama.⁵²⁸

Sljedeći liječnik, Giorgio Cristianopulo, vjerojatno grčkog podrijetla, liječnik je s najdužim mandatom, budući da se kao *medico fisico* spominje punih 25 godina. Službu u Kotoru vršio je od 1755. godine sve do 1780. godine kada odlazi u Udine na mjesto *protomedica*.⁵²⁹ Veliki ugled u gradu potvrđen je i kumstvima. Cristianopulo je sa suprugom Anzolom pokojnog Zuanna Costachija imao desetero djece, a kao kumovi spominju se brojni kotorski plemići – *conte* Josip Gregorina i *contessa* Katarina Bizanti (Vincenza Cattarina, 1. srpnja 1759.), *conte* Nikola Bizanti (Cattarina Maria, 5. siječnja 1779.), čitav niz državnih i vojnih odličnika – nadintendant i plemić Stjepan Vraćen (Rosa Cattarina, 30. kolovoza 1760.), kapetan mora Paolo Boldù (Paolo Vincenzo, 7. travnja 1768.), rektor Kotora Pietro Alvisè Barbaro (Pietro, 12. lipnja 1770.), kao i ugledni kotorski građani – Frano Zifra (Ivan Herman, 22. veljače 1780.) i Frana Zifra (Maria Cattarina, 6. rujna 1776.).

Nadalje, 22. listopada 1783. godine kao krsni kum Antunu Vicku, sinu Tripuna Jakonje i Pavle (udovica Antuna Vraćena), spominje se *medico fisico di questa città* Lodovico Lodi, koji je navedenu dužnost obnašao od 1780. do smrti u siječnju 1786. godine.⁵³⁰

Posljednja dva liječnika fizika spomenuta u 18. stoljeću – Paolo Pinelli (1786. – 1789.)⁵³¹ i Angelo Albori (1789. – 1790.) – spominju se u maticama mrežom kumstava i svjedočenja u sličnim primjerima prikazanim kod njihovih prethodnika, dočim se posljednji gradski liječnik Luigi Rennatti iz Venecije ne spominje u matičnim knjigama.

⁵²⁸ Kao svjedok na vjenčanju računovođe Giacoma Cardinija i Laure Dulli de Santi, 22. XII. 1738., a 1. XII. 1739. kao svjedok na vjenčanju Antuna Steffanija Josipova i Domenike Pensierini pokojnog Luke.

⁵²⁹ R. Kovijanić – I. Stjepčević, *Kulturni život staroga Kotora*, str. 226.

⁵³⁰ R. Kovijanić – I. Stjepčević, *Kulturni život staroga Kotora*, str. 227.

⁵³¹ Paolo Pinelli (1722. – 1798.) pripradnik je znamenite liječničke obitelji koja je djelovala u brojnim dalmatinskim gradovima (Zadru, Šibeniku, Kninu, Splitu). Kao liječnik fizik službovao je u Šibeniku, a od 1764. bio je protomedik (pokrajinski nadliječnik). U Boki je djelovao od 1786. godine, kada je zabilježen kao osnivač vojne bolnice u mjestu Muo. Na mjestu liječnika navedene vojne bolnice naslijedio ga je sin Horacije (1786. – 1789.). Više o liječnicima iz obitelji Pinelli usp. Miloš Škarica, Zadarski liječnici, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 2., 1955., str. 150.-152.; Roman Jelić, Osam liječnika iz zadarske obitelji Pinelli, *Radovi Zavoda JAZU u Zadru*, sv. 26., 1979., str. 55.-68.

Uz liječnika fizika, svaka je komuna imala i liječnika kirurga. On se kao i *medico fisico* morao obrazovati, najčešće u Padovi ili Veneciji. Glavni su mu zadatci bili pružanje prve pomoći, amputacije, namještanje kosti, utvrđivanje smrti, obavljanje obdukcija, a dužnost mu je bila i prijavljivati gradskim vlastima rane i ozljede nastale silom, uslijed fizičkih obračuna, napada i drugo.⁵³² Prema mišljenju R. Katića u Kotoru je bilo više kirurga nego fizika – zbog činjenice da je gradske liječnike financirala komuna, a kirurzi su često djelovali kao privatnici. Također, često su istovremeno djelovala dvojica kirurga – vojni i gradski.⁵³³

Kao najuglednijeg kotorskog vojnog i gradskog kirurga u 18. stoljeću citirani autori ističu Mattija Coradinija, koji je na toj dužnosti djelovao od 1683. do 1735. godine.⁵³⁴ Imajući navedeno na umu valja istaknuti da se rečeni kirurg često spominje u matičnim knjigama, no međutim niti jednom uz njegovo ime nije vezano zanimanje. Identičan se slučaj ponavljao i kod većine osoba koje se u literaturi spominju kao kirurzi. To su primjerice, Giacomo Bonacioli (raspon spominjanja u maticama 1708. – 1716.) i Leonardo Forte (raspon spominjanja u maticama 1736. – 1748.).⁵³⁵

Štoviše, u kotorskim matičnim knjigama zanimanje kirurg spominje se samo jednom, a riječ je o Liberalu Batoiju iz Venecije. Batoi se spominje povodom krštenja kćeri Marije (20. lipnja 1706.) kojoj su kumovi bili Ivan Jakonja i Nikola Gregorina. Razlog nepotpunoj identifikaciji kirurga možemo objasniti činjenicom da su kirurzi bili osobe dobro poznate svakom građaninu komune te ih svećenici nisu imali potrebu detaljnije predstavljati u ubilježbama. Osim navedenih liječnika kirurga i liječnika fizika, u maticama se spominju i Antun Pelestrin s Korčule, liječnik fizik u Dobroti (oženio se Antonijom Zifra 1. kolovoza 1791.) te Petar Vanteligner, liječnik fizik koji se spominje na krštenju kćeri Clare Elizabete (15. kolovoza 1764.).

Komunalni ljekarnici (apotekari, *speziale*) bili su zaduženi za opskrbu grada lijekovima, njihovu pripravu, a vršili su i nadzor nad kvalitetom gotovih lijekova. U Kotoru su u vrijeme mletačke uprave istovremeno radila dva ljekarnika. Do početka 18. stoljeća djelovao je jedan gradski i jedan privatni ljekarnik, a nakon toga obojica se spominju kao

⁵³² R. V. Katić, *Hirurzi staroga Kotora*, str. 8.-12.; M. Milošević, *Pomorski trgovci, ratnici i meceni*, str. 258.; S. Bertoša, *Život i smrt u Pulji*, str. 261.

⁵³³ R. V. Katić, *Hirurzi staroga Kotora*, str. 9., 11.

⁵³⁴ R. V. Katić, *Hirurzi staroga Kotora*, str. 16.-19.

⁵³⁵ R. V. Katić, *Hirurzi staroga Kotora*, str. 19.-20.

privatnici.⁵³⁶ Ljekarnik je obično imao i svoju trgovinu u kojoj je prodavao lijekove. U Kotoru su se ljekarne nalazile na trgu sv. Tripuna, kod crkve sv. Ane i u kući plemića Jakonje.⁵³⁷

Najpoznatija ljekarnička obitelj u Kotoru, djelatna skoro 150 godina, obitelj je Smacchia iz Macerate.⁵³⁸ Najveći i najistaknutiji dio njihove djelatnosti odnosi se na 17. stoljeće, poglavito na ljekarnika Pietra Smacchiju, koji se na toj dužnosti spominje 1643. – 1696., a u 18. stoljeću djelatna je do 1738. godine njegov sin Antonio. Isti se u nekoliko navrata spominje kao svjedok na vjenčanjima, ali se, kao i u slučaju fizika, uz njega u maticama ne veže zanimanje.⁵³⁹ Nakon smrti Petra Smacchije ljekarna prelazi u ruke Floria Rossija. On se spominje (bez zanimanja) prilikom vjenčanja Jurja Vitorija iz Lepetana i Marije Milan s Pelješca, 9. siječnja 1746. godine.

Druga poznata ljekarnička obitelj u Kotoru u 17. i 18. stoljeću bila je obitelj Cotroni, u matičnim knjigama navedena kao Coltroni, a u prvoj polovici 18. stoljeća istaknuto je djelovanje Antonija Alvisea Coltronija.⁵⁴⁰ Njegovu radnju naslijedio je nećak Antonio Carlis Coltroni te nakon njegove smrti 1749. godine daljnji nasljednici. Obitelji Coltroni i Carlis te ponekad Coltroni-Carlis, česti su akteri matičnih knjiga, ali osim svećenika Pietra i Francesca te majstora Giacomu uz njih nisu bila zabilježena zanimanja.

Zanimljiva istraživanja o ljekarnicima, njihovim djelatnostima, ostavštinama i inventarima u kojima se nalaze razni lijekovi i medicinske potrepštine za drugu polovicu 18. stoljeća nisu napravljena te nemamo konkretnih podataka o ljekarnicima za to razdoblje. U matičnim knjigama, napose u posljednjih dvadeset godina 18. stoljeća, spominje se nekoliko ljekarnika, ali oni ne potječu iz “tradicionalnih”, poznatih ljekarskih obitelji te su slijedom toga u matičnim knjigama i navedeni sa zanimanjem (*speciale*). To su bili: Antonio Rossi (1783.), Andrija Gorakuća, sin kapetana Nikole iz Herceg Novog (7. veljače 1785. oženio se Kamilom Saben, građankom Kotora) te Ivan Costa iz Zadra, koji se 18. veljače 1798. godine oženio Anom Martinelli iz Zadra.

⁵³⁶ R. Kovijanić – I. Stjepčević, *Kulturni život staroga Kotora*, str. 251.

⁵³⁷ M. Milošević, *Pomorski trgovci, ratnici i mecene*, str. 260.; R. Kovijanić – I. Stjepčević, *Kulturni život staroga Kotora*, str. 275.

⁵³⁸ M. Milošević, *Pomorski trgovci, ratnici i mecene*, str. 260.

⁵³⁹ Kod identifikacije pripadnika obitelji Smacchia valja biti vrlo oprezan jer se obitelj vrlo sličnog nazivlja Smeća (*Smechia*) javlja u isto vrijeme u Perastu i Kotoru.

⁵⁴⁰ Antonio Coltroni zabilježen je kao vrlo osebujna ličnost sklona konfliktu. Prvo ga je kotorski providur optužio za povredu časti (1714.), ali je uslijed manjka svjedoka odustao od daljnje tužbe, a potom je 1715. došlo je do fizičkog obračuna ljekarnika Coltronija i liječnika Lucatija zbog nerealno visoke cijene lijekova koju je za liječenje jednog pacijenta odredio Coltroni. Coltroni je uhićen, saslušan, a nakon pokajanja je pušten. R. Kovijanić – I. Stjepčević, *Kulturni život staroga Kotora*, str. 265.-266.

U medicinsko osoblje brojili su se i brijači (*barbieri*), a kotorske matice tim zanimanjem bilježe Petra Martina Ovića iz Dalmacije (preminuo 19. rujna 1787.), a početkom stoljeća (31. svibnja 1716.) Antuna Rensija.⁵⁴¹

Za razliku od navedenih zanimanja, koja su bila rezervirana za muškarce, primalje-babice (*ostetrice*) bile su isključivo žene. Primalje su u matičnim knjigama spominju vrlo jednoobrazno. Budući da su pomagale ženama kod poroda, često su, ukoliko bi došlo do nekih komplikacija ili opasnosti za djetetov život, same krstile novorođenče. Ovakvi primjeri jedine su zabilježbe primalja u kotorskim maticama. Primalje su svoju dužnost vršile dugi niz godina, što je razvidno iz raspona godina spominjanja u maticama. Primjerice, Jerolima Tripković spominje se u razdoblju 1701. – 1714., Pavla Righa 1703. – 1718., a Domenica Castelli u razdoblju 1710. – 1720. godine. Također, tridesetih se godina spominje primalja Ana Prodan, četrdesetih Marija Supero, a Ana de Mathei primalja je s najdužim stažem – spominje se od pedesetih do sredine sedamdesetih godina, kada se počinje bilježiti Ana Martinelli.

VII. 6. Umjetnička zanimanja

Prosperitetno 18. stoljeće u Boki kotorskoj ogledalo se i kroz umjetnost. Iako se zlatno barokno doba u umjetničkom smislu poglavito veže uz bokeljska mjesta Perast, Prčanj i Dobrotu u kojima u 18. stoljeću nastaju neke od najreprezentativnijih palača i sakralnih zdanja koja se opremaju brojnim raskošnim interijerom i umjetninama, pogrešno je zaključiti da je Kotor bio izuzet iz tih kulturnih pregnuća. Naime, katastrofalan potres koji je 1667. godine pogodio jug istočnoga Jadrana te graditeljska obnova koja je uslijedila, omogućili su Kotoru da dobije novo barokno ruho. Veliku ulogu u obnovi grada imalo je kotorsko plemstvo koje je donacijama i oporučnim legatima omogućilo kupnju umjetnina, ali i dolazak stranih umjetnika koji su svojim djelima ukrasili brojne kotorske crkve i palače.⁵⁴²

Kao najveći kotorski mecene s početka 18. stoljeća izdvajaju se Ivan Vickov Bolica i supruga mu Vicka (rođena Buća) koji su, između ostalog, financirali izgradnju Moćnika

⁵⁴¹ Svjedok na vjenčanju vojnika Pietra Rumore iz Trevice i Uršule.

⁵⁴² Primjerice, Nikola Bizanti oporučno je krajem 17. stoljeća katedrali sv. Tripuna ostavio srebrno posuđe i liturgijske predmete, kao i liturgijsku odjeću. Radoslav Tomić, Umjetnost od XVI. do XX. stoljeća, u: *Zagovori svetom Tripunu*, str. 170.

katedrale sv. Tripuna, glavni oltar franjevačke crkve sv. Klare,⁵⁴³ dočim je izradu glavnog oltara sv. Josipa financirao Novljanin *conte* Stjepan Raković.⁵⁴⁴ Sva je navedena djela izradio mletački kipar Francesco Cabinaca koji je sa desetak suradnika od 1704. do 1708. godine boravio u Kotoru.

U matičnim knjigama umjetnička su zanimanja spomenuta u nekoliko primjera, a jedini pojedinci koje možemo povezati s konkretnom djelatnošću upravo su Cabiancini suradnici. Prema dosadašnjim istraživanjima sa Cabiancom je radilo desetak suradnika, a s obzirom na njihov vrlo kratak boravak u Kotoru spominju se u tek nekoliko matičnih upisa.⁵⁴⁵ Naime, 30. lipnja 1707. godine u kotorskoj katedrali krštena je Antonija Margarita, kćer kipara Zorzija Cigogne iz Venecije i supruge mu Madalene. Kao kumovi djevojčice navode se Laura Cabianca, vjerojatno supruga slavnog umjetnika i pomoćnik kipara Giulio Cesare Fontana. Nadalje, u matičnim se knjigama spominje i drugi Cabiancin suradnik, *taiapiera* Bastian Toresini (Torisini). Njegove kćeri Madalena i Jacumina krštene su 16. studenog 1704., odnosno 5. travnja 1706. godine, a kum im je oba puta bio zapovjednik gradske vojske Paolo Comincioli. Iako u literaturi nemamo saznanja o njegovoj uključenosti u Cabiancinu skupinu, a vremensko razdoblje spominjanja u matičnim knjigama je puno šire (od 1701. do 1719.) ovdje ćemo spomenuti i zlatara *da Venezia* Pietra Oralusa. Mogućnost suradnje s mletačkim umjetnikom nagoviješta se kumstvom jedne od Oralusovih kćeri. Naime, Mariji, rođenoj 20. ožujka 1707. godine, krsna je kuma bila Laura Cabianca.⁵⁴⁶

Naposljetku, da je u Kotoru društveni život bio sadržajan te da je osim ratova, bolesti i lošeg financijskog stanja, bilo i veselih i živopisnih trenutaka potvrđuju i sljedeći upisi. Početkom 1730. godine, točnije 1. siječnja, u Kotoru su zabilježena dva vrlo neobična i

⁵⁴³ O bogatim legatima kotorskim crkvama detaljnije u oporukama Ivana i Vicke Bolice. IAK, SN, Francesco Dandolo (1702. – 1704.), b. 129., 22. I. 1704. (Ivan Bolica); IAK, SN, Domenico Malipiero – Andrea Pasqualigo (1702. – 1704.), b. 130., 19. X. 1704. (Vicka Buća Bolica). Transkripciju oporuke Vicke Buća objavio je M. Milošević, *Pomorski trgovci ratnici i mecene*, str. 462.-466. Također, o legatima i brojnim umjetnicima koje je obitelj Bizanti (napose Matej, Nikola i Tripun) tijekom 18. stoljeća ostavila crkvama u Kotoru (sv. Tripun) i Tivtu vidi u oporuci Grgura Bizantija, 2. IV. 1792. IAK, Zbirka testamenata (TE, I), br. 26/2.

⁵⁴⁴ M. Milošević, *Konte Stjepan Raković, mecena Cabiankinog glavnog oltara u crkvi sv. Josipa u Kotoru, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 31., 1991., str. 304.-315.

⁵⁴⁵ Kao Cabiancina umjetnička mletačka grupa spominju se: braća Tomasso Maffio, Bastian i Antonio Toressini, Checo Corbeto, Checo Marcolioni, kipar Zorzi Cigogna, pomoćnici kipara Giulio Cesare Fontana te Giacomo Biscion, Giacomo Gastaldi i pomoćnik Momulo Padoan. M. Milošević, *Pomorski trgovci, ratnici i mecene*, str. 456.

⁵⁴⁶ Pietro Oralus i supruga mu Katarina imali su uz Mariju još petero djece: Antonija (20. V. 1701.), kojemu su kumovi bili Jerolim Bizanti i Elizabeta, supruga Josipa Simonettija; Anzola Mariju (17. I. 1705.) kojemu je kum bio također Jerolim Bizanti; Ceciliju (18. VIII. 1712.) i Mariju (13. III. 1714.), kojima je kum bio kotorski liječnik Zorzi Lucati te Francesca Paola (23. IV. 1719.) kojem se kao krsna kuma spominje Maria Cadrini *con assistenza Pietro Smacchia*.

nesvakidašnja vjenčanja. Naime, u njima se kao profesionalna djelatnost ženika spominje akrobatska vještina (trapez) – *professione comica di salinbanco*, sa dodatnim objašnjenjem *persona uagante, et errante di mondo per l'esercito della sua professione, e d'alquanti giorni uenuto in questa città*. Prvi par koji se vjenčao bili su Carlo Angellini iz Napuljskog Kraljevstva i Maria, kćer Giuseppea Mafiotti *Francese della stessa professione*, a istog su zanimanja bili i njezini roditelji. Kao svjedok na vjenčanju spominje se kanonik Giacomo Versa. Drugo vjenčanje bilo je ono Leonarda Carla Fortija iz Trapana na Siciliji i Klare Petrović iz Konavala. Svjedok je također bio svećenik Versa i Giuseppe Mafiotti. Potonji se par ipak duže zadržao u Kotoru, o čemu svjedoče upisi krštenja njihove djece – Marije (1. studeni 1736.), Marina (28. travnja 1741.), Antonije Apolonije (1. srpnja 1743.), Girarda Antonija (2. studenog 1744.), Laure Antonije (25. kolovoza 1746.) te posthumno rođenih blizanaca Leonarda Carla i Antonija (6. siječnja 1748.).

VII. 7. Posluga i druga pomoćna zanimanja

Zanimanja vezana uz kućnu posluhu jedina su zabilježena u kotorskim matičnim knjigama u kojima su zastupljeni i muškarci i žene. Dok su primalje uvijek bile žene, služenje i pomoć u kući, s obzirom na široki spektar poslova koji su u to zanimanje ulazili, zahtijevao je prisutnost posluge oba spola. Konjušari, domari i sobari bili su mahom muškarci, dok su među kućnom poslugom prevladavale žene. Od ukupnog broja svih zanimanja vezanih za pomoćno osoblje 66,12% su žene, dok je među kućnom poslugom taj postotak bio osjetno već i iznosio je 75,70%.

Kada promatramo podrijetlo pomoćnog osoblja (uzevši u razmatranje oba spola), najviše je posluge dolazilo iz Boke 28,35%, najčešće iz sela u okolici (Stoliv, Bogdašići, Crni Plat, Lastva) i iz Herceg Novog, zatim iz Dubrovačke Republike (26,86%) te Veneta (Venecija, Padova, Vicenza, 20,89%). U nekoliko su primjera članovi posluge rodom iz drugih talijanskih gradova (Napulj, Udine), s Korčule, Crne Gore, Rijeke, a dvojica slugu zavičajno su se odredila pojmom *Albanese*. Ako promatramo samo žensku posluhu, migracijski krug se sužava jer su žene dolazile mahom iz obližnjih krajeva: iz Boke ih je bilo 40,47%, iz Dubrovačke Republike 33,33%, a iz Crne Gore 7,14%. U nekoliko su upisa kao zavičaj sluškinja navedene Korčula, Venecija i Rijeka.

Što se tiče konkretnih zanimanja, među pomoćnim se osobljem najčešće spominje posluga (*serva, servo, servitor*) i to u matičnoj knjizi umrlih i vjenčanih. Prosječna dob spominjanja prilikom smrti (dob navedena u matičnoj knjizi) bila je 39,72 godine, a najmlađe sluge imale su između osam i 15 godina.⁵⁴⁷ Neke su sluge doživjele duboku starost, a kao stogodišnjakinja spominje se Katarina iz Župe, sluškinja Josipa Buće (28. kolovoza 1727.). Ako sluge razmotrimo u kontekstu vjenčanja doći ćemo do zanimljivih spoznaja. Sluge (muškarci) većinom su se ženili ženama istog zanimanja – od šest vjenčanja muških slugu čak ih se četiri ženi sluškinjama.⁵⁴⁸ Sluškinje su u matičnim knjigama kao mladenke spomenute oko 30 puta. Osim sa slugama, muškarci za koje su se udavale, a naznačeno im je zanimanje, bili su vojni djelatnici. Primjerice, Jelena Jurjeva, sluškinja Antuna Paltašića, udala se 3. ožujka 1708. godine za vojnika Gašpara Ivanovića iz Ljubljane, uz prisustvo Frana Vračena i Pavla Gregorine. Ivana iz Njeguša, sluškinja Tripuna Kalcete, udala se 15. lipnja 1719. za vojnika Stanišu Stipanića iz Istre, a svjedoci vjenčanju bili su sakristan Battista Prillo i Stjepan Mitrović. Sluškinja plemića Jerolima Buće, Ivana Bujenović iz Grblja, udala se 10. rujna 1731. godine za kaplara Paola Minozzija iz Monselice.

Mistro di casa, upravitelj kuće ili domar bio je muškarac, u kotorskim primjerima talijanskog podrijetla (Venecija, Vicenza, Napulj, Udine, Modena). Na toj se dužnosti u maticama umrlih spominju Francesco Cosich iz Udina, *mistro di casa* izvanrednog providura Agostina Soranza (1. veljače 1780.), Erasmo Lioni iz Modene koji je bio zaposlen kod soprakomita Pietra Ravagnina (1. siječanj 1780.), dočim je u službi soprakomita Bemba 20. rujna 1795. godine preminuo Giacomo Fracogna. Također, Antonio Missiol iz Venecije, *mistro di casa* izvanrednog providura Reniera, oženio se 10. siječnja 1723. godine Elizabetom Camporese iz Venecije, a svjedoci vjenčanja bili su pobočnik navedenog izvanrednog providura Nicolò Corte i Pietro Garisoni.

⁵⁴⁷ Maleni sluga Mihovil, koji je služio kod svećenika Lovra Buće, umro je 18. IV. 1707. sa samo osam godina. Jakov, sluga pukovnika Bianchinija, imao je 14 godina (31. XII. 1700.), a Katarina iz Dubrovnika, sluškinja Frana Buće, umrla je 16. X. 1702. sa 12 godina. Godinu dana starija bila je Dubrovkinja Nika – sluškinja admirala kotorske luke Petra Kalcete, preminula 5. IX. 1704.

⁵⁴⁸ Boško Konzolić iz Dubrovačke Republike, sluga u kući Bizanti, oženio se 3. VI. 1725. Pavlom Mustapić, sluškinjom u istoj kući i to pred svjedocima Nikolom Bizantijem i Petrom Petkijem. Nicolò Londin, sluga neimenovanog Bastellija, oženio se 26. VI. 1716. Lucijetom Lucabelli, zaposlenom na istom mjestu i pred svjedocima kapetanom Ludvigom iz Pijemonta i Giovannijem Baffachijem. Benedetto, sin Giacomina iz Furlanije, sluga Bernardina Buharina, oženio se 3. V. 1722. Katarinom Andrić iz Crnog Plata, sluškinjom Marije Dragobratović. Naposljetku, 22. I. 1731. oženili su se Gierolimo Gallasin iz Venecije, sluga neimenovanog Buharina i Marija Požarić iz Crnog Plata, sluškinja redovnice Cecilije Giovanelli i to pred svjedocima Vickom Buharinom i Zorzijem Landom.

U matičnim knjigama spominje se nekoliko sobara (*camerier*) i jedna sobarica. Sobarica Elizabete Lambiri, Margareta Oghienon, umrla je 23. kolovoza 1794. godine, a Giacomo Caverini, sobar načelnika Budve, umro je 26. travanja 1730. godine. Gaetano Licotta iz Milana, sobar zapovjednika mora Bemba, bio je 20. siječnja 1788. godine svjedok vjenčanja Giovannija Carnelutta iz Udina (sluge kapetana mora Bemba) i Pierine Gobatto iz Venecije. Služba lakaja (*lauche*) navodi se kao sastavni dio pratnje izvanrednog providura i kapetana mora.⁵⁴⁹

Nutrice se kao zanimanje spominje samo jednom i riječ je o neimenovanoj dojilji u kući Jakova Kamenarovića, koja je preminula 7. prosinca 1730. godine. Pojedinačnim se primjerom spominje i radnik u službi izvanrednog providura Donà, koji je preminuo 9. kolovoza 1776. godine.

Naposljetku, u pomoćno se osoblje ubrajaju i konjušari (*staffier*), koji su tu dužnost prema kotorskim maticama obavljali u službi izvanrednog providura, rektora, kapetana mora i soprakomita. Primjerice, Venanzio Ripetti, konjušar izvanrednog providura Boldua, oženio se Cecilijom Angiolini (20. siječnja 1726.) uz svjedoke Nikolu Campija i Marka Paskvalija, dočim se Andrea Filipini iz Brescie, konjušar kapetana mora Conatrinija, uz prisustvo narednika Jerolima Smeće i Jerolima Gratisa, 25. svibnja 1785. oženio Cattarinom Giovanelli, kćerkom kaplara Nikole. Smrt Boranza Visinonija iz Venecije, rektorova konjušara, zabilježena je u matici umrlih 19. listopada 1721. godine, a Pietro Rochetti, konjušar soprakomita Marka Soranza, preminuo je 20. veljače 1783. godine.

Na kraju ovog poglavlja razmotrit ćemo u čijoj su se sve službi nalazile sluge i drugo pomoćno osoblje. Kao što je razvidno iz navedenih primjera, brojno je pomoćno osoblje bilo u pratnji najviših državnih službenika i visokih vojnih dužnosnika te je vrlo vjerojatno pratilo svog poslodavca tijekom njegove službe. To se prvenstveno odnosi na konjušare, sobare i domare koji kao mjesto podrijetla navode područja geografski udaljena od Kotora.

S druge strane brojna služinčad, vrlo često ženskog roda, uklapa se u klasične predodžbe o kućnoj posluzi. Takva posluga dolazi iz obližnjih, često ruralnih područja (u

⁵⁴⁹ Giovanni Bueris iz Monferata, lakaj izvanrednog providura Daniela Barbara, oženio se 9. VI. 1788. Felicitom pokojnog Felicita iz Senigalije, udovicom Marina Ogrišića iz Dubrovnika (svjedoci Stjepan Vračen i Jerolim Gratis). Giuseppe Evora iz Goricije, lakaj Liona Bemba, oženio se 8. VI. 1788. Lucijom Gradai pokojnog kaplara Ivana iz Makarske (svjedoci Lion Bembo i računovođa Giacomo Lambiri).

ovom slučaju šire bokeljsko i dubrovačko područje) u potrazi za boljim životom.⁵⁵⁰ Takvu posluđu nalazimo u službi i u plemićkim i u građanskim obiteljima. Primjerice, kod Frana Buće služile su Ana (preminula 23. ožujka 1702.) i Katarina (preminula 16. listopada 1702.), obje iz Dubrovnika, a kod nadintendanta Ivana Antuna Bolice Magdalena (preminula 16. travnja 1711.) i Stane (preminula 23. siječnja 1717.). Brojne su zabilježbe sluškinja i kod građanskih obitelji. Primjerice, Marija iz Dubrovnika, sluškinja kotorskog admirala Nikole Šipčića, preminula je 7. listopada 1713. godine, a kod Antuna Paltašića služile su Jelena Batuta iz Grblja (udala se 8. kolovoza 1723. za vojnika Sebastiana Balla) i Marija (preminula 18. srpnja 1716.). I državni službenici imali su sluškinje, a primjer tomu je Pavla Rosana (udala se 6. studenog 1718. za vojnika Bernardina Massarolija), sluškinja liječnika Zorzija Lucatija. Posluđu je imalo i svećenstvo. Stana, sluškinja biskupa Parčića, umrla je 12. rujna 1716. godine, a Marija Lucija Alega iz Dubrovačke Republike, sluškinja arhidakona Giurmette, udala se 1. srpnja 1725. za Nikolu Milogarovića, također iz Dubrovačke Republike. Naposljetku, kao poslodavci se u nekoliko primjera navode i žene. Plemikinja Jerolima Bolica imala je sluškinju Stanislavu (14. lipnja 1709. udala se za Šimuna Lukina); Stana, udana za kapetana Gennara Reggia (16. svibnja 1717.) služila je kod *gentildone* Boretić, a redovnicu Ceciliju Giovanelli posluživala je Marija Požarić iz Crnog Plata.

VII. 8. Veslači i kažnjenici na galijama

Kao posljednju kategoriju zanimanja izdvojili smo veslače i kažnjenike. U kotorskim su primjerima i jedni i drugi vezani uz obvezu služenja na ratnim galijama, ali smo ih zbog specifičnog pravnog statusa (najčešće je riječ o osuđenima, neslobodnim osobama) izdvojili iz raščlambe sastava mornarice u zasebno poglavlje.

Kažnjenici (*condannati*) počeli su se kao veslači na galijama mletačke ratne flote koristiti od početka 16. stoljeća. Prema odluci Senata iz 1501. godine pojedinci osuđeni na progonstvo mogli su se iskupiti veslanjem na galijama. Kažnjenici na galijama najčešće su

⁵⁵⁰ Bolji život nije nužno značio samo zaposlenje, već i stjecanje novih poznanstava, upoznavanje potencijalnih ženika, ali i mogućnost boljih materijalnih uvjeta života, poglavito po pitanju prehrane, odjeće, stambenih uvjeta. Također, život kod bogatijeg i utjecajnijeg poslodavca mogao je osigurati sigurniji i kvalitetniji život i nakon završetka službe. O služinčadi usporedi zbornik radova *Domestic service and the formation of European Identity, Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th – 21st Centuries*, ed. Antoniette Fauve-Chamoux, Bern, 2004., a posebice radove Richarda Walla, *The Social and Economic Significance of Servant Migration*, str. 19.-42.; Beatrice Moring, *Migration, Servanthood and Assimilation in a New Environment*, str. 43.-70.

bile osobe “sumnjive” prošlosti, osuđivane zbog težih kaznenih djela – ubojstva, težih razbojstva i slično, a službom na galiji mijenjali su dulju zatvorsku kaznu. Nadalje, 1541. (po nekim autorima 1542. godine) donesena je odluka prema kojoj su okrivljeni radi krvnog delikta, a ako nisu mogli platiti novčanu kaznu, morali služiti pet godina na galiji. Ta je odluka dorađena 1588. godine u smislu trajanje same kazne, koja nije smjela biti kraća od 18 mjeseci, a dulja od 12 godina. Maksimalno trajanje rada na galijama smanjeno je 1620. godine (na 10 godina) radi velike smrtnosti samih galijota (preko 35%). Kako je broj slobodnih veslača s godinama bio sve manji, 1721. godine odlučeno je da se dio galija isključivo popunjava kažnjenicima.⁵⁵¹ To su koristile i lokalne vlasti, u kotorskom slučaju izvanredni providur, koji su umjesto smještanja osuđenika u zatvore problem velikog broja zatvorenika rješavale njihovim slanjem na galije. Osim kažnjenika s mletačkog državnog područja, mletačke su vlasti u veslače primale i kažnjenike iz drugih zemalja (poglavito iz drugih dijelova Apeninskog poluotoka i iz habsburških zemalja).

Kao što je ranije u tekstu rečeno, nadzor nad kažnjenicima na galiji imalo je posebno redarstvo na čelu s *agozzinom*.⁵⁵² Služba *agozzina* bila je vrlo odgovorna, poglavito ako se u obzir uzme broj kažnjenika (200 na velikim galijama) i često loši (higijenski) uvjeti u kojima su kažnjenici živjeli, kao i kriminalna prošlost takvih veslača. Budući da je bijeg kažnjenika bila česta pojava, *agozzini* su morali novčanim iznosom (200 dukata) jamčiti da neće olakšati bijeg kažnjenika, a i sam soprakomit galije s koje je kažnjenik pobjegao kažnjavao je sa 25 dukata po odbjeglom galijotu. Kazne su bile drastične i za same *condannate*. Kažnjenici koji su sa odbjeglom veslačem dijelili klupu (*banco*) bili su kažnjavani doživotnim služenjem na galiji i odsijecanjem nosa.

Osim samog služenja na brodovima, kažnjenicima je dodatan problem predstavljalo i otplaćivanje dugova, budući da su osim određene vremenske kazne morali platiti i troškove suđenja, odjeću i hranu koju su dobivali na brodu. Stoga su mnogi (koji su doživjeli istek kazne) i nakon formalnog isteka kazne morali ostajati na galiji kako bi otplatili dug.⁵⁵³

⁵⁵¹ Osim kažnjenika, veslači na galijama mogli su biti i dragovoljci koji su bili plaćeni za obavljanje te službe (*salarjati*). Postojao je treći način prikupljanja veslača na galijama i to *per roudolo* (ždrijebanjem). Osobe koje su bile na taj način određene na službu veslanja mogle su naći plaćenu zamjenu koja je umjesto njih odlazila u službu. S. Mijušković, *Kotorske galije i njihovi zapovjednici*, *GPMK*, sv. 11., 1963., str. 83.

⁵⁵² Na državnoj razini za kažnjenike na galijama postojala je posebna magistratura kojom je upravljao *Governatore dei condannati*.

⁵⁵³ O kažnjenicima na galijama usp. M. Nani Mocenigo, *Storia della marina veneziana*, str. 42.-45.; Danilo Klen, *Galijoti i brodovi na vesla u našoj prošlosti*, *Pomorski zbornik – povodom 20-godišnjice Dana mornarice i pomorstva Jugoslavije 1942-1962*, sv. I., Zagreb, 1962., str. 136.-139.; S. Mijušković, *Kotorske galije i njihovi*

U kotorskim matičnim knjigama osuđenici-veslači na galijama bilježe se na tri načina: *galiotto*, *condannato* i *scapolo della galera*. Gotovo svi upisi vezani uz kažnjenike nalaze se u matičnoj knjizi umrlih. Tako je 1711. godine na galiji Vedramin umro Antonio Cocolo (6. rujna), 1712. na istoj je galiji preminuo Pietro Feretti (21. kolovoza), da bi dva dana kasnije u lazaretu preminuo Carlo Scampogna, veslač na galiji Vincenza Loredana.

Scapoli, odnosno bjegunci s galija⁵⁵⁴ spominju se u samo dva primjera i to kroz zabilježbe o smrti Lorenza Colomba (*scapolo della galera Bona*), koji je umro na spomenutoj galiji 12. ožujka 1715., a *scapolo della galera Vitturi* Giovanni umro je 7. srpnja 1716. godine.

Za razliku od njih, kažnjenici na galijama – *condannati della galera* – spominju se nekoliko desetaka puta. Ako promotrimo mjesto podrijetla kažnjenika, čak je 70,27% zavičajem bilo iz pokrajine Veneto (Vicenza, Padova, Brescia, Rovigo), 16,21% veslača-kažnjenika je iz Lombardije (Milano, Bergamo, Cremona), tri kažnjenika sa naznačenim podrijetlom bili su iz Mletačke Dalmacije,⁵⁵⁵ a po jedan iz Senja⁵⁵⁶ i Pijemonta.

Kao mjesta smrti najčešće se navodi bolnica za osuđenike (*ospedale conadannati di marina, publico ospedale di condannati*) u kojoj je umrlo njih 86,66%, što je i razumljivo s obzirom na teške životne i radne uvjete, gdje bolesti i druge tegobe zasigurno nisu bile rijetkost. Trojica kažnjenika umrla su na galijama na kojima su služili,⁵⁵⁷ dok je jedan preminuo u kući Alessandra Albertija. Riječ je o devedesetogodišnjem Lunardu Manganitu iz Vicenze, koji je preminuo 26. ožujka 1792. godine.

Sami uzroci smrti kažnjenika, kao što je to slučaj na razini cijele matice, navedeni su jedino kod nesretnog slučaja i nasilne smrti. Tako su zabilježena četiri utapanja kažnjenika: Luigi Baciotti iz Milana, kažnjenik na galeri Francesca Bragadina, utopio se 9. srpnja 1781.

zapovjednici, str. 83.; Isti, Iz zbirke 'Kotorski dukati i druge listine', str. 54.; E. Rossi – M. Alberani – A. M. Feller, *Le galee: storia, tecnica, documenti*, str. 96.-97.; T. Pizzetti, *Con la bandiera del protettor San Marco*, sv. III., str. 28.-30.

⁵⁵⁴ G. Boerio, *Dizionario del dialetto Veneziano*, str. 617., 619. Definicija *scapola* koju je iznio G. Boerio razlikuje je od interpretacije pojma iz pera S. Mijuškovića, koji *scapolom* označava veslača-dobrovoljca koji je za svoju službu primao novčanu naknadu. Usp. S. Mijušković, *Kotorske galije i njeni zapovjednici*, str. 84.

⁵⁵⁵ Iz Ražanca kraj Zadra podrijetlom je bio kažnjenik Frano Alević, kažnjenik na galiji *Rosa*, preminuo 2. VI. 1779., a Ilija Dobročić, kažnjenik na galiji *Pace* (preminuo 4. V. 1796.), bio je iz Imotskog. Općenitim pojmom Dalmacija identificiran je Ivan Krusijan, kažnjenik na galiji *Venere*, preminuo 11. XII. 1795.

⁵⁵⁶ Petar Gugić iz Senja, kažnjenik na galiji *Nettuno*, preminuo je 24. V. 1777.

⁵⁵⁷ Mihovil Lazari preminuo je 8. X. 1712. na galiji soprakomita Sebastiana Vedramina, Angelo Penegella preminuo je 3. XII. 1776. na galiji kojoj nije naznačeno ime, dok je Angelo Saludori iz Padove preminuo iznenadnom smrću 5. IX. 1778. na galiji *Rosa*.

godine u moru kod rive. U marini se 21. ožujka 1777. utopio Nicolò Scamuzzon iz Vicenze, kažnjenik na galiji soprakomita Gaspara Donà, a na isti su način stradali i Luigi Botara iz Mantove, kažnjenik na galiji *Caval Marin* (19. lipnja 1796.) i Giuseppe Losca, kažnjenik s galijske *Rosa* (3. travnja 1778. godine).

Osim u maticama umrlih, kažnjenici se spominju i u matičnoj knjizi vjenčanih. Riječ je vjerojatno o kažnjenicima koji su odslužili svoju kaznu budući da su u upisima ubilježeni *fù condannato*. Ukupno je zabilježeno četiri takva slučaja u vremenskom rasponu od 1771. do 1785. godine. Sigismundo Tossa iz Cremona, bivši kažnjenik na galiji soprakomita Morosinija, oženio se 7. siječnja 1771. godine Anom Osti iz Roviga, uz prisustvo Alvisea Buona i Zanetta Susarija. Nadalje, 15. veljače 1773. godine zabilježena su čak dva vjenčanja – Vincenzo Bianchi, kažnjenik na galiji *Semitecolo*, oženio se Justinom, kćerkom Tome *Besovich* iz Zadra (svjedoci Francesco Paresi i Jerolim Gratis), dočim se Giovanni Crepaldi iz Roviga, s galijske *Pizzamano*, oženio Vickom Hančević, kćerkom pokojnog Ivana s Hvara i udovicom kaplara Antuna Lapca iz Istre (svjedoci Jerolim Donadini i Teodor de Medici). Napoljetku, Domenico Cotelli iz Venecije, kažnjenik na galiji *Contarini*, oženio se 8. ožujka 1785. godine Ivanom, kćerkom Vuka Ivova iz Njeguša, a samom vjenčanju svjedočili su Lorenzo Giovanni iz Cremona i Antun Boškov.

Matične knjige važan su i nezaobilazan izvor za proučavanje zanimanja, kao i društvene slike grada koja se temeljila na razgranatoj, isprepletenoj i šarolikoj mreži poznanstava te rodbinskih, prijateljskih i poslovnih veza. Pojedine društvene skupine i zanimanja upravo su mrežom vjenčanja i kumstava gradile i potvrđivale svoj položaj kako unutar određene profesionalne grupe, odnosno zanimanja, tako i u širem gradskom društvenom krugu. S druge strane, matične knjige ne pružaju pravu i objektivnu sliku zanimanja i društvenih odnosa u Kotoru. Kada govorimo o prikazu profesija i službi one naglasak stavljaju na vanjski, nekotorski i privremeno prisutan dio stanovnika, kao što su državni službenici, vojnici te odličnici, dok s druge strane zanemaruju poznato i sveprisutno stanovništvo. To se potvrđuje vrlo malim brojem u matičnim knjigama naznačenih obrtnika, trgovaca i drugih zanimanja u koje je bio uključen širi i svima dobro poznati krug stalnog stanovništva. Imajući u vidu zanimanja navedena u kotorskim matičnim knjigama i prezentirana u prethodnim redcima možemo istaknuti njihovu važnost za proučavanje struktura vlasti, činovnika i drugih javnih službenika, kao i udjela, sastava i strukture

mletačkih vojnih postrojbi, dočim detaljnije podatke o obrtnicima, trgovcima i pomorcima ipak treba potražiti u drugim izvorima.

VIII. MIGRACIJE I USELJENIČKE SKUPINE U KOTORU PREMA MATIČNIM KNJIGAMA

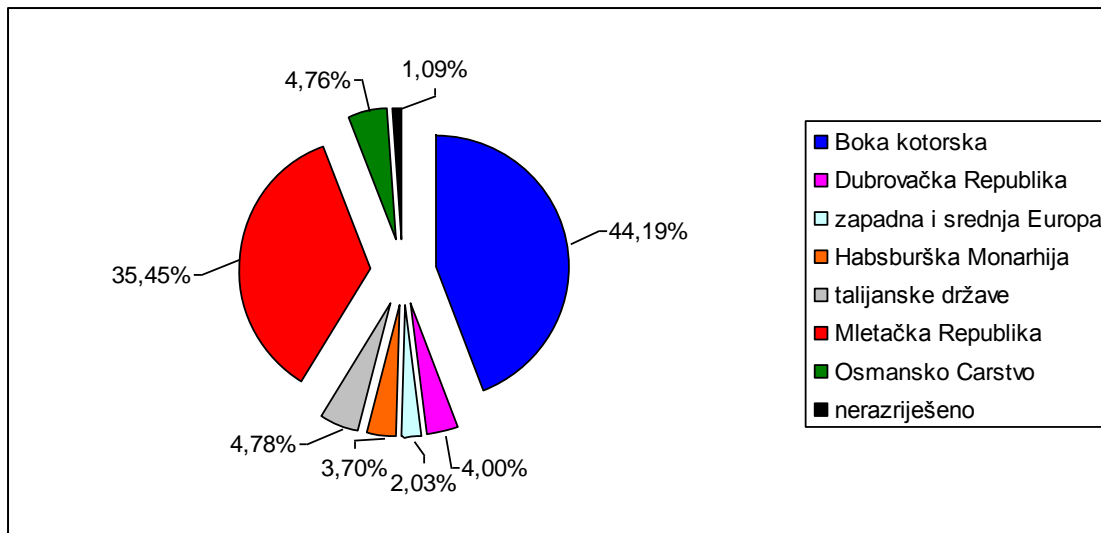
Prethodna su poglavlja brojnim primjerima prikazala impresivnu i šaroliku paletu pojedinaca te predstavila Kotor kao izrazito migracijsko područje. Vjenčanja i brakovi, krštenja i kumstva, pa i ubilježbe umrlih, otkrivaju nam pojedince i cijele obitelji, brojna zanimanja, službe, poslovne, prijateljske i rodbinske veze – stotine i tisuće ljudi koji su dulje i kraće vrijeme boravili u Kotoru.⁵⁵⁸ Nažalost, sudbine većine njih, izvan šturog upisa o rođenju, vjenčanju, rođenju djeteta, kumstvu ili smrti nisu nam poznate, a sam pogled na podrijetla ljudi zabilježenih u osamnaestoljetnom Kotoru brzo nam daje odgovor i zašto. Pariz, Beč, Ljubljana, Genova, Padova, Bari, Kopar, Zadar, Split, Korčula, Dubrovnik, ali i Kreta, Krf, Skadar, Cetinje samo su neki od stotinjak gradova, mjesta, otoka i sela ubilježenih u kotorskim matičnim knjigama. Taj, samo djelić njihova života zabilježen je u Kotoru, a druge, nama nepoznate, kockice njihova životnog mozaika razbacane su duž cijele Europe.

Cilj ovog poglavlja jest na temelju upisa u kotorske matične knjige raščlaniti glavne migracijske pravce useljavanja pojedinaca te ih predstaviti sukladno podacima koje navedeni izvori otkrivaju. Prije nego krenemo na same migracijske smjerove potrebno je istaknuti načine bilježenja podrijetla useljenika u kotorskim maticama. Pojedinci su pri svojoj identifikaciji najčešće navodili imena gradova, bilo da su dolazili iz samoga urbanog središta, bilo da im je zavičaj bio vezan uz selo ili mjesto u okolici (tih gradova). Sela, mjesta i druga manja područja vrlo su se rijetko navodila. Iznimku čine bokeljski i drugi susjedni krajevi – dobro poznati svećeniku-pisararu – koji su topografski vrlo detaljno obrađeni. Štoviše, što je zavičaj nekog pojedinca bio udaljeniji, to su općenitija bila i navođenja u matičnim knjigama. Tako su se primjerice, pojedinci iz Boke, Dubrovačke Republike, pa čak i iz Dalmacije, identificirali prema većim gradovima, manjim urbanim centrima, pa i selima, dočim su pojedinci rodnom iz udaljenih dijelova zapadne Europe svoj zavičaj iskazivali kroz veće političko-administrativne cjeline – kraljevstva, regije, pa tek potom kroz gradove.

⁵⁵⁸ Tisuće spomena useljenika u matičnim knjigama zorno ocrtavaju Kotor kao migracijski izrazito tranzitno područje. Tvrdnju da većina tih useljenika nije ostajala u Kotoru, već je on bio samo jedno od njihovih životnih odredišta, potvrđuju najčešće jednokratne zabilježbe tih osoba u matičnim knjigama.

Ako zbirno analiziramo migracijske smjerove pojedinaca koji se spominju u matičnim knjigama dobit ćemo podatke prikazane u grafikonu 41.

Grafikon 41. Migracijski smjerovi prema kotorskim matičnim knjigama

Najviše je, kao što je i očekivano, pojedinaca podrijetlom sa šireg bokeljskog područja (44,19%). Pri tome je važno napomenuti da veći broj ovdje ubrojjenih osoba nije stalno boravio u gradu, već je zbog raznih poslovnih, obiteljskih, prijateljskih i drugih razloga svakodnevno u grad dolazio u sklopu dnevnih migracija.

Drugi je po brojnosti useljavanja bio državni teritorij Mletačke Republike (35,45%). Zapažen udio ovih migracija možemo tumačiti na nekoliko načina. Prvo, u ovu je skupinu bio uključen velik geografski prostor od istočne obale Jadrana, dijela Apeninskog poluotoka do Grčke, što je za posljedicu imalo i veliku postotnu zastupljenost useljenika. Također, pripadnost istoj državnoj zajednici omogućilo je čvrste političke, gospodarske i kulturne veze kojoj su posljedice bile bolja i masovnija komunikacija te obostrana migracijska prožimanja.

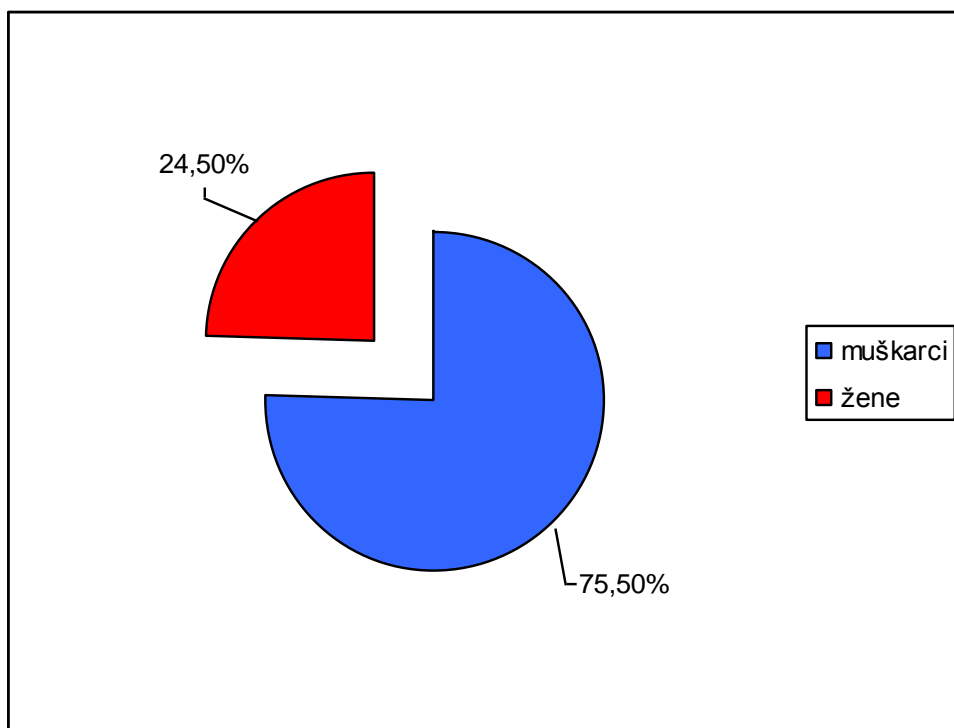
Ostala područja, iako zastupljena u manjim omjerima (oko 5%), također predstavljaju prirodan, odnosno logičan smjer migracijskih kretanja. U prvom redu to se odnosi na susjedne krajeve – Osmansko Carstvo (4,76%) i Dubrovačku Republiku (4,00%) te na prekomorske “susjede” – državnice formirane na središnjem i južnom dijelu Apeninskog poluotoka, a u sklopu potonjih poglavito luke Bari, Ankona i Senigallija.

Naposljetku, manjim su postotnim omjerom zastupljena useljavanja iz Habsburške Monarhije (3,70%) i ostalih europskih zemalja – Francuske, Španjolske, Švicarske i Prusije

(2,03%). Posljednja po brojnosti, sa 1,09% zastupljenosti, mjesta su nejasnog imena ili ona za koja nije moguće utvrditi točnu lokaciju. Primjerice, u knjizi umrlih 1780. godine spominje se vojnik Francesco Castelli iz mjesta Vastala, za koje nismo sa sigurnošću mogli utvrditi lokaciju, a moguće je riječ o gradu Vastu, koji se nalazio u sastavu Kraljevstva Obiju Sicilija. Nadalje, za mjesto Campo (polje) koje se kao zavičajno podrijetlo spominje nekoliko puta,⁵⁵⁹ ne možemo odrediti poblizu lokaciju, kao ni za sela *Cezuza* i *Crabrena*.⁵⁶⁰

Ako migracije promatramo kroz rodnu strukturu useljenika, postotkom su očekivano prednjačili muškarci. Kao što je razvidno iz grafikona 42, čak 75,50% migracija vezano je uz muškarce, dočim su žene bile zastupljene sa 24,50%.

Grafikon 42. Struktura migracija prema spolu

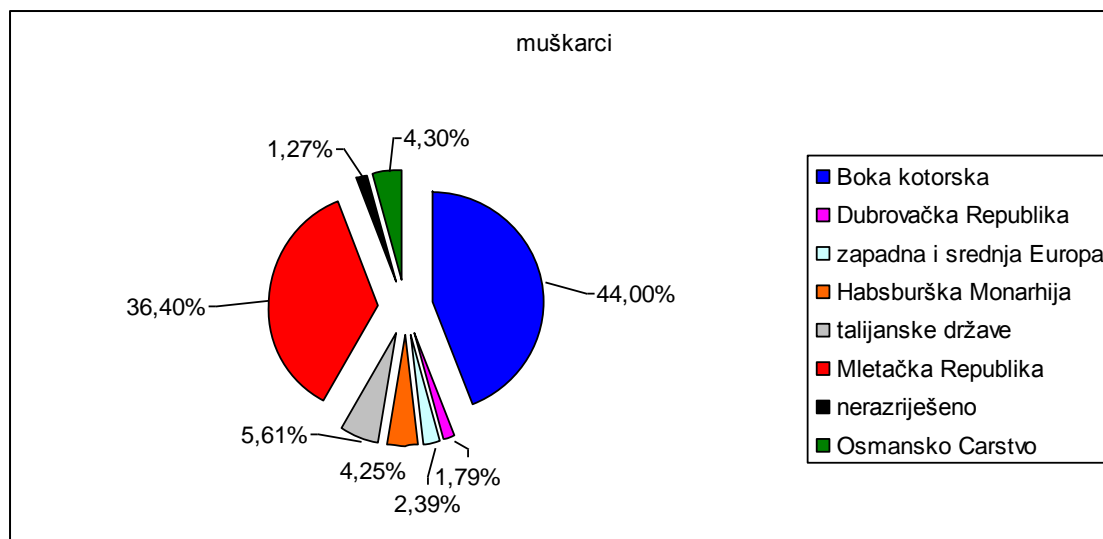

Promotrimo li zasebno migracijske areale muškaraca i žena grafički izračuni također pokazuju očekivane rezultate (vidi grafikon 43 i 44).

⁵⁵⁹ Primjerice, 3. XII. 1775. zabilježena je smrt Antonija Robartella iz Campa.

⁵⁶⁰ S obzirom da je iz *Cezuza* bio vojnik Antun Cirčić (preminuo 11. I. 1787.) možemo pretpostaviti da se to selo nalazilo na širem području istočnog Jadrana, a isti je slučaj i sa vojnikom Ivanom Vasevićem (preminuo 7. IV. 1786.) koji je podrijetlom bio iz sela *Crabrena*.

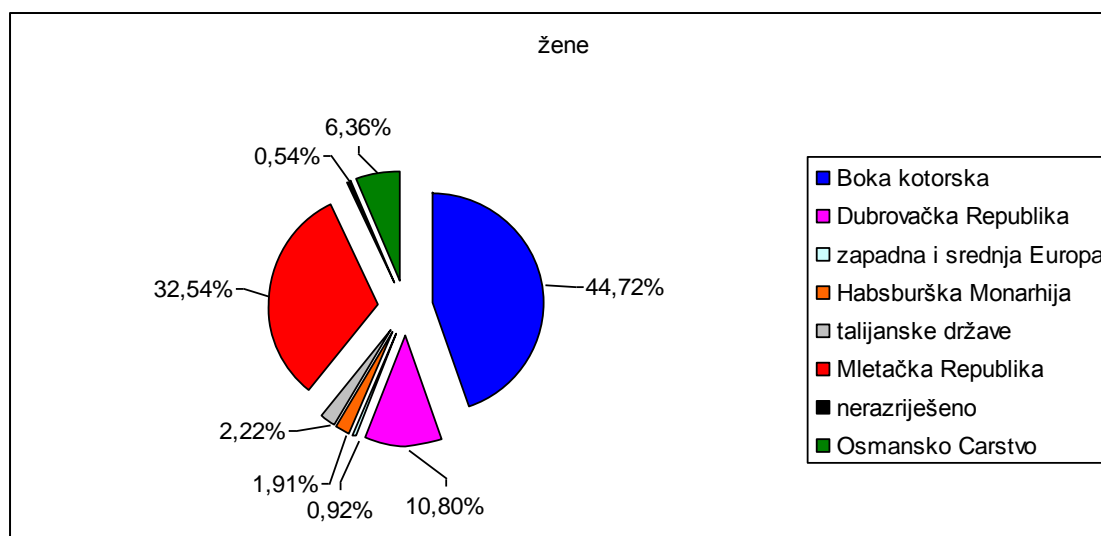
Grafikon 43. Migracijski areali – muškarci

Budući da su muškarci činili tri četvrtine svih migracija u Kotor, postotni su omjeri vrlo slični općim omjerima prikazanim u grafikonu 41. Najviše je muškaraca dolazilo iz susjednih područja bokeljskog zaljeva (44,00%) te s područja Mletačke Republike (36,40%). Na trećem su mjestu migracije s Apeninskog poluotoka (5,61%), a potom slijede one iz Osmanskog Carstva (4,30%) i Habsburške Monarhije (4,25%). U kotorskim je matičnim knjigama najmanje (2,39%) zabilježeno muškaraca iz srednje i zapadne Europe te iz Dubrovačke Republike (1,79%).

Osim kvantitetom, migracije žena razlikovale su se migracijskim smjerovima koji su se u većem postotku odnosili na geografski bliže prostore.

Grafikon 44. Migracijski areali – žene

Kao što je razvidno iz grafikona 44, žene su najviše dolazile iz kotorske okolice te s područja Mletačke Republike. Za razliku od muškaraca koji su u zamjetnom broju podrijetlom bili iz drugih talijanskih država, u slučaju žena na trećem je mjestu zastupljeno područje Dubrovačke Republike (10,80%) te susjednog Osmanskog Carstva (6,36%). U posljednjoj i najmanje zastupljenoj grupi geografski su udaljene zemlje na Apeninskom poluotoku (2,22%), Habsburška Monarhija (1,19%) te preostale europske zemlje iz kojih je dolazilo brojčano malih 0,92% žena.

VIII. 1. Migracije iz Boke kotorske

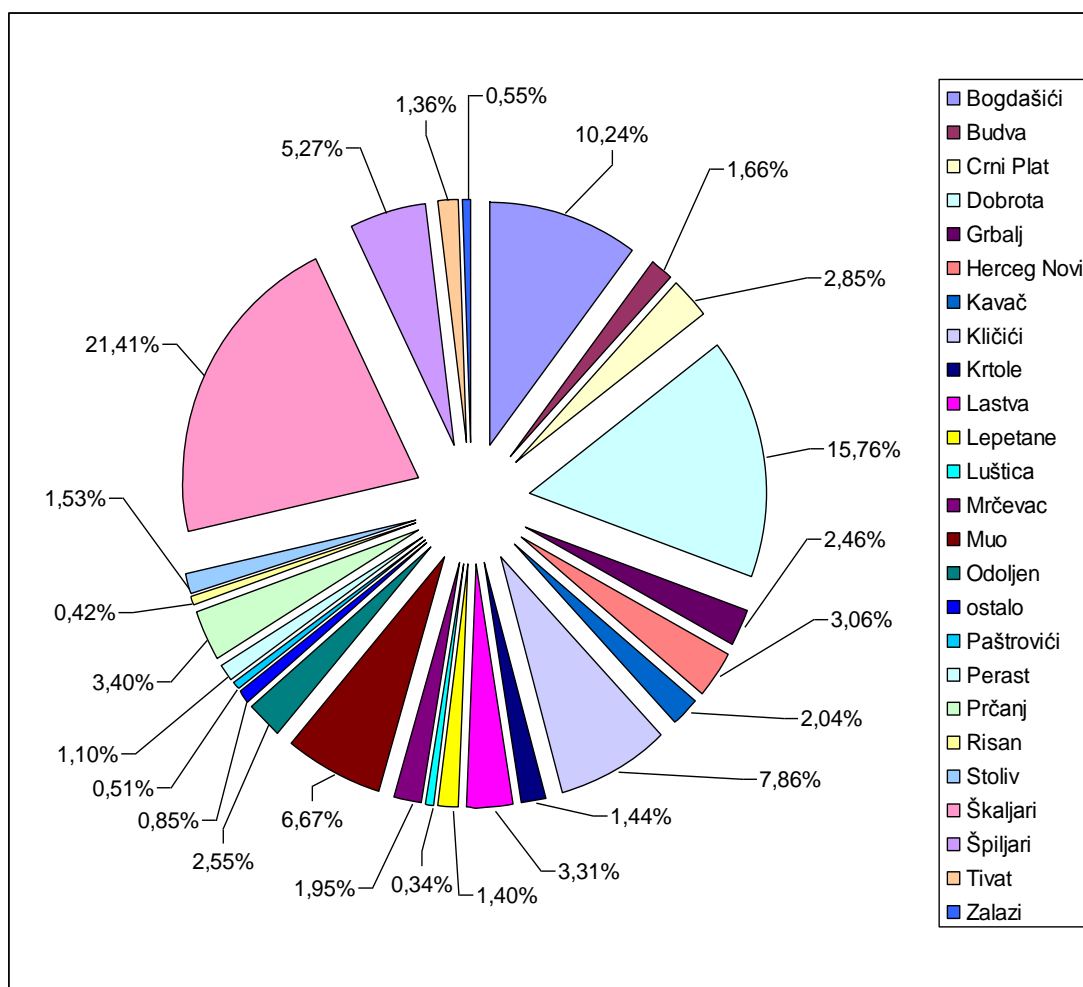
Najmnogobrojnija i najjača migracijska kretanja zabilježena u kotorskim maticama bila su ona unutar bokeljskog zaljeva. Kao što je ranije istaknuto, kod većine u maticama zabilježenih slučajeva nije se radilo o trajnom useljavanju u Kotor, već je riječ o ubilježbama stanovnika koji su u gradu boravili kraće vrijeme (primjerice zbog sezonskih poslova) ili je njihov spomen posljedica dnevnih migracija. To se poglavito odnosilo na stanovništvo brojnih malih mjesta i sela u neposrednoj kotorskoj okolici te se brojni primjeri upisa krštenja (u manjem broju i vjenčanja) odnose upravo na stanovništvo susjednih sela – Škaljara, Kličića, Špiljara i Bogdašića. Iako se njihove zasebne matične knjige počinju voditi u 18. stoljeću te se ta područja (doduše vrlo nesustavno) u kotorskim maticama druge polovice stoljeća nazivaju župama, stanovništvo okolice u velikoj je mjeri i dalje gravitiralo u glavni bokeljski grad. To

je prije svega bila posljedica gospodarskih mogućnosti koje je Kotor pružao, ali u ovom kontekstu neizostavno je Kotor promatrati i kao središte biskupije i vjerskog života Boke. Upravo je svijest o Kotoru kao vjerskom centru bila je vrlo izražena među stanovnicima Boke, što potvrđuju i kotorske matične knjige, odnosno brojne zabilježbe bokeljskog nekotorskog stanovništva koje je, iako nije živjelo u samome gradu, neke bitne životne trenutke vezalo uz bokeljsku prvostolnicu. O tome u prvom redu svjedoče brojni zapisi o krštenju djece iz okolnih mjesta. Izrečenu tvrdnju potvrđuju upisi u matične knjige. Naime, u kotorskim maticama krštenih upisana su krštenja stotine djece podrijetlom iz sela u kotorskoj okolici, što je ujedno i njihov jedini spomenu u kotorskim knjigama – primjerice čak je 95,42% spominjanja stanovništva Škaljara bilo upravo u maticama krštenih.

U promatranim matičnim knjigama zabilježeno je četrdesetak bokeljskih naselja i sela, a u analizu je uključen i širi bokeljski prostor koji se odnosio na grad Budvu te na teritorijalna područja Grblja, Maina, Pobora i Braića te Paštrovića.

Postotni udio zastupljenosti osoba sa šireg bokeljskog područja prikazuje grafikon 45. Kao što je iz njega razvidno, najvećim je udjelom zastupljeno stanovništvo okolnih kotorskih sela (Škaljari, Kličići, Muo, Špiljari, Bogdašići, Odoljen) koje je svakodnevno gravitiralo Kotoru te je njihovo spominjanje u maticama logična posljedica takvih dnevnih migracija.

Grafikon 45. Migracije iz Boke kotorske

Raščlambu ove skupine započet ćemo matičnim ubilježbama stanovništva iz gradova Herceg Novi i Budve te iz njihove okolice. Primjerice, 22. lipnja 1776. godine u Kotoru je preminuo neimenovani sin Anđela Carevića iz Herceg Novog, a Ivan Petrović, sin pokojnog kapetana Draga iz Herceg Novog, oženio se 9. listopada 1753. godine Marijom dall'Oglio iz Kotora. U matičnim knjigama spominju se i mjesta iz novljanske okolice. Tako se, 9. veljače 1712. godine, u Kotoru udala Ana Vučić podrijetlom iz sela Kuti u okolici Herceg Novog i to za Iva Lučića iz Morinja, a u Kotoru je (25. svibnja 1798.) preminula Marija Dabović iz sela Đurići u novljanskoj okolici.

Uz Herceg Novi, u kotorskim je maticama zabilježeno i stanovništvo iz Budve i okolice. Tako je u Kotoru (4. kolovoza 1784.) krštena Agneza, kći kapetana Stjepana Zanovića i Jelene Antonioli iz Budve. Ogranak ugledne budvanske obitelji Bubić također je živio u Kotoru i često su spominjani protagonisti kotorskih matica. Primjerice, u knjizi

vjenčanih zabilježena je udaja dviju kćeri Budvanina Nikole Bubića. Prva se, 26. ožujka 1742. godine za budvanskog kapetana Stjepana Medina udala Marija, dočim se njezina sestra Lucija (5. listopada 1750.) udala za *conte*-a Andreu Landa.⁵⁶¹

Stanovnici iz Herceg Novog i Budve nisu u Kotoru sklapali brakove samo s pojedincima iz bokeljskih krajeva, nego i iz puno udaljenijih mjesta. Primjerice, Stana Čičić iz Budve udala se 7. svibnja 1747. godine za kaplara Giulija Cesarea iz Perugie, a Jelena Rafaelova udala se (20. siječnja 1704.) za francuskog vojnika Michiela Zuija.

Iz teritorijalnih oblasti Maina, Pobora i Braića, smještenih u budvanskoj okolici, u maticama je zabilježena tek pokoja osoba. Iz Maina su zabilježene dvije Ivane Lješević – jedna pokojnog Iva i druga pokojnog Đura. Prva se (12. srpnja 1774.) udala za vojnika Antonija Rossija iz Brescie, dočim se Ivana Đurova (18. veljače 1787.) udala za vojnika Vida Attegla iz Nina. Također, Ruža Petrova iz Pobora (22. travnja 1703.) u Kotoru se udala za Krila Žeravicu iz Stoliva.

Iako su bokeljski pomorski centri – Prčanj, Perast i Dobrota – u 18. stoljeću doživljavali procvat demografskih, gospodarskih, kulturnih razvojnih sastavnica, Kotor je kao centar Boke privlačio brojno stanovništvo iz navedenih mjesta. Kao što je prikazano u prethodnom poglavlju, brojni dobrotski i prčanjski paruni stekavši svojim trgovačkim i pomorskim pregnućima zamjetne imetke, kupovali su kuće u Kotoru, a neki su s vremenom (kao što je to primjerice bilo s prčanjским Lukovićima) ulazili i u kotorsko plemstvo. Osim znanih pomorskih obitelji Kamenarović, Tripković, Radimiri, Radoničić (Dobrota) te Đurović, Luković, Beskuća, Lazari, Sbutega (Prčanj) u kotorskim su matičnim knjigama zabilježeni brojni zapisi “običnih” Dobročana i Prčanjana, koji se mahom spominju u maticama krštenih. O njihovom pučkom podrijetlu svjedoči i nerazvijena prezimenska formula te se takvi pojedinci identificiraju osobnim i očevim imenom. Primjerice, Niko Ivov iz Dobrote krstio je (1. studenog 1701.) u kotorskoj prvostolnici sina Stjepana; Niko Vukov iz Dobrote (26. rujna 1701.) krstio je sina Matiju; Niko Tomov iz Dobrote (19. travnja 1703.) sina Stjepana; Niko Stijepov iz Dobrote (24. kolovoza 1704.) sina Ivana; Niko Markov iz Dobrote (22. studenog 1707.) sina Božu, a Luko – sin Nika Tripova iz Dobrote – kršten je u Kotoru 20. srpnja 1707. godine.

⁵⁶¹ L. Čoralić – M. Katušić, *Od afričke obale do dalmatinske prijestolnice – mletački general Marko Antun Bubić*, str. 142.

Iz geografski udaljenijeg Perasta podrijetlom je manji broj u kotorskim maticama spomenutih pojedinaca, a većinom je riječ o pripadnicima znamenitih peraških pomorskih obitelji. Kapetan Matija Bronza spominje se kao svjedok na vjenčanju (28. listopada 1703.) Matija Daba i Vicke, kćeri paruna Nikole Ruskovića, a parun Krsto Krilović bio je svjedokom vjenčanja Ivana Carevića iz Herceg Novog i Marije, kćeri paruna Luke Raičevića (27. lipnja 1745.).⁵⁶²

Osim iz gradova i većih mjesta, u Kotoru je dulje ili kraće vrijeme boravilo stanovništvo iz brojnih drugih bokeljskih naselja. Krenuvši od Herceg Novog prema Kotoru matične knjige izrijekom spominju stanovnike podrijetlom iz Bijele,⁵⁶³ Kostanjice,⁵⁶⁴ Morinja⁵⁶⁵ i Risna.⁵⁶⁶ Između Perasta i Dobrote u kotorskim se maticama spominju sela Orahovac, Horti i Ljuta⁵⁶⁷ (u grafikonu 45 promatrani zajedno s Dobrotom) te Zalazi⁵⁶⁸ u unutrašnjosti. Nasuprot njima, podno brda Vrmac smjestila su se sela Kličići, Muo, ranije spomenuti Prčanj te u njegovu produžetku Stoliv i Lepetane.⁵⁶⁹

⁵⁶² Primjerice, 10. IX. 1752. Matija Balović iz Perasta oženio se Marijetom Bubić iz Budve, a Peraštanin Alvis Visković bio je 7. II. 1785. svjedok vjenčanju Andrije Gorakuće iz Herceg Novog i Kamile Saben iz Kotora.

⁵⁶³ Anđa Stijanova iz Bijele udala se (21. II. 1700.) za Marca Giovannijeva podrijetlom iz Albanije, a Danilo Balatušić (12. IX. 1744.) Vickom Bogdanović iz Kotora.

⁵⁶⁴ Krsto Matković iz Kostanjice spominje se 7. V. 1798. kao svjedok na vjenčanju Matije Arnazula i Marije Golub iz Crnog Plata, dočim je 25. IV. 1786. u Kotoru preminula Ana Dabović iz Kostanjice. S obzirom na vrlo mali broj spominjanja u kotorskim maticama, Kostanjica, Morinj i Risan u grafikonu 45 promatrani su kumulativno pod pojmom Risan.

⁵⁶⁵ Iz Morinja je bila Stana Radinović koja se 28. I. 1714. udala za vojnika Luja d'Ariggo iz Provanse, kao i Stana Tomašević koja se u Kotoru 12. I. 1777. udala za Matiju Grgurovića.

⁵⁶⁶ Iz Risna su podrijetlom bile dvije Ane Radović. Prva, kći pokojnog Tripuna, udala se (3. VI. 1784.) za Adama Sabena iz Škaljara, a Ana Josipova (16. VII. 1786.) udala se za kaplara Matiju Pavića iz Poreča.

⁵⁶⁷ Katarina Milošević, kćer Šćepana Mitrova iz Orahovca, udavala se dva puta. Prvi put (28. I. 1772.) za Andreu Zambellija iz Verone, a nekoliko godina kasnije (1. VIII. 1779.) zabilježeno je njezino vjenčanje s kaplarom Antunom Dottolom iz Fažane. Iz mjesta Horti najčešće su spominjana prezimena Žuho (*Xuho*) i Chebello. Navedimo samo nekoliko primjera: dvadesetih godina 18. stoljeća u Kotoru su krštena djeca Jurja Žuha, a 1782. umrle su Marija (26. II.) i Anastazija (5. VII.) Žuho. Također, u prvom desetljeću stoljeća u Kotoru su krštena djeca Nikole Chebella, a dvadesetih godina djeca Vuka, Tripuna i Stjepana Chebella. Naposljetku, 1709. godine u Kotoru su krštena djeca Jova Matka i Jane iz Ljute (sin Vuko kršten 25. III.), kao i Tripuna Nikova i Lucije (sin Božo Marko kršten 20. IV.) iz istog mjesta.

⁵⁶⁸ Iz Zalaza je podrijetlom bio Božo Miletin, čiji su sinovi Mihovil (8. VI. 1710.) i Ilija (6. XI. 1721.) kršteni u Kotoru.

⁵⁶⁹ Stanovnici podrijetlom iz Stoliva su se, uz u nekoliko navrata spominjana prezimena Žeravica, Mihić, Krilović, navodili bez prezimenske formule. Kao očevi djece u knjizi krštenih spominju se primjerice: Jakov Đurov (9. X. 1701.), Mato Franov (27. I. 1702.), Vuko Perov (8. IX. 1704.), Ivo Jerkov (6. IX. 1706.) i Tripun Vickov (16. IX. 1708.). Također, Juraj Raičević iz Lepetana zasigurno je dulji period boravio u Kotoru. U prilog tvrdnji idu ubilježbe navedenog u matici vjenčanih i umrlih. Naime, rečeni se 29. VI. 1757. oženio Marijom Martinelli, a podatak o smrti zabilježen je 22. IX. 1788.

Nastavljajući priobaljem u tivatskom se zaljevu spominju Lastva⁵⁷⁰ i Tivat,⁵⁷¹ a na kopnenom potezu od Kotora prema Tivtu brojem upisa ističe se stanovništvo Kavača, Bogdašića, Mrčevca i Crnog Plata.⁵⁷²

Poluotok Luštica spominje se bez konkretnih navođenja sela i zaselaka. S Luštice su bili: Ivan Jurjev (26. prosinca 1715. – oženio se Stanom Vukovom iz plemena Banjani), Ivo Dubčević koji se oženio (26. lipnja 1701.) Anđom Morić s Luštice, kao i Milica Tripković, koja se 6. rujna 1796. godina udala za sinjskog vojnika Frana Vojnovića.

Između Luštice i Budve prostire se područje Grblja koje su u matičnim knjigama spominje općom oznakom *Zuppa* te konkretnim selima Zagora i Lješevići.⁵⁷³

Naposljetku, nakon Pobora, Maina i Braića koji su obrađeni u sklopu budvanskog teritorija, najjužniji dio šireg bokeljskog područja koji se spominje u kotorskim matičnim knjigama bilo je područje Paštrovića. Iako se područje Paštrovića sastojalo od brojnih naselja (primjerice Bečići, Buljarice, Petrovac, Sveti Stefan), u kotorskim maticama pojedinci su se identificirali općim pojmom *da Pastrouichi*. Paštrovsko prezime koje se u najčešće spominje u kotorskim maticama jest Mitrović. Kaplar Stjepan Mitrović⁵⁷⁴ i Viena Veneranda Artini s Krfa u Kotoru su krstili sinove Ivana (12. studenog 1780.) i Jakova Matiju (4. ožujka 1783.). Iz Paštrovića je bio i Marko Brgetić (Brgatica) koji se spominje u matičnoj knjizi krštenih i to kao otac četvero djece: Frane (rođena 7. listopada 1708.), Nikole (rođen 1. ožujka 1711.), Katarine (rođena 9. veljače 1713.) i Elizabete (rođena 10. veljače 1715.).

⁵⁷⁰ Od osamdesetak spominjanja u kotorskim maticama tek je nekolicina stanovnika Lastve zabilježena u knjizi vjenčanih. Primjerice, Marija Musa (6. IX. 1756.) udala se za Grgura Matkovića iz Kličića, Stana Đurova (5. II. 1731.) udala se za Mata Luka Franova iz Crnog Plata, a Luka Markov (8. IX. 1743.) oženio je Katarinu Matković iz Kličića.

⁵⁷¹ Juraj Scanata (Skanatić) iz Tivta umro je 23. X. 1783., dočim se Lucija istog prezimena udala (28. XI. 1785.) za vojnika Michiela Petitu iz Napulja.

⁵⁷² Stanovnici svih navedenih sela spominju se najčešće samo prilikom krštenja djece te njihovu pojavnost u Kotoru možemo smatrati dnevnim migracijama. Primjerice, Pavla i Jelena, kćeri Đura Pokanića iz Kavača, krštene su 25. VI. 1712. i 14. VI. 1715.; Tripun (27. XI. 1702.), Ana (13. III. 1707.), Marija (6. VII. 1710.), Mihaela (21. XI. 1717.) i Andrija (14. XII. 1721.) djeca su Luka Perova iz Mrčevca i supruge mu Pave, a Mihovil (19. IX. 1759.) je sin Ivana Goluba iz Crnog Plata.

⁵⁷³ Iz Grblja su bile sluškinje Ana Đurova (preminula 28. IV. 1785.) i Katarina (preminula 28. VIII. 1727.), dočim su kao mladenke upisane sluškinje Ana Bujenović (10. IX. 1731., udana za kaplara Paola Minozzija) i Jelena Battuta (8. VIII. 1723., udana za vojnika Sebastijana Balloa). Također, vojnik Bernard Ivić, preminuo 19. V. 1784., podrijetlom je bio iz sela Zagora.

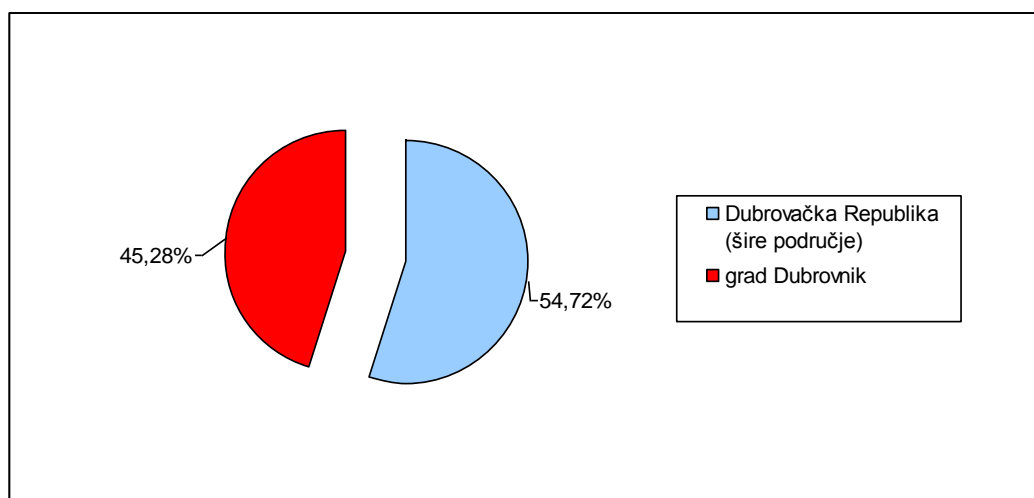
⁵⁷⁴ Dvadesetih godina 18. stoljeća (18. VIII. 1723.) u Kotoru je preminuo Stjepan Mitrović iz Paštrovića, a tri godine ranije (2. V. 1720.) i Marko Mitrović.

VIII. 2. Migracije iz Dubrovačke Republike

Iako se Boka kotorska i Dubrovačka Republika nisu nalazile u istim državnim cjelinama, stoljećima su djelovale kroz neke zajedničke razvojne smjernice, poglavito one usmjerene na pomorstvo i trgovinu. Stoga je jedno od najprepoznatljivijih bokeljskih trgovačkih odredišta bio Dubrovnik, a brojni su bokeljski paruni, kapetani i mornari sačinjavali posade dubrovačkih brodova. Osim toga, neposredno susjedstvo tih dvaju područja pridonijelo je većoj pokretljivosti stanovnika kojima je Kotor kao glavni grad mletačke pokrajine bio primamljiv migracijski smjer. O tome svjedoče i brojne zabilježbe pojedinaca s dubrovačkog teritorija u kotorskim maticama.

U kotorskim matičnim knjigama stanovništvo iz grada Dubrovnika te ono s ostalog područja Dubrovačke Republike bilo je zastupljeno sličnim postotnim omjerima. Malu prevagu – 54,72% imalo je stanovništvo koje je kao mjesto podrijetla naznačilo širi prostor unutar Dubrovačke Republike, dok su stanovnici iz samog grada bili zastupljeni sa 45,28%.⁵⁷⁵

Grafikon 46. Migracije s područja Dubrovačke Republike

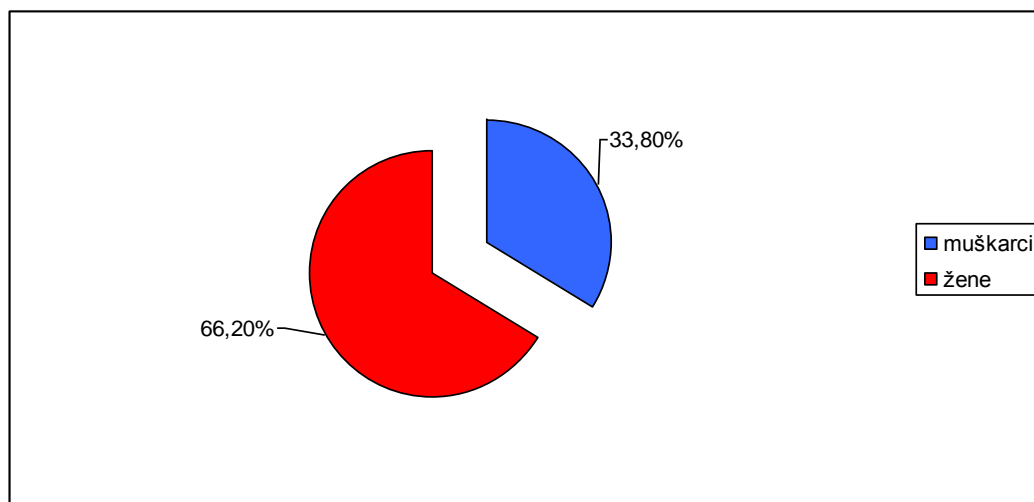
Tako se, primjerice, 8. prosinca 1743. godine u Kotoru vjenčala Vicka Tomova sa Pelješca i to za Giacoma *di Antonio* iz Skadra. Iz Župe dubrovačke, točnije iz sela Brgat, podrijetlom je bila Ana Vučetić koja se (31. siječnja 1787.) udala za Santa Perlinija iz Verone, a iz Župe dubrovačke bila je i Vicka, koja je u Kotoru radila kao sluškinja u kući Antuna

⁵⁷⁵ Stanovništvo zavičajem iz Dubrovačke Republike u kotorskim matičnim knjigama identificiralo se dvojako – općim pojmom *Stato Raguseo* ili navođenjem točnog mjesta podrijetla što će biti prikazano kroz brojne primjere u samom radu.

Smeće, zabilježena u matici umrlih 11. siječnja 1731. godine. Također, u knjizi umrlih spominje se nekoliko preminulih Dubrovkinja: Marija, sluškinja u kući braće Paskvali (5. veljače 1724.) i Frana, sluškinja u kući paruna Nikole Petrovića (12. listopada 1724.), dočim je 11. veljače 1710. godine u Kotoru preminula Petrunjela iz Dubrovnika.

Navedeni primjeri, osim geografskih pokazatelja, vrlo dobro ilustriraju i rodnu strukturu dubrovačkog stanovništva u Kotoru (vidi grafikon 47).

Grafikon 47. Spolna struktura stanovništva iz Dubrovačke Republike

Kao što je razvidno iz grafikona, čak 66,20% dubrovačkih migracija u Kotor činile su žene, dok su muškarci bili zastupljeni s 33,80%. Nadalje, sve žene kojima je navedeno zanimanje bile su sluškinje, a u kotorskim se matičnim knjigama spominju i četiri dubrovačka vojnika te tri muškarca koji su obavljali poslove kućne posluge.

Rezultati analize prezentirani u prethodnim redcima u potpunosti odgovaraju predodžbi o osamnaestostoljetnim migracijama žena. Naime, žene su najčešće useljavale u geografski bliža mjesta, a Kotor je kao susjedni grad bio potencijalno primamljiva smjernica migracija. S druge strane, žene su najčešće migrirale iz seoskih sredina u gradske, a motiv im je pri tome bio poboljšanje materijalnih uvjeta života. Dubrovkinje koje su zabilježene u maticama podrijetlom su češće bile iz okolnih područja Župe dubrovačke i Konavala nego iz samog Dubrovnika, a njihova sama identifikacija upućuje na siromašnije obiteljsko podrijetlo. Osim što su sve žene kojima je navedeno zanimanje bile sluškinje, vrlo se veliki broj njih nije identificirao prezimenima već samo očevim imenom. Primjerice, u kotorskoj knjizi krštenih

kao majke krštene djece spominju se: Ana Ivanova (4. svibnja 1711.), Jelena Ivanova (6. srpnja 1711.), Marija Stjepanova (15. svibnja 1712.) te Ana Nikova (11. prosinca 1712.).

Preostaje nam odgovoriti na pitanje tko su bili vjenčani partneri Dubrovkinjama ubilježnim u maticu vjenčanih. Najviše je brakova Dubrovkinja zabilježeno s muškarcima zavičajem s mletačke terraferme (27,58%). Marija Picetić iz Dubrovnika udala se (11. siječnja 1780.) za Iseppa Bravosa iz Udina, a Ana Perić udala se (1. studenog 1740.) za Francesca Marsettija iz Vicenze.

Nakon terraferme, postotnim omjerima od 10% do 15% zastupljeni su muškarci iz Boke kotorske, Dalmacije te s područja Dubrovačke Republike. Margareta Perlić iz Srebrena (Breno) udala se, 9. listopada 1780. godine, za Tripuna Raičevića iz Kotora, dočim je Frana Markočević s Pelješca (6. lipnja 1746.) svog izabranika pronašla u Grblju, a riječ je bila o Luki, sinu Jakova Mitrova.

Konavoka Lucija Terković (28. prosinca 1766.) udala se za Ivana Didovića iz Klisa, a kaplar Nadal Kapović iz Makarske u Kotoru se (5. veljače 1776.) oženio Nadalinom Rošić iz Brgata u Župi dubrovačkoj. Nadalje, Anica Radovan iz Konavala udala se (17. siječnja 1712.) za Jozu Krilića iz Slanog, a iste su se godine (13. listopada) u Kotoru vjenčali i Milica Andrijina (*Zuppana*) i Ivan Lučić iz Konavala.

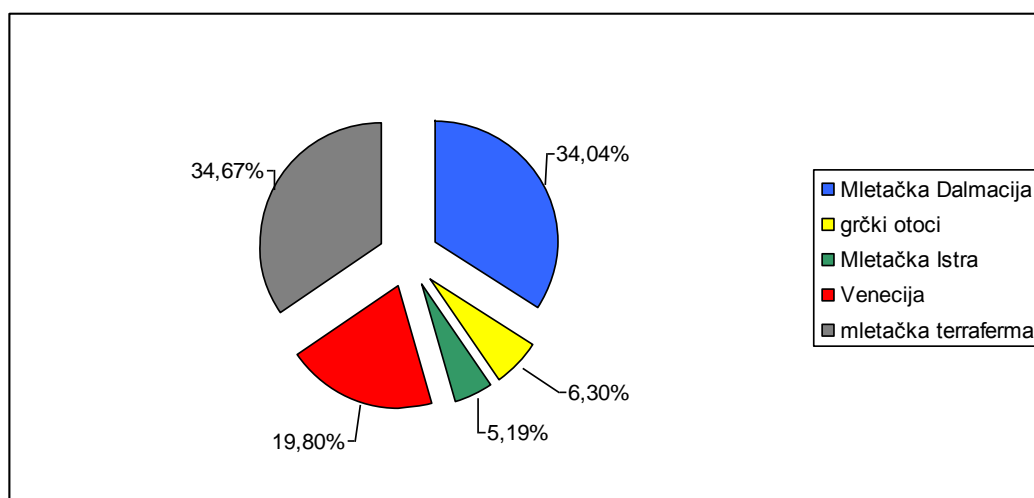
Naposljetku, u desetak je primjera zabilježeno vjenčanje Dubrovkinja sa stanovnicima Venecije. Ana Tušić iz Konavala (29. siječnja 1769.) udala se za Pietra Sariolija iz Venecije, dočim se Francesco Rossi iz Venecije (21. studenog 1711.) oženio Marijom iz Dubrovnika.

Podrijetlo partnerica kojima su se Dubrovčani ženili u Kotoru vrlo je rijetko zabilježeno u knjizi vjenčanih, a spominju se samo Dubrovačka Republika i Boka kotorska te jedna mladenka iz Crne Gore. Primjerice, Nikola Milogarović iz Dubrovačke Republike oženio se (1. srpnja 1725.) sluškinjom Marijom Lucijom Alega iz istog područja, a Konavoka Janica Radovanova u Kotoru je (27. prosinca 1712.) postala supruga Josipa *Giuricina* iz Slanog. Nadalje, Antun Vickov iz Dubrovačke Republike oženio se (6. studenog 1730.) sluškinjom Stanom Matković iz Kličića, a iz Kličića je bila i Pave Tripica koja se istog datuma, ali 1724. godine, udala za Dubrovčanina Vuka Ivanova. Naposljetku, Jakov Konzolić iz Dubrovnika vjenčao se u Kotoru (30. lipnja 1731.) sa sluškinjom Marijom Vudragović iz Tomića u Crnoj Gori.

VIII. 3. Migracije iz Mletačke Republike

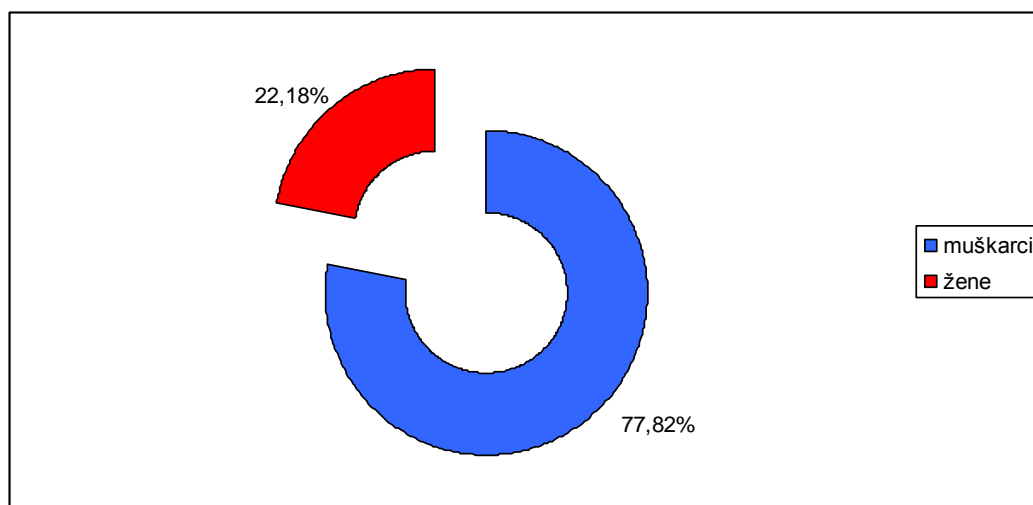
Treću skupinu migracijskih areala činilo je stanovništvo podrijetlom s područja koja su se u 18. stoljeću nalazila pod mletačkom upravom. Geografskim, ali i političko-administrativnim kriterijima, ovu smo skupinu detaljnije raščlanili na pet podskupina – Mletačku Dalmaciju, Mletačku Istru, Veneciju, mletačke posjede na terrafermi te na grčke posjede u sastavu Republike sv. Marka. Zastupljenost ovih podskupina u kotorskim maticama razvidna je iz grafikona 48.

Grafikon 48. Migracije s područja Mletačke Republike

Najveći postotni udio stanovništva podrijetlom s mletačke terraferme (34,67%) posljedica je geografske veličine područja koje je promatrani pojam obuhvaćao, a to se odnosilo na područje Veneta, Furlanije i Lombardije. Uz njih su u zasebne skupine izdvojena područja na istočnoj obali Jadrana od Istre do Dubrovnika, podijeljena na Mletačku Dalmaciju (34,04%) i Mletačku Istru (5,19%). Između postotne zastupljenosti stanovništva iz Mletačke Dalmacije i Istre smjestilo se (sa 19,80%) stanovništvo glavnog grada Republike te s grčkih otoka (6,30%) koji su se u 18. stoljeću nalazili pod mletačkom upravom.

Grafikon 49. Spolna struktura stanovništva podrijetlom iz Mletačke Republike

U kotorskim je matičnim knjigama podrijetlom s navedenih područja pod upravom mletačkog dužda zabilježeno 77,82% muškaraca i 22,18% žena. Ako detaljnije analiziramo migracije žena dobit ćemo sljedeće podatke. Žene su u Kotor najčešće dolazile s područja Mletačke Dalmacije (45,58%) i iz same Venecije (18,85%). Nakon njih, u malim postotnim razlikama javljaju se žene s područja terraferme (16,46%) i one grčkog podrijetla (14,32%). Naposljetku, u Kotoru je najmanje bilo zabilježeno žena s područja geografski najmanje regije – Mletačke Istre – njih samo 4,77%.

Od ukupnog broja muškaraca iz ove je skupine kod njih 43,40% navedeno zanimanje. Većina, odnosno čak 87,61% muškaraca uključena je u neko vojno zanimanje (kopnena vojska, mornarica ili gradska vojska), 4,54% su veslači-kažnjenici na galijama, 2,82% muškaraca iz Mletačke Republike bilježe se kao sluga, 2,03% kao obrtnici, dok su ispod 1% bili državni službenici, liječnici i paruni brodova.

VIII. 3.1. Migracije iz Mletačke Dalmacije

Iako nisu bila najbrojnija, useljavanja stanovništva s prostora Dalmacije u Kotor svakako pripadaju zanimljivijima i za hrvatsku povijest značajnim migracijama. Glavnina migracijskih gibanja na prostoru Mletačke Dalmacije odvijala se između samih tamošnjih gradova i seoskih naselja te bokeljsko područje, pa tako i sam grad Kotor, nisu bili na prvom mjestu njihovih iseljeničkih pravaca. Na nešto manji opseg iseljavanja Dalmatinaca u Kotor

utjecala je i orijentiranost prekojadranskih stečevina na Veneciju kao državni centar, kao i teritorijalni diskontinuitet mletačkih istočnojadranskih područja, koji je uzrokovala Dubrovačka Republika.

Zavičajno podrijetlo Dalmatinaca koji se spominju u kotorskim matičnim knjigama bilo je vrlo šaroliko te je obuhvaćalo gradove, manja naselja, sela na obali i u unutrašnjosti, kao i gotovo sve dalmatinske otoke. Kao i u svim ostalim primjerima, useljenici su svoje podrijetlo najčešće definirali prema gradovima, iako je katkada sasvim razvidno da je točniji zavičaj određenog broja njih bio vezan uz okolnu seosku sredinu.

Pri zavičajnoj identifikaciji Dalmatinaca u kotorskim maticama u nekoliko se primjera navodi i općenit naziv – *da Dalmazia*. Tako je 10. travnja 1783. godine u Kotoru umro Marko, sin kaplara Jakova Lukinovića iz Dalmacije i supruge mu Ane iz Trogira. Također, 4. rujna 1796. godine preminuo je i Martin Borčić iz Dalmacije.

Nadalje, kao mjesto podrijetla useljenika spominje se većina dalmatinskih priobalnih gradova. Pri tome su najučestalije ubilježeni veći gradovi – Zadar, Šibenik, Trogir i Split. Zadar kao glavni grad Mletačke Dalmacije te njegova kopnena i otočna okolica najčešće je spominjano migracijsko područje. Tako se zadarski plemić Nikola Nassi oženio (5. lipnja 1786.) kotorskom plemkinjom Terezom, kćerkom Serafina Draga, a Petar Fanafogna plemkinjom Marijom Drago, 28. lipnja 1749. godine. Osim njih, u Kotoru su zabilježeni brojni Zadrani neplemenitog podrijetla, a u matici umrlih to su primjerice: Duje Siročević (19. ožujka 1786.), Lucija Sorić (30. ožujka 1788.), Katarina Felić (21. kolovoza 1790.) i Marko Mandić (26. rujna 1791.).

I zadarska okolica često je spominjan zavičaj useljenika u Kotor. Vojnik Antun Galenčić (preminuo 10. prosinca 1788.) bio je iz Nina; Marko Juraj Stipanić (oženio se Vickom Bačvar pokojnog Tripuna iz Kotora, 7. kolovoza 1757.) podrijetlom je bio iz Starigrada Paklenice, a vojnik Šimun Koslović (preminuo 18. prosinca 1781.) bio je iz Ravnih Kotara. Naposljetku, i zadarski otoci, ponajprije Ugljan, Pašman te Dugi Otok navode se kao zavičaj nekih protagonista matičnih upisa.⁵⁷⁶

⁵⁷⁶ Primjerice, Katarina Domčinić iz Lukorana na otoku Ugljanu udala se (22. VI. 1731.) za vojnika Bartola Azalinija iz Trogira. Vojnik Šime Radić iz sela Sali na Dugom Otoku umro je 4. srpnja 1781., a ranije iste godine (16. I.) i mornar Toma Lukašić s Pašmana. Iz mjesta Tkon (*Kuun*) na Pašmanu zavičajem je bio Mate Lukavić koji je preminuo 4. III. 1778.

Iz šibenskog su kraja u matici umrlih upisani vojnici: Antun Verić (18. srpnja 1786.), Dominik Gandolfo (21. svibnja 1785.), Josip Marinari (24. srpnja 1785.), Juraj Perović (25. veljače 1790.), Luka Dujić (21. lipnja 1786.) i Matija Marušić (6. listopada 1794.). U sklopu šibenskog teritorija (*territorio Sebenico*) u Kotoru su zabilježeni i pojedinci iz Promine, Rogoznice te s otoka Murtera i Zlarina.⁵⁷⁷

Za razliku od Zadra i Šibenika, Trogir se nešto manje spominje kao ishodište migracija u Kotor. Trogirani zabilježeni u kotorskim maticama bili su primjerice: Jakov Filipović i Grgur Franić i to pri krštenju kćeri Ane (Filipović, 16. studenog 1784.) i Katarine (Franić, 28. svibnja 1703.); Petar Caralipero (26. veljače 1759.) koji se oženio Anom Nikolić iz Herceg Novog; Jure Periša (preminuo 30. listopada 1788.) te pričuvni narednik Martin Matković (preminuo 31. prosinca 1708.).

Na trogirsko-splitskom području brojem ubilježbi ističu se stanovnici Kaštela. Oni se najčešće bilježe općenitim nazivom *Castello*, a izrijeком se spominju Kaštel Kambelovac, Kaštel Sućurac, Kaštel Novi, Kaštel Štafilić i Kaštel Lukšić (*Vitturi*).⁵⁷⁸ Osim Kaštela, kao sastavni dio splitskog teritorija navode se i Poljica. U knjizi vjenčanih spominju se Poljičani kaplar Stjepan Bašić, koji je u Kotoru (28. lipnja 1782.) sklopio brak sa Zadrankom Katarinom Petrović; Matija Antičijević oženio se (18. siječnja 1776.) Marijom Milošević, a 23. rujna 1781. održano je vjenčanje Frane Stijepovića i Ane Marije Curasa iz Kefalonije.

Split se uz Zadar spominje kao najčešći smjer migracija – ukupno je preko 60 upisa Splitskana zabilježeno u kotorskim maticama. Primjerice, u matičnoj knjizi umrlih zabilježeni su: kapetan Jerolim Donadini (8. rujna 1782.), Jakov Donadini (9. kolovoza 1794.), vojnik Andrija Berčić (12. siječnja 1777.), kaplar Anzolo Valle (15. studenog 1704.), vojnik Josip Božić (19. travnja 1783.), vojnik Jure Burić (20. ožujka 1776.) i Frano Mišćević (30. rujna 1785.).

⁵⁷⁷ Vid Bilušić s područja Promine oženio se 6. VI. 1754. Vickom Ivoleo, a njegov prezimenjak Jakov (2. VII. 1792.) Lucijom *Obuchia*. Mornar s Murtera Šimun Grubišić preminuo je 18. I. 1789., a sa Zlarina je podrijetlom bio Antun Savin (umro 29. IX. 1783.). Rogoznica je bila zavičaj kaplara Luke Radića koji se 24. VII. 1769. oženio Ivanom Businković s Murtera, a narednik Gregor Radić (također iz Rogoznice) vjenčao se 7. XI. 1770. Barbarom Rosa.

⁵⁷⁸ Olivija Berić iz Kaštel Kambelovca (*Castello Cambio, territorio di Spalato*) udala se (11. VIII. 1782.) za mornara Antonija Ruggerija; iz Kaštel Sućurca (*Castello di Susurac, diocesi di Spalato*) bio je vojnik Pavao Bane, koji se (20. II. 1775.) oženio Ivanom *Chiorovich* iz Crne Gore; *Castel Vitturi, territorio di Spalato* zavičaj je Josipa Gargantora oženjenog (10. III. 1782.) Petrunjelom Radičić iz Jelse na Hvaru; iz Kaštel Novog bio je Frano Stude (oženio se 16. VII. 1796. Adrijanom Davidović iz Paštovića) te naposljetku Vicko Vujetić, vojnik iz Kaštel Štafilića, zabilježen je u knjizi umrlih 17. III. 1788.

Južnije od Splita brojem se upisa ističu se još Omiš⁵⁷⁹ i Makarska.⁵⁸⁰ Od područja u unutrašnjosti Dalmacije, s više desetaka upisa valja istaknuti Sinj, potom područje Drniša i Knina sve do Imotskog. Većina pojedinaca iz ovih krajeva su muškarci, najčešće vojne djelatnosti. Primjerice, iz Sinja su podrijetlom preminuli vojnici Marko Bilokapić (13. svibnja 1783.) i Pavao Budić (13. siječnja 1787.), dočim je Drniš zavičaj vojnika Josipa Ivanovog i Matije Jaičevića koji su preminuli u Kotoru 2. kolovoza 1786., odnosno 8. lipnja 1781. godine. Sa kninskog područja potječu vojnici Ivan Pletikosa (29. veljače 1795.), Ivan Petrović (11. listopada 1784.) te Todor Mitrović (6. prosinca 1785.), a kao mladoženja se (7. listopada 1787.) spominje kaplar Andrija Bijelić iz Imotskog.

Naposljetku, u kotorskim se maticama mogu pronaći zanimljivi i kvantitativno zapaženi upisi Dalmatinaca podrijetlom s brojnih otoka. Brojem prednjače migracije s Hvara i Korčule, otoka koji su s Kotorom imali brojne uzajamne trgovačke veze. Također, vrlo je zanimljiva spoznaja da se u maticama spominju brojne otočanke u čemu ponovno prednjače Hvaranke – čak 48,61% upisa osoba podrijetlom s Hvara bile su žene. Primjerice, u Kotoru su se udale Hvaranke Vicka Novak (16. kolovoza 1786., za Ivana Šimunovića iz Sinja), Vicka Samohod (29. srpnja 1790., za Giovannija Madunu iz Venecije), Lucija Stanojević iz Jelse (18. rujna 1775., za Vida Antonija Robartella iz Padove), Barbara Bartolović (17. prosinca 1763., za Marca Benessija iz Venecije) te Magdalena Zaninović (22. listopada 1780., za Luigija Modesta iz Udina). I nekoliko Korčulanki udalo se u Kotoru. Jakumina Marinović udala se (26. travnja 1704.) za vojnika Giovannija Antonija Chaligera; Katarina Paravija (22. prosinca 1794.) za Sebastijana Olivija iz Padove, a Katarina Bana (6. kolovoza 1797.) postala je supruga Giovannija Battiste Rossija iz Pijemonta.

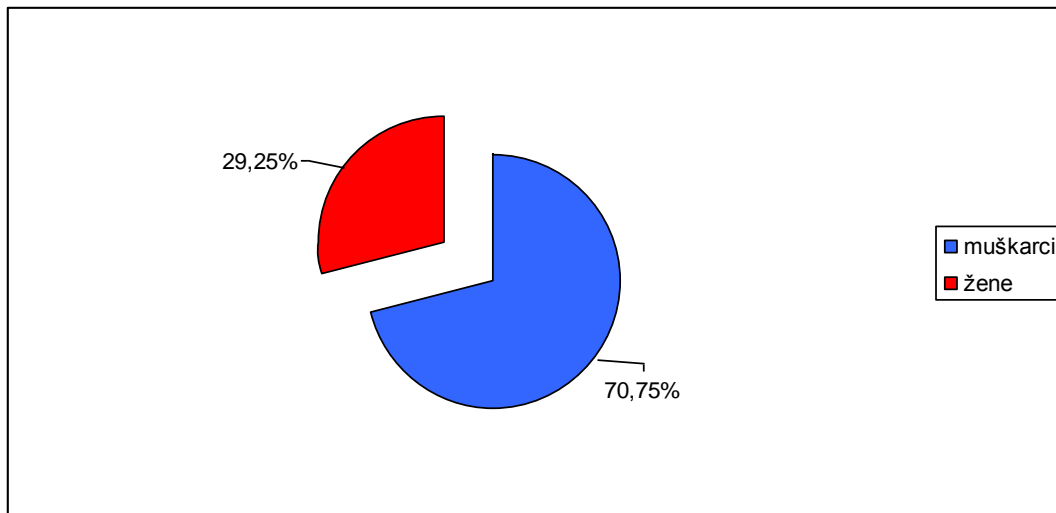
Sjevernodalmatinski otoci – Cres, Krk i Lošinj – spominju se u manjem broju nego srednjodalmatinski, pri čemu je rodna struktura bila ponovno na strani muškaraca. S Krka je bio vojnik Juraj Nenadić (preminuo 8. srpnja 1786.), kao i Antun Privić, koji je preminuo 9. veljače 1787. godine. Cres su kao zavičaj pri krštenju djece naveli: Nikola Rosić (kći Dominika, 7. kolovoza 1712.; sin Ivan, 31. prosinca 1713.) i Antun Fracassi (sin Tripun Petar 8. veljače 1714.).

⁵⁷⁹ Iz Omiša je, primjerice, bila Marija Kulišić udana (22. II. 1789.) za kaplara Giusepea Terabosca iz Udina, kao i narednik Stjepan Kapović čija je kćer Katarina krštena 11. IV. 1779.

⁵⁸⁰ Većina pojedinaca podrijetlom iz Makarske bila je vezana uz vojnu djelatnost. Primjerice, neki od Makarana preminuli u Kotoru bili su: vojnik Stjepan Perić (22. III. 1783.), kapetan Andrija Alačević (24. VI. 1771.), vojnik Ivan Antunović (20. II. 1789.), vojnik Gabrijel Vukušić (10. IV. 1781.) i vojnik Jakov Prodan (13. X. 1797.).

Ako pojedince podrijetlom iz cjelokupnog promatranog područja raščlanimo prema rodnoj strukturi dobit ćemo podatke prikazane u grafikonu 50.

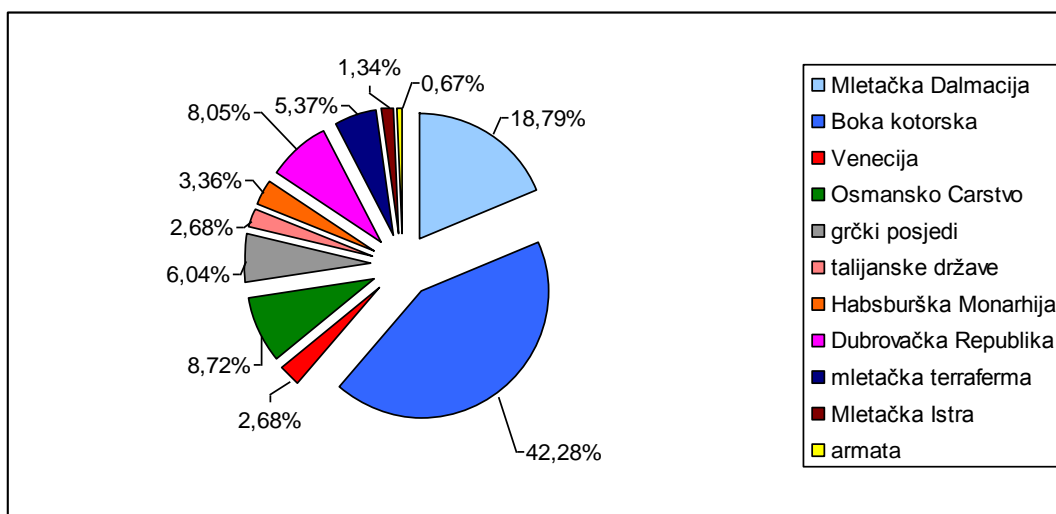
Grafikon 50. Spolna struktura useljenika iz Dalmacije

Od ukupnog broja Dalmatinaca upisanih u kotorske matične knjige 70,75% je bilo muškaraca, dočim je na žene odlazilo 29,25%. Od pojedinaca iz Dalmacije kojima je bilo navedeno zanimanje visokih se 91,55% odnosi na časnike i vojnike, a ostali postotni udio odnosio se na sluge, osuđenike, obrtnike i parune brodova.

Naposljetku, analizom upisa u matičnu knjigu vjenčanih prikazat ćemo s kime su u Kotor useljeni Dalmatinci i Dalmatinke najčešće sklapali brakove.

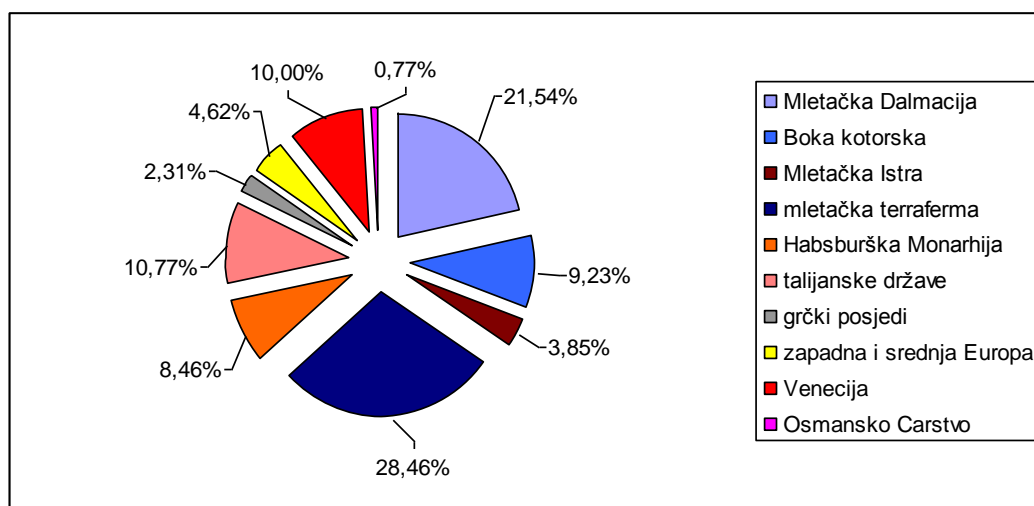
Grafikon 51. Brakovi Dalmatinaca u kotorskim knjigama vjenčanih

Iz grafikona 51 razvidno je da su Dalmatinci u Kotoru najčešće sklapali brakove s domaćim djevojkama (42,28%), najviše iz samog Kotora.⁵⁸¹ Značajan postotak (18,79%) odlazio je na brakove s djevojkama zavičajem iz Dalmacije, a u ovoj skupini prednjače djevojke iz Zadra i s Hvara.⁵⁸² Brojčano gotovo izjednačen bio je broj djevojaka iz Osmanskog Carstva⁵⁸³ (Crne Gore, 8,72%) i Dubrovačke Republike⁵⁸⁴ (8,05%) koje su u Kotoru sklopile brak s muškarcima iz Dalmacije. U ovom prikazu izdvojit ćemo još i djevojke-mladenke koje su dolazile s grčkih otoka.⁵⁸⁵

Dalmatinke koje su zabilježene u kotorskim maticama također su imale šaroliki izbor ženika (vidi grafikon 52).

Grafikon 52. Brakovi Dalmatinki u kotorskim knjigama vjenčanih

Za razliku od Dalmatinaca koji su se najčešće ženili s djevojkama iz Boke, Dalmatinke su za supruge najčešće izabirale pojedince podrijetlom s mletačke terraferme⁵⁸⁶ (28,46%), kao

⁵⁸¹ Ivan Biličić iz Omiša oženio se (6. IX. 1794.) Viktorijom Gregorinom iz Kotora, a Petar Vusio s Brača vjenčao se (30. VII. 1753.) Palminom Carlis iz Kotora.

⁵⁸² Ivan Drašković s Hvara oženio se (28. VI. 1716.) Hvarankom Katarinom Vrijani, a kaplar Andrija Bijelić iz Imotskog oženio se (7. X. 1787.) Marijom Klepom iz Zadra.

⁵⁸³ Petar Vulić iz Splitske na Hvaru oženio se (u kolovozu 1794.) Marijom Stanislavovom sa Cetinja, a sa Cetinja je bila i Marija Lazova, koja se 21. I. 1789. udala za vojnika Šimuna Martinovića s Paga.

⁵⁸⁴ Vojnik Ivan Gulumović iz Makarske oženio se (29. III. 1761.) Dubrovkinjom Anđom Pistić, a Splitsanin Ivan Gotard Aluženić s Dubrovkinjom Anastazijom Plešić (13. II. 1784.).

⁵⁸⁵ Nikola Jačićević iz Makarske oženio se Paolom Palmarina s Krfa (6. XI. 1797.), a ranije je spomenuto vjenčanje Frana Stjepovića iz Poljica i Ana Marije Curasa s Kefalonije (23. IX. 1781.).

⁵⁸⁶ Katarina Turbal s Hvara udala se (31. I. 1768.) za vojnika Leonarda Florida iz Palmanove (Furlanija), a iz Verone je bio Bortolo Ponte, suprug Trogiranke Katarine Marini (7. V. 1780.).

i muškarce iz Dalmacije⁵⁸⁷ (21,54%). Da su muškarci s Apeninskog poluotoka bili poželjni ženici potvrđuju i druga dva postotka – 10,77% Dalmatinki udalo se za muškarce zavičajem iz brojnih talijanskih država⁵⁸⁸ (10,77%) i same Venecije⁵⁸⁹ (10,00%). Tek potom slijede muškarci iz Boke kotorske⁵⁹⁰ (9,23%) i oni podrijetlom iz habsburških zemalja (8,46%).⁵⁹¹ Naposljetku, 4,62% Dalmatinki u Kotoru se udalo za muškarce iz zemalja srednje i zapadne Europe.⁵⁹²

VIII. 3.2. Migracije iz Mletačke Istre

Useljavanje stanovništva s područja Mletačke Istre u Kotor bila su, poglavito u odnosu na druga područja pod mletačkom upravom, relativno malobrojna. Kao što je prikazano u grafikonu 48, tek je 5,19% useljenika s područja mletačkih stečevina zavičajem bilo iz Istre. U rodnoj strukturi istarskog stanovništva koje se spominje u Kotoru prevladavali su muškarci (79,21%), a sva navedena zanimanja odnosila su se na vojsku.

⁵⁸⁷ Ana Paravija s Korčule udala se (16. I. 1792.) za Antuna Babića iz Dicma, a Marija Kunišić s Hvara (12. I. 1781.) za Mihovila Carića s istog otoka.

⁵⁸⁸ Klara Pasarević iz Zadra udala se (26. IX. 1785.) za vojnika Francesca Facilolu sa Sicilije, a Zadranka Lucija Valona za kaplara Vita Sansolina iz Barija (2. VII. 1703.).

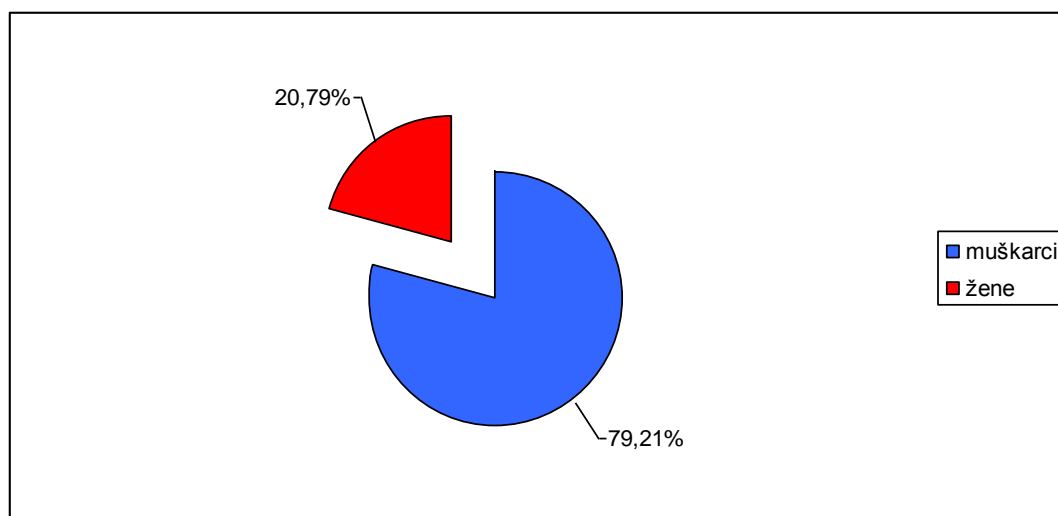
⁵⁸⁹ Ivana Tripković iz Blata na Korčuli udala se (14. II. 1790.) za Francesca Pelizera iz Venecije, a iz istog je grada bio i kapetan Giovanni Battista Benvenuti, suprug Katarine Magdalene Katanari iz Splita (30. VI. 1783.).

⁵⁹⁰ Margareta Hailo iz Brusja na Hvaru udala se za Kotorana Frana Bottera (21. VI. 1759.), a Jelena Ivančević s Ugljana udala se (1. VIII. 1779.) za Antuna Nikolića iz Herceg Novog.

⁵⁹¹ Marija Castelana s Korčule (Žrnovo) udala se (4. V. 1780.) za Petra Marinovića iz Budima u Ugarskoj, a Katarina Njegovan iz Zadra (1. II. 1779.) za kaplara Giuseppea Stangolina iz Mantove.

⁵⁹² Perina Butković iz Šibenika postala je 8. V. 1774. supruga vojnika Giacoma Balina iz Francuske, a njezina sugrađanka Elizabeta Jancozio udala se za Španjolca Giuseppea Berlangu (14. VI. 1784.).

Grafikon 53. Spolna struktura istarskih useljenika

Unatoč kvantitativno gledano slaboj prisutnosti u Kotoru, šarolikost gradova i mjesta podrijetla prikazuje Istrane kao zanimljivu useljeničku skupinu.

Stanovništvo dijela Istre koja se u 18. stoljeću nalazila pod mletačkom upravom u kotorskim se maticama najčešće identificiralo općenitim pojmom (*da Istria*). Tako su primjerice istarskim podrijetlom bili identificirani vojnici koji su preminuli u Kotoru: Mate Klunić (13. srpnja 1780.), Luka Baldunović (3. kolovoza 1782.) i Juraj Katarić (13. ožujka 1788.).

Stanovnici glavnog grada Mletačke Istre – Kopra – najzastupljeniji su Istrani, a najčešće su bili protagonisti knjiga krštenih. U Kotoru su tako bila krštena djeca pukovnika Alvisea Almerigotija iz Kopra (Magdalena Perina Andrijana, 28. ožujka 1773.); Jurja Antuna Croatina (Nikola Vicko Mihovil, 28. prosinca 1757.); Jurja Paelnića (Šimun, 3. studenog 1751.) te kaplara Mihovila Antuna *Basughije* (Ivana, 24. lipnja 1716.). Također, Marko Antun Vida, *nobile di Capo d'Istria*, oženio se (9. lipnja 1777.) Helenom Ghisi s otoka Tina (*Tine*) koji se tada nalazio u sklopu Osmanskog Carstva, a Marija Matilda Damijani udala se (11. travnja 1774.) za kaplara Jurja Samića iz Podgore u okolici Makarske.

Poreč i Pula također se spominju kao mjesta podrijetla useljenika. U Kotoru su se (3. prosinca 1775. i 16. srpnja 1786.) oženila dva kaplara iz Poreča. Prvi, Nikola Matešić vjenčao se Policitom Jurić iz Šibenika, dočim je Matija Pavić oženio Bokeljku Anu Radović iz Risna. Iz Poreča je bila i Marijana Matilda Filaretto, kći Matije, *nobile di Parenzo*, koja se 12. prosinca 1779. godine udala za kotorskog rizničara Piera Antonija Balbija.

U Kotoru su se oženila i tri Puljana. U prvoj polovici stoljeća (13. srpnja 1721.) oženio se kaplar Marin Medvidić i to Uršulom Jakomin, sluškinjom iz Rijeke; kaplar Ivan Markančić oženio se (4. studenog 1776.) Lucijom Islavo iz Austrije, a Ivan Matijačić (15. studeni 1779.) Anom Andrijinom iz Herceg Novog.

Osim navedenih gradova, s nekoliko se primjera spominju pojedinci rodом iz Buja, Buzeta, Fažane, Kanfanara, Motovuna, Novigrada, Pirana i Vrsara. Tako je iz Buja bila Frana Cella koja se (30. kolovoza 1772.) udala za Francesca Ciju iz Trenta; Dominika Gaston iz Buzeta (23. studenog 1780.) vjenčala se sa Menegom Gandolfom iz Šibenika, a kaplar Antun Dotolo iz Fažane postao je (1. kolovoza 1779.) suprug Katarini Milošević iz Orahovca. Krstitelj Zukarić (Zuchari) pokojnog Bartola iz Kanfanara u maticama se spominje tri puta. Naime, u knjizi vjenčanih zabilježene su njegove dvije ženidbe: prva s Antonijom Kulišić (2. veljače 1769.) te druga s Magdalenom Tezon iz Venecije (2. lipnja 1791.). Zukarić se jednom spominje i kao svjedok na vjenčanju – 11. studenog 1778. godine.⁵⁹³

Iz Motovuna su bili kaplar Antun Milanović koji se (15. veljače 1786.) oženio Francescom Ledinarom iz Vojvodstva Modena te Andrija Tomičić, koji je imao djecu Katarinu (krštena 1. srpnja 1759.) i Antuna (21. studenog 1764.). Šime Rukavina i Tripun Cvjetanović navode se podrijetlom iz istarskog Novigrada, dočim je iz Pirana bio Alessandro Bianchi.⁵⁹⁴ Naposljedku, vojnik Frano Isolan iz Vrsara u Kotoru se (23. svibnja 1712.) oženio Magdalenom Čikućin iz Zadra.

VIII. 3.3. Migracije iz Venecije

Gradovi na istočnojadranskoj obali, a među njima i Kotor, bili su stoljećima svim sastavnicama razvoja vezani uz Grad na lagunama, a migracije među njima bile su sastavni dio tih višestoljetnih poveznica. Stanovništvu iz Kotora Venecija je predstavljala neizostavnu odrednicu u poslovanju, bilo da se radilo o pomorcima, trgovcima ili neki drugim poduzetnicima.⁵⁹⁵ Migracije i prožimanja nisu bila jednostrane te su, kao što su to pokazali i

⁵⁹³ Tada su se vjenčali Antonio Piantida, trubač iz Verone i Zacanigra Venturini sa Kefalonije.

⁵⁹⁴ Šime Rukavina (6. I. 1781.) oženio se Marijom Selaković iz Dubrovačke Republike; Tripun Cvjetanović (20. V. 1770.) Anđom Jurjevom iz Lastve, a Alessandro Bianchi (14. X. 1771.) Franom dall'Oglio iz Kotora.

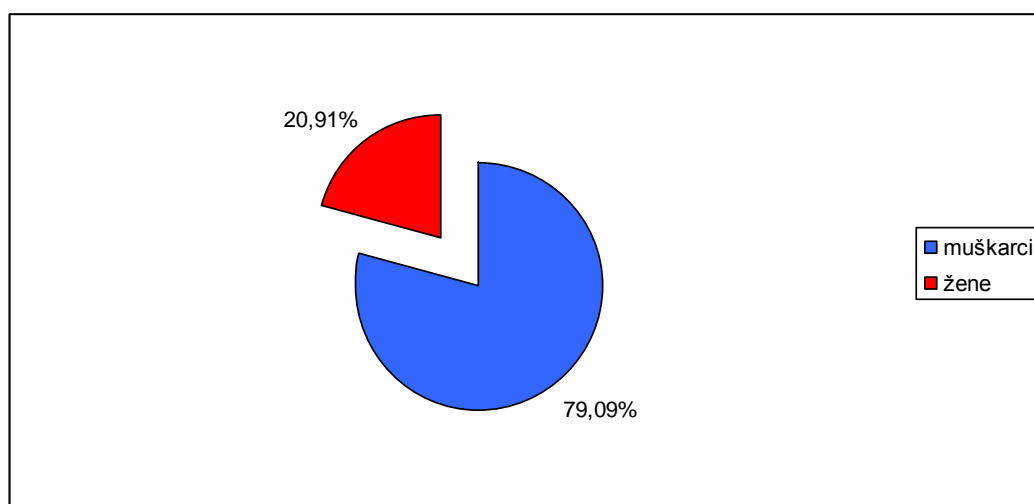
⁵⁹⁵ Usp. L. Čoralić, Iseljenici iz grada Kotora u Mlecima (XV.-XVIII. st.), *Povijesni prilozi*, sv. 17., 1998., str. 133.-155.; Ista, Iseljenici iz grada Kotora – posjednici na mletačkoj *terrafermi*, *Anali zavoda za povijesne*

brojni prijašnji primjeri, u Kotoru zabilježene brojne osobe podrijetlom iz glavnog grada Mletačke Republike.

Iako su useljenici iz Venecije činili 19,80% migracija s područja Mletačke Republike, točan broj Venecijanaca u Kotoru bio je nesumnjivo veći. Naime, u ovo su istraživanje uključene samo osobe kojima je izrijekom navedeno podrijetlo, a među onima bez navedenog podrijetla zasigurno je bilo još stanovnika Venecije. To se pogotovo odnosilo na cijeli niz državnih službenika koji su većinom navedeni bez zavičajnog mjesta.

Ako navedene migracije promatramo kroz spolnu razdiobu, kao i u većini dosadašnjih prikaza prednjače muškarci – 79,09%, naspram 20,91% žena.

Grafikon 54. Spolna struktura useljenika iz Venecije

Među naznačenim zanimanjima prevagu su sa 60,00% imala vojna zanimanja, a podjednakim postotkom (8,00%) bili su zastupljeni državni službenici, obrtnici i posluga. Primjerice, poručnik Giovanni Battista Malipiero preminuo je u Kotoru 30. travnja 1783. godine, a iste godine preminuo je i vojnik Giovanni Alboni (24. svibnja). Nadalje, 2. listopada 1766. godine u Kotoru se oženio načelnik Budve Antonio Bono iz Venecije i to Antonijom Barbettom iz Kotora; 12. travnja 1795. godine preminuo je protomajstor Domenico Trevisan, a deset godina ranije preminuo je Gaetano – istog prezimena i zanimanja kao potonji. U knjizi umrlih zabilježeno je i nekoliko slugu rodom iz Venecije: Felice Lucijani (20. kolovoza 1706.), Girolamo Gallasin (22. siječnja 1731.), kao i sluškinja Doretea (26. studenog 1706.).

znanosti HAZU u Dubrovniku, sv. 45., 2007., str. 391.-408.; Ista, *Kotorski iseljenici i hrvatska Bratovština sv. Jurja i Tripuna u Mlecima (XV.-XVIII. st.)*, *Croatica christiana periodica*, god. 32., br. 61., 2008., str. 18.-34.

Ako promotrimo osobe podrijetlom iz Venecije i njihove ženidbene partnere dobit ćemo sljedeće izračune. Muškarci iz Venecije u Kotoru su se najčešće ženili Bokeljima (21,42%) i djevojkama koje su također bile iz Venecije (20,23%). Domenico Rosetti oženio se (11. travnja 1779.) Anom Bertuzzi iz Venecije, a Girolamo Lucatelli (15. travnja 1787.) Rosom Bevilaquom, također iz Venecije. Venecijanac Giovanni Toflo vjenčao se (25. svibnja 1785.) Katom Mihajlović iz Lepetana u Boki, a iz Bogdašića je bila Marija Borkan, supruga Gierolima Gallarinija (19. studenog 1776.).

Dalminke su također često bilo supruge pojedinaca podrijetlom iz Venecije. Primjerice, Iseppo Vechina oženio se (2. srpnja 1784.) Marijom Donelli iz Zadra, a Splićanka Jelena Cerasatti bila je supruga Giacoma Ongarije iz Venecije (25. veljače 1779.).

Uz njih se izdvajaju brakovi Venecijanaca i žena s područja mletačke terraferme i Dubrovačke Republike. Tako je iz Padove bila Maria Belotto koja se (25. ožujka 1715.) udala za Andreu Filippa iz Venecije, a Jelena Rilović iz Dubrovačke Republike udala se 25. studenog 1792. godine za Lorenza Artiolijsa, za kojeg je naznačeno i točnije podrijetlo – mletačka četvrt San Pietro di Castello.

Zamjetan broj supruge dolazio je i s mletačkih posjeda u Grčkoj (7,14%) te s teritorija pod osmanskom upravom (7,14%). Primjerice, Giovanni Battista Girardini vjenčao se 30. siječnja 1790. Antonijom Drusinom s Krfa, a od tamo je bila i Maria Antonia Bianchetti, supruga vojnika Nadala Falconija iz četvrti San Marcilijan (2. svibanj 1793.). Iz Crne Gore bila je Vicka Zulo udana za Antonija Rensija iz Venecije (3. ožujka 1712.), dočim se Ivana iz Njeguša udala za Domenica Cotellija iz Venecije 8. ožujka 1785. godine.

Žene podrijetlom iz Venecije zabilježene u kotorskoj knjizi vjenčanih nisu imale toliko šarolik krug ženika. On je značajnijim postotcima bio ograničen samo na Veneciju (38,77%) i terrafermu (16,32%). Tako se Pierina Scalater iz Venecije (26. lipnja 1791.) udala u Kotoru za svog sugrađanina vojnika Giuseppea Chiapina, kao i Giuseppa Bascan (3. rujna 1786.) za Benedetta Canellinija iz Venecije. Nadalje, Cecilia Bacatelli životnog je suputnika pronašla u Veroni, odakle je podrijetlom bio narednik Antonio Rosetti (12. prosinca 1790.). Za razliku od nje, Domenici Setimi suprug je 24. listopada 1767. godine postao Nicolò Mini iz Padove.

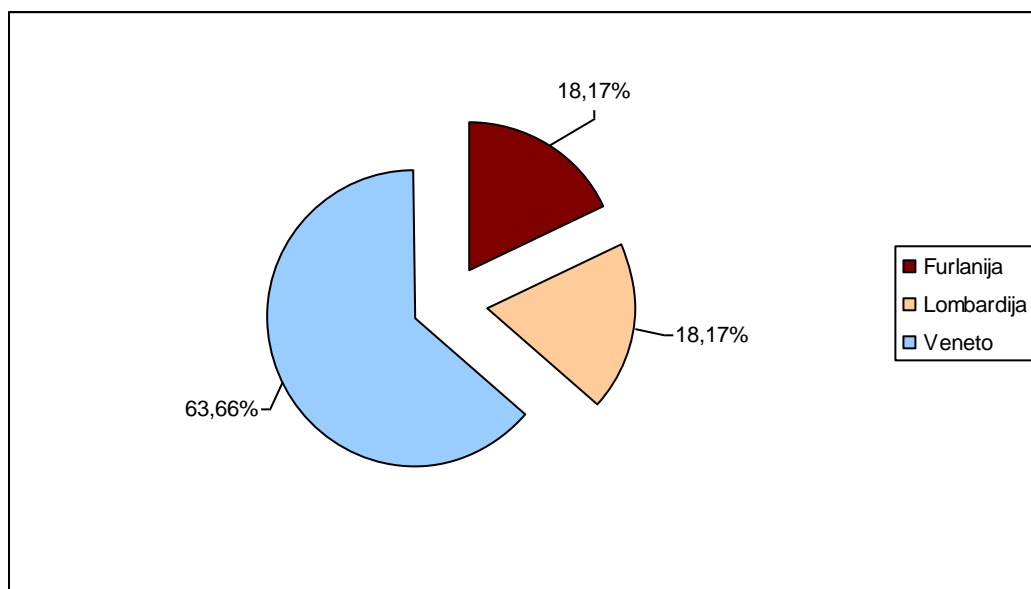
Ostala se područja spominju tek u nekoliko upisa. Primjerice, Ivan Vojnović iz Makarske spominje se kao suprug Luigije Rossi iz Venecije (1. studeni 1784.); Gierolima

Questini udala se 15. veljače 1783. godine za Silvestra Zanottija iz Albanije, a Venecijanka Maria Venturini (6. veljače 1774.) za narednika Vincenza Bignonija iz Bologne.

VIII. 3.4. Migracije s područja mletačke terraferme

Mletačka terraferma bila je, prema matičnim upisima, od svih područja pod mletačkom upravom najzastupljeniji migracijski smjer. Navedeno je i logično s obzirom na veličinu prostora koji je mletačka terraferma obuhvaćala, a koji ćemo ovom prilikom promatrati kroz tri prostorne odrednice – Furlaniju, Veneto i Lombardiju (vidi grafikon 55).

Grafikon 55. Migracije s područja mletačke terraferme

Kao što je razvidno iz grafikona 55, u kotorskim maticama najčešće se spominju stanovnici podrijetlom iz Veneta (63,66%), dok su pojedinci iz Furlanije i Lombardije zastupljeni jednakim postotnim omjerom (sa po 18,17%). Također, kao i u svim dosadašnjim primjerima, muškarci su (sa visokih 89,46%) zastupljeniji od žena (10,53%). Najviše je žena dolazilo s područja Veneta (62,31%), potom slijedi Furlanija (24,63%) te naposljetku Lombardija (13,04%).

Od pojedinaca zavičajem s mletačke terraferme veliku prevagu imaju vojnici koji su činili čak 85,39% upisa u kojima se spominje zanimanje. Nadalje, 8,11% upisa činili su veslači-kažnjenici na galijama, a 2,59% posluga.

S obzirom na širinu područja, kvantitetu upisa te šarolikost gradova, mjesta i sela iz kojih su podrijetlom bili pojedinci zabilježeni u Kotoru, ovom prilikom predstaviti ćemo samo značajnija gradska središta pojedinih regija.

Iz najzastupljenijeg Veneta zabilježeno je i najviše izrijekom navedenih gradova i mjesta, a brojem se poglavito ističu Padova, Verona i Vicenza. U kotorskoj knjizi umrlih iz Padove su zabilježeni veslači-kažnjenici na galiji: Angelo Saludori (5. rujna 1778.), Antonio zvan Cochio Tomasin (27. studenog 1779.), Francesco Brosiola (11. prosinca 1779.) te Giovanni Bison (21. studenog 1778.). Pojedinci podrijetlom iz Verone također su u velikom broju zabilježeni u knjizi umrlih – primjerice 1783. godine preminuli su vojnici Antonio Perazzini (20. veljače) i Anzolo Spigatel (26. travnja). S druge strane, Veronežani – Amadeo Ballarin,⁵⁹⁶ Antonio Calzaretti⁵⁹⁷ i Gaetano Androzzi⁵⁹⁸ zabilježeni su u kotorskoj matici vjenčanih. Naposljetku, iz Vicenze je bila Ana dell'Osto koja je 22. veljače 1792. godine preminula u Kotoru, a Orsola Agostina Tovelli iz Vicenze udala se (25. veljače 1777.) za Stjepana Kapovića iz Zadvarja kod Omiša.

S područja Veneta, spominju se još, ali manje nego prethodni gradovi, Bassano del Grappa, Chioggia, Legnago, Montagnana i Treviso.⁵⁹⁹

S područja Furlanije i Lombardije također možemo izdvojiti nekoliko glavnih migracijskih smjerova. Useljenici iz Furlanije u Kotoru su se najčešće određivali općenitim pojmom *Friuli*,⁶⁰⁰ dok se od urbanih središta brojem ističu Udine i Palmanova. Tako su u Kotoru kršteni Maria (17. veljače 1712.), Antonio (1. prosinca 1713.) i Domenica (24. listopada 1715.), djeca vojnika Valentina Rupija iz Udina i Stoje Ledić iz Herceg Novog. Leonardo Florido, vojnik iz Palmanove, dulje je vrijeme živio u Kotoru te je nekoliko puta zabilježen u matičnim knjigama. Ženio se dva puta, prvo, 31. siječnja 1768. godine s Katarinom Turbal s Hvara,⁶⁰¹ a 30. rujna 1775. zabilježeno je njegovo vjenčanje s Anom

⁵⁹⁶ Oženio se 28. X. 1738. Cecilijom Soran.

⁵⁹⁷ Oženio se 29. VIII. 1772. Margaretom Ladavac iz Poreča.

⁵⁹⁸ Oženio se 9. I. 1789. Doricom Martinović sa Cetinja.

⁵⁹⁹ Kažnjenik na galiji Giuseppe Bernardi iz Bassana del Grappa umro je 18. IV. 1779.; Domenico Fraterra s Chioggie oženio se 14. II. 1757. Cvjetom Pauličević iz Boke; vojnik Domenico Argentoni iz Legnaga preminuo je 7. III. 1782.; Giuseppe Gasparini iz Montagnane umro je 26. VII. 1786., a iz Trevisa je bila Isabella Danielli, koja se (19. III. 1763.) udala za Marka Miloša s Korčule.

⁶⁰⁰ Navedenim je pojmom bilo opisano desetak vojnika preminulih u Kotoru, a ovom ćemo prilikom izdvojiti: Vicenza Cocola (11. III. 1786.), Gismonda Fora (22. I. 1787.), Giovannija Martinazzija (9. X. 1787.) i Giovannija Botola (18. V. 1787.).

⁶⁰¹ Imali su Oliviju Antoniju (krštena 28. X. 1768.) i Vincenza (10. VII. 1774.).

Bošković. Koncem 1789. godine (31. studenog) u knjizi vjenčanih zabilježena je i njegova kćer Marina koja se tada udala za vojnika Francesca Maju iz Pijemonta.

Gradovi Bergamo i Brescia najčešća su lombardska migracijska ishodišta. Godine 1792. u Kotoru su preminuli vojnici iz Bergama Giovanni pokojnog Giulija (14. travnja) i Giovanni Nova (25. listopada), a 3. listopada 1794. zabilježena je smrt Giovannija Battiste Sonzinija, *nobile di Brescia*. Zanimljiv je i upis o smrti Mattia Crecha (4. rujna 1783.) za kojeg je napisano da je rođen u Splitu, ali da je podrijetlom iz Brescije.

Od ostalih su u Kotoru, u svega nekoliko primjera, zabilježeni pojedinci iz gradova Crema, Asola te Salò. Mornar Giovanni Orlandini (preminuo 20. listopada 1780.) bio je iz Creme; Zanetta Tinelli rodnom je bila iz grada Salò, a u Kotoru se bilježi pri krštenju sina Vincenza Angela (25. travnja 1784.), dočim je Asola bila rodni kraj Pietra Cavera (preminuo 9. svibnja 1788.).

Muškarci podrijetlom s mletačke terraferme u Kotoru su se najčešće ženili Bokeljima (31,67%) i Dalmaticima (22,98%). Vojnik Domenico Priviato iz Roviga oženio se (5. veljače 1792.) Katarinom Nikovom iz Mrčevca, a Nicolò Bianfetti iz Verone Anđelom Tavellom iz Kotora (7. veljače 1774.). Zadranka Antonija Kordić udala se (18. travnja 1781.) za *agozzina* Mattiju Cavarara iz Padove, a vojnik Paolo Galina iz Bergama oženio je Višanku Tomasinu Kolović (28. rujna 1777.). Značajnim postotkom u Kotoru su bili zastupljeni brakovi između muškaraca s terraferme i žena iz Dubrovačke Republike (16,77%). Ana Koramanić iz Konavala udala se (28. srpnja 1782.) za Giovannija Steffanija iz Vicenze, dočim je Marija Rafović iz Dubrovnika 2. veljače 1711. godine postala supruga Francesca Marinića iz Furlanije. U konačnici su se sa 6,21% za muškarce podrijetlom s mletačke terraferme udavale žene iz mletačkih posjeda u Grčkoj te one s terraferme. Chiara Stella Barbieri s Krfa postala je (2. srpnja 1759.) supruga Domenica Portinarija iz Vicenze, a s Krfa je bila i Cattarina Tipaldo udana (8. travnja 1777.) za Giacoma Ransinija iz Brescije. Također, Bernardo Carara iz Bergama oženio se (6. studenog 1797.) Teresom Rossi iz Creme, a 4. kolovoza 1771. godine u Kotoru je održano vjenčanje vojnika Gaspara Butazza iz Roviga i Ane Caparije iz Palmanove.

Žene podrijetlom s područja terraferme u manjem su se broju udavale u Kotoru – matična knjiga bilježi tek četrdesetak takvih upisa. Od navedenog broja 17,50% udalo se za Dalmaticinice te isto toliko za muškarce s terraferme. Primjerice, u prvoj polovici stoljeća (14.

ožujka 1714.) Cattarina Silidona udala se za Nikolu Gignija *Zaratina*, a Cattarina Pauletta iz Creme (6. prosinca 1785.) za vojnika Antuna Piriševića iz Dugopolja. Stanovnik Padove Antonio Miotto u Kotoru se (19. srpnja 1772.) oženio Anzalom Silvestri iz Verone, dočim je Maria Zugo iz Verone (10. svibnja 1779.) postala supruga Vincenza Sellera iz Vicenze. Ostale su bračne kombinacije bile zastupljene tek u nekoliko primjera. Tako se Antonia Zancavaro iz Feltra (26. svibnja 1798.) udala za Kotoranina Šimuna Bočevića, a u Kotoru se održalo vjenčanje Ane Bidinich iz Palmanove (28. srpnja 1713.) i zastavnika Mihovila Tobrića iz Klobuka, kao i Magdalene Beloni iz Padove i Spira Pegne sa Zakinta (14. studenog 1784.).

VIII. 3.5. Migracije sa mletačkih posjeda u Grčkoj

Stanovništvo podrijetlom s grčkog područja činilo je malu – 6,30% – ali zanimljivu useljeničku skupinu s područja Mletačke Republike. Ono je obuhvaćalo područje od Jonskih otoka na zapadu do Roda na istoku, a pri njegovoj se identifikaciji koristio i općenit naziv Levant. Primjerice Ivan Krstitelj Matutinović, sin kapetana Antuna, rodio se na Levantu tijekom očeve službe (*nato in servizio*), a u Kotoru se (21. lipnja 1789.) oženio Marijom Reserović iz Crne Gore. Na Levantu je rođena i Rosa Negri koja se (2. veljače 1789.) udala za Mihovila Vijića *da Clin, diocese Macarsca*.

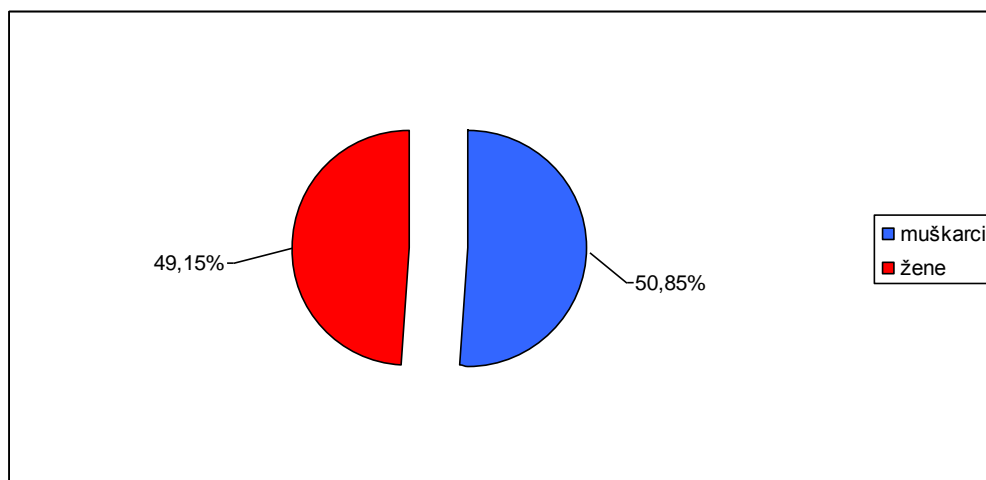
Najviše useljenika iz ove skupine dolazilo je s Krfa (73,95%), još jednog važnog mletačkog vojnog uporišta. U Kotoru su tako preminuli Spiridon Bon (21. prosinca 1789.) i Pietro Maria Vlati (3. listopada 1795.). S Krfa je bio i brodski pisar Anzolo Macri koji se spominje na krštenju blizanki Marije i Elene 2. svibnja 1779. godine.

Od ostalih grčkih otoka u kotorskim se maticama spominju pojedinci s Kefalonije, Zakinta i Kitere. Kapetan Antonio Corasan s Kefalonije preminuo je 16. srpnja 1778. godine, a Giovanni Pegna sa Zakinta u knjigu umrlih upisan je 1. srpnja 1775. godine. S otoka Kitere bio je Marco Valerio Tei koji se 25. srpnja 1796. godine oženio Anom Savinom iz Bogdašića.

Naposljetku, jednim primjerom zabilježeni su pojedinci sa Ciklaskog otočja i Parge u Epiru. Sa Ciklada je bila Teodora Deponte koja se 14. travnja 1791. udala za kapetana Bastijana Lucijanija s Krfa, a iz Parge je zavičajem bila Rosa Margarita Parmegiani koja se (23. ožujka 1777.) udala za Giuseppea Mantovana iz Venecije.

Spolna struktura ove useljeničke skupine prikazuje zanimljiv postotni rascjep. Kao što prikazuje grafikon 56, udio muškaraca i žena u ovoj migracijskoj skupini bio je gotovo podjednak – 50,85% muškaraca i 49,15% žena.

Grafikon 56. Spolna struktura useljenika s grčkih područja

Ako promotrimo načine ubilježbe ženskog dijela useljeničke skupine vidjet ćemo da je čak 43,93% žena koje se u kotorskim maticama spominju ženidbom ili krštenjem djece bilo udano za muškarce vojne profesije. Ta bi poveznica trebala objasniti visoki udio žena u ovoj migracijskoj skupini.

Što se tiče zanimanja samih useljenika, ona su vrlo rijetko navedena – tek u nekoliko primjera i sva su se odnosila na vojnu djelatnost.

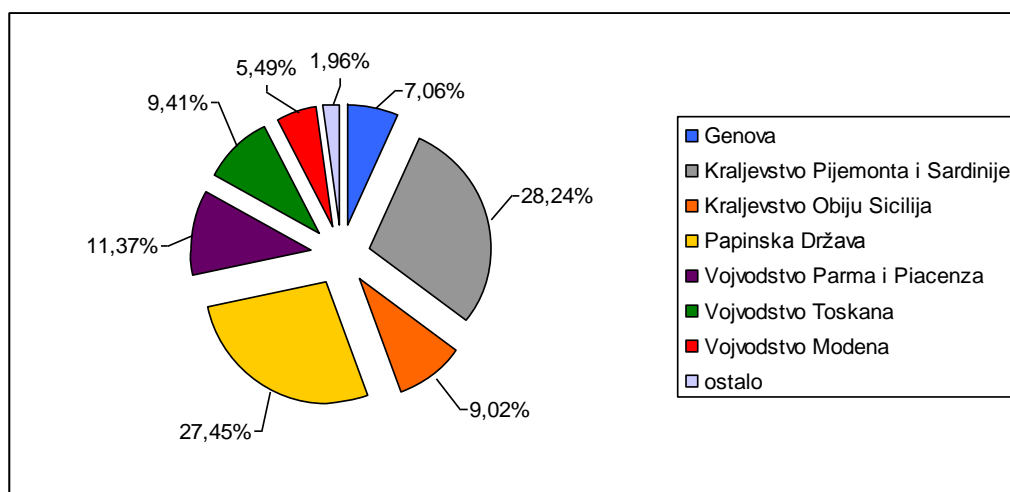
Zbog malog broja upisa u kojima je navedeno mjesto podrijetla supružnika analizu bračnih veza useljenika s grčkih posjeda promatrat ćemo jedinstveno. Najviše pojedinaca – njih 18,75% – vjenčalo se sa svojim sunarodnjacima s grčkog područja. Unutar njih najviše je brakova u kojima su oba supružnika bila s Krfa. Primjerice, 16. studenog 1783. vjenčali su se Nicoletto Costadino i Magdalena s Krfa, kao i Maria Barbieri i Antonio Magagnati (4. travnja 1763.). Osim njih, brojem se izdvajaju još i brakovi s Bokeljima i Bokeljkama te ženicima iz Dalmacije. Tako se Gabrijel Medin iz Budve oženio (13. prosinca 1779.) Cattarinom Paraminotti s Krfa, a Nicolò Manessi oženio se Vickom Pezzi iz Kotora (27. siječnja 1785.). Nadalje, kaplar Mate Perinović iz Omiša i supruga mu Ana Glava sa Zakinta u Kotoru su krstili sina Petra (3. studenog 1779.), a Zadranka Viktorija Santini udala se 9. lipnja 1797. za zastavnika s Krfa Spiridona *Ginaxicha*.

Naposljetku, značajan je udio ženika bio s područja Venecije i mletačke terraferme. Angelica Cuverupi sa Zakinta udala se (19. svibnja 1773.) za kaplara Giovannija Battistu Betinellija iz Creme, a Carlo Novello iz Venecije oženio se u Kotoru (20. lipnja 1779.) Lucrezijom Brunetti s Krfa.

VIII. 4. Migracije iz talijanskih država

Neizostavnu sastavnicu migracija u Kotor činila su useljavanja stanovnika s područja Apeninskog poluotoka (4,76%), koji se prije ujedinjenja sastojao od niza samostalnih ili manje samostalnih teritorijalnih jedinica – od slobodnih gradova do vojvodstava i kraljevstava.⁶⁰²

Grafikon 57. Migracije s Apeninskog poluotoka

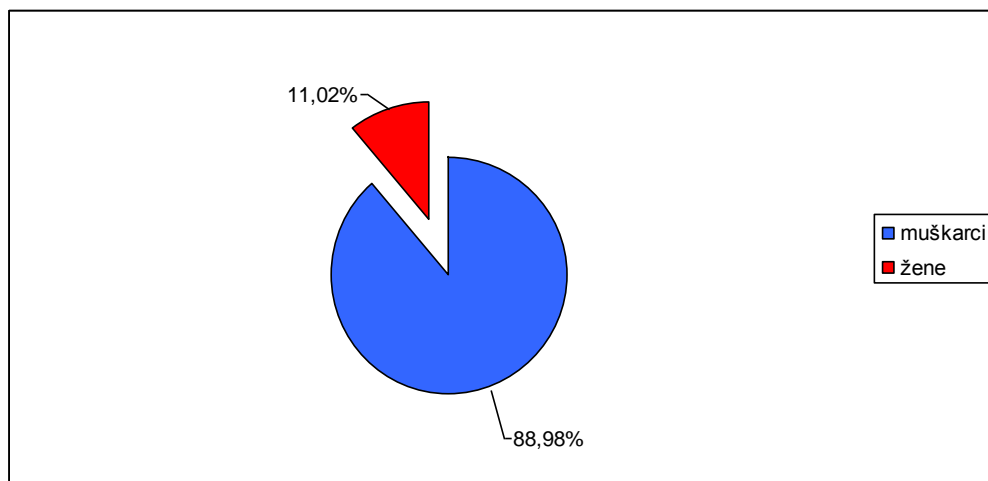
Kao što prikazuje grafikon 57, u kotorskim maticama zabilježeno je najviše pojedinaca podrijetlom iz Kraljevstva Pijemonta i Sardinije (28,24%), a odmah potom iz Papinske Države (27,45%). Postotcima potom slijedi Vojvodstvo Parma i Piacenza (11,37%), a gotovo su podjednako bili zastupljeni pojedinci iz Vojvodstva Toskana (9,41%) te Kraljevstva Obiju Sicilija (9,02%). Na začelju se brojem upisa nalaze Genova (1,96%) i Vojvodstvo Modena (5,49%), dočim smo posljednju kategoriju nazvali ostalo (1,96%). U njoj su se nalazili pojedinci identificirani općeniti pojmom *da Italia* – brodski liječnik Giacomo Conti upisan u

⁶⁰² Radi jednostavnijeg prikaza za prostor juga Apeninskog poluotoka koristimo jedinstveni naziv Kraljevstvo Obiju Sicilija, kako se taj prostor administrativno službeno počeo nazivati 1816. godine.

knjigu mrtvih 21. listopada 1791. godine te u pojedinačnom primjeru pojedinci zavičajem iz Livorna te Carrare koja se nalazila u sastavu Vojvodstva Massa i Carrara.⁶⁰³

Spolna raspodjela ovog migracijskog smjera bila je poprilično jednoobrazna te su većinu (88,98%) činili muškarci.

Grafikon 58. Spolna raspodjela migracija s Apeninskog poluotoka

Čak 93,04% muškaraca kojima je navedeno zanimanje bili su uključeni u vojnu djelatnost, dočim se obrtnici, sluge, akrobati i kažnjenici spominju tek pokojim primjerom.⁶⁰⁴

Matične knjige vjenčanih ne pružaju nam brojne podatke o podrijetlu osoba – mladenaca i mladenki – s kojima su se u Kotoru ženili pojedinci rodом s Apeninskog poluotoka. Od podataka kojima raspolažemo najveći postotak odnosio se na mladenke zavičajem iz Boke i Dalmacije (u oba slučaja 27,11%). Tako se kaplar Cesare Georgio iz Parme (Papinska Država) oženio (7. svibnja 1747.) Stanom Čičić iz Budve, a vojnik Michiel Petita iz Napulja (Kraljevstvo Obiju Sicilija) za suprugu je izabrao Luciju Skanatić iz Tivta (28. studeni 1785.). Kada govorimo o Dalmaciji, muškarci sa Apeninskog poluotoka često su u Kotoru zabilježeni ženidbom s otočankama. Sa Cresa je bila Katarina Ivanova, udana (19. ožujka 1717.) za Giacoma Lamprestu iz Bologne (Papinska Država), a Korčulanka Ivana

⁶⁰³ Iz Livorna je bio Nicolò Berdusi koji se 21. VIII. 1786. spominje kao kum na vjenčanju mornara Domenica Tine iz Vicenze i Marije Trevisan. Iz Carrare je zavičajem bio vojnik Carlo Bertochi koji se vjenčao (8. V. 1770.) Marijom Vickovom iz Prčanja.

⁶⁰⁴ Krojač Francesco Carpesani iz Mirandole u Vojvodstvu Modena oženio se 12. I. 1733. Marijom Lunić s Korčule; sluga Giovanni Bueris koji se 9. VI. 1783. oženio Felicitom pokojnog Felicea iz Senigallije podrijetlom je bio iz Monferata u Kraljevstvu Pijemonta i Sardinije; sa Sicilije je bio ranije u poglavljima spominjani akrobat Leonardo Carlo Forti, dočim je veslač-kažnjenik na galiji Pietro Fereti (umro 21. VIII. 1712.) bio iz Modene.

Samohod udala se (5. lipnja 1791.) za Francesca Pecionija iz Pise (Vojvodstvo Toskana). U Kotoru su se za Talijane udale i Zadrance: Magdalena Perinović (31. prosinac 1760.) za Antonija Mariju Rochettija iz Ankone (Papinska Država), a Lucija Parić (15. veljače 1787.) za narednika Pietra Darbijana iz Napulja.

Desetak muškaraca sa Apeninskog poluotoka u Kotoru se oženilo djevojkama iz Dubrovačke Republike, kao i sa djevojkama podrijetlom iz raznih talijanskih država. Iz Župe dubrovačke zavičajem je bila Marija Lukova koja je 30. travnja 1771. godine postala supruga Anzola Cevole iz Ferrare (Papinska Država), a Nicolò Rochetti iz Ankone oženio se, 24. travnja 1768. godine, Konavokom Katarinom Radonić.

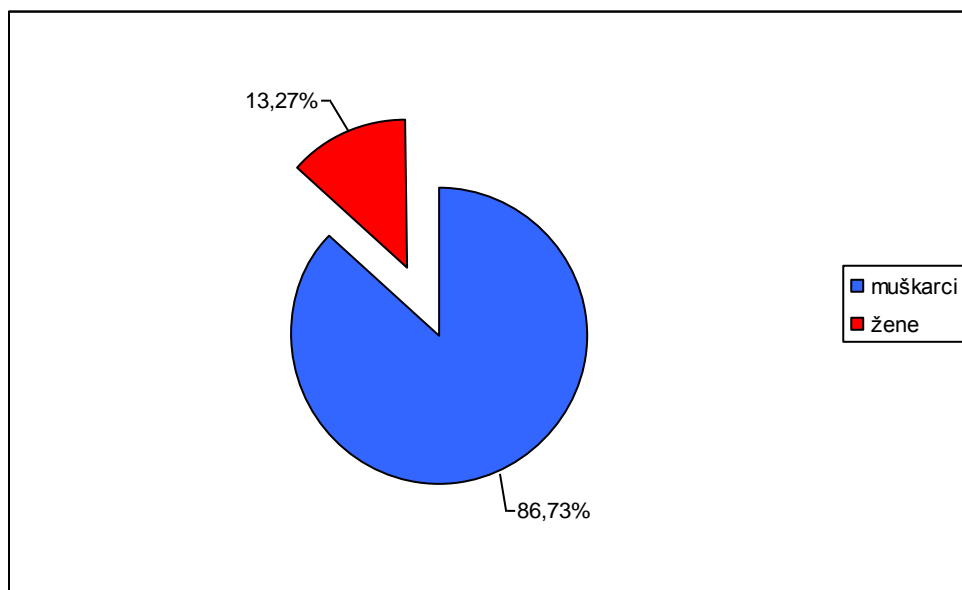
Nadalje, iz Pise je bio bračni par Cattarina Gardusi i Pietro Morce koji su u Kotoru 9. veljače 1783. godine krstili kćer Mariju, dočim su iz Parme bili vojnik Giuseppe Castagnoli i Nunziata Mainardi koji su (16. kolovoza 1779.) krstili sina Antonija.

Muškarcima koji su se u Kotoru vjenčali sa ženama podrijetlom sa Apeninskog poluotoka najčešće nije naveden zavičaj. Pojedinci sa naznačenim podrijetlom navode se dvadesetak puta, a kao njihova rodna mjesta navode se područja od Italije do Albanije. Ovom prilikom izdvojit ćemo sljedeće brakove: Rosa Alessandri s Korzike udala se 4. kolovoza 1780. godine za kotorskog plemića Jerolima Paskvalija Pimu, a njezina sestra Cattarina udala se (17. veljače 1782.) za Nicolòa Ginja iz Albanije. Makaranin Luka Bogopanović oženio je (23. svibnja 1784.) Anettu Capitelli iz Barija (Kraljevstvo Obiju Sicilija), narednik Giuseppe Berlanga iz Španjolske oženio se (23. ožujka 1771.) Cattarinom Blavanti iz Pijemonta, a Paola Gerardi iz Bologne i suprug joj pukovnik Antonio Terelli iz Venecije u Kotoru su (21. srpnja 1782.) krstili kćer Margaritu Lunu.

VIII. 5. Migracije iz Habsburške Monarhije

Useljenici podrijetlom iz habsburških zemalja predstavljali su malu (3,70%), ali vrlo zanimljivu skupinu koja je dulje ili kraće vremena boravila u Kotoru. Ova skupina posebice je zanimljiva jer je, kao i područje Mletačke Republike, obuhvaćala velik i šarolik geografski prostor koji se prostirao dijelom središnje, istočne i zapadne Europe, uključivo i hrvatske prostore.

Grafikon 59. Spolna struktura useljenika iz Habsburške Monarhije

S obzirom na geografsku udaljenost Kotora i većih dijelova Habsburške Monarhije ne čudi visoki postotak udjela muškaraca u ovim migracijama, koji su zastupljeni sa 86,73%. Žene se u kotorskim maticama spominju oko tridesetak puta, što u postotnom omjeru iznosi 13,27%.

Od muškaraca kojima je navedeno zanimanje, velika su većina (92,39%) bili nositelji vojnih profesija, a tezu o popunjavanju mletačkih ratnih brodova veslačima-kažnjenicima iz drugih zemalja potvrđuje i šest kažnjnika podrijetlom s habsburškog teritorija.⁶⁰⁵

Na početku poglavlja istaknuta je raznovrsnost migracijskih smjerova unutar velike države kojom su upravljali vladari iz obitelji Habsburg. Stoga ćemo u sljedećim redcima поближе naznačiti iz kojih su to sve područja potjecali pojedinci koje bilježe kotorske matice.

Pojedinci iz habsburških zemalja identificirali su se u matičnim ubilježbama na tri načina. Nekolicina njih kao mjesto podrijetla navodila je *Stato del Imperio*, odnosno identificirala se kao *Austriaco*. Primjerice Steffano Paier *Austriaco* spominje se kao svjedok na vjenčanju održanom 7. prosinca 1788. godine, a *Austriaco* Francesco Marcus preminuo je 6. srpnja 1795. godine.

⁶⁰⁵ S područja Lombardije bili su Sigismond Tossa iz Cremona (7. I. 1771.), Luigi Botara iz Mantove (19. VI. 1796.) te Vincenzo Bianchi (5. II. 1773.) i Luigi Baciotti (9.VII. 1781.), dočim je Petar Gugić rodom bio iz Senja (24. V. 1777.).

Također, useljenici s područja vladanja Habsburgovaca kao mjesto podrijetla navodili su kraljevstva ili druge administrativno-teritorijalne jedinice koje su se nalazile u sastavu Monarhije. Tako je *Regno Bohemia* bio rodni kraj Antonija Zolte koji je umro u Kotoru 20. rujna 1799. godine, a Venceslavo iz *Polonije*, vojnik u pukovnji Schulemberg, zabilježen je kao otac nepoznatog djeteta (*creature*) koje je preminulo 16. studenog 1717. godine. Također, u knjizi umrlih zabilježeni su i Luka Komaz (*Comaz*, 18. ožujka 1716.) i Josip Donda (17. svibnja 1785.) iz Goricije, a *Ungaro* Andrija Zaković umro je 24. studenog 1780. godine.

Naposljetku, najviše se pojedinaca identificiralo užim geografskim područjem, točnije gradovima uz koje je ponekad još detaljnije naznačeni i mjesto / selo u okolici. Najčešći migracijski smjer iz ove skupine bio je prostor Lombardije koja se u 18. stoljeću dijelom nalazila u sastavu Habsburške Monarhije. S tog se područja izrijekom spominju gradovi Milano, Cremona, Trento, Mantova, Como i Lodi. Kaplari Giuseppe Stangolin (preminuo 1. veljače 1779.) i Innocente Valian (21. veljače 1794.) bili su iz Milana; vojnik Giovanni Berti (preminuo 30. listopada 1704.) bio je iz Cremone; iz Trenta je bio vojnik Giuseppe Martini (preminuo 29. rujna 1794.); vojniku Giacomu Cattaganu kao mjesto podrijetla naznačena je Mantova (preminuo 9. ožujka 1715.), a vojnik Giuseppe Tarsi, koji je umro 15. srpnja 1792., zavičajem je bio iz grada Lodi.

Nakon lombardskih gradova kvantitetom se ističu gradovi i mjesta u hrvatskim zemljama koja su se nalazila pod habsburškom upravom – Primorje i Habsburška Istra. Iz hrvatskih primorskih gradova u Kotoru se bilježe pojedinci rodnom iz Senja, Bakra te ponajviše iz Rijeke. Tako je u knjizi umrlih zabilježena smrt Senjanina Ivana Pesela (19. svibnja 1799.), viceparuna *della lancia canoniera di Trieste*, kao i vojnika Andrije Prpića (2. svibnja 1795.) i Frana Morenića (19. lipnja 1796.). Vojnik Matija iz Bakra oženio se (20. siječnja 1719.) Pavlom Šuljagom iz Kličića. U knjizi krštenih zabilježeni su navodi o krštenju djece (Dominik Frano, 7. prosinca 1710. i Vicka 12. listopada 1712.) Jakova Nascibena i Jelene podrijetlom iz Rijeke, iz koje je potekao i Niko Tomin, otac dječaka Tome, koji je kršten u kotorskoj prvostolnici 23. rujna 1702. godine.⁶⁰⁶ Uz navedene, tek je nekolicina Riječana i Riječanki ubilježeno u matici umrlih – Jelena Piazza (29. prosinca 1776.) i vojnik Antun Zagorović (8. srpnja 1790.). Istrani koji su potjecali iz gradova pod habsburškom vlasti

⁶⁰⁶ Dijete je u matici umrlih zabilježeno 30. IX. iste godine.

spominju se tek nekoliko puta, a ovdje ćemo izdvojiti Mihovila Dragonića iz Pazina koji se (6. studenog 1775.) oženio Anom Torman iz Dubrovačke Republike.

Nadalje, uvidom u prezimena – Marinović, Dumović, Zaković, Vitić – uz koja je u matičnim knjigama kao mjesto podrijetla bila navedena Ugarska (*Ungaria, Hungaria, Ungaro*), možemo pretpostaviti da su useljenici dolazili iz hrvatskih krajeva koji su tvorili Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo. U matičnoj knjizi umrlih na taj su se način identificirali, uz ranije spomenutog Andriju Zakovića, i vojnici Ivan Vitić (9. veljače 1709.) i Toma Dumović (4. ožujka 1781.).

Od gradova i mjesta koji se nalaze na prostoru današnje Slovenije u Kotoru se u 18. stoljeću spominju pojedinci iz Ljubljane, Čepovana i Novog Mesta (*Nove Misto*). Tako je primjerice, Gašpar Suanović iz Ljubljane ubilježen kao otac djevojčice Marije, krštene 20. siječnja 1709., a nekoliko godina ranije (24. siječnja 1703.) njegov sugrađanin Matija Bolf u Kotoru se spominje na krštenju sina Pavla. Čepovljanin Urban Pirić u Kotoru je 27. studenog 1752. godine sklopio brak sa Marijom Dupaprenović iz Dubrovačke Republike, dočim je u knjizi umrlih (23. prosinca 1782.) naveden vojnik Antun Lantišić iz Novog Mesta.

Raščlambu pojedinaca podrijetlom iz Habsburške Monarhije zaključit ćemo bilježenjem još nekih značajnijih gradova. Knjiga umrlih zabilježila je i smrt Giorgija Novaka, vojnika iz Trsta (28. srpnja 1710.), kao i Tršćanke Ane Marije Angele Lazari koja je preminula 8. travnja 1796. godine. U nekoliko primjera zabilježeni su i pojedinci iz glavnog grada Habsburške Monarhije – Beča. U Beču je rođen Giuseppe Girodino (*nato e batezzato in Viena*) koji se 28. siječnja 1771. godine oženio Antonijom Quadagna iz Cremona, dočim je Giuseppe Saider iz Beča preminuo u Kotoru 31. listopada 1781. godine. Naposljetku, grad Prag u maticama se spominje samo jednom, kada se Simon pokojnog Giovannija iz Praga, vojnik u satnji Mitrović (24. veljače 1771.), oženio Teodorom Matijević iz Šibenika.

Muškarci podrijetlom iz Habsburške Monarhije najčešće su u Kotoru brakove sklapali sa Bokeljima i Dalmatinkama. Tako se Francesco Lotti iz Milana (9. rujna 1799.) oženio Anom Bosinović iz Mrčevca, a Kotoranka Katarina Rusco postala je (24. veljače 1753.) supruga Giorgija Bulla iz Moravske. Brojne Dalmatinke spominju se kao supruge pojedinaca iz raznih državnih područja Habsburške Monarhije. Višanka Barbara Klarić udala se (29. kolovoza 1785.) za Zorzija Singa iz Graza; vojnik Jakov Vlastelinović iz Rijeke oženio se (4. kolovoza 1777.) Marijom Uršulom Radovani iz Lumbarde na Korčuli; Marija Fabris iz Starog

Grada na Hvaru postala je (17. studenog 1778.) supruga Giovanniju Morariju iz Kranjske, a Ivana zvana Katarina Dujić iz Šibenika udala se (1. lipnja 1789.) za mornara Gaetana Paulija iz Trenta.

Od šarolikih bračnih kombinacija valja spomenuti i brak kaplara Mihovila Dragonića iz Pazina i Ane Torman iz Konavala, sklopljen 6. studenog 1775. godine. Također, neobična je bila i bračna kombinacija vojnika Bortola Fontane iz Trenta (29. lipnja 1782.) i Pierine Lucan podrijetlom iz Prusije, ali rođene na Levantu.

Supružnici žena iz Habsburške Monarhije podrijetlom su u matici vjenčanih identificirani tek petnaestak puta. Od njih brojem prednjače muškarci zavičajem s šireg područja Mletačke Republike – Dalmacije, Istre i same Venecije, dočim se zastupljenošću mladenki ističu one podrijetlom iz Rijeke. Tako se Anđa iz Rijeke (13. rujna 1706.) udala za Tomu Parnića iz Jelse na Hvaru, a Ana Matošić (2. travnja 1773.) za Tomu Skoka iz Splita. Nadalje, Riječanka Jelena Lužica udala se (5. listopada 1711.) za Angela Santa Pelosija iz Venecije, koji je u Kotoru obnašao dužnost pobočnika u tvrđavi,⁶⁰⁷ a njezina sugrađanka Uršula Jakomin (12. veljače 1715.) za Francesca Rapatu iz Venecije. Potonja Uršula u Kotoru se udavala još jednom. Ovoga puta (13. srpnja 1721.) njezin je odabranik bio kaplar Marin Medvidić iz Pule.

VIII. 6. Migracije iz srednje i zapadne Europe

Srednja i zapadna Europa bili su geografski najudaljeniji prostori useljavanja stanovništva u Kotor te sukladno tome i brojčano najmanje zastupljeni. Osim navedenog, uz ova se useljavanja veže i još jedna zanimljivost. Naime, budući da su prostori koje je obuhvaćala ova skupina bili geografski vrlo udaljeni od Kotora, bili su slabije poznati svećenicima koji su bilježili rođenja, vjenčanja i smrti. Razlog tomu je vrlo općenit način bilježenja ovih osoba u matičnim knjigama. Naime, u vrlo se malo primjera kao mjesto dolaska navodi točan grad ili mjesto podrijetla dotične osobe, već u upisima prevladavaju geografski vrlo općeniti pojmovi.

⁶⁰⁷ Angelo Santo Pelosi u drugom je braku bio oženjen (31. VII. 1713.) Katarinom Vuković iz Senja.

Tako se za francuske prostore koristio općenit naziv *Franzia*, *Franza* te točniji naziv pokrajina Burgundija (*Burgundia*, *Borgogna*), Cambrai i Provansa.⁶⁰⁸ Za useljenike iz germanskih zemalja najčešće se navodilo da su *da Germania*, kao što su to bili preminuli vojnici Lorenzo Franz (13. rujan 1787.) i Carlo Bar (25. siječnja 1717.), a žene su se navodile još jednostavnije – *Cattarina da Germania* (2. listopada 1716., matica krštenih) i *Cristina da Germania* (21. srpnja 176., matica krštenih). Drugi način bilježenja označavanje je pojmom *Tedesco*. Primjerice, 1787. godine u knjizi umrlih zabilježeni su vojnici *Tedesco* Toma Obrech (17. travnja) i *Tedesco* Bastian Gambe (21. travnja), a godinu dana kasnije (7. listopada 1788.) i vojnik Nicolò Sirach. Od detaljnijih bilježenja podrijetla za germansko se područje ističu Brandenburg i Bavarska te u jednom primjeru grad Köln. Antonio Kenol iz Brandenburga u Kotoru je (14. srpnja 1716.) krstio kćer Anu, a Giovanni Battista Thel *da Bavaria, setta di Calvin*, umro je 7. veljače 1780. godine, dočim je Pietro Giuseppe Joakim iz Kölna preminuo 7. svibnja 1783. godine.

Useljenici podrijetlom iz španjolskih posjeda u matičnim knjigama definirani su pojmom *Spagnolo*, osim ranije spomenutog Giuseppea Berlanga za kojeg se kao mjesto dolaska navodi *Spagna, villa Osuna* (23. ožujka 1771.). Primjerice, iz Španjolske su u matici umrlih zabilježeni Michaelangelo (3. rujna 1716.), Bortolo Pegna (31. prosinca 1784.), Giovanni Bliar (9. prosinca 1776.) te Pietro Spagnolo (4. studenog 1704.).

Naposljetku, u ovu smo skupinu ubrojili i nekoliko upisa useljenika iz Prusije. To su Giovanni Lugas⁶⁰⁹ i Christofalo Vidumanier kojem su kao zavičaj navodi *Nvingheberg Re di Prussia*,⁶¹⁰ a bilježimo i nekoliko spomena useljenika iz Lugana u Švicarskoj.⁶¹¹

Raspodjelu migracijskih smjerova iz srednje i zapadne Europe prikazuje grafikon 60.

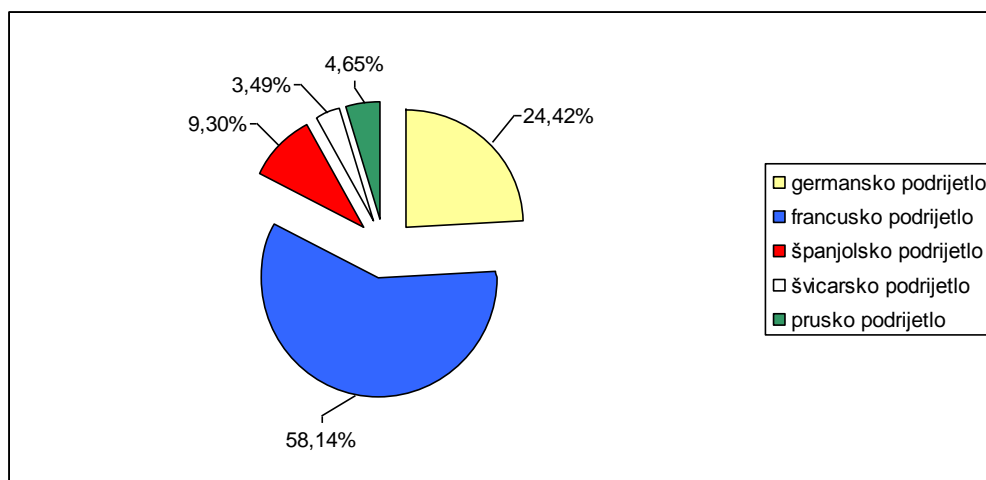
⁶⁰⁸ Iz tih su područja u knjigu umrlih primjerice upisani vojnik Francesco Canton (5. IV. 1711.); vojnik Claudio Coretti (18. IX. 1715.); narednik Giovanni d'Agrini (18. XI. 1716.) te vojnik Giovanni Deno (27. II. 1794.). Iz pokrajine Cambrai podrijetlom je bio Bernardo Raggier koji se 17. VIII. 1757. oženio Marijom Radović iz Lastve, a Burgundac Francesco Retif oženio se 15. VIII. 1769. Orsolom, udovicom Giuseppea Levija iz Pijemonta.

⁶⁰⁹ Spominje se pri krštenju sina Steffana Giovannija krštenog 29. prosinca 1746.

⁶¹⁰ Navedeni se 25. VII. 1770. oženio Antonijom Vastello iz Poreča.

⁶¹¹ U Kotoru je 1. VI. 1785. preminuo Pasqual Crose iz Lugana.

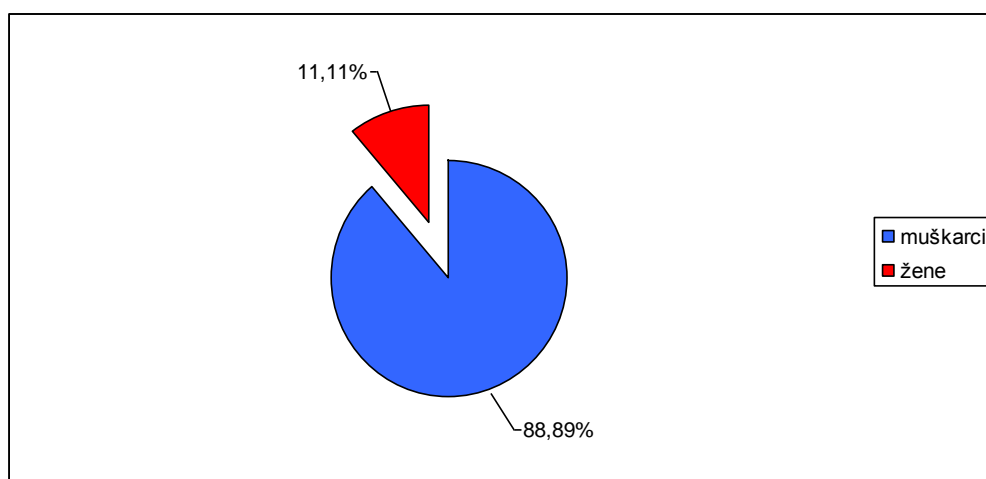
Grafikon 60. Useljavanja iz srednje i zapadne Europe

Najviše useljenika sa navedenih europskih prostora dolazilo je iz Francuske, čak 58,14%, a potom slijede germanske zemlje sa 24,42%. Na trećem mjestu nalaze se useljenici iz Španjolske sa 9,30%, a kao što je ranije spomenuto, najmanje useljenika zabilježeno je iz Prusije (4,65%) i Švicarske (3,49%).

Rascjep rodne podijeljenosti ovog migracijskog smjera očekivano je na strani muškaraca. Kao što je razvidno iz sljedećeg grafikona, 88,89% useljenika činili su muškarci, dočim su žene bile zastupljene sa 11,11%.

Grafikon 61. Spolna struktura useljenika iz srednje i zapadne Europe

Profesionalna struktura ovih useljenika prilično je jednostrana – svih pedesetak osoba koje se spominju zanimanjem bilo je vezano uz vojsku.

Ženidbenu strukturu ove iseljeničke skupine zbog vrlo malog uzroka podrijetla supružnika – tek tridesetak upisa – promatrat ćemo rodno jedinstveno. Prema tim analizama brojem se izdvajaju tri ženidbena kruga europskih useljenika – Boka, Dalmacija te srednja i zapadna Europa. “Bokeljsko-europske” brakove u svim su zabilježenim primjerima sklapali Bokeljke i muškarci iz srednje i zapadne Europe. Primjerice, Katarina Kovačević iz Lepetana udala se (14. veljače 1774.) za Francesca Gomeza iz Španjolske; Stana Radinović iz Morinja postala je (28. siječnja 1714.) supruga Luija d'Arigo Shio iz Toulona u Provansi, dočim se Dominika Leoni (8. prosinca 1784.) udala za Burbonca Giovannija Lazzarinija.

Slična rodna raspodjela odnosila se i na drugu skupinu u kojoj su se muškarcima iz srednje i zapadne Europe ženile Dalmatkinke. U Kotoru je zabilježeno šest takvih brakova – tri djevojke podrijetlom su bile iz Šibenika, a tri su bile iz Zadra. Tako se vojnik iz Francuske Andrea Griso 31. ožujka 1704. godine oženio Ana Marijom Perić iz Šibenika, a za francuske vojnike udale su se i Zadranke Jelena Barišić (za Antonija Reuora, 20. travanj 1704.) i Marija Corneli (za Francesca Magnona, 24. svibnja 1704.).

Naposljetku, spomenut ćemo brakove u kojima su oba supružnika oženjena u Kotoru bila podrijetlom iz srednje i zapadne Europe. Tako se Dorotea Elizabetta Meir *da Germania* udala (25. siječnja 1717.) za vojnika Carla Bara koji je također zavičajem bio iz germanskih zemalja. Istu kombinaciju činili su i *Tedesco* Girogio de Pinta i *Cristina da Germania* koji su sklopili brak 21. srpnja 1716. godine.

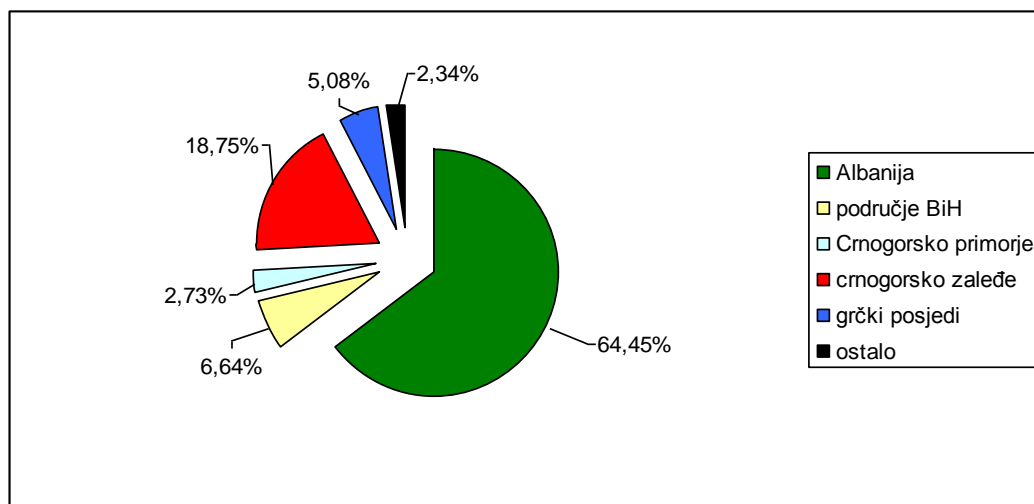
VIII. 7. Migracije iz Osmanskog Carstva

Posljednji promatrani migracijski smjer zabilježen u matičnim knjigama grada Kotora bila su useljavanja s područja susjednog Osmanskog Carstva. S obzirom da je riječ o susjednim područjima, koja su okruživala Boku kotorsku i činila njezino prirodno zaleđe, dodiri i komunikacija između stanovništva priobalja i njegova zaleđa, bez obzira što je riječ o drugim državama, bila su opće prisutna i intenzivna. Osim tradicionalnih migracija priobalje-zaleđe, ove migracije možemo promatrati i kroz gospodarsko-društveni kontekst. U prvom redu valja spomenuti trgovačke veze između Kotora i zaleđa koje nisu prestale dolaskom Osmanlija u zaleđe, a odnosile su se na trgovinu namirnicama karakterističnih za brdske predjele – vunu, sir i kožu. Trgovačke veze podrazumijevale su međusobnu komunikaciju, prožimanje i iseljavanje određenog broja stanovnika iz zaleđa u grad. Osim toga, migracije

selo-grad imale su i naglašenu socijalnu komponentu. Brojno stanovništvo napuštalo je svoje seoske domove i odlazilo u grad koji je nudio veće mogućnosti zaposlenja, stjecanje materijalne koristi, a Kotor je svojom blizinom bio primamljiv stanovništvu iz bližeg i daljeg zaleđa.

Useljenici iz zaleđa u kotorskim crkvenim knjigama bilježili su se na različite načine. Najčešća ubilježba podrijetla bila je *de Albania* i *Albanese*.⁶¹²

Grafikon 62. Migracije iz područja pod osmanskom vlasti

Pojam *Albanese*, koji se vrlo često koristi u mletačkim izvorima, ne mora nužno označavati etničku pripadnost pojedinca, kao ni geografsko područje današnje suvremene Albanije. Taj se pojam koristio kao iskaz pripadnosti širem području koje je u onodobnom poimanju obuhvaćalo dijelove današnje Crne Gore, Albanije i Makedonije.⁶¹³ *Albanese* i *de Albania* najčešće su korištena migracijska odrednica u ovoj skupini (64,45%), a najviše se s tim pridjevkom spominju kao majke i očevi prilikom krštenja djece. U tim upisima točnu identifikaciju pojedinca otežavalo je njihovo navođenje samo imenom i eventualno imenom oca, bez prezimena. Tako su u Kotoru krštena djeca Prence Nicole (sin Antonio, 30. listopada 1710.) i Marije; Prence Pietrovog i Marije (kći Barbara, 3. prosinca 1718.), Simona i Domenice (kći Ana, 24. studenog 1712.) i Marca Pietrovog i Mare (sin Giacomo, 1. kolovoza 1726.). U ovoj se skupinu uz općenit identifikacijski pojam *Albanese* ističu i useljenici iz

⁶¹² Primjerice, u Kotoru je 18. III. 1715. preminuo Giovanni Antonio Gez *de Albania*, kao i Pietro Giechi *Albanese* (29. V. 1716.) te Antonio Gin *Albanese* (1. VII. 1729.).

⁶¹³ Štoviše, pojam *Albania* i *Albanese* preklapao se i s odrednicom *de Macedonia* što potvrđuje i upis o krštenju Doreteje (15. srpnja 1782.) čiji je otac Pietro bio iz Skadra – *nella Macedonia*. S druge strane Prence i Maria Gega iz Skadra – *Albanese* krstili su kćer Vincenzu 5. XII. 1714.

albanskog grada Skadra (*Scutari*) – unutar ove skupine zastupljeni sa 28,48%. Iz Skadra su u matici umrlih primjerice zabilježeni Giovanni Radovani (20. rujna 1779.), Bartol Dula (26. listopada 1782.) te vojnik Giovanni Prence (16. studenog 1780.).

Potom slijedi stanovništvo iz područja koje smo u ovom istraživanju definirali pojmom “crnogorsko zaleđe” (18,75%). U njega smo uključili dijelove današnje kontinentalne Crne Gore koja je u 18. stoljeću bila (iako u nekim dijelovima samo formalno) pod Osmanlijama. Stanovništvo iz tih krajeva najčešće se u kotorskim maticama bilježilo općenitim pojmom *de Monte Negro (Monte)*.⁶¹⁴ Od većih se gradova i mjesta izrijekom spominju Cetinje i Njeguši, tada pod upravom crnogorskih vladika. Primjerice, u maticama krštenih kao majke krštenika spominju se Anastazija Ivova iz Cetinja (na krštenju sinova Antuna, 17. rujna 1778. i Nikole, 9. veljače 1781.), dočim su Stane Radova iz Njeguša i Vuko Raičev (21. lipnja 1711.) krstili kćer Tripunu. Osim navedenih većih i poznatijih mjesta na području Crne Gore spominju se brojna sela i manji lokaliteti – Sušica, Tomići, Danilo, Cuce (*Zuze*) i drugi.⁶¹⁵

Područje današnje Bosne i Hercegovine koje se u 18. stoljeću nalazilo u sastavu Osmanskog Carstva bilo je u promatranim izvorima zastupljeno sa 5,08%. U većini slučajeva riječ je o useljenicima s područja bližih Boki kotorskoj, u prvom redu iz Trebinja. Tako je iz Trebinja bio kaplar Šimun Bašić, zabilježen u knjizi umrlih 16. listopada 1780., kao i Anastazija Matijina koja je preminula 31. prosinca 1796. godine.

U 18. stoljeću u sastavu osmanske države nalazila su se i neka grčka područja. U kotorskim matičnim knjigama sa tih su posjeda u Kotor dolazili useljenici s Peloponeza, Krete i Tina. Primjerice, soprakomit Giovanni Maria Logosetti s Krete zabilježen je u knjizi umrlih (4. kolovoza 1787.) prilikom smrti kćerke Marije Felicite, a u Kotoru je (17. studenog 1789.) preminula Marija Minolopolo s Krete. U Kotoru je 25. listopada 1788. godine održano i jedno grčko vjenčanje i to između Iseppa Giurata s Peloponeza i Ane Marije Segati s Krfa.

Sa nekoliko je primjera u maticama ubilježeno i stanovništvo iz Crnogorskog primorja koje se u 18. stoljeću nalazilo pod Osmanlijama (2,73%). Svi zabilježeni primjeri odnose sa

⁶¹⁴ Primjerice, vojnik Stanoj *de Monte Negro* preminuo je 1. X. 1780., a kaplar Nikola Duadović 13. VII. 1786.

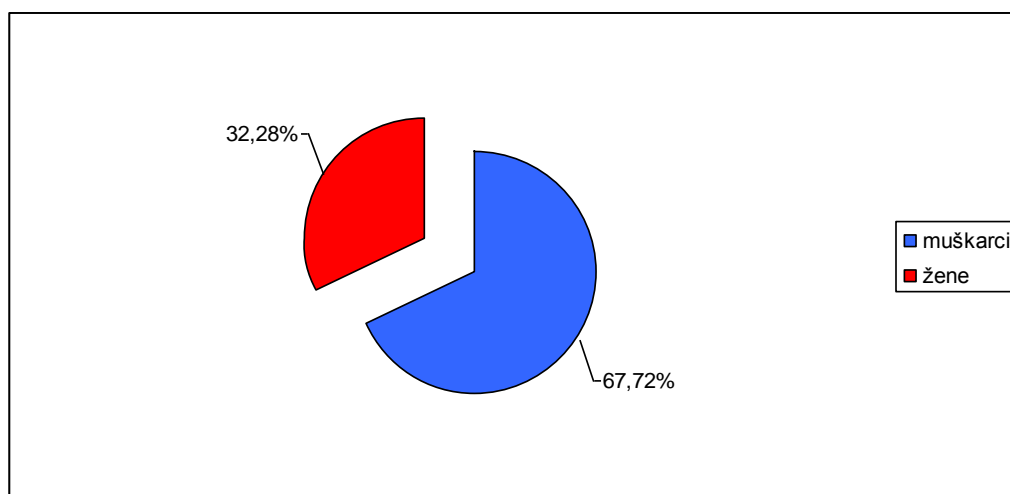
⁶¹⁵ Ivan Stolistović iz Sušice oženio se 12. IX. 1734. Jerolimom Kadenačić; Marija Vudragović iz Tomića u Crnoj Gori udala se 30. VI. 1731. za Jakova Konzolića iz Dubrovnika; Vicka Maričević iz Danila udala se (2. V. 1790.) za Osvalda Fortea iz Venecije, a Ana Novačević iz Cuca spominje se (6. X. 1778.) na krštenju kćerke Jerolime.

na barsko područje. Iz Bara su, primjerice, izrijekom navedeni Josipa Dumović (na krštenju blizanaca Ambrosija i Antuna, 5. prosinca 1711.), Anzolo Gion (na krštenju kćeri Vicke, 12. travnja 1734.), dočim je iz Spiča bio Juraj Martinović, koji se 2. studenog 1738. godine oženio Marijom Stanišić iz Kotora.

Pod kategoriju “ostalo” uključili smo nekoliko useljenika koji su umjesto podrijetlom označeni pojmom *Turco* te jedan spomen useljenika iz Ohrida. Primjerice, Marija *fù Turca* udala se 15. studenog 1716. za Giovannija Pasbija kojemu podrijetlo u knjizi vjenčanih nije bilo naznačeno, a iz Ohrida je bio Krsto Sakratović, koji se 22. veljače 1748. oženio Jerolimom Tavella iz Kotora.

Spolna struktura useljenika prikazana je grafikonom 63. Blizina određenih područja koji su zahvaćeni ovom kategorijom rezultirala je manjom postotnom razlikom između muškaraca i žena. Naime, muškarci su sačinjavali 67,72% migracija, dočim su žene bile uključene sa 32,28%.

Grafikon 63. Spolna struktura useljenika iz Osmanskog Carstva

U ovoj useljeničkoj skupini zanimanja pojedinaca bila su naznačena u malom broju – tek u tridesetak primjera. Za razliku od ostalih skupina u kojima su premoć odnosili vojnici i drugi vojni djelatnici, u ovoj skupini vojna zanimanja ne odnose toliko izraženu prevagu. Naime, od svih naznačenih zanimanja vojska je obuhvaćala 57,64% navedenih profesija, a 38,46% bilo je slugu i sluškinja. Ostali postotak odnosio se na jednog zabilježenog brijača. To je Andrea Corbin *Albanese*, koji se spominje prilikom smrti neimenovanog djeteta, *creature*, 21. siječnja 1725. godine.

Na samom kraju preostaje nam još raščlaniti ženidbene veze useljenika s područja pod osmanskom upravom. Ako brakove promotrimo s obzirom na to je li s osmanskog teritorija dolazio muškarac ili žena, možemo uočiti zanimljivu činjenicu. Naime, muškarci su se najčešće ženili djevojkama podrijetlom iz Boke ili onima s osmanskog teritorija. Ta dva kraja činila su 71,93% udjela mladenki. Primjerice Angelo Dudović iz Albanije oženio se (13. veljače 1763.) Marijom Kamenari iz kotorske župe, Jana Sabošić iz Crnog Plata postala je (21. veljače 1734.) supruga Gina Boccije iz Skadra, a iz istog grada bio je i Antonio Docca koji se (12. srpnja 1712.) oženio Vickom Radojevom iz Kličića. O međusobnim brakovima useljenika s područja Osmanskog Carstva više podataka imamo iz matice krštenih nego iz matice vjenčanih. Naime, u knjizi krštenih brojni su primjeri krštenja djece roditelja koji pripadaju ovoj useljeničkoj skupini. Tako su Prence Tutta i Maria Giezi u Kotoru (3. svibnja 1714.) krstili kćer Mariju; Skadrani Domenica i Iseppo Angeli (6. veljače 1783.) kćer Agnezu, a Prence i Vicenza iz Albanije sina Giuseppea (20. ožujka 1721.).

Ostala su područja bila su obuhvaćena tek pojedinačnim slučajevima. Rosa Garafolo iz Udina udala se (15. veljače 1779.) za Pietra Radana iz Lješa; Zorzi Costachi s Krete oženio se (1. siječnja 1781.) Venecijankom Angiolom Piciolato, a Paolo Mirdita (Meredita) iz Skadra vjenčao se (21. rujna 1746.) Anom Mižić iz Dubrovnika.

Za razliku od muškaraca, žene-useljenice iz osmanskih teritorija najčešće su za supruge birale Dalmatince. Tako je Marija Đurković iz Crne Gore (8. listopada 1787.) udala za vojnika Bartola Punošu iz Pakošтана, a suprugu je u Boki pronašao i Jerolim Letica iz Vrpolja. On se 20. siječnja 1794. oženio Crnogorkom Marijom Stanović. Za razliku od muškaraca koji su supruge tražili u široj okolici, posebice u Boki, žene iz ove kategorije udavale su se za muškarce sa širih područja i iz udaljenijih krajeva. Tako se Ivana Bjeličeva (13. travnja 1789.) udala za Nicolu Polettija iz Cremona; sluškinja Ivana iz Njeguša postala je supruga (15. lipnja 1719.) Staniše Stipanića iz Istre; sluškinja Jelena iz Crne Gore udala se (29. svibnja 1730.) za Francesca Mariju Merella iz Genove, a Marija Radovani iz Skadra udala se (1. siječnja 1779.) za Giuseppea Camiloa iz Padove.

Naposljetku, istaknut ćemo još jednu skupinu pojedinaca čije se podrijetlo ne spominje uz točno geografsko područje, a to je upravo i zanimljivost vrijedna spomena. Naime, u desetak upisa u matične knjige (najčešće vjenčanih) spominju se pojedinci kojima se kao mjesto podrijetla spominje *Armata/Armada*. Taj se pojam najčešće spominje uz rođenje (*nata/nato in Armata*) te stoga možemo zaključiti da je riječ o osobama rođenim na ratnim

brodovima. Najvjerojatnije je riječ o djeci časnika, vojnika i drugih vojnih djelatnika koje su supruge i cijele obitelji pratile u mjestima službe te su sudbinom rođena upravo u vrijeme samog putovanja. Za neke od tih pojedinaca je uz podatak da je rođen na ratnom brodu pridodana i informacija o kasnijem mjestu u kojem je dotični odrastao. Zanimljivo je i napomenuti da je većina muškaraca rođenih na brodu i nastavila vojnu karijeru te se u kotorskoj matici spominju kao nositelji vojnih činova. Primjerice, Antun Jović, *nato in Armata*, preminuo je u Kotoru 16. veljače 1785. godine, a na ratnom brodu rođen je i Aleksandar Zanetić koji je preminuo 18. studenog 1787. godine. Na brodu je rođena, a u Budvi odrasla, Paulina Kulišić koja se (12. ožujka 1788.) udala Vincezna Paulinija iz Furlanije, dočim je Paolo Zanelli rođen na brodu, a odrastao na Krfu.⁶¹⁶

Iz prijašnjih redaka, navlastito iz brojnih zanimljivih primjera useljavanja koja nam prikazuju upisi u kotorske matične knjige, možemo stvoriti okvirnu sliku o migracijskim strujanjima u osamnaestoljetnom Kotoru. Kao prvo, sama kvantiteta upisa u kojima su protagonisti s naznačenim zavičajem potjecali izvan Kotora posvjedočuje o velikom broju pojedinaca koji su dulje ili kraće vrijeme boravili u gradu. Rečeno ne treba čuditi uzme li se u obzir činjenica da je Kotor bio glavni grad te mletačke pokrajine i jedno od posljednjih većih uporišta Serenissime na istočnojadranskoj obali.

Kao što je u prethodnim redcima prikazano, u Kotor se useljavalo šaroliko stanovništvo iz bliže i dalje okolice, kao i iz geografski vrlo udaljenih krajeva i zemalja. Pri tom su brojem bila zastupljenija useljavanja iz bližih područja – same Boke, Dubrovačke Republike i bokeljskog zaleđa. Također, vrlo značajan i kvantitetom istaknut bio je migracijski smjer koji je obuhvaćao druga područja pod mletačkom vlašću, dočim su nama poglavito bila zanimljiva useljavanja iz hrvatskih zemalja. Nadalje, ako migracijska kretanja promatramo unutar svake obrađene skupine, vidimo da su u Kotoru prevladavali useljenici iz krajeva s kojima su Kotorani stoljećima njegovali trgovačke i druge poslovne veze – primjerice Dubrovnik, dalmatinski otoci, jadranske luke na Apeninskom poluotoku, kao i područje Skadra i nekih grčkih otoka. Naposljetku, zanimljiva je i analiza spolne strukture useljenika. Iako su većinu činili muškarci (sa naznačenim zanimanjima prednjačili su vojnici), trećinu useljeničke populacije u Kotoru činile su žene. One su dolazile iz okolnih mjesta,

⁶¹⁶ U Kotoru se spominje (12. II. 1788.) ženidbom za Teodoru Potaminano, vjerojatno grčkog prodrijetla.

često ruralnih sredina, ali su zabilježene i brojne žene koje su, pretpostavljamo, u Kotor dolazile u sklopu obiteljskih migracija.

Nažalost, u velikom broju matičnih upisa nije zabilježeno podrijetlo ubilježenih pojedinaca, iako prezimenska struktura za većinu njih dopušta pretpostavku da nije riječ o gradskom stanovništvu (prezimana nebokeljskog podrijetla). Detaljnijom analizom tih upisa te uvidom u drugu vrstu arhivskog gradiva stvorit će se još potpunija i vjerujemo raznovrsnija i bogatija slika migracijskih procesa u Kotoru 18. stoljeća.

IX. ZAKLJUČAK

Iako je Kotor 1420. godine ušao u sastav Mletačke Republike s već formiranim komunalnim uređenjem, statutarno određenim zakonodavstvom te dobro uhodanim trgovačkim vezama, gotovo 400 godina mletačke uprave odrazilo se na gotovo sve razvojne sastavnice grada. Dolaskom pod mletačku vlast statutarno uređenje i dalje se poštivalo, ali je ujedno bilo prilagođeno središnjem mletačkom administrativnom sustavu. Štoviše, postupno su svi aspekti komunalnog razvoja – zakonodavstvo, administracija, gospodarstvo – bili oblikovani ili modificirani sukladno viziji mletačke središnjice, a time bili istovjetni i drugim dalmatinskim i istarskim komunama pod mletačkom upravom. Također, razvoj gradskih društvenih skupina i njihovih odnosa (poglavito pozicioniranje i institucionaliziranje privilegiranih slojeva) odvijao se sukladno razvojnim procesima zabilježenim drugim u istočnojadranskim obalnim gradovima. Unutar tog monolitnog i na svim razinama umreženog mletačkog sistema vladanja, Kotor je uspio definirati i neke razvojne posebnosti koje su, u prvom redu, odredile geomorfološka posebnost područja te višestoljetna osmanska prisutnost u zaleđu. Navedeno se poglavito zrcalilo kroz izraziti vojni karakter grada. Uvučenost Kotorskog zaljeva duboko u kopno pružala je sigurnost trgovačkim i ratnim brodovima (od političkih, kao i vremenskih neprilika), dovoljno prirodnih resursa i sirovina omogućilo je stvaranje snažne logističke vojne baze, a veliki ljudski potencijal (iz šireg bokeljskog područja) osiguravao je dovoljan broj muškaraca sposobnih na oružje. Naposljetku, jak fortifikacijski sustav, nadograđivan i modificiran stoljećima, kako bi slijedio razvojne promjene ratnih tehnika i strategija, oblikovao je Kotor kao čvrsto i pouzdano mletačko vojno-logističko uporište. Upravo su gore navedene razvojnice, koje su Kotor ponajprije definirale kao vojni centar, utjecale i na slabiji gospodarski razvoj grada u 18. stoljeću. To je poglavito razvidno usporedbom kotorskih gospodarskih pregnuća sa svekolikim razvojnim procvatom malih bokeljskih mjesta, koja su se – spretnije iskoristivši prednosti koje je nudilo pomorstvo – od kotorskih podložnika transformirala u vodeća pomorska središta na istočnoj obali Jadrana.

Unatoč svojevrsnom gospodarskom pasivnom balansu koji je karakterizirao Kotor u posljednjem stoljeću opstojnosti Mletačke Republike, grad je i u promatranom 18. stoljeću ostao nezaobilazan čimbenik u svim razvojnim segmentima mletačkih prekomorskih stečevina južno od Dubrovnika.

Uz navedeno, Kotor je i u demografskim odrednicama bilježio razvoj istovjetan onome drugih istarskih i dalmatinskih gradova te je, kao primjerice Pula i Split, pripadao srednje velikim gradovima, čiji se broj stanovnika kretao od 1000 do 1500, s tendencijom rasta prema kraju stoljeća.

Stalna osmanska prisutnost u kotorskom i bokeljskom zaleđu pokrenuli su i intenzivnije migracijske procese zaleđe – priobalje, a budući da je pridošlo stanovništvo mahom bilo pravoslavne vjere, od početka 18. stoljeća počinje se pomalo, ali kontinuirano mijenjati vjerska slika Kotora i Boke. Iako je pravoslavno stanovništvo većinom naseljavalo seoska područja, gospodarske mogućnosti koje je nudilo urbano središte rezultiralo je i useljavanjem pravoslavaca u Kotor. Broj pravoslavnog stanovništva u Kotoru na kraju 18. stoljeća se u odnosu na početak stoljeća udvostručio, ali još uvijek nije prelazio 30% od ukupnog broja stanovnika.

Osim promjena u vjerskoj strukturi stanovnika, u 18. stoljeću u Kotoru je zabilježen i drastičan pad broja plemića, što nisu mogle spriječiti ni ublažiti agregacije novih plemića, mahom iz reda bogatijih obitelji iz drugih bokeljskih mjesta koje su kapital stekle trgovačkom i pomorskom djelatnošću. Demografsku katastrofu plemstva ponajbolje ilustrira podatak o prosječnom broju ukućana u plemićkim obiteljima, koji je sredinom stoljeća iznosio 21,8 osoba, a u posljednjem desetljeću 18. stoljeća tek 9,2 osobe.

Analiza općih demografskih kretanja te brojnih tema koja otvaraju matični upisi također često pod zajednički nazivnik stavlja cjelokupan priobalni istočnojadranski prostor. Ponajprije, kroz analizu sve tri matične knjige (vjenčanih, rođenih/krštenih i umrlih) razvidan je utjecaj vanjskih čimbenika (rat i godine gladi) na demografska kretanja, primjerice na ritam sklapanja brakova (broj, odgodu ili žurnost te dob pri ulasku u brak). Na sezonske varijacije sklapanja brakova utjecale su i crkvene norme, običaji i tradicija (poglavito na sezonske minimume) te profesionalna struktura i gospodarska aktivnost stanovnika (poglavito na sezonske maksimume). Uz navedeno, na nupcijalitet važnu ulogu imala je i sama struktura obitelji te njezin gospodarski potencijal.

Slični uzročno-posljedični uzusi mogu se primijeniti i na natalitet. Sezonske varijacije broja rođenja/začeca ovisile su o gospodarskim aktivnostima podneblja te o poštivanju društveno-crkvenih normi. Kao i u prethodnom slučaju, iako su sezonski minimumi i maksimumi bili razvidni na svim promatranim uzorcima, veće i pravilnije amplitude vezane su uz kontinentalno područje, dočim su priobalni gradovi imali kroz godinu ravnomjernije

raspoređene brojke. Navedeno između ostalog možemo pripisati i velikoj fluktuaciji stanovništva, koja je poglavito bila razvidna u kotorskom slučaju.

Na trajanje reproduktivnog razdoblja, što se odnosilo na broj poroda i ritam rađanja, utjecali su brojni čimbenici – od biološke uvjetovanosti pojedinca, do društvenih normi i demografskih trendova. Samo reproduktivno razdoblje u pravilu je započinjalo ulaskom u brak, a kod kotorskih je žena u prosjeku trajalo 10 godina, pri čemu je (ovisno o dobnom kontingentu) rođeno oko petero djece. Društvenu svakodnevicu kotorske komune činila su i nezakonita djeca koja su s obzirom na brojnost matičnih upisa bila relativno česta pojava. Unatoč brojnosti upisa nezakonite djece, određena društvena stigmatizacija vidljiva je u brojnim primjerima napuštene djece, kao i u primjerima identifikacije majki nezakonite djece, koje podrijetlom većinom nisu bile iz bokeljskog područja.

Mortalitet nekog područja također je posljedica prožimanja individualnih bioloških predispozicija i gospodarsko-društvenih čimbenika (poglavito životnog standarda određenog prostora). Kotor, kao i sva područja u predtranzicijskom razdoblju, karakterizira velika smrtnost stanovništva, poglavito najmlađe i najosjetljivije populacije. To se poglavito očituje kroz visoku postneonatalnu smrtnost, na koju su jače utjecali upravo egzogeni čimbenici. Međuodnos dobne strukture i sezonskih distribucija mortaliteta u Kotoru je također u skladu s usustavljenim metodološkim obrascima. Na sezonske distribucije umiranja dojenčadi ponajviše je utjecalo vrijeme njihova dolaska na svijet, a maksimumi mortaliteta ostalih dobnih skupina povezani su s kalendarski prijelaznim razdobljima, kada su bila češća razna oboljenja.

Nažalost, možda najzanimljivije teme vezane uz smrtnost i umiranje – uzroci smrti – kotorske matične knjige nisu bilježile, osim kada je bilo riječ o u slučajevima nasilne smrti ili nesretnog slučaja. S obzirom da je muška populacija bila izloženija takvim slučajevima ne čudi ni visoki postotni udio muškaraca uz koje su u matičnim knjigama navedeni uzroci smrti.

Osim kvantitativnih podataka, koji rasvjetljavaju brojne demografske teme, matične knjige iza naoko šturih i jednoobraznih upisa kriju bogatu, razgranatu i vrlo živu društvenu interakciju kotorskih stanovnika. Pregršt sastavnica društvene povijesti promatranog prostora ovom je prilikom sužen na prikaz društvenih, obiteljskih i poslovnih prožimanja stanovnika s obzirom na njihova zanimanja. Pojedine skupine i zanimanja upravo su ženidbama i mrežom kumstava gradile i potvrđivale svoj položaj unutar iste te skupine, ali i na široj društvenoj gradskoj pozornici.

Naposljetku, cjelokupni prikaz raznih društvenih sastavnica u prvi je plan iznjedrio jednu od temeljnih karakteristika Kotora u 18. stoljeću, a riječ je o izrazitoj mobilnosti. Ta se ponajprije očitovala u brojnim, ali kratkotrajnim boravcima useljenika u Kotoru, među kojima su kroz čitavo stoljeće vidljivi mnogobrojni administrativni službenici te osobito vojnici. Rečeno potvrđuju matični upisi, točnije jednokratne zabilježbe tih osoba u matičnim knjigama. U Kotoru su dulje ili kraće vrijeme boravili pojedinci iz bliže i dalje okolice, ali i iz nekih vrlo udaljenih krajeva. Brojem prednjače useljenici iz okolice, čije je spominjanje u maticama često posljedica svakodnevnih migracija ili pak sezonskih poslova. Zamjetan je broj useljenika s prostora koji su u 18. stoljeću ulazili u sastav Mletačke Republike (nama posebice zanimljiva područja na istočnojadranskoj obali koja su se nalazila u sastavu Mletačke Istre i Mletačke Dalmacije) te useljenici iz susjednih područja, bilo da je riječ o Dubrovačkoj Republici ili područjima kontinentalnog zaleđa. Što je veća geografska udaljenost, manja je bila kvantiteta useljeničke skupine, poglavito ako se rečeno promatra kroz rodnu strukturu. Naposljetku, među brojnim useljenicima kojima je naznačena profesionalna djelatnost, prednjačili su vojnici i njihove obitelji.

Svime navedenim možemo u potpunosti i argumentirano potvrditi početnu hipotezu rada, koja pretpostavlja pripadnost Kotora mletačko-sredozemnom političkom, društvenom i kulturnom okružju, kao i razvojnu neodjeljivost cjelokupnog prostora istočne obale Jadrana.

Matične knjige prvorazredan su izvor za proučavanje svekolikih demografskih i društvenih razvojnica nekog prostora. Ti samo naoko šturi i jednolični podatci raščlanjeni metodama povijesne demografije otkrivaju slojevitost, razgranatost i živost promatranih društava. Različitost pristupa ovom izvoru i brojne mogućnosti interpretacije koje iz njega izlaze pružaju nebrojene mogućnosti analize i otvaraju brojna istraživačka pitanja i teme. O tome svjedoči i desetak raznih smjerova (primjerice demografsko-statistički, dokumentaristički, antropološki) koji su se razvili unutar povijesne demografije. U ovom je istraživanju, osim na prikaz osnovnih demografskih kretanja stanovništva, u mjeri koju je omogućila kvaliteta sačuvanih izvora, naglasak stavljen na prezentaciju nekih društvenih sastavnica grada Kotora. S obzirom da su kotorski svećenici-upisivači detaljnije bilježili ono manje poznato odnosno strano, analiza je u prvi plan iznjedrila vanjske segmente promatrane ponajprije kroz migracije i profesionalnu djelatnost mahom pojedinaca izvankotorskog podrijetla. S druge strane, izrazita vojna profiliranost Kotora u prvi plan stavila je vojnike kao vrlo zanimljivu društvenu skupinu, promatranu upravo kroz njihovu mobilnost. S obzirom na definirane istraživačke ciljeve budući će istraživački pothvati biti usmjereni na detaljniju

raščlambu društvenih struktura samog grada, poglavito njegova dva najjača segmenta – plemstvo i građanstvo. Kako bi se dobila što potpunija slika takvo bi istraživanje trebalo u većoj mjeri upotpuniti i brojnim drugim izvorima, navlastito kotorskim bilježničkim spisima.

X. POPIS KRATICA

ASV = Archivio di Stato di Venezia

BAK = Biskupski arhiv u Kotoru

DAZd, SGP = Državni arhiv u Zadru, Spisi generalnih providura

EJ = Enciklopedija Jugoslavije

GPMK = Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru

HAZU = Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

HBL = Hrvatski biografski leksikon

HE = Hrvatska enciklopedija

IAK = Istorijски arhiv u Kotoru

IAK, SN = Istorijски arhiv u Kotoru, Sudsko notarski spisi

IAK, TE = Istorijски arhiv u Kotoru, Zbirka Testamenata I

IAK, UPM = Istorijски arhiv u Kotoru, Upravno politički spisi vanrednih providura Mletačke Republike

JAZU = Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti

PE = Pomorska enciklopedija

SANU = Srpska akademija nauka i umetnosti

XI. IZVORI I LITERATURA

XI. 1. Izvori

XI. 1.1. Neobjavljeno arhivsko gradivo

Archivio di Stato di Venezia

- *Capi del Consiglio dei Dieci: Lettere di Rettori e di altre cariche*
- *Inquisitori di Stato*
- *Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli*
- *Senato (Collegio). Dispacci. Relazioni di ambasciatori, rettori e altre cariche*

Biskupski arhiv u Kotoru

Matične knjige katedrale sv. Tripuna:

- *Matična knjiga krštenih II (1662. – 1701.)*
- *Matična knjiga krštenih III (1703. – 1722.)*
- *Matična knjiga krštenih IV (1724. – 1775.)*
- *Matična knjiga krštenih V (1775. – 1824.)*
- *Matična knjiga vjenčanih II (1697. – 1824.)*
- *Matična knjiga umrlih I (1643. – 1731.)*
- *Matična knjiga umrlih III (1775. – 1823.)*

Državni arhiv u Zadru

Spisi generalnih providura

Istorijski arhiv u Kotoru

Upravno politički spisi vanrednih providura Mletačke Republike

Sudsko notarski spisi

Zbirka testamenata I (1611. – 1800.)

XI. 1.2. Objavljeno gradivo

1. *Hrvatski pomorski regesti / Regesti marittimi croati*, priredio Nikola Čolak, sv. I. Padova, 1985., sv. II., Padova, 1993.
2. *Pisma i poruke rektora Dalmacije i Mletačke Albanije, sv. 1: Pisma i poruke rektora Bara, Ulcinja, Budve i Herceg-Novog*, prepisali i uredili Lovorka Čoralić i Damir Karbić, Zagreb, 2009.
3. *Statut Bratovštine svetog Nikole mornara u Kotoru iz 1463. sa alegatima do 1807. godine*, priređivači Miloš Milošević i Jelena Antović, Kotor, 2009.
4. *Statut grada Kotora, prijevod originala iz 1616. godine s naučnim aparatom*, knj. II., uredila J. Antović, Kotor, 2009.
5. Zan Battista Giustinian, *Dalmacija godine Gospodnje 1533.: putopis po Istri, Dalmaciji i Mletačkoj Albaniji 1533.*, prema transkripciji Šime Ljubića prevela i priredila Ljerka Šimunković, Split, 2011.

XI. 2. Literatura

1. Frano Alfirević, Kotor, u: Kotor i Boka Kotorska (tematski blok), *Nova Europa*, uredio Milan Đurčin, knj. 27., br. 3.-4., Zagreb, 1934., str. 26.-32.
2. Mladen Andreis, Uzroci smrti na otoku Šolti od god. 1825. do 1900. prema podacima iz matičnih knjiga umrlih, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 22., 1989., str. 113.-132.
3. M. Andreis, Stanovništvo otoka Brača u drugoj polovici 18. stoljeća, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, sv. 13., 1997., str. 205.-236.
4. M. Andreis, *Stanovništvo Vinišća – povijesna antroponimija do godine 1900.*, Trogir, 1998.
5. M. Andreis, Stanovništvo Kaštela u prvoj polovici 18. stoljeća, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, sv. 15., 1999., str. 93.-129.
6. M. Andreis, *Stanovništvo Drvenika i Ploče. Povijesna antroponimija do god. 1900.*, Trogir, 2000.
7. M. Andreis, *Trogirsko plemstvo do kraja prve austrijske uprave u Dalmaciji (1805.)*, Trogir, 2006.
8. M. Andreis, Metodološki pristup analizi dalmatinskog gradskog plemstva: primjer analize trogirskog plemstva od 13. stoljeća do kraja prve austrijske uprave 1805., *Acta Histriae*, god. 16., sv. 1.-2., 2008., str. 1.-36.
9. M. Andreis, *Stanovništvo otoka Šolte do godine 1900.*, Šolta, 2011.
10. Jelena Antović, Značajnija dokumenta iz istorije zdravstvene kulture Boke Kotorske sa posebnim osvrtom na istoriju veterinarstva kao primjer njihove popularizacije, prezentacije i uključivanja Istorijskog arhiva Kotor u turističku ponudu grada, *Arhivski zapisi*, god. 8., br. 1.-2., 2001., str. 397.-410.
11. Nikola Anušić, “Rajna smrt” – prilog istraživanju smrtnosti djece u Makarskoj u 19. stoljeću, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 38., 2006., str. 161.-175.
12. Francesco Maria Appendini, *Memorie spettanti ad alcuni uomini illustri di Cattaro*, Ragusa, 1811.
13. Ivo Banac – Slobodan Prosperov Novak – Branko Sbutega, *Stara književnost Boke*, Zagreb, 1993.
14. Radojica Barbalić, Veze pomorstva Boke s Rijekom i Hrvatskim primorjem u prošlosti, *GPMK*, sv. 2., 1953., str. 93.-98.

15. Miroslav Bertoša, Glad i »kriza mortaliteta« godine 1817: istarski mikrokozmos i evropski kontekst (obavijest o arhivskim sondiranjima i metodama elaboracije), *Rad JAZU*, sv. 445., 1989., str. 3.-53.
16. M. Bertoša, Matične knjige – arhivsko vrelo o demografskim previranjima predindustrijske Europe, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, sv. 41.-42., 2000., str. 315.-352.
17. Slaven Bertoša, Nezakonita djeca u puljskim matičnim knjigama krštenih od 1613. do 1678., *Croatiaca christiana periodica*, god. 22., br. 42., 1998., str. 37.-48.
18. S. Bertoša, *Život i smrt u Puli: starosjeditelji i doseljenici od XVII. do XIX. stoljeća*, Pazin, 2002.
19. S. Bertoša, Nastanjenici i prolaznici iz Dubrovačke Republike, Boke kotorske i Mletačke Albanije u Puli (17. – 19. stoljeće), *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 41., 2003., str. 157.-174.
20. S. Bertoša, Migracijska prožimanja današnjeg Crnogorskog primorja i Pule od XVII. do XIX. stoljeća, u: *Hrvatsko-crnogorski dodiri/crnogorsko-hrvatski dodiri: identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog primorja*, gl. urednik Lovorka Čoralić, Zagreb, 2009., str. 353.-366.
21. Nevenka Bezić-Božanić, *Stanovništvo Komiže*, Split, 1984.
22. N. Bezić-Božanić, *Povijest stanovništva u Visu*, Split, 1988.
23. *Blago Kotorske biskupije: Zagovori svetom Tripunu, povodom 1200. obljetnice prijenosa moći svetoga Tripuna u Kotoru*, katalog izložbe održane 14. prosinca 2009. – 14. veljače 2010., Zagreb, 2009.
24. Lenka Blehova Čelebić, *Žene srednjovjekovnog Kotora*, Podgorica, 2002.
25. L. Blehova Čelebić, *Hrišćanstvo u Boki 1200 – 1500, kotorski distrikt*, Podgorica, 2006.
26. Giuseppe Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano*, Venezia, 1856. (ristampa 1993.).
27. Ivan Božić, Kotor posle prihvatanja mletačke vlasti, u: *12 vjekova Bokeljske mornarice*, gl. urednik Danilo Kalezić, Beograd, 1972., str. 34.-42.
28. Dubravka Božić Bogović, Osobna imena u matičnoj knjizi krštenih župne matice Luč krajem 18. stoljeća, *Croatia christiana periodica*, god. 35., br. 68., 2011., str. 59.-68.
29. Danica Božić Bužančić, Dvije anagrafske tabele za područje Dalmacije iz druge polovice 18. stoljeća, *Arhivski vjesnik*, sv. 11.-12., 1968. – 1969., str. 43.-53.
30. D. Božić Bužančić, Glad, prosjaci, epidemije, higijenske i zdravstvene prilike u Dalmaciji krajem 18. i početkom 19. stoljeća, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 29., 1996., str. 138.-162.

31. Gracija Brajković – Antun Tomić – Miloš Milošević – Zoran Radimir, Neki manje proučavani primjeri građanske i crkvene arhitekture spomeničkog karaktera u kotorskoj opštini, *GPMK*, sv. 25.-26., 1987. – 1988., str. 91.-124.
32. Fernand Braudel, *Struktura svakidašnjice, materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća*, Zagreb, 1992.
33. Tatjana Buklijaš – Nenad Vekarić, Mortalitet u Cavtatu, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 36., 1998., str. 303.-420.
34. Pavao Butorac, *Gospa od Škrpjela*, Sarajevo, 1928.
35. P. Butorac, *Kotor za samovlade (1355. – 1420.)*, Perast, 1999.
36. P. Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Perast, 1999.
37. P. Butorac, *Boka Kotorska u 17. i 18. stoljeću – politički pregled*, Perast, 2000.
38. Guido Candiani, *I vascelli della Serenissima: Guerra, politica e costruzioni navali a Venezia in età moderna, 1650-1720*, Venezia, 2009.
39. Alfredo Coppa – Lorenzo di Donato – Francesco Vecchi – Mario Enrico Danubio, Seasonality of Marriages and Ecological Context in Rural Communities of Central-Southern Italy (Abruzzo), 1500-1871, *Collegium Antropologicum*, sv. 25., 2001., str. 403.-412.
40. Ivan Crkvenčić – Antun Schaller, Boka kotorska: etnički sastav u razdoblju austrijske uprave (1814. – 1918.), *Hrvatski geografski glasnik*, sv. 68., 2006., str. 51.-72.
41. Antun Cvitanić, *Iz dalmatinske pravne povijesti*, Split, 2002.
42. Vladislav Cvitanović, Matice u Dalmaciji iz XVI. stoljeća, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 2., 1955., str. 79.-86.
43. Jasna Čapo, Sezonske varijacije vjenčanih u sjevernoj Hrvatskoj, *Etnološka tribina*, sv. 12., 1989., str. 5.-20.
44. J. Čapo, Sezonske varijacije demografskih pokazatelja u sjevernoj Hrvatskoj u 18. i 19. stoljeću, u: *Slavonija, Srijem, Baranja i Bačka*, Zbornik radova, uredio Ante Sekulić, Zagreb, 1993., str. 121.-142.
45. Lovorka Čoralić, Iseljenici iz grada Kotora u Mlecima (XV. – XVIII. st.), *Povijesni prilozi*, sv. 17., 1998., str. 133.-155.
46. L. Čoralić, Život i djelovanje kotorskih patricija u Mlecima od 16. do 18. stoljeća, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 31., 1998., str. 131.-140.
47. L. Čoralić, Boka kotorska u doba Morejskog rata, *Kolo. Časopis Matice hrvatske*, god. XI., br. 3., 2001., str. 5.-22.

48. L. Čoralić: Zadarski kapetan XVII. stoljeća – Ulcinjanin Dominik Katić, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu*, sv. 22., 2004., str. 213.-233.
49. L. Čoralić, Katorske crkvene ustanove u oporukama bokeljskih iseljenika u Mlecima (XV.-XVIII. st.), *GPMK*, sv. 53., 2005., str. 15.-25.
50. L. Čoralić, Katorski plemići iz roda Bolica – kavaljeri Svetog Marka, *Povijesni prilozi*, god. 25., sv. 31., 2006., str. 149.-159.
51. L. Čoralić, Katorski plemići Nikola Paskvali i Bartul Pima – kavaljeri Svetoga Marka (1634.), *Istorijski zapisi*, sv. 79., 2006., str. 75.-84.
52. L. Čoralić, *Iz prošlosti Boke: odabrane teme*, Samobor, 2007.
53. L. Čoralić, Iseljenici iz grada Kotora – posjednici na mletačkoj terrafermi, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 45., 2007., str. 391.-408.
54. L. Čoralić, 'Benemerita nazione': albanski vojnici i časnici u Zadru (XVI.-XVIII. st.), *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu*, sv. 27., 2009., str. 121.-164.
55. L. Čoralić, Katorski iseljenici u mletačkim bratovštinama kroz prošlost: o neizravnim utjecajima mletačkih vjerskih i strukovnih udruga na Bokeljsku mornaricu i druge bratimske udruge u Kotoru, u: *Dvanaest vjekova Bokeljske mornarice*, urednik Jovan J. Martinović, Kotor, 2010., str. 55.-93.
56. L. Čoralić – Nedjeljka Balić Nižić, Iz hrvatske vojne povijesti – *Croati a cavallo* i *Soldati Albanesi*, njihova bratovština i gradivo o njezinom djelovanju od 1675. godine do sredine XVIII. stoljeća, *Zbornik odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu*, sv. 24., 2006., str. 71.-130.
57. L. Čoralić – Maja Katušić, Andrija Mladinić i Mihovil Anđelo Filiberi – časnici postrojbe *Croati a cavallo* (iz društvene i vojne povijesti Dalmacije u XVIII. stoljeću), *Povijesni prilozi*, god. 28., sv. 37., 2009., str. 247.-282.
58. L. Čoralić – M. Katušić, Crnogorac Rade Maina – mletački general u Zadru (druga polovica XVIII. st.), *Povijesni prilozi*, god. 29., sv. 39., 2010., str. 125.-152.
59. L. Čoralić – M. Katušić, Od afričke obale do dalmatinske prijestolnice – mletački general Marko Antun Bubić (1735. – 1802.), *Zbornik odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu*, sv. 28., 2010., str. 139.-172.
60. L. Čoralić – M. Katušić, Peraštanin Tripun Štukanović (+1769) – pukovnik mletačkih oltramarina, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 50., 2012., str. 385.-410.

61. L. Čoralić – M. Katušić, Koterski plemići Frano Buća, Gabrijel Vraćen i Nikola Paskvali – zapovjednici mletačkih prekomorskih vojnih postrojbi (prva polovica XVIII. stoljeća), *Povijesni prilozi*, god. 31., br. 42., 2012., str. 249.-273.
62. L. Čoralić – M. Katušić, Bokelj Vicko Dabović – zapovjednik mletačkog ratnog broda *Vittoria II* u posljednjim godinama opstojanja Serenissime, *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea Odjela za povijest Sveučilišta u Zadru*, sv. 1., 2012. (u postupku objavljivanja).
63. L. Čoralić – M. Katušić, Peraštanin Ivan Mazarović – zapovjednik mletačkoga ratnog broda *Galatea* (1779. – 1792.), *Povijesni zbornik – godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe*, god. V., br. 6., 2013. (u postupku objavljivanja).
64. L. Čoralić – M. Katušić, Peraštanin Josip Kolović Matikola – kapetan mletačkih ratnih brodova koncem 18. stoljeća, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 52., 2014. (u postupku objavljivanja).
65. Gracijela Čulić, Sociolingvistički aspekti nominacija nahočadi u Kotoru od XVII do kraja XIX vijeka, u: *Hrvatsko-crnogorski dodiri/crnogorsko-hrvatski dodiri: identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog primorja*, gl. urednik L. Čoralić, Zagreb, 2009., str. 367.-387.
66. Anton Dabinović, *Kotor pod mletačkom upravom (1420. – 1797.)*, Zagreb, 1934.
67. A. Dabinović, Politički položaj Kotora poslije Zadarskog mira (1359. – 1381.), *GPMK*, sv. 7., 1958., str. 45.-54.
68. *Dizionario enciclopedico marinaresco*, a cura di Memmo Caporilli, Roma, 1971.
69. Danijela Dolbanović, Sezonska kretanja začeca/rođenja župe Svetvinčenat u 18. stoljeću, *Povijesni prilozi*, god. 31., br. 43., 2012., str. 217.-233.
70. Martin Dribe – Bart Van de Putte, Marriage seasonality and the industrious revolution: Southern Sweden 1690 – 1895, *The Economic History Review*, sv. 65., 2012., str. 1123.-1146.
71. *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 1., A – Bosk, Zagreb, 1954. – sv. 8., Srbija – Ž, Zagreb, 1971.
72. *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 1., A – Biz, Zagreb, 1980. – sv. 6., Jap – Kat, Zagreb, 1990.
73. Ivan Erceg, Struktura stanovništva i njegova zdravstvena zaštita potkraj XVIII. i početkom XIX. stoljeća u bivšoj mletačkoj Istri, *Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. 27., 1985., str. 35.-50.
74. Guido Ercole, *Duri i banchi! Le navi della Serenissima 421-1797*, Trento, 2006.
75. G. Ercole, *Vascelli e fregate della Serenissima: Navi di linea della Marina veneziana 1652 – 1797*, Trento, 2011.
76. Stella Fatović-Ferenčić, Matične knjige kao izvor za proučavanje hrvatske medicinske baštine, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, sv. 41.-42., 2000., str. 353.-360.

77. Francesco Paolo Favalaro, *L'Esercito Veneziano del '700: Ricerche e schizzi*, Venezia, 1995.
78. Ivo Ficović, Zbirka matičnih knjiga Historijskog arhiva u Dubrovniku, *Arhivski vjesnik*, sv. 25., 1982., str. 7.-35.
79. Cvito Fisković, *Spomenička baština Boke kotorske*, Zagreb, 2004.
80. Ante Gabričević, Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida u Brdovcu između 1672. i 1981. godine, *Starine JAZU*, sv. 59., 1984., str. 187.-308.
81. A. Gabričević, *Stanovništvo Varaždina tijekom minulih stoljeća*, Zagreb – Varaždin, 2002.
82. Michele Pietro Ghezzi, I Dalmati all'Università di Padova dagli atti dei gradi accademici 1601-1800, *Atti e memorie della Società dalmata di storia patria*, sv. 21., 1992., str. 1.-210.
83. Tomislav Grgurević, *Kotor i okolica, građevine, utvrde i crkve*, Zagreb, 2008.
84. Eugene A. Hammel – Patrick R. Galloway, Utjecaj strukturalnih čimbenika na kratkoročne promjene mortaliteta u Hrvatskoj, Slavoniji i Srijemu u XVIII. i XIX. stoljeću, *Narodna umjetnost*, god. 34., br. 2., 1997., str. 109.-136.
85. Carlo Georg Friedrich Heyer von Rosenfeld, *Der Adel des Königreichs Dalmatien*, Nürnberg, 1873. (pretisak: Zagreb, 1995.).
86. *Historija naroda Jugoslavije*, sv. I-II., Zagreb, 1953. – 1959.
87. Andela Horvat – Radmila Matejčić – Kruno Prijatelj, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, 1982.
88. Davorin Hrkać, *Brod u demografskim izvorima od 1780. do 1850. godine*, doktorski rad obranjen 2012. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.
89. *Hrvatska enciklopedija*, sv. 1., A – Bd, Zagreb, 1999. – sv. 11., Tr – Ž, Zagreb, 2009.
90. *Hrvatska književnost Boke Kotorske do preporoda*, priredila i predgovor napisala Vanda Babić, Zagreb, 1998.
91. *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1., A – Bi, Zagreb, 1983. – sv. 7., Kam – Ko, Zagreb, 2009.
92. *Istorija Crne Gore*, sv. I-III., Titograd, 1967. – 1975.
93. *Istorija crnogorskog naroda*, sv. I-III., Cetinje, 1989. – 1997.
94. Vinko Ivančević, Gradnje bokeljskih brodova u Korčuli pri kraju 18. stoljeća, *GPMK*, sv. 23., 1975., str. 19.-29.
95. Egidio Ivetic, La Dalmazia nelle Anagrafi venete (1766-1775), *Atti Centro di ricerche storiche – Rovigno*, sv. 25., 1995., str. 301.-350.
96. E. Ivetic, *La popolazione dell'Istria nell'età moderna, lineamenti evolutivi*, Trieste – Rovigno, 1997.

97. Zdenka Janeković Römer, *Rod i grad, dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*, Dubrovnik, 1994.
98. Radojka Jančićević, Odlikovanja slavnih Bokelja u prošlosti kao dokaz njihovih postignuća u pomorskom ratovanju, navigaciji, privredi i diplomatiji, *GPMK*, sv. 52., 2004., str. 280.-313.
99. Roman Jelić, Osam liječnika iz zadarske obitelji Pinelli, *Radovi Zavoda JAZU u Zadru*, sv. 26., 1979., str. 55.-68.
100. Kristijan Juran, Stanovništvo Murtera u 18. stoljeću i početkom 19. stoljeća – građa iz matičnih knjiga 1718.-1815., *Povijesni prilozi*, god. 22., sv. 25., 2003., str. 231.-280.
101. Andre Jutronić, Smrtnost djece u Splitu od g. 1742. do 1830., *Starine JAZU*, sv. 47., 1957., str. 135.-153.
102. Leonid Kampe, Grbovi kotorskih plemićkih porodica u zborniku grbova “Armorial Général” J. B. Rietstapa, *GPMK*, sv. 53., 2005., str. 187.-221.
103. Niko Kapetanić – Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, sv. I., Dubrovnik, 1998.
104. Relja Katić, Hirurzi staroga Kotora u vremenu od 1326. do 1779. godine, *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae*, god. 1., sv. 2., 1961., str. 5.-35.
105. Maja Katušić, Arhivsko gradivo za povijest Boke kotorske u 18. stoljeću (Istorijski arhiv u Kotoru, Biskupski arhiv u Kotoru i arhiv HAZU u Zagrebu), u: *Humanitas et litterae*, zbornik u čast Franje Šanjeka, uredili L. Čoralić i Slavko Slišković, Zagreb, 2009., str. 457.-468.
106. David Kerzer – Peter Laslett, *Aging in the Past: Demography, Society and Old Age*, Berkeley, 1995.
107. Danilo Klen, Galijoti i brodovi na vesla u našoj prošlosti, *Pomorski zbornik – povodom 20-godišnjice Dana mornarice i pomorstva Jugoslavije 1942-1962*, sv. I., Zagreb, 1962., str. 115.-141.
108. John E. Knodel, *Demographic behaviour in the past*, Cambridge, 1988.
109. Risto Kovijanić, Izumiranje kotorske vlastele, *Istorijski zapisi*, knj. 12., god. 9., br. 1.-2., 1956., str. 330.-332.
110. Stjepan Krasić, Nekadašnji dominikanski samostan Sv. Nikole u Kotoru (1266. – 1807.), *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 28., 1989., str. 129.-141.
111. S. Krasić, Dominikanci u Bokokotorskom zaljevu od XIII. do XIX. stoljeća, u: *Hrvati Boke kotorske*, gl. urednik Stijepo Obad, Orebić, 2003., str. 323.-361.
112. Stjepan Krivošić, *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća*, Zagreb, 1981.

113. S. Krivošić, *Stanovništvo Dubrovnika i demografske promjene u prošlosti*, Dubrovnik, 1990.
114. S. Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, Varaždin, 1991.
115. S. Krivošić, Promjene u kretanju godišnjeg broja vjenčanja kao znak pojave oskudice hrane i gladi u Hrvatskoj tijekom XVIII. stoljeća, *Rad HAZU*, knj. 30., 1991., str. 17.-58.
116. S. Krivošić, Izvori za historijsku demografiju – djelomični broječani i poimenični popisi, *Arhivski vjesnik*, sv. 36., 1993., str. 159.-170.
117. Ann Kussmaul, Time and Space, Hoofs and Grain: The Seasonality of Marriage in England, *Journal of Interdisciplinary History*, god. 15., sv. 4., 1985., str. 755.-779.
118. Zoran Ladić – Goran Budeč, O nekim aspektima demografske, društvene i obiteljske povijesti Pićna u drugoj polovici 17. stoljeća prema matičnim knjigama krštenih (rođenih), u: *Pićanska biskupija i Pićanština*, Zbornik radova, uredio Robert Matijašić, Pazin, 2012., str. 91.-104.
119. Z. Ladić – Zrinka Novak, Neki aspekti demografske i obiteljske povijesti župe Miljevci u novom vijeku prema matičnim knjigama rođenih (krštenih), u: *Miljevci u prošlosti (s pogledom na budućnost)*, Zbornik radova, uredili Marko Menđušić i Drago Marguš, Visovac – Drinovci, 2008., str. 321.-342.
120. Ilija Lalošević, Palata Bizanti u Kotoru, *GPMK*, sv. 39.-40., 1991. – 1992., str. 85.-94.
121. Frederic C. Lane, *Le navi di Venezia*, Torino, 1983.
122. F. C. Lane, *Povijest Mletačke Republike*, s engleskog prevela Tihomira Mršić, stručna redakcija i pogovor L. Čoralić, Zagreb, 2007.
123. Peter Laslett, *Family life and illicit love in earlier generations*, Cambridge, 1980.
124. P. Laslett, *The World we have lost*, London, 2000.
125. *Leksikon pisaca Jugoslavije*, sv. 1., A – Dž, Novi Sad, 1972. – sv. 4., M – Nj, Novi Sad, 1997.
126. Cesare Augusto Levi, *Navi venete da codici marmi e dipinti con centosei disegni di G. Culluris*, Venezia, 1892. (ristampa: C. A. Levi, *Le navi della Serenissima*, Vittorio Veneto, 2011.).
127. Massimo Livi Bacci, *Le epidemie nella storia demografica italiana (secoli XIV – XIX)*, Torino, 1980.
128. M. Livi Bacci, *Population and nutrition, An essay on European demographic history*, Cambridge, 1991.
129. M. Livi Bacci, *La popolazione nella storia d'Europa*, Roma, 1998.

130. Josip Luetić, Bokeljski pomorci u službi na dubrovačkim brodovima, *GPMK*, sv. 3., 1955., str. 81.-85.
131. Niko Luković, *Prčanj: historijsko-estetski prikaz*, Kotor, 1937.
132. N. Luković, Privreda Boke Kotorske krajem XVIII. i početkom XIX. vijeka u vezi s pomorstvom, *GPMK*, sv. 3., 1955., str. 87.-92.
133. N. Luković, *Bogorodičin hram u Prčanju*, Kotor, 1965.
134. Vinicije Lupis, Kotorske likovne teme: u slavu grada Kotora, *Croatica christiana periodica*, god. 24., sv. 46., 2000., str. 189.-196.
135. Šime Ljubić, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Vienna – Zara, 1856.
136. Domagoj Madunić, Mjera grada: zadarski popis stanovništva 1527. godine, *Povijesni prilozi*, god. 28., sv. 36., 2009., str. 23.-62.
137. Domagoj Madunić, *Defensiones Dalmatiae: governance and logistics of the Venetian defensive system in Dalmatia during the War of the Crete (1645 – 1699)*, doktorski rad obranjen 2012. na Central European University, Budimpešta.
138. Vincenzo Marchesi, La marina veneziana dal secolo XV alla rivoluzione del 1848, *Atti e memorie dell'Accademia di agricoltura, scienze e lettere di Verona*, seria 4, sv. 20., 1919., str. 145.-175.
139. Jovan Martinović, Prilozi proučavanju genealogije i heraldike znamenitijih vlasteoskih rodova u Kotoru prve polovine XIV veka, *GPMK*, sv. 12., 1964., str. 33.-69.
140. J. Martinović, Barokna palata Grgurina u Kotoru, *GPMK*, sv. 39.-40., 1991. – 1992., str. 79.-83.
141. J. Martinović, *Sto kotorskih dragulja*, Kotor, 2004.
142. J. Martinović, Popis plemićkih porodica Kotora za godine 1834. – 1842., *GPMK*, sv. 53., 2005., str. 139.-146.
143. Tea Mayhew, Mletački vojnik na istočnoj obali Jadrana, u: *Spomenica Josipa Adamčeka*, uredili Drago Roksanđić i Damir Agičić, Zagreb, 2009., str. 243.-262.
144. Anita Mažibradić, Ljetnikovac Buća-Luković u Tivtu, *GPMK*, sv. 39.-40., 1991. – 1992., str. 157.-164.
145. Slavko Mijušković, Iz zbirke “Kotorski dukali i druge listine”, *GPMK*, sv. 5., Kotor, 1956., str. 49.-61.
146. S. Mijušković, Kotorske galije i njihovi zapovjednici, *GPMK*, sv. 11., 1963., str. 75.-114.
147. S. Mijušković, Osnivanje bratovštine kotorskih pomoraca i njen Statut iz 1463. godine, *GPMK*, sv. 17., 1969., str. 9.-41.

148. Milivoj Š. Milošević, O pomorskozdravstvenim ustanovama Crnogorskog primorja, *GPMK*, sv. 6., 1956., str. 557.-577.
149. M. Š. Milošević, Lazareti na Crnogorskom primorju, *GPMK*, sv. 8., 1959., str. 57.-70.
150. Miloš Milošević, Prilozi trgovačkim vezama bokeljskih pomoraca sa mletačkim tržištem, *GPMK*, sv. 4., 1955., str. 57.-80.
151. M. Milošević, Prilozi za istoriju zanata u Kotoru, *Istorijski zapisi*, sv. 1.-2., 1956., str. 78.-104.
152. M. Milošević, Primjer kreditiranja bokeljske privrede XVIII vijeka, *GPMK*, sv. 7., 1958., str. 73.-81.
153. M. Milošević, Francesco Cabianca i njegovi suradnici u Kotoru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 11., 1959., str. 118.-135.
154. M. Milošević, Nosioći pomorske privrede Kotora prve polovine XVIII vijeka, *GPMK*, sv. 9., 1960., str. 103.-150.
155. M. Milošević, Neki aspekti pomorske privrede Boke Kotorske u doba mletačke vladavine (1420 – 1797), *Pomorski zbornik povodom 20-godišnjice Dana mornarice i pomorstva Jugoslavije 1942-9146*, sv. II., Zagreb, 1962., str. 1785.-1818.
156. M. Milošević, Bratovština sv. Duha u Kotoru i njeni članovi pomorci (XIV – XVI. st.), *GPMK*, sv. 11., 1964., str. 115.-129.
157. M. Milošević, Istorijski tokovi na području zaliva, u: *Kotor*, urednik D. Kalezić, Zagreb, 1970., str. 25.-26.
158. M. Milošević, Pomorstvo – izvor života na kamenu, u: *Kotor*, urednik D. Kalezić, Zagreb, 1970., str. 66.-68.
159. M. Milošević, Granice Boke Kotorske za vrijeme mletačke vladavine (1420 – 1797), *GPMK*, sv. 22., 1974., str. 11.-25.
160. M. Milošević, Zašto se Boka Kotorska u mletačkim izvorima nazivala ‘Mletačkom Albanijom’?, *Spomenik SANU*, sv. 127., 1986., str. 239.-241.
161. M. Milošević, Konte Stjepan Raković mecena Cabiankinog glavnog oltara u crkvi sv. Josipa u Kotoru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 31., 1991., str. 303.-316.
162. M. Milošević, *Pomorski trgovci, ratnici i mecene: studije o Boki Kotorskoj XV – XIX stoljeća*, priredio Vlastimir Đokić, Beograd – Podgorica, 2003.
163. M. Milošević, *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od kraja XV do kraja XVIII vijeka*, Podgorica, 2008.

164. M. Milošević – J. Antović, Pogovor statutu bratovštine sv. Nikole mornara u Kotoru iz 1463. godine s alegatima do 1807. godine, u: *Dvanaest vjekova Bokeljske mornarice*, urednik J. J. Martinović, Kotor, 2010., str. 21.-42.
165. Đorđe Milović, Glad u Boki i susjednim krajevima 1782 godine i njene političke posljedice, *Istorijski zapisi*, god. 9., knj. 12., br. 1.-2., 1956., str. 133.-142.
166. Đ. Milović, Neki podaci o pomorstvu Boke Kotorske 1719 – 1721, *GPMK*, sv. 6., 1957., str. 54.-65.
167. Đ. Milović, Neki podaci za trgovinu vinom i uljem u Boki koncem XVII i tokom XVIII vijeka, *GPMK*, sv. 7., 1958., str. 135.-142.
168. Đorđe Milović, Podaci o stanovništvu Kotora i Mula u 1788. godini, *GPMK*, sv. 17., 1969., str. 193.-201.
169. Marija Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, Zagreb, 2006.
170. Beatrice Moring, Migration, Servanthood and Assimilation in a New Environment, u: *Domestic service and the formation of European Identity, Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th – 21st Centuries*, ed. Antoniette Fauve-Chamoux, Bern, 2004., str. 43.-70.
171. Mario Nani Mocenigo, *Storia della Marina Veneziana da Lepanto alla caduta della Repubblica*, Roma, 1935. (ristampa: Venezia, 1995.).
172. Grga Novak, Potres u Kotoru godine 1667., u: *12 vjekova Bokeljske mornarice*, gl. urednik D. Kalezić, Beograd, 1972., str. 43.-50.
173. Grga Novak, *Povijest Splita*, sv. II., Split, 1978.
174. Maja Novak, Generalni providuri Dalmacije i Albanije u XVIII. stoljeću, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 4.-5., 1958. – 1959., str. 341.-374.
175. M. Novak, Zadar glavni grad mletačke Dalmacije i Albanije, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 11.-12., 1965., str. 196.-201.
176. Lorenzo del Panta – Rosella Rettaroli, *Introduzione alla demografia storica*, Roma – Bari, 1994.
177. Piero Pazzi, *I Cavalieri di San Marco: Storia Documentata*, Perasto, 2008.
178. Ivan Pederin, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409. – 1797.)*, Dubrovnik, 1990.
179. Snežana Pejović – Ruža Danilović, *Bibliografija o zanatima u Boki Kotorskoj*, GPMK, sv. 41.-42., 1993. – 1994., str. 269.-304.
180. Gilberto Penzo, *Navi veneziane*, Trieste, 2000.
181. Šime Peričić, *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, Zagreb, 1980.

182. Š. Peričić, Gladne godine u Mletačkoj Dalmaciji XVIII. stoljeća, *Radovi Zavoda JAZU u Zadru*, sv. 27.-28., 1981., str. 179.-194.
183. Tullio Pizzetti, *Con la bandiera del protettor San Marco: la marineria della Serenissima nel settecento e il contributo di Lusino*, sv. I.-III., Passian di Prato (UD), 1999.
184. *Poezija baroka: XVII i XVIII vijek. Antologija*, priredili G. Brajković i M. Milošević, Titograd, 1976.
185. Kruno Prijatelj, *Umjetnost 17. i 18. stoljeća u Dalmaciji*, Zagreb, 1956.
186. K. Prijatelj, Slikarstvo zapadnoeuropskih stilova u Boki kotorskoj od početka 15. do potkraj 19. stoljeća, *Boka*, sv. 18., 1986., str. 27.-41.
187. *Proza baroka: XVII i XVIII vijek. Antologija*, priredili G. Brajković i M. Milošević, Titograd, 1978.
188. Tomislav Raukar – Ivo Petricioli – Franjo Švelec – Š. Peričić, *Zadar pod mletačkom upravom 1409. – 1797.*, Zadar, 1987.
189. Emilio Rossi – Mario Alberoni – Aldo M. Feller, *Le galee: Storia, tecnica, documenti*, Trento, 1990.
190. Diane L. Rowley – Solomon Iyasu – Marian F. MacDorman – Hani K. Atrash, Neonatal and Postneonatal Mortality, *Reproductive Health: Publications and Products: From Data to Action*, Atlanta, 1994.
191. Ferruccio Sassi, La politica navale veneziana dopo Lepanto, *Archivio veneto*, serie 5, sv. 38.-41., 1946.-1947.
192. Marija Saulačić, Kulturna baština franjevacca na tlu Kotorske biskupije, u: *Hrvatsko-crnogorski dodiri/crnogorsko-hrvatski dodiri: identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog primorja*, gl. urednik L. Čoralić, Zagreb, 2009., str. 749.-766.
193. Jona Schellekens, Economic Change and Infant Mortality in England, 1580 – 1837, *The Journal of Interdisciplinary History*, vol. 32., br. 1, 2001., str. 1.-13.
194. Roger Schofield, 'Monday's child is fair of face': favoured days for baptism, marriage and burial in pre-industrial England, *Continuity and Change*, sv. 20., br. 1., 2005., str. 93.-109.
195. Ilija Sindik, *Komunalno uređenje Kotora od druge polovice XII do početka XV stoljeća*, Beograd, 1950.
196. Robert Skenderović, *Stanovništvo Požege 1699.-1781. prema matičnim knjigama*, magistarski rad obranjen 2002. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu
197. R. Skenderović, Popis stanovništva hrvatskih i slavonskih županija iz 1773. godine, *Povijesni prilozi*, god. 29., sv. 39., 2010., str. 73.-92.

198. R. Skenderović, *Najstarija matična knjiga brodske župe Presvetog Trojstva (1701. – 1735.)*, Slavonski Brod, 2012.
199. Gligor Stanojević, Nekoliko statističkih podataka o Boki Kotorskoj iz sredine XVIII stoljeća, *Spomenik SANU*, sv. 105., 1956., str. 27.-40.
200. G. Stanojević, Prilozi za istoriju Crne Gore i Boke Kotorske u prvoj polovini XVII vijeka, *Istorijski zapisi*, sv. 3.-4., 1956., str. 35.-70.
201. G. Stanojević, *Dalmacija u doba Morejskog rata*, Beograd, 1962.
202. G. Stanojević, Dalmacija u vrijeme mletačko-turskog rata 1714. – 1718. godine, *Istorijski glasnik*, sv. 1.-4., 1962., str. 11.-49.
203. G. Stanojević, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI-XVIII vijeka*, Beograd, 1970.
204. G. Stanojević, Popis građevina Boke Kotorske iz 1788. godine, *Spomenik SANU*, sv. 127., 1986., str. 139.-178.
205. Vladimir Stipetić – N. Vekarić, *Povijesna demografija Hrvatske*, Zagreb – Dubrovnik, 2004.
206. Ivo Stjepčević, Kotersko nahodište, *Glasnik Narodnog univerziteta Boke Kotorske*, br. 2.-3., 1936., str. 10.-11.
207. I. Stjepčević, *Arhivska istraživanja Boke kotorske*, Perast, 2003.
208. I. Stjepčević – Risto Kovijanić, Zapovjednici koterske ratne galije, *Naše more*, god. 2., sv. 3., 1955., str. 160.-162.
209. I. Stjepčević – R. Kovijanić, *Kulturni život staroga Kotora*, Perast, 2003.
210. Krsto Stošić, Eksplozija barutane u Kotoru 1730. godine, *Narodna starina*, sv. 11., br. 28., 1932., str. 10.-11.
211. Petar Šerović, Borbe s Turcima oko Hercegovoga do njegova konačnog oslobođenja g. 1687., *GPMK*, sv. 4., 1955., str. 5.-27.
212. P. Šerović, Koterska mornarica, *GPMK*, sv. 6., 1957., str. 5.-15.
213. Miloš Škarica, Zadarski liječnici, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 2., 1955., str. 141.-169.
214. Maja Šunjić, Prirodno kretanje stanovništva Komina na kraju 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 50., 2012., str. 365.-384.
215. Alberto Tenenti, *Cristoforo da Canal: La Marine Vénétienne avant Lépante*, Paris, 1962.
216. Antun Tomić, *Dobrota povjesnica bokeljskog pomorstva: pomorska i kulturna povijest Dobrote XVI – XIX st.*, Dobrota, 2009.

217. Radoslav Tomić, O slikama Antonija Arrigonija u Kotoru i Hvaru, *Kolo. Časopis Matice hrvatske*, god. XI., sv. 2., 2001., str. 5.-13.
218. R. Tomić, Slika "Sv. Osvald" Giovannija Venantija u Kotoru, *Lux – Glasnik Kotorske biskupije*, sv. 1., 2005., str. 14.-16.
219. R. Tomić, Umjetnost XVII. – XIX. stoljeća u Boki kotorskoj (fragменти), u: *Hrvatsko-crnogorski dodiri/crnogorsko-hrvatski dodiri: identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog primorja*, gl. urednik L. Čoralić, Zagreb, 2009., str. 767.-778.
220. R. Tomić, Dva priloga za baroknu umjetnost u Boki kotorskoj, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, sv. 34., 2010., str. 113.-121.
221. Nenad Vekarić, Primjena tablica ascendenata u historijskoj demografiji, *Anali Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku*, sv. 26., 1988., str. 223.-236.
222. N. Vekarić, *Pelješki rodovi*, sv. I (A – K), sv. II (L – Ž), Zagreb, 1995. – 1996.
223. N. Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika 1. Korijeni, struktura i razvoj dubrovačkog plemstva*, Zagreb – Dubrovnik, 2011.
224. N. Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika 2. Vlasteoski rodovi (A – L)*, Zagreb – Dubrovnik, 2012.
225. N. Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika 3. Vlasteoski rodovi (M – Z)*, Zagreb – Dubrovnik, 2012.
226. N. Vekarić – Irena Benyovsky – Tatjana Buklijaš – Maurizio Levak – Nikša Lučić – Marija Mogorović – Jakša Primorac, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda (Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća)*, Zagreb – Dubrovnik, 2004.
227. *Vodič kroz arhivsku građu, sa sumarnim inventarima muzejskih i crkvenih fondova i zbirki*, redaktor M. Milošević, Kotor, 1977.
228. Josip Vrandečić – Željana Menđušić, Osvajanje Herceg Novog 1687. godine prema izvješćima mletačke nuncijature, *Kačić. Zbornik Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja*, sv. 41.-43., Zbornik u čast Emilija Marina za 60. rođendan, Split, 2009. – 2011., str. 889.-904.
229. Svetislav Vučenović, *Graditeljstvo Kotora*, Kotor, 2012.
230. Richard Wall, The Social and Economic Significance of Servant Migration, u: *Domestic service and the formation of European Identity, Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th – 21st Centuries*, ed. Antoniette Fauve-Chamoux, Bern, 2004., str. 19.-42.
231. Alica Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb, 1999.
232. Edward Anthony Wrigley – Roger S. Schofield, *The Population history of England 1541 – 1871*, Cambridge, 1989.

233. E. A. Wrigley – Ros S. Davies – James E. Oeppen – R. S. Schofield, *English population History from Family Reconstitution 1580 – 1837*, Cambridge, 1997.

XII. ŽIVOTOPIS

Maja Katušić rođena je 1980. godine u Zagrebu, gdje je završila osnovnu školu te jezičnu gimnaziju Lucijana Vranjanina. Studij povijesti upisala je 1998. godine na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, gdje je i diplomirala 2004. godine. Od rujna 2007. godine zaposlena je u Hrvatskom institutu za povijest na projektu Hrvatski istočnojadranski prostor i Mletačka Republika u ranom novom vijeku, voditeljice dr. sc. Lovorke Čoralić.

Istraživačke teme vezane su uz društvenu, demografsku i vojnu prošlost istočnojadranskog prostora s naglaskom na povijest Boke kotorske. Također, bitan segment znanstvenog rada jest i objavljivanje arhivskog gradiva. Arhivsko-istraživačka djelatnost upravljena je na kotorske arhive (Biskupski arhiv u Kotoru, Istorijски arhiv u Kotoru), zadarski i venecijanski arhiv. Surađuje s brojnim znanstvenim i kulturnim institucijama: Leksikografskim zavodom Miroslav Krleža (*Hrvatska enciklopedija* od 2004.; *Hrvatski biografski leksikon* od 2005.; *Leksikon Marina Držića* od 2007.), Institutom društvenih znanosti Ivo Pilar (*Leksikon hrvatskog iseljništva i manjina*), Arhivom HAZU (objavljivanje regesta isprava zbirke *Diplomata*), Maticom hrvatskom (sinteza hrvatske povijesti) te na austrijskim projektima *Bischofslexikon der Habsburgermonarchie* i *Frintaneum*.

Do sada je objavila tri zbirke isprava, 19 znanstvenih radova, osam popularno-znanstvenih radova, 39 prikaza te nekoliko desetaka leksikografskih natuknica. Također, do sada je sudjelovala na sedam znanstvenih skupova u inozemstvu te pet znanstvenih skupova u Hrvatskoj.

Potpuna bibliografija: <https://bib.irb.hr/lista-radova?autor=297254>

Bibliografija (izbor):

kritičko izdanje izvora

1. *Epistolae et communicationes rectorum Dalmatiae et Albaniae Venetae / Pisma i poruke rektora Dalmacije i Mletačke Albanije*, sv. II. *Epistolae et communicationes rectorum Corzulensium, Brachiensium, Almissensium, Macarensium et Clissiensium*, prepisali i uredili Lovorka Čoralić, Damir Karbić i Maja Katušić, Monumenta Spectantia historiam Slavorum Meridionalium, vol. 56, Zagreb, 2012., 301 str.
2. Velika bilježnica Zadarskog kaptola: Quaternus magnus Capituli Iadrensis, (vol. 2., Srednjovjekovni registri Zadarskog i Splitskog kaptola), priredili D. Karbić, M. Katušić i Ana Pisačić, *Fontes*, sv. 13., 2007., str. 5.-296.

3. Registri Zadarskog i Splitskog kaptola, vol. 4, *Zajednički registar Ivana de Trottisa i Teodora de Prandina*, priredili Damir Karbić, M. Katušić i Ivan Majnarić, *Fontes*, sv. 18., 2012., str. 7.-220.

znanstveni radovi

1. Usmene predaje o caru Josipu II., *Povijesni prilozi*, god. 24., br. 29., 2005., str. 151.-165.
2. Prilog poznavanju obitelji Koritić de Mrazovec – obiteljski fond Koritić u Hrvatskom državnom arhivu, *Cris*, god. 7., br. 1., 2005., str. 60.-65.
3. Regesti isprava 16. stoljeća iz Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Prvi dio: Isprave iz razdoblja 1527.-1530. g. Regesta sastavili Antun Mayer i suradnici, za tisak priredila Maja Katušić, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, sv. 25., 2007., str. 297.-329.
4. Regesti isprava 16. stoljeća iz Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Drugi dio: Isprave iz razdoblja 1531.-1537.g. Regesta sastavili Antun Mayer i suradnici, za tisak priredila Maja Katušić, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu*, sv. 26., 2008., str. 241.-274.
5. Conte Veneto i Cavaliere di San Marco – Ivan Radoš (o. 1616. – 1686.), *Povijesni prilozi*, god. 27., br. 35., 2008., str. 193.-207. (suautorica: Lovorka Čoralić).
6. Regesti isprava 16. stoljeća iz Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Treći dio: Isprave iz razdoblja 1538.-1545. Regeste sastavili Antun Mayer i suradnici, za tisak priredila Maja Katušić, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. 27., 2009., str. 331.-365.
7. Andrija Mladinić i Mihovil Anđelo Filiberi – časnici postrojbe Croati a Cavallo (iz društvene i vojne povijesti Dalmacije u XVIII. stoljeću), *Povijesni prilozi*, god. 28., sv. 37., 2009., str. 247.-282. (suautorica Lovorka Čoralić).
8. Crnogorac Rade Maina – mletački general u Zadru (druga polovica XVIII. stoljeća), *Povijesni prilozi*, god. 29., br. 39., 2010., br. 39., str. 125.-152. (suautorica Lovorka Čoralić).
9. Od afričke obale do dalmatinske prijestolnice – mletački general Marko Antun Bubić (1735. – 1802.), *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. 28., 2010., str. 139.-172. (suautorica Lovorka Čoralić).

10. Regesti isprava 16. stoljeća iz Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Četvrti dio: Isprave iz razdoblja 1546.-1550. Regeste sastavili Antun Mayer i suradnici, za tisak priredila Maja Katušić, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. 28, 2010), str. 203.-241.
11. Od Marinarezza Bocchese do Scuola degli Schiavoni – Prčanjski Lukovići i bratovština Sv. Jurja i Tripuna, *Dvanaest vjekova Bokeljske mornarice*, zbornik radova, uredio Jovan J. Martinović, Kotor, 2010., str. 141.-155.
12. *Dopo la morte dell quondam signor Giouanni Casio dottor...* Inventar ninskog plemića Ivana Kašića s kraja 17. stoljeća, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. 29., 2011., str. 219.-271. (suautor Ivan Majnarić).
13. Katorski plemići Frano Buća, Gabrijel Vračen i Nikola Paskvali – zapovjednici mletačkih prekomorskih vojnih postrojbi (prva polovica XVIII. stoljeća), *Povijesni prilozi*, god. 31., br. 42., 2012., str. 249.-273. (suautorica Lovorka Čoralić).
14. Peraštanin Tripun Štukanović (+1769) – pukovnik mletačkih oltramarina, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 50., 2012., str. 385.-410. (suautorica Lovorka Čoralić).